MARKSİZM VE GELECEK

KIŞ 1990

3

SADUN AREN □ ALİ BAYAR □ KORKUT BORATAV □ SELÇUK ÇALHAN □ CAVLI ÇULFAZ □ CEM EROĞUL □ HALUK GERGER □ AYKUT GÖKER □ ORHAN İYİLER □ HÜSEYİN HASANCEBİ □ YILDIRIM KOÇ □ TANER TİMUR □ TESLİM TÖRE □ GÜRHAN UÇKAN □

MARKSİZM VE
GELECEK

İÇİNDEKİLER

3
Sunuş Yerine / **Sadun Aren**
9
Bilimsel ve Yordamsal Devrimin Belirleyiciliği / **Cem Eroğul**
19
Çağımız Bilim ve Teknolojisine Kısa Bir Bakış / **Aykut Göker**
32
İşçi Sınıfının Entelektüel Gelişme Perspektifi / **Hüseyin Hasançebi**
38
Zamanın Ruhuna Uygun Bir Paradigma / **Cavlı Çulfaz**
52
"Teknotronik Çağ" İnsana Ne Vaat Ediyor? / **Selçuk Çalhan**
61
Türkiye'de Devlet, Sınıflar ve Bürokrasi:
Çağlar Keyder'in Kitabının Düşündürdükleri / **Korkut Boratav**
74
Yeni Dünyada Türkiye / **Haluk Gerger**
83
Geçmişten Geleceğe :
XIX. Yüzyıl Osmanlı Değişimi Üzerine Gözlemler / **Taner Timur**
92
Avrupa Topluluğu'nda İşçi Hakları ve Türkiye / **Yıldırım Koç**
123
Yıkılan Yalnız Berlin Duvarları mı Olacak? / **Gürhan Uçkan**
127
Perestroyka'dan Önce Perestavka (Yeniden Bilinçlenme)
Ya da NEP Perestroyka Değildir / **Orhan İyiler**
149
Sovyetler'de Ekonomik Bunalım, Piyasa ve Perestroyka / **Ali Bayar**
160
Toplumsal Değişimin Kendisi Militandır / **Teslim Töre**
197
Ek:
ATÜT, Sivil Toplum ve Batılılaşma Üzerine Aykırı Düşünceler / **Kenan Somer**

SUNUŞ YERİNE

Sadun Aren

I

Geçtiğimiz yılın son haftalarında, şimdiye kadar direnmiş olan Romanya'nın da - ve maalesef kanlı olaylara da neden olarak - diğerlerine katılmasıyla, sosyalist ülkelerde Gorbaçov'la başlamış olan değişme - yenileşme dalgası Avrupa'daki genişleme sürecini - Arnavutluk hariç - tamamlamış bulunuyor. Bu, yalnız geçtiğimiz yılın değil, fakat içinde bulunduğumuz yüzyılın ikinci yarısının da hiç kuşkusuz en önemli olayıdır.

Gerçekten, bu olayla birlikte artık NATO ülkeleri ile Varşova Paktı Ülkeleri arasında bir savaş, daha doğrusu üçüncü bir Dünya savaşı olasılığı ortadan kalkmıştır. Gerçi, tarafların ellerinde hala dünyamızı dört - beş defa havaya uçuracak kadar silah bulunduğuna bakıp bu yargının fazla iyimser olduğu söylenebilir ama, ben bu görüşe katılmıyorum. Dünyamızda artık, ülkeler arası ilişkilerin doğrultusu barışçı - işbirliğine doğru yönelmiştir.

Bu yönelişin temelinde sorunların çatışarak değil uzlaşarak çözülmesi görüşü yatmaktadır. Bu görüş dinlerin ahlâksal ya da aklın mantıksal temellerine değil, fakat dünyamızın bugün ulaşmış olduğu maddi olanaklara ve yapılara dayanmaktadır. Bu nedenle, uluslararası düzeyde barışın bundan böyle üzerinde oturduğu bu söz konusu uzlaşmacı-işbirlikçi dünya görüşünün temelleri sağlamdır. Gelip geçici değil tersine kalıcıdır ve bu aynı doğrultuda daha da gelişmeye açıktır ve eğilimlidir. Dünyamızın böyle savaş tehdidinden arınmış olmasının insanlığa sağlayacağı maddi ve manevi yararları anlatmak ise, ayrı bir yazının konusudur.

II

Sosyalist ülkelerde söz konusu ettiğimiz değişme - yenileşme hareketlerinin ortak yanı, o zamana kadar ülke yönetimini tekellerinde tutan komünist partilere karşı çıkılmasıdır. Bu karşı çıkışın biçimi ve şiddeti, her ülkede, o ülkenin özel koşullarına göre, farklı farklı olmuştur.

Örneğin SSCB'de Parti, değişmeyi başlattığı ve kendisini de değiştirebildiği için, saygınlığını ve yönetici gücünü koruyabilmiştir. Buna karşılık, örneğin Macaristan'da Komünist Partisi yok olma kertesine gelmiştir. Romanya'da da, bugünkü bilgilerimize göre ortada bir komünist partisi yoktur, onun yerine Ulusal Kurtuluş Cephesi diye bir örgüt yönetimi ele almıştır.

III

Sosyalist Ülkelerdeki bu değişmelere bakıp bu konuda kesin yargılara varmak için vakit henüz erkendir. Söz konusu değişme yenileşme süreçlerinin henüz başlangıcındayız. Bu süreçlerin, toplumsal yaşamın, ekonomi, politika, hukuk ve kültür gibi çeşitli alanlarında ne gibi değişiklikler yaratacağını bekleyip görmek gereklidir. Bu arada örneğin, şimdiye kadar uygulanmakta olan ekonomik sistemde (ekonomik planlayıcılıkta) ne gibi değişiklikler yapılacağı özel bir önem taşır. Çünkü ekonomik yaşamda sağlanacak başarı ve gelişmeler, diğer alanlardaki reformların da başarılı olmalarını sağlar. Ya da ekonomi alanındaki başarısızlık, diğer alanlarda da başarılı olunmasını önler.

Demek oluyor ki, sosyalist ülkelerde olan olaylar hakkında bir yargıya varabilmek için hiç değilse ekonomi alanında ne gibi yenilik ve değişmeler yapıldığını ve bunların ne gibi sonuçlar vereceklerini görmek gereklidir. Oysa, kapitalizmden yana olan bazı kimseler, sadece sosyalist ülkelerdeki siyasal değişmelere bakıp hemen sosyalizmin artık bir sistem olarak öldüğünü ilan etmeye başlamışlardır. Bunlar zaten sosyalizmi, toplumsal bir tabana oturan, toplumsal bir gerekçesi ve geçerliği olan bir sistem olarak kabul etmemişler, onu bir tarihsel yanılgı olarak görmüşler, göstermişler ve bu nedenle de her an çökmesini beklemişlerdir. Bu nedenle, bu gibi kimselerin daha olayların ilk patlak verdiği günden itibaren görüşlerinin gerçekleştiğini görmek sevincine kapılmaları ve bunu ilân etmeleri doğaldır ve anlaşılabilir bir şeydir.

Doğal olmayan, anlaşılması güç olan, öteden beri sosyalizme - Marksizme gönül vermiş, inanmış ve uğruna savaşımlar vermiş bazı kimselerin de bu aynı yanılgıya düşmeleri ve sosyalizme artık eskide kalmış bir gençlik özlemiymiş gibi bakmalarıdır.

IV

Oysa sosyalist ülkelerdeki büyük çalkantılara bakıp, bunlardan sosyalizmin artık ölmüş olduğu yolunda bir sonuç çıkarmak için ortada hiçbir ipucu yoktur. Bir kere, yukarda da değinmiş olduğumuz gibi, reform süreçlerinin başlangıcında bulunuyoruz. Olayların nasıl gelişeceklerini bilemiyoruz ve Gorbaçov dahil, hiç kimse de bilmiyor. Demek ki, ölüm ilanı çıkarmak ya da çanları çalmak için zaten hiç gelmeyecek olan vakit çok erkendir.

V

İkinci olarak, bu ülkelerde hareketlenen ya da ayaklanan halk kitlelerinden sosyalizme karşı ve kapitalizmden yana hiçbir istem duyulmamıştır. Buralarda halk, esas olarak, komünist partilerin antidemokratik - baskıcı yönetimlerine başkaldırmışlardır. Temel istemleri her alanda daha çok özgürlüktür. Kapitalizme dönmekten hiç söz eden olmamıştır.

Görünen odur ki, sermayedar sınıflar ve onların sözcülüğünü yapan sağcı - gerici çevreler öteden beri emekçi halkın kafasını karıştırmak için kullandıkları bir yanıltmacayı yinelemekte, hatta belki bazıları da, bizzat bu tuzağa (yanılgıya) kendileri düşmektedirler: Bilindiği gibi bu çevreler sosyalizmin karşısına daima - kapitalizmi değil - demokrasiyi, "hür demokratik düzeni" koymuşlardır. Böylece halk kitlelerini sosyalizmin almaşığı konusunda yanıltmaya çalışmışlar ve bunda bir ölçüde de başarılı olmuşlardır. İşte sözkonusu çevreler öteden beri işlemiş oldukları bu yanıltmadan yararlanarak sosyalist ülkelerde halkın özgürlük istemlerini sosyalizmi reddetmekmiş gibi göstermek çabası içindedirler.

Bu aynı çevreler son zamanlarda bir başka yanıltmayı daha yinelemek ve vurgulamak peşine düşmüşlerdir. Eskiden beri varolan ama son zamanlarda altı çizilerek vurgulanmak istenen bu yanıltma şudur: İnsan haklarına dayalı demokratik hak ve özgürlükler ancak serbest piyasa ekonomisi düzeninde yani kapitalist düzende gerçekleşebilirler. Oysa biliyoruz ki, demokrasinin özünü oluşturan insanlar arası eşitlik, kapitalist bir düzende olanaksızdır, böyle bir şey kapitalizmin doğasıyla çelişir. Tersine, insan hakları ve diğer demokratik hak ve özgürlükler en tam bir biçimde ancak sosyalist bir düzende gerçekleştirilebilirler. Hatta sosyalist ülkelerde bugün yaşanan çalkantıların temelinde bu gerçek, yani sosyalist ekonomik yapı ile antidemokratik - baskıcı yönetim biçimlerinin uyuşamaması yatmaktadır. Bundan ötürüdür ki, sosyalist ülkelerdeki son demokratikleşme olaylarını, sosyalizmin öl-

mesinin işaretleri olmak şöyle dursun tam tersine, sosyalizmin gelişmesinin yeni koşullarının yaratılması olarak değerlendirmek ve önümüzdeki dönemde de buna uygun olarak sosyalist ülkelerdeki gelişmelerin hızlanmalarını beklemek gerekir.

VI

Burada, sırası geldiği için, birçok sosyalistin düşmekten kendilerini kurtaramadıkları bir yanılgıya değinmek istiyorum. Bu yanılgı, sosyalizmin kendisi ile onu gerçekleştirmek için uygulanan yöntemlerin birbirine karıştırılması, daha doğrusu, bunların aynı şeyler sanılmasıdır: Bilíndiği gibi dünya, sosyalizmin uygulamaya konuşunu ilk ve en önemli örnek olarak Sovyetler Birliği'nde gördü. Birçok kimse ve bu arada birçok sosyalist oradaki uygulamaları sosyalizmin kendisi olarak algıladı. Bu nedenledir ki, şimdi bu uygulamaların bir kısmının değiştirilmesine bu aynı kimseler sosyalizmden sapmalarmış gibi karşı çıkıyorlar. Aynı yanılgı kapitalist ülkelerdeki komünist - sosyalist partiler için de sözkonusudur. Bu partilerin özgül kimlikleri ile izledikleri parti içi - parti dışı politikalar aynı şeylermiş gibi algılanmış ve zamanla bu politikalar değiştirilmek istenince, sanki partilerin eski özgül kimlikleri yitiriliyormuş gibi düşünülmeye başlanmıştır.

Bu konuda çok bilinen ama çok unutulan iki gerçek daima gözönünde tutulmalıdır: Birincisi, koşullar değişince uygulamaların da değişmesinin zorunlu olduğudur. Buradaki güçlük koşulların değiştiğini zamanında farkedip bunu inanılır bir biçimde ortaya koyabilmektedir. Çünkü insanlar eski uygulamalara, koşulların değişmiş olmasına rağmen değil, fakat koşulların değişmediğine inandıkları için bağlılık duyarlar. İkinci gerçek de, sosyalizmin henüz yeni bir sistem olması ve bu nedenle özellikle uygulama alanında deneyim noksanı bulunması, dolayısıyla hatalar yapılmasının doğal olmasıdır.

VII

Sosyalizmin ölmediği ve ölmeyeceği konusunda son olarak ve asıl söylenecek şey şudur: Sömürünün ortadan kalkmış olduğu sınıfsız bir toplumda eşitlik, kardeşlik ve barış içinde yaşamak demek olan sosyalizm, insanlığın bugüne kadar olduğu gibi (ezeli) bundan sonra da devam edecek (ebedi) bir özlemidir, idealidir. Üstelik bu özlem gerçekçidir de. Çünkü sosyalizm sadece beynimizin bir icadı değildir ve toplumların gelişme yasalarının doğal bir sonucu olarak gerçek yaşamda da mutlaka gerçekleşecektir ve zaten gerçekleşmektedir de.

Bizi bu sonuca götüren Marksist düşünce yöntemi, toplumların fiili yaşamları (tarihleri) üzerinde yapılmış olan gözlem ve araştırmalarla da doğrulanmıştır. Zaten şimdiye kadar bilim dünyasında, toplumların nasıl geliştiklerini ve bu gelişmenin yönünün ne olduğunu açıklayan Marksizmden başka bir kuram ortaya çıkmamıştır. Öyleki, bir siyasal dünya görüşü olarak Marksizme karşı olanlar bile, toplumsal incelemelerinde, esas olarak, Marksist yöntemi kullanırlar. Bu nedenle, sosyalizmin ölmek şöyle dursun bundan böyle daha bir canlılık kazanacağından ve ayrıca ABD ve Batı Avrupa ülkeleri de dahil tüm diğer ülkelerin de sosyalizm yönünde hareket ettiklerinden hiç kuşku duymamak gerekir.

VIII

Yukardaki açıklamaların hem doğruluklarını kanıtlamak hem de bunları tamamlamak için, sosyalist ülkelerdeki reform dalgalarının ve diğer çalkantıların nedenlerini Marksist çözümleme yöntemiyle ortaya koyabilmek gerekmektedir. Gerçekten, Sovyetler Birliği'nden Bulgaristan'a ve son olarak ve maalesef kanlı bir biçimde Romanya'ya kadar yayılan demokratikleşme ve yenileşme hareketinin başlangıç nedeni nedir? Ne olmuştur da bütün bu ülkelerde, özellikle de Sovyetler Birliği'nde yenileşme hareketi başlamış ve halk kitleleri tarafından bu kadar benimsenmiştir? Kapitalist ülkelerin bu olaylar karşısındaki olumlu tavırları nasıl açıklanabilir? v.b.

Bu soruların yanıtı, bu ülkelerdeki üretim güçlerinin durumunda yatmaktadır. Sovyetler Birliği'nde 70, diğer sosyalist ülkelerde 40 yılı aşkın bir süredir gelişmekte olan üretim güçleri bugün artık öyle bir düzeye gelmişlerdir ki, eski üretim ilişkileriyle, özellikle de uygulanmakta olan plânlama biçimleriyle ve ilgili diğer bazı yönetim kurallarıyla çatışma haline gelmişlerdir. Sözkonusu değişiklikleri zorlayan neden budur. Diğer bir deyişle bütün olanları bilinen Marksist modelle açıklamak olanaklıdır.

Ne var ki bu açıklama fazla şematiktir. İçinde yaşadığımız olayları gerçekten anlayabilmek için bunların sadece sonuçlarını değil fakat bunların izleyecekleri yolları (süreçleri) da bilmemiz gerekir. Kaldı ki, çok defa bir ömür boyu süren toplumsal oluşum süreçleri onları yaşayan insanlar için sonuçlardan çok daha önemlidirler. Bu nedenle Marksist gelişme şemasının içini doldurmak, örneğin üretim güçlerinde ne gibi değişmeler olduğunu, bunların üretim ilişkilerini nasıl etkilediklerini, karşı tepkilerin neler olduklarını somut ve ayrıntılı bir biçimde araştırıp açıklamak gereklidir. Önemli bir örnek bilimsel ve teknolojik devrimdir. Üretim güçleri ile doğrudan ilişkisi olan bu ola-

yın etraflı bir biçimde incelenmesi çok büyük önem taşımaktadır. Sosyalist ülkelerdeki olayların ipuçları bilim ve teknolojideki bu hızlı gelişmelerde bulunabilir. Ama diğer taraftan biliyoruz ki, bilimsel ve teknolojik devrimin nimetlerinden ileri kapitalist ülkeler sosyalist ülkelerden daha çok yararlanmışlardır. Bu durum karşısında Marksist çözümleme yöntemlerini somut olaylara yaratıcı bir biçimde uygulamamız ve onu zenginleştirmemiz temel bir görev olarak Marksist aydınlarımızın karşısına çıkmaktadır.

IX

Yukarıda doğrudan ya da dolaylı olarak değindiğim konular sosyalizmin teoride ve uygulamada karşı karşıya bulunduğu temel sorunlardır. **Gelecek**, bu sayısında da, önceki sayılarda olduğu gibi, bu konuları ele almış ve değerli yazarlarımız aracılığıyla bunlara olabildiğince açıklık getirmeye çalışılmıştır. Yazarlarımıza, bu, insanı yücelten çabalarından ötürü teşekkür ediyorum.

BİLİMSEL VE YORDAMSAL DEVRİMİN BELİRLEYİCİLİĞİ

I. Üretim Güçlerinde Devrim

Cem Eroğul

Ü*retim güçlerinde,* dünya çapında bir şeyler olduğu apaçık ortada. XVIII.yüzyılın sonunda başlayıp XX. yüzyılda etkisini tamamlayan ve gelişmiş ülkeleri tarım ülkesi olmaktan çıkarıp sanayi ülkesi durumuna getiren sanayi devrimi artık bitmiş bulunuyor. Bugünse yeni bir süreç yaşanmakta. Yığınları topraktan koparıp yapınaklara (fabrika) tıkan düzen, giderek yapınakların boşalıp büroların doldugu bir düzene dönüşüyor.

Kafa emeğinin kol emeğine bu biçimde üstün gelmesi, bilimin geçim (ekonomi) için önemini durmadan artırıyor. Eskiden, bilimsel bulgulardan uygulamaya giden yol oldukça uzundu. Fotoğraf, bulunuşundan 102 yıl, telefon 56 yıl, radyo ise 35 yıl sonra, üretimde edimsel (pratik) bir yaşama geçebildi. Televizyon ve radar, ilkeleri anlaşıldıktan yalnız 14 yıl sonra gerçekler dünyasında boy gösterdiler. Uranyum bombası ile transistor, topu topu 6 yıl içinde, kafalardan üretim tezgâhlarına sıçrayabildiler. Bugün artık, araştırma- geliştirme deneylikleri (laboratuvar) ile yapınaklar iç içe. Bulgular neredeyse tezgâh üzerinde gerçekleştiriliyor ve hemen uygulamaya konuyor.

İnsanlık, uzun yüzyıllar, hayvanların ve kendi bedeninin gücüyle üretimde bulunmak zorunda kaldı. Zamanla buna, akan suyun, esen rüzgârın gücü eklendi. Sanayi devrimindeki büyük atılımın temelinde, bugün artık sıradanlaşmış olan buhar gücü var. Günü-

müzde ise insanlık, dünyayı bütünüyle yok edebilecek, uzaya roket fırlatabilecek, denizlerin altında kilometrelerce uzanan tüneller açabilecek güçleri devindirebilmektedir. Bütün bunlar da, kafaların çalışmasının ürünüdür. Kol emeğinin önemi giderek azalmaktadır. Bilim ise, üretim etmenleri (faktör) içinde en ön sıraya tırmanmaktadır.

II. Üretim Güçleri mi, Üretim İlişkileri mi Belirleyicidir?

Üretim güçlerindeki bu yeni köklü dönüşümün, toplumsal etkileri olması kaçınılmazdır. Marx, 1859'da yayınlanan **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı** adlı yapıtının önsözünde, şöyle demektedir: "Gelişimlerinin belli bir evresinde toplumun maddi üretim güçleri, mevcut üretim ilişkileriyle veya onların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan ve o zamana kadar içlerinde etkin oldukları mülkiyet ilişkileriyle çatışırlar. Bu ilişkiler üretim güçlerinin gelişim biçimleri iken, bunların köstekleri haline gelirler. O zaman bir toplumsal devrim dönemi başlar."[1]

Bu sözleri nasıl anlamak gerekir? Çok yaygın olan sıradan bir Marksizmin getirdiği yorum, şöyle özetlenebilir: İnsanlar, doğa ile bitmez tükenmez savaşımlarında, üretim güçlerini sürekli olarak artırırlar. Bu nicel artış, günün birinde, nitel bir değişime yol açar. Böylece, yeni bir ivme kazanmış olan üretim güçleri, artık, var olan üretim ilişkilerine sığmaz olur. O zamanda bu biçimde nesnel olarak zorlanan üretim ilişkileri, insanların istençleri (iradeleri) ne yönde olursa olsun, ister istemez dönüşüme uğrar. Bu dönüşümle birlikte, hem sınıf yapısı, hem de toplumun tüm üstyapısı, yine ister istemez, dönüşür.

Görüldüğü gibi, sıradan Marksizmin bu yorumunda, devrim, özdevimsel (otomatik) bir nitelik taşır. Üretimde yordam bilgisi (teknoloji) belli bir düzeye ulaşınca, tüm toplumun dönüşmesi kaçınılmazdır. Böyle olunca da, doğaldır ki, devrimci ve karşı devrimci eylemin, sonucu değiştirmeyen, ancak "tarih çarkı" nın kaçınılmaz dönüşünü hızlandıran ya da yavaşlatan bir etkisi olabilir.

Özetlenen bu görüşün, işçi sınıfının savaşım tarihinde ne gibi sıkıntılara yol açtığı herkesçe bilinir. Bunun bir sonucu özellikle sosyalist ülkelerde karşımıza çıkan "ekonomizm" sapmasıdır. Lenin için sosyalizm, "elektrifikasyon + sovyetler" özdeyişi ile dile gelirken, sosyalist ülkelerin uygulamasında, "sosyalizm= kalkınma" ilkesi üstünlük kazanmıştır. Üretim güçlerindeki gelişimin, toplumsal dönüşümün karşı konulmaz devingeçi (motoru) olarak görüldüğü bir ortamda, "sovyetler" sözcüğünün simgelik ettiği toplumsal katılımcılığın bir yana itilmesi, kalkınma seferberliğini en hızlı bi-

---

*1. Karl Marx - Friedrich Engels, **Felsefe İncelemeleri**, çev. Cem Eroğul, Ankara, Doğan Yayınları, 1974, s. 79*

çimde gerçekleştirecek parti buyurganlığının (diktatörlük) geçer akçe sayılması doğaldır.

Üretim güçleri "fetişizm"inin sosyalist ülkeler dışındaki bir sonucu, Marksist partilerdeki bunalımların bir etmeni olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bu partilerin bir bölümü, üretim güçleri zaten sosyalist ülkelerinkinden daha gelişmiş olan ülkelerde eylem yapmak durumundadır. Üretim güçleri daha da gelişince devrim nasılsa kaçınılmaz olacaktır, diyerek bu ülkelerdeki yığınları eyleme sürüklemek olanaksızdır. Öte yandan, partilerin gözleri hep üretim olgusuna çakılıp kaldıkça, toplumdaki öteki devinimleri kavramakta güçlük çekmektedirler. Örneğin, Fransız Komünist Partisi, Mayıs 1968'in gündeme getirdiği yeni toplumsal ilişki arayışlarına geçerli bir tanı (teşhis) getirememenin cezasını, bugün toplumdan adım adım dışlanarak ödemektedir.

Öte yandan, üretim güçlerine bu biçimde saplanıp kalma, tepki olarak, kendisinden çok daha tehlikeli olan bir başka sapmaya yol açmıştır. Bu karşıt görüşün mantığı şudur: Üretim güçleri, üretim ilişkilerini ve üstyapıyı kendiliğinden değiştiremediğine göre, devrimcilerin yapacakları iş, üretim güçlerini hiç hesaba katmadan, tepeden inme bir eylemle, toplumu kendi ülkülerine göre biçimlendirmektir. Bu "sapma", uygulamada "sapıklık" durumuna gelmiştir. İlk örneği, SovyetlerBirliği'nde, Stalin döneminde, "zorunlu kollektifleştirme" girişiminde yaşanmıştır. Sonra, Mao Çin'inde, "ileri doğru büyük atılım", bunun başka bir örneğini oluşturmuştur. En son ve en korkunç uygulama ise, Kamboçya'de, Pol Pot döneminde olmuştur. Ülkenin üretim düzeyi hiçe sayılarak, yığınlar, milyonlarca insanın ölümü pahasına, "ileri" sayılan bir toplumsal ilişkiler düzenine sokulmaya çalışılmıştır. Sonuç, tek sözcükle, bir toplumsal "facia" olmuştur.

İşin en ilginç yönü, Marksist kuramın bu kestirmeci yorumlarının, kapitalist dünyada egemen olan düşüngülerde (ideoloji) de karşımıza çıkmasıdır. "Her işin başı sonu teknolojidir" görüşü, burjuva düşünürleri arasında da çok yaygındır. Çok yakınlarda, çok yakınımızda bulunan bir siyaset adamı, bu görüşü özlü bir biçimde dile getirmiştir. Kasım ayının ortalarında, Çankaya Köşkü'ndeki bir kabul sırasında, Turgut Özal şöyle konuşmuştur: "Dünya yüksek bir teknoloji çağı yaşıyor. Tahmin edemeyeceğiniz kadar süratli bir teknoloji çağı yaşıyor. Hatta benim kanaatim, bu teknoloji çağıdır ki Berlin duvarını yıkmıştır. Teknolojinin bu kadar süratli ilerlemesi birtakım sloganları, devrim sloganlarını, hepsini ortadan kaldırmıştır. Hakiki devrim teknolojidir." [2]

Aynı görüş uğrunadır ki, İran Şahı, toplumun gerçeklerine gözlerini yumup ülkesini "anahtar teslimi" yapınaklarla donata donata, İran'ı gelişmiş bir ülke durumuna getirebileceği hayaline kapılmıştır. Şu veya bu yöntemle üretim güçlerini geliştirdin mi toplum buna uygun olarak dönüşür, diyen bu görüşle, üretim güçleri gelişince

---

*2. **Cumhuriyet,** 15 Kasım 1989.*

toplumsal ve siyasal devrim kaçınılmazdır, diyen "Marksist" görüş arasında temel bir ayrım yoktur.

Öte yandan, sıradan Marksizm saflarında gelişen ve üretim ilişkilerinin, üretim yapısına bakılmaksızın her topluma giydirilebileceği görüşü de, burjuva dünyasında karşılığını bulmuştur. Kapitalizmin borazancıbaşı durumunda olan Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) bütün ülkelere hep aynı reçeteleri dayatmaya kalkışması, bunun en çarpıcı örneklerinden biridir. Pol Pot'un "devrimcilik" adına yapmaya kalkıştığını, daha uygar yöntemlerle de olsa, bu sefer adı konmamış bir "karşıdevrimcilik" uğruna, Para Fonu yapmaktır. Bütün bunların sonucu da, İlhan Selçuk'un pek yerinde bir deyişi ile, toplumlara "deli gömleği" giydirmekle aynı kapıya çıkmaktadır.

Özetle, Marx'ın yukarıda alıntalanan ve kuşaklar boyu yinelenegelen o ünlü sözlerinden, şu iki sonuçtan *hiçbiri* çıkarılmamalıdır:1) Siz ne yaparsanız yapın, üretim güçleri eninde sonunda toplumu dönüştürür. 2) Oturup bekleyeceğinize, üretim ilişkilerini değiştirin; üretim güçleri nasılsa buna uyar. Birbirinin karşıtı olan bu iki görüş, aynı ölçüde yanlıştır. Ayrıca, uygulamada, her ikisi de, yığınlara büyük acı veren "toplumsal mühendislik" girişimlerine yol açmaktadır.

Ancak, ne var ki, Marksizmin şu temel savlarla bulunduğu da bir gerçektir: Her toplumsal kuruluşta en belirliyici etmen, üretim biçimidir. Üretim biçimleri iki temel öğeden oluşur: Üretim güçleri ile üretim ilişkileri. Toplumsal değişimin anahatırı da, bu iki temel öğenin çelişkisinde gizlidir.

İşte bu temel savlar yinelendikten sonra, yukarıdan beri belirtilegelen tehlikelere karşın, yine de, toplumsal yaşamda, "üretim güçleri mi, üretim ilişkileri mi daha belirleyicidir?" sorusunu sorma zorunluğundan kurtulamayız.

III. Belirleme Ne Demektir?

Sanırım, bu soruyu yanıtlayabilmek için yapılacak ilk şey, Marksist "belirleme" kavramını açıklığa kavuşturmaktır. Bunun için, yine Marx'ın bir sözüyle işe başlanabilir. Marx'a göre: Tarihlerini insanlar kendileri yaparlar; ama bunu daima, kendi istençlerinden bağımsız bir takım koşullar içinde yaparlar. Bu görüşten, ilk adımda, hemen iki sonuç çıkarılabilir: 1) tarih birtakım koşulların (ya da "çark"ların) değil; yerine göre sınıf, yerine göre yığın, yerine göre birey olarak devinen somut insanların ürünüdür. 2) Bu somut insanlar, havada durmayıp daima belli bir zamanda ve yerde yaşadıklarına göre; bunların, o zaman ve yerin, toplumsal, düşüngüsel ve doğal koşullarının etkisinde kalmaları kaçınılmazdır.

Ancak, bu iki genel gerçeği saptamak, bizi yine de doyurucu bir çözüme ulaştırmaz. Çünkü, insanların kendi tarihlerini yaparken tam serbest olmadıklarını bilmek, tarihlerini niye şu yönde değil de bu yönde yapmak istediklerini; öte yandan da, sınırlayıcı koşulların etkilerini nasıl gösterdiklerini anlamaya yetmez. Öyleyse, belirleme kavramını, bu yönlerde biraz daha deşmek gerekir.

Kanımca, bu kavramı hakkıyla anlayabilmek için, öncelikle, "etkin" (aktif) belirleme ile "edilgin" (pasif) belirleme arasında bir ayrım yapmak gerekir. Etkin belirleme, insanların-yani sınıfların, katmanların, türlü kümelerin, yığınların ya da bireylerin- kendi istençleriyle giriştikleri devimler için söz konusudur. Başka bir deyişle, insan bir eylemi "kendi istediği için" yaptığında, etkin bir belirlenme söz konusudur. Edilgin belirleme ise, karşımıza bir "sınırlama" olarak çıkar. İnsan, istese de o yönde gidemez, ya da gitmesi için olağanüstü bir çaba harcaması gerekebilir.

Kimi olası yanlış anlamaları önlemek için, bu etkin/edilgin ayrımının; bir yandan, güçlü/güçsüz belirleme ayrımıyla; öte yandan da, olumlu/olumsuz belirleme ayrımıyla, bir ilişkisi olmadığı hemen belirtilmelidir. Bir belirleme, etkin olup çok güçsüz olabilir. Ya da, tam aksine, edilgin bir belirleme olumlu ya da olumsuz yönde işleyebilir. Örneğin, belli bir ülkede, belli bir zamanda, işçi sınıfının eyleminin çok zayıf olduğunu düşünelim. Bir kere, ortada bir eylem olduğuna göre, kesinlikle bir etkin belirleme söz konusudur. Eyleme katılan işçilerin her birinde, toplumda birşey değiştirme yönünde bir istenç vardır.Bu, yaşam koşullarından, eğitimlerinden, sendikaların etkisinden ya da başka bir şeyden kaynaklanabilir; ama önemli olan, kendileri bunu istediklerinden eyleme geçmeleridir. Bu etkin belirlenmenin sonuçta etkisiz kalması ise, şu nedenlere bağlı olabilir: a) Belirlemenin kendisi zayıftır: Bunu ya görece az sayıda işçi duyumsamaktadır; ya duyumsayanların içindeki dürtü yeterince güçlü değildir; ya da her ikisi; b) Belirlemenin yönü olumsuzdur, ya da yeterince olumlu değildir: İşçilerin hepsi ya da bir bölümü, kendi gerçek sınıf çıkarlarının tümüne ya da bir bölümüne aksi yönde eyleme kalkışmışlardır; c) Etkin belirlemenin gücü ya da yönü ne olursa olsun, karşısındaki daima, güçlü ya da güçsüz, olumlu ya da olumsuz olabilecek, bir edilgin belirleme bulunacağına göre, örneğimizde, ülkedeki ve/veya ülke dışındaki koşullar, devrimci eyleme uygun değildir (ve bu olumsuzluk şu veya bu ölçülere ulaşmıştır.)

Açıktır ki, böyle bir soyutluk ya da genellik düzeyinde ele alınınca, belirleme kavramına, *başka alanlardan da* örnekler verilebilir. Kavramı iyice anlamak bakımından, böyle birkaç örnek sıralamak herhalde yararlı olur. Diyelim, belli bir malı satın almamız için bir tanıtı (reklam) ile karşı karşıyayız. Bu bizi az ya da çok etkilemiş olsun. Bu etki güçlü ise, güçlü bir *etkin* belirleme ile karşı karşıyayız demektir. Bu belirleme, almamız istenen mala bağlı olarak, yararımıza ("olumlu") ya da zararımıza ("olumsuz") olabilir. Bu etkin belirlemenin karşısında, örneğimizde, *edilgin* belirlemenin öğeleri şunlar olabilir: Malın fiyatı, nesnel olarak buna gereksinimimiz olup olmadığı, tanıtılara daha önce gösterdiğimiz tepkilerden oluşan ansal (zihni) yapımız, vb.

Bir başka örneğimiz de, sepettopu (basketbol) takımına girmek isteyen bir delikanlı olsun. Delikanlının bu dileği, arkadaşlarından, okuduklarından, gördüklerinden, vb. kaynaklanan **etkin** bir belirlemenin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Oğlanın boyu ise, burada, *edilgin* belirlemenin en önemli öğesidir. Boyu 205 sm ise, güçlü ve

olumlu bir edilgin belirleme ile karşı karşıya demektir. Boyu 185 sm ise, belirleme yine olumludur, ama pek güçlü değildir. Yok boyu 170 sm'nin altındaysa, edilgin belirleme olumsuzdur. Boyu ne denli kısa ise, olumsuz edilgin belirlemenin gücü o denli artar. İlla istiyorsa, delikanlı yine de sepettopu oynayabilir. Ama, boyu ne ölçüde kısaysa, bu edilgin belirleme engelini aşmak için, o denli büyük çaba göstermeli, yani etkin belirlemesi o denli güçlü olmalıdır. Yine de, belli bir en kısa boy sınırının altında kalıyorsa, ne yaparsa yapsın, hiçbir sepettopu takımına giremez.

Bu örneklerden de görüldüğü gibi, etkin belirleme *devindirici,* edilgin olanı ise, **sınır koruyucu**dur.Başka sözcüklerle söylemek gerekirse, etkin belirleme "eylem"le, edilgin belirleme ise "koşullar"la ilgilidir. Her ikisi de güçlü ya da güçsüz olabilir. Her ikisi de olumlu (yani devinen kişinin yararına) ya da olumsuz olabilir.

Toplumsal yaşamda devinen daima insanlar olduğuna göre, her eylemde kaçınılmaz olarak etkin bir belirleme rol oynar. Yine aynı biçimde, her eylem kaçınılmaz olarak belli koşullarda gerçekleştiğine göre, her zaman edilgin bir belirleme de vardır.

IV. Esas Belirleyici Sınıf Savaşımıdır

Şimdi, bu açıklamaları kullanarak, "üretim güçleri mi esas belirleyicidir, üretim ilişkileri mi ve nasıl?" sorularını yanıtlamaya çalışabiliriz. *Üretim güçleri,* insanın doğa ile ilişkilerinde, üretim ereğiyle herhangi bir işlev yüklenen bütün öğeleri kapsar.Bir kere buna, öncelikle, çalışan insanın, yani üreticinin bedeni (maddi gücü ve becerileri) kafası (bilgi ve deneyimi) ve gönülgücü (morali, çalışma şevki) girer. Bundan başka; yordamsal (teknik) bilgi, üretimin maddi örgütlenme biçimleri, doğal kaynaklar, üretilmiş üretim araçları ile iletişim,ulaşım ve taşıma araçları girer. Dikkat edilirse, üretim güçlerinin bir parçası olarak insan, daha çok, -tıpkı doğa gibi- üretimin maddi bir etmeni gibidir. Maddi üretim süreci içinde, önemli ölçüde koşullanır, yani güçlü bir **edilgin** belirlenmeye uğrar, ama onu eyleme itecek öğeler görece azdır.

Buna karşılık, çalışan insanın gerçek toplumsal yüzü, *üretim ilişkileri* çerçevesi içinde ortaya çıkar: O artık yalnızca "işgücü" değil, ama örneğin "sömürülen insan"dır. İşte ancak bu çerçevededir ki, insanlar, güçlü bir *etkin* belirlenmenin etkisine girebilirler. Gerçekten de, üretim güçlerinin aksine, üretim ilişkilerinde, yalnızca *toplumsal ilişkiler* söz konusudur. Bu ilişkilerin alanına şu öğeler girer: a) Mülkiyet (üretim ve tüketim araçları üzerinde, özelden kamuya uzanan mülkiyetin türlü biçimleri); b) İş ilişkileri (patrondan vasıfsız işçiye uzanan ilişkiler zinciri); c) Bölüşüm ilişkileri. Sözü edilen bu ilişkiler de, gerçekte, *sınıf savaşımının* gerçekleşme alan ve araçlarından başka birşey değildir. Maddi yaşamın yeniden üretildiği bu ilişkiler içinde insanlar, sömürünün şiddetine göre körüklenen ve ardı arkası kesilmeyen bir eylem dürtüsü içinde bulunurlar. Ancak, şunu da unutmamak gerekir ki, sömürü ilişkisi, bunu aşmak isteyen devrimci eylemin karşısında duran, ("zayıf"ya da"-

güçlü") bir edilgin belirleme kaynağı da oluşturur.

Görüldüğü gibi, belirlemenin gücü ve yönü ("olumlu" ya da "olumsuz" oluşu) bir yana bırakılırsa, etkinlik / edilginlik ölçütü bakımından üretim güçleri ile üretim ilişkileri arasında temelde bir ayırım vardır. *Üretim güçlerinden kaynaklanan belirleme, esas olarak, edilgin iken; üretim ilişkilerinin belirleyiciliği, esas olarak, etkindir.* İşte bunun içindir ki, insanlık tarihi, bilimsel ve yordamsal gelişmelerin değil, sınıf savaşımlarının tarihidir. Yine bunun içindir ki, insanlar (üretim ilişkilerinden ve daha genel bir çerçevede sınıf savaşımından kaynaklanan dürtülerle) tarihlerini kendileri yaparlar; ama bunu (özellikle üretim güçlerinin nitelik ve niceliğinin belirlediği) veri koşullarda yaparlar.

Ancak, şu da hemen belirtilmelidir ki, şimdi söylenenleri, salt gerçekliği olan doğrular olarak ele almak da yanıltıcı olabilir. Toplumbilimde olguların ve olayların, daima *egemen özelliklerine* göre tanımlandıkları, "egemen" sözcüğünden de hemen anlaşılacağı gibi, her olgu ve olayda, bu tanımlayıcı özelliğin karşısında, başka özellikler de bulunacağı unutulmamalıdır. Bu söylenenler konumuza uygulanırsa, bundan çıkan sonuç, üretim güçlerinin de bir ölçüde etkin, üretim ilişkilerinin de bir ölçüde edilgin bir belirleme kaynağı olacağıdır. Ancak, toplumbilimde olgu ve olayları niteleyen öğe onların egemen özellikleri olduğuna göre, yine de, üretim ilişkilerini her şeyden çok etkin; üretim güçlerini de, öncelikle edilgin bir belirlemenin kaynağı saymak gerekecektir.

V. Üretim Güçlerindeki Devrimin Olası Etkileri

Şimdi, bu söylenenler çerçevesinde, bilimsel ve yordamsal devrimin bizi nasıl etkileyeceği konusunda, belki birtakım kestirimlerde bulunulabilir. Bir kere, bu devrim, öncelikle işgücünün niteliğini değiştirmektedir. Yukarıda da belirtildiği gibi, kol emeğinin karşısında kafa emeğinin ağırlığı giderek artmaktadır. Öyle olunca, gözünü kapayıp işletkenin (makinenin) bir parçası olarak çalışan işçi yerine, gözü alabildiğine açık, işletkeyi yönetecek bir işçi türü ortaya çıkacaktır. Bu tür bir işçinin yetişmesi ise, yalnızca daha çok okul değil, yaşamboyu eğitim süreçleri gerektirecektir. Uyanıklık ve bağımsız iş görme yeteneklerinin öne geçmesi, üretimin maddi örgütlenmesinde de, bireyselliği öne çıkaran küçük işliklere (atelye), ya da büyük birimlerin hâlâ kaçınılmaz olduğu işyerlerinde, küçük takım çalışmasına yol açacaktır. Ford'vari bir düzen içinde mavi tulumlu yığınların önlerine şeridin getirdiği bir nesnenin hep aynı parçasına hep aynı hareketi yapmaları, adım adım tarihe karışacaktır. İşçi, kendisi de giderek işçileşmekte olan bilim adamının dilinden anlayan, elektronik aygıtlarla iletişim kurabilen, bol okuyan, öğrenen, eğitimi durmadan yenilenen, tek sözcükle "aydın" biri durumuna gelecektir.

Öte yandan, üretim güçlerindeki bu dönüşüm, yalnızca çalışan insanda değil, ama tüm toplumda da ister istemez birtakım değişikliklere yol açmaktadır. Bilimsel ve yordamsal devrimin bir sonucu,

her malda hizmetlerin payını arttırmaktır. Bu da, tüketim mallarında ve hizmetlerde, kaçınılmaz olarak, birtakım nitel değişimlere yol açmaktadır. Örneğin, günümüzde, en yaygın tüketim araçlarından biri olan arabada, elektroniğin payı giderek artmaktadır. Çok yakın bir gelecekte, doğru dürüst araba sürebilmek için, her arabanın içine yerleştirilecek küçük bir görüntülükteki (ekran) bilgileri değerlendirebilmek; yol seçiminde, hız belirlemede vb. en akılcı seçimleri yapabilmek gerekecektir. Yığınların gözünün açılmasında daha da önemli bir araç, bugün hemen hemen her eve girmiş olan televizyondur. Önü alınamaz yordamsal gelişmeler karşısında, televizyon izleyicisinin tek yayın kaynağına hapsedilmesi olanağı giderek ortadan kalkmaktadır. Bu da, en alık televizyon izleyicisinin bile, tek yönlü düşünme koşullanmasının sarsılması demektir.

Kısacası, bilimsel ve yordamsal devrim, hem başka bir üretici, hem de başka bir tüketici türü yaratma yolundadır. Bu değişim, belki insanları belli yönlere itmez ama, böyle insanlara kimi yönetim ve baskı ilişkilerinin dayatılmasını güçleştirir. Aydınlaşmış bir işçi için, örneğin düşünce özgürlüğünün, bugünkü aydın için taşıdığı önemi kazanması kaçınılmazdır. Kaldı ki, bu yeni koşullarda, düşüncesinde özgür olmayan bir işçi, verimli de olamaz. Onun içindir ki, hem işyerinde hem de genel olarak toplumda, demokrasi, giderek nesnel bir gereksinim duruma gelecektir.

Bilimsel ve yordamsal devrimin bir anlamı da, işgücü verimliliğinin olağanüstü boyutlarda artmasıdır. Bu verimlilik artışının, toplum için en önemli iki sonucu, bir yandan doğal kaynakların hızla tükenmesi, öte yandan da, işsizliğin önlenemez duruma gelmesidir.

Doğal kaynakların, daha doğrusu, doğanın kendisinin giderek tükenmesi, belirleme düzeneğini (mekanizmasını) anlamak bakımından, güzel bir örnek oluşturmaktadır. Daha çok ve daha nitelikli mal üretmek için işadamları arasında süregelen yarışma, bugün artık dünyamızı tüketecek bir düzeye ulaşmıştır. Çevremiz, hem üretim, hem de tüketim yüzünden, tehdit altındadır. İşin en ilginç yanı, bu tehlikenin, şu veya bu sınıfın değil, insanların tümünün birden karşısına çıkmış olmasıdır. Şimdi bu, bir edilgin belirleme örneğidir. Olumsuzdur ve gücü giderek artmaktadır. Bunun varlığı Yeşil akımları doğurmamıştır; ama bu akımların ne türden kişisel dürtülerle doğduğunu anlamamıza olanak verir. İnsanlık, akıllı davranırsa, bu koşulları görür ve bundan sonra tarihini ona göre yapar. Ama, bunu yapması, hiçbir biçimde "kaçınılmaz" değildir. Ne var ki, insanlar bunu yapmazlarsa, günün birinde, çevre kirlenmesi yüzünden yığınların bir doğal yıkımla karşı karşıya kalması kaçınılmaz olur. İşte o zaman, edilgin belirleme etkin belirlemeye dönüşmüş demektir. Yıkımın çapı -insanlığı yok etmemek koşuluyla- ne denli geniş olursa, etkin belirleme de o denli güçlü olur. Herkes, sınıfını, devletini, rengini filan bir yana bırakıp, ortak dünyasını kurtarmak için, dayanılmaz bir dürtüyle el ele verir. Bu böyle olursa, üretim güçlerinin esas belirleyici olduğu, yani tarihin bize öğrettiğinin tamamen aksi yönde, bir durum da yaşanmış olur.

Bilimsel ve yordamsal devrimin, toplumsal açıdan çok ilginç bir başka sonucu da, işsizliğin giderek sürekli bir olgu durumuna gel-

mesidir. Başka bir deyişle, üretkenliğin alabildiğine artması işsizliği yapısallaştırmaktadır. Bu sorunun çözümü için, ücretli kesim, doğrudan doğruya etkin bir belirlenmenin baskısı altındadır. Dolayısıyla, sonucu sınıf savaşımı belirleyecektir. Çalışanlar ağır bastığı ölçüde, herkesin iş süresi azalacak, ücretli kesimin tümü, işgücünü yenilemeye ve kendini geliştirmeye daha çok zaman ayırabilecektir. Sermaye sınıfı ağır bastığı ölçüde ise, çalışanlar daha fazla sömürülecek, işsizler de, benliklerini çürüten yaşam koşullarından kurtulamayacaktır.

Özetlemek gerekirse, bilimsel ve yordamsal devrim, insanlığa bir dizi olanak yaratmakta, başta çalışanlar olmak üzere, tüm toplumun daha iyi yetişmiş, daha uyanık olmasına yol açmaktadır. Bu olanakların getirdiği yeni edilgin belirlemelerin ne biçimde kullanılacağı, geniş yığınların, sınıf savaşımından ne ölçü etkilenip eyleme itileceklerine bağlıdır. Ancak, üretim güçlerindeki olağanüstü artış doğayı açıkça yok etme noktasına ulaşırsa, o zaman üretim güçleri etkin bir belirleyici durumuna gelecek ve insanlık, doğayı koruyan yeni bir toplumsal düzen için etkin bir savaşıma itilecektir.

Son olarak şunu da belirtmek gerekir ki, bilimsel ve yordamsal devrimin, burada örnek olarak verilen sonuçlardan başka sonuçlar vereceği de unutulmamalıdır. Bir kere, bu devrimin üretim güçlerine kazandırdığı büyük ivme, gelişmiş ülkelerle azgelişmişler arasındaki uzaklığı daha da artırmaktadır. Öte yandan, yoksul dünyanın nüfusu akıl almaz boyutlarda artarken, varlıklıların nüfusu duraklamış durumdadır. Bu çelişkiler de, ağırlığı giderek artan edilgin belirlemeler yaratacaktır. Bunlar edilgindir, çünkü yordam bilgisinin gelişmişlere sağladığı erişilmez üstünlük, üçüncü dünyanın etkin bir biçimde eyleme geçip yazgısını değiştirme olanağını ortadan kaldırmıştır. Ancak, çevre gibi başka bir edilgin belirleme nasıl gelişmiş ülkelerde Yeşil akımlara yol açtıysa, bu çelişkilerin yarattığı belirlemeler çerçevesinde, gelişmiş ülkelerde bu kez de Üçüncü Dünya akımlarının doğması beklenebilir.

Öte yandan, gelişmiş ülkelerde nüfusun giderek yaşlanması, yeni bir etkin belirlemenin kaynağı olacağa benzemektedir. Emeklilik yaşı düşüp ortalama ömür uzadıkça, yaşlılar kesiminin toplum içindeki ağırlığı artacaktır. Yaşlılarda bulunmayan kol gücünün üretimde öneminin azalması, buna karşılık ileri yaşlara dek korunabilen kafa gücünün öneminin yükselmesi, yaşlıların gücünü artıracak başka bir gelişmedir. Bu durumda, en gelişmiş ülkelerde, artan ölçüde bir Yaşlılar eylemiyle karşılaşılması beklenebilir.

Görüldüğü gibi, Marksist belirleme kuramı çerçevesinde, asla, özdevimsel (otomatik) bir kaçınılmazlığa yer yoktur. Üretim güçlerinin durumu, genel olarak, "koşulları" belirtir, yani *edilgin* bir belirleme yaratır. Bize, neyin yapılabileceğini, neyin yapılamayacağını, ya da neyin kolay, neyin güç olacağını gösterir. Yığınları eyleme sürükleyen esas şey ise, sınıf savaşımı, yani üretim ilişkilerinin yarattığı *etkin* belirlemedir. Bunun da şu veya bu sınıf açısından başarılı olup olmayacağını belirleyen şey, hem etkin dürtünün gücü, hem de edilgin koşulların elverişliliğidir. Marksist kuramın üstünlüğü, bize, bu belirlemelerin en önemlilerini saptama ve az çok tartma

araçlarını vermesi, dolayısıyla da, gerçekleşme olasılığı en yüksek olan öngörülerde bulunma olanağını açmasıdır.

Ancak, bunun için de, aslında her bilimsel kuram için olduğu gibi, Marksist kuramın da bilimsel ilkelere göre kullanılması, yani çözümlenmek istenen somut durumun anlamlı olan bütün somut verilerinin, çözümleme çerçevesine alınması zorunludur. Bu genel bilimsel gereklere uyulursa, Marksizm bize, veri koşullarda insanların tarihlerini, en büyük olasılıkla, ne yönde geliştireceklerini söyler. Bu açıdan da, hâlâ, toplumbilim alanındaki öteki bütün kuramlardan üstündür. Yoksa, elbette ki Marksizm, insanların yerine geçip tarihi onların yerine yapamaz. ❑

ÇAĞIMIZ BİLİM VE TEKNOLOJİSİNE KISA BİR BAKIŞ

Aykut Göker

Bugün dünyamızın bazı kesimlerinde olası etkileri açısından ancak İngiliz Sanayi Devrimi ile kıyaslanabilecek devrimsel bir sürecin yaşanmakta olduğu ileri sürülüyor ve bu süreç, genellikle, "bilimsel ve teknolojik devrim" olarak niteleniyor. Aslında bu niteleme, bilim ve teknolojideki gelişmelerin toplumsal etkilerine ve bu etkilerin toplumsal yapıda, toplumsal yaşamda köklü değişimler yaratmakta olduğuna işaret eden,bunu vurgulayan bir belirlemeyi içeriyor. Peki ama, bilim ve teknolojide ne tür gelişmeler oluyor ya da düne göre değişen ne ki, bunların toplumsal etkilerinin yarattığı değişim, "devrim" olarak nitelenebilecek boyutlara ulaşabiliyor?

Her halde, bilim ve teknolojide ne olup bittiğine dönüp bir bakmakta yarar var. Burada yanlızca bunu yapmaya çalışacağız.[1]

BİLİM VE TEKNOLOJİDE NE OLUP BİTİYOR?

Aslında bilim ve teknolojideki gelişmeleri, temasa geldiğimiz ya da varlığından haberdar olduğumuz somut ürünleri aracılığıyla, şu ya da bu ölçüde, hepimiz izliyoruz: İşte, hızla değişen bilgisayar ku-

---

1. Bu konuyu 1988 Kasım'ında Kimya Mühendisleri Odası İstanbul Şubesi'nce düzenlenen bir söyleşide, daha sonra da Makine Mühendisleri Odası'nca geçen yıl düzenlenen bir dizi söyleşide çeşitli açılardan irdelemeye çalıştım.Burada işaret ettiğim noktalar,belli ölçüde,bu söyleşilerde söylediklerimi de, ama yeniden gözden geçirilmiş bir biçimiyle içermektedir.

şakları... 1982'de ortaya çıkan 4. kuşak, aradan daha 10 yıl bile geçmeden, Japonların "5. kuşak" olarak nitelendirdikleri yeni bir kuşağa yerini bırakmak üzere [2] ; "yapay zekalı " ya da "doğal konuşma dilleriyle iletişim kurabilen" bilgisayarlardan, artık günlük basında bile sıkça söz ediliyor. Bilgisayar iletişim ağları [3], optik lif iletişimi, derin uzay iletişimi gibi iletişim sistemlerinin hızla yaygınlaştığını biliyoruz. [4] Hemen hemen bütün sınai üretim ve hizmet üretimi alanlarında, operasyon ve proses denetiminin bütünüyle elektronik sistemlere bırakılması yolunda büyük mesafeler alındığını; "robotik bilimi" olarak anılan bir bilim dalı doğduğunu [5] ve"sanayi robotları" uygulamasının hızla yaygınlaştığını da biliyoruz. [6]

Bilgisayarlar, robotlar... bütün bunlar ne ifade ediyor? Belki de bu noktada bugünün ve geleceğin fabrikasına şöyle bir göz atmak açıklayıcı olacak.

BUGÜNÜN FABRİKASI-GELECEĞİN FABRİKASI

Bilindiği gibi günümüzde *"tipik bir modern fabrikada, üretim ritmini belirlemede, hâlâ, mekanik prensipler egemen; sibernetik dahil, başka bütün faktörler (bu ritmin belirlenmesinde) ikincil bir rol oynuyor. Ama geleceğin fabrikasında bütünüyle sibernetik egemen olacak."* [7] Aslında buradaki son cümle bilgisayarların, elektronik denetim sistemlerinin, robotların bizi neye götürdüğünü açıkça söylüyor; ama yine de geleceğin fabrikasını bu cümleden hemen algılayabilmek mümkün değil. En iyisi bu fabrikaya vardiya çıkış saatinde uğramak... Felsefi bilimler doktoru Kosolapov'u izleyelim:

"Bugün her vardiya çıkışında bir insan selinin aktığı fabrika kapılarında, 21.yüzyılda yalnızca 10-15 kişi görünecek. Üstelik fabrikanın üretimi bugünkünün katlarca üstünde olacak."

---

2. **Bkz.** *Sevaioğlu,Osman,Doç. Dr., "XXI. Yüzyılın Toplumuna Doğru / Beşinci Kuşak Bilgisayarlar",* ***Bilim ve Sanat****, Kasım 1987. Ayrıca bkz. Waldrop, M. Mitchell,* ***Man-Made Minds****, 1987, Walker and Comp.*

3. **Bkz.** *Bilgen, Semih, Doç. Dr.,"Bilgisayar Teknolojisine Kısa Bakış",* ***Bilim ve Sanat****, Temmuz 1987* ***Ayrıca bkz.*** *Bilgen, Semih, Doç. Dr., "Bilişim Etkinliklerinden Kurumlaşma",* ***MMO 1989 Sanayi Kongresi Bildirileri (I)****, 4-9 Aralık 1989.*

4. **Bkz.** *Yücel, Melek, Doç. Dr., "İletişim Teknolojisindeki Gelişmeler",* ***Bilim ve Sanat****, Ağustos 1987.*

5. **Bkz.** *Ersak, Aydın, Doç. Dr., "Yeni Bir Mühendislik Dalı: Robotik",* ***Bilim ve Sanat****, Ağustos 1987.*

6. *Sanayi robotları sayısı 1986'da ABD'de 25.000'e, Japonya'da 116.000'e ulaşmıştır (****Newsweek****, 27 Şubat 1989); Eylül 1989'da* ***TRT****'in verdiği bir habere göre, bu sayılar bugün sırasıyla 29.000 ve 141.000'e çıkmış durumda. 10 Ekim 1989 tarihli* ***Cumhuriyet****'te verilen bir habere göre, "robotlaştırma" nedeniyle Peugeot'nun Socheaux'daki fabrikasında işçi sayısı 100.000'den 50.000'in altına; Mulhouse'daki fabrikadaysa 25.000'den 9.000 'e indirilmiştir.*

7. *Kosolapov,V.,* ***Mankind and the Year 2000****, Progress Publ.*

"Bu insanlar, bütün üretim prosesini elektronik aygıtlarla programlayacak denetleyecek. Fabrika tam otomatik olacak ve pratik olarak işsiz bulunmayacak, operatör olarak insan bulunmayacak." (8)

Geleceğin fabrikasının bu "insanlı" fotoğrafını gördükten sonra, yine de denebilir ki; elbette ileride böyle işletmeler olacak; ama, belli alanlarda bu denli yoğun teknoloji kullanmak gerekmeyebilir, hatta yine belli alanlarda, küçük işletmeler varlıklarını sürdürebilir ve bu tür işletmelerde "klasik anlamda" işçi bulunabilir.

Pek öyle gözükmüyor.

Doç.Dr.Aydın Ersak'ın işaret ettiği bir görüşe göre; *"küçük ve orta boy endüstri, robot kullanarak, katı otomasyon uygulayan üretim hatlarına sahip büyük endüstrinin eriştiği üretim kalitesi ve fiyatlarıyla artık rekabet edebilir."* [9] Ev bilgisayarları ya da kişisel bilgisayarlar gibi, "ev robotlarının" ya da "kişisel robotların" [10] hızla geliştirildiği bir dönemde, küçük işletmelerde bile, işçi yerine robot kullanılabileceği görüşü inandırıcı geliyor.

Buraya kadar söylenenlerden düne göre farklı olan bir noktayı artık ayırt edebiliriz: Dün İngiliz Sanayi Devrimi ve bu devrime olanak tanıyan bilim ve teknolojideki gelişmeler, insanın kas gücü yerine makineyi ikame etme, ya da bir başka deyişle, insanın kaslarını fiziki üretim sürecinin dışına taşıyarak, onun bu sürece olan bütünsel bağımlılığını belli ölçüde azaltabilme yolunu açmıştı. Ama, bu yol açılırken insanın makine temposuna ayak uydurmak zorunda kalması gibi, yeni bir bağımlılık biçimi ortaya çıkmıştı.Başka bir deyişle, insanın fiziki üretim sürecinin kendisine doğrudan ve bir bütün olarak bağımlı olma durumu, yerini, makine yoluyla, dolaylı olarak bağımlı olmaya bırakmıştı.

Çağımız bilim ve teknolojisinin ürettiği makineyse -süper bilgisayarlar ya da beşinci kuşak bilgisayarlar, otomatik denetim sistemleri, robotlar - insanın kas gücüne olan gereksinmeyi bütünüyle ortadan kaldıracak türden bir makinedir. Demek, bu makineyle, kas gücünü üretimin dışına taşımayı ve fiziki üretimden bağımsızlaştırmayı içeren bir tarihsel süreç bu açıdan amacına ulaşmaktadır. Yeni makineyi, bu yönüyle, İngiliz Sanayi Devrimi'yle başlamış bir bilimsel - teknolojik gelişmenin devamı saymak mümkündür. Bunda yeni olan bir şey yok. Asıl yenilik, yeni makinenin, insanın üretim sürecindeki işlevlerinden bir kısmını değil, bütününü üstlenmeye; daha açık bir ifadeyle, üretim sürecindeki salt insana özgü olan beyinsel işlevler de içinde olmak üzere, insanı bütünüyle ikame etmeye yönelik olmasındadır (bu noktada üretimin sibernatizasyonuna dönük gelişmeleri, yapay zekalı bilgisayarları anımsayalım). Böylece, insanın fiziki üretim sürecine dolaylı bağımlılığını ya da makineye olan mutlak bağımlılığını insanı makineyle ikame ederek orta-

---

8. a.g.e.

9. Ersak,Aydın, a.g.e.

10. Bkz. Asimov, Isaac ve Frenkel,Karen A., ***Robots/Machines In Man's Image****, 1985, Harmony books,New York.*

dan kaldırma yolu açılmıştır. Bu, insanın, kendi eliyle yarattığı makineye bağlı olmaktan, makineyi kendisine bağlı kılma sürecine sıçrayışıdır. Bilim ve teknolojideki, çağımıza özgü yönelimin sunduğu olanakların dünkünden farklı olan yanı budur. Ama farklılık yalnızca bundan ibaret de değildir. Bilim ve teknoloji, bir başka ufka doğru da açılımda bulunmaktadır ve bu açılımda ereği, "tanrısal insan"ın yerine "insan eliyle üretilmiş insan"ı geçirmektir. Genetik biliminin, ya da bir başka deyişle "genetik mühendisliği"nin gündemindeki çarpıcı konu budur.

GENETİK MÜHENDİSLİĞİ : "TANRISAL İNSAN" DAN "İNSAN ELİYLE YARATILMIŞ İNSAN" A DOĞRU...

İki Amerikalı müellifin söylediklerine bakılırsa; *"Genetik mühendisliği, bilgisayarların yarattığı devrimden daha uzun vadeli bir devrim vaat ediyor. Genetik mühendisliğinin toplumsal etkileri, üçyüz yıldır, toplumsal yaşamın biçimlenmesinde başlıca etkenlerden biri olan, İngiliz Sanayi Devrimi'nin etkilerine eşdeğer olabilir."* [11]

Peki ama bu "genetik mühendisliği" neyle uğraşıyor ki, bu denli derin toplumsal etkiler yaratabilsin! Bir an için, 1982'de ABD'de Wesleyan Üniversitesi'nde yapılan bir simpozyumda, aynı üniversiteden öğretim Üyesi Earl D. Hanson'ın söylediklerine kulak verelim; Hanson şöyle diyor:

"...artık insanlarca belirlenecek amaçlara uyacak yeni canlılar, mikroplar, bitkiler ve ***insanı da içeren kapsamıyla hayvanlar yaratabiliriz*** (altı tarafımızdan çizildi)."

Ve hemen şunu ekliyor :

"(ama) özellikleri bilinçli olarak saptanmış belli bir insan türü üretmemizin doğru olup olmadığını tartışmalıyız."[12]

Bu sözler aslında yeni bir çağın; kalıtım sürecine bilinçli olarak karışma çağının; insanın, artık, kendisini de, daha gelişkin bir düzeyde, bütünüyle yeniden üretme çağının başlamış olduğunu gösteriyor.

Kalıtım sürecine müdahale, insanın kendisini yeniden üretmesi bir ütopya ya da birkaç bilim adamının fantezisi mi?

Soruyu yanıtlamadan önce "genetik mühendisliği"nin çok kısa bir tanımını vermekte yarar var : *"Enzim, hormon ya da başka proteinlere ilişkin talimatı taşıyan yabancı DNA'yı başka bazı organizmaların DNA'sına sokma ve böylece, ev sahibi organizmanın kendininkilerle birlikte arzu edilen proteini de yapmasını sağlama prosesine genetik mühendisliği"* [13] deniyor. Bu tanımın açık anlamı şu; bir

---

11. Sylvester, Edward J., Klotz, Lynn C., ***The Gene Age****, 1983, Charles Scribner's Sons, New York.*

12. Hanson, Earl D. ve Panem, Sandra editörlüğünde, ***Biyoteknoloji / Genetik Mühendisliği ve İnsanlığın Geleceği;*** *Çev. Göksel, Erhan, Dr., Şenel, Alaeddin, Kasım 1987, V Yayınları.*

13. Slyvester, Edward J., Klotz, Lynn C. ***a.g.e.***

mikroorganizmanın DNA'sını yeniden inşa ederek onu yeniden programlıyorsunuz; sizin öngördüğünüz işlevleri yerine getiriyor. "İnsanlarca belirlenecek amaçlara uyacak yeni canlılar, mikroplar, bitkiler ve insanı da içeren kapsamıyla hayvanlar" yaratmanın temelinde bu proses yatıyor ve bu proses bugün, genomu çok daha basit canlılarda başarıyla uygulanabiliyor. Genetik mühendisliğinin bir ütopyayla uğraşmadığı çok açık. Kaldı ki, sözkonusu uygulama, bugün, belli alanlarda; laboratuvar ölçeğinden sanayi ölçeğine de çıkarılabilmiş durumdadır; çünkü, *"yeniden tasarımlanmış bakteri bir kez elde edildikten sonra, geriye, klonlama denilen bir prosesle bu tek 'ebeveyn'e kendi özdeşlerini ürettirmekten ve böylece ('belirlenmiş amaçlara uygun' ya da arzu edilen ürünü üretecek ya da üretilmesine yardımcı olacak) geniş bir koloni elde etmekten başka bir şey kalmıyor."* [14]

Genetik mühendisliğinin sanayi ölçeğindeki ilk ürünleri 1980'lerde kullanıma sunulmuştur. Hepatite karşı ilk kez geliştirilen aşı, bugün tüketimdeki insülinin hemen hemen tamamı genetik mühendisliğinin ürünüdür. Bu teknolojiyle "insan büyüme hormonu" üretilebilmektedir. Fermantasyon ürünlerinin, örneğin etil alkolün, genetik mühendislerince tasarımlanmış organizmaların ya da daha açık bir deyişle, bu organizmaların ürettiği enzimlerin katalizörlüğü altında üretilmesi gerçekleştirilmiştir. (Bu teknoloji özellikle Brezilya'da büyük başarı kazanmıştır. Şeker üretiminde kullanılan şeker kamışının artıklarından bu tür enzimlerin katalizörlüğünde elde edilen etil alkol otomobil yakıtı olarak kullanılmaktadır. Brezilya'da otomobillerin yüzde ellisi bu yakıtla işlemektedir. Yine bu ülkede üretilen otomobillerin yüzde doksanı bu yakıtı kullanacak biçimde tasarımlanmıştır.) [15] Daha pek çok genetik mühendisliği ürününün de, pazara sunulabilmesi için, zorunlu deneme sürelerinin dolması beklenmektedir. 1990'larda "ortalama tüketicinin" pek çok gen teknolojisi ürünüyle tanışacağı biliniyor [16] : Tazeliğini çok uzun süre koruyacak havuçlar, kerevizler; tarlada toplandığı anda olgunlaşma süreci duracak (böylece, bozulma endişesi ortadan kalkacağı için olgunluğunun pik noktasında toplanabilecek ve bu nedenle de "eski lezzeti"ne yeniden kavuşulacağı ileri sürülen) domatesler; düşük kolesterollü et verecek domuzlar; sütünden insülin ya da büyüme hormonu elde edilebilecek inekler ve daha onlarcası bu yeni ürünler arasında yer alıyor.

Daha önce bakterilerde, böceklerde ve farelerde başarılmış olan, bir canlı türüne ait DNA'yı (ya da DNA parçasını) bir başka canlı türünün DNA'sına sokma prosesi 1979'un başlarında Amerikalı bilim adamlarınca insanda da denendi ve insan kökenli olmayan genler insana nakledildi. Öldürücü türden kalıtımsal bir hastalıkla

---

14. a.g.e.

*15. **Bkz.** Çırakoğlu, Beyazıt, Doç. Dr., "Biyoteknolojideki Gelişmelerin Sanayiye Uygulamaları ve Türkiye'deki Durumu", **MMO 1989 Sanayi Kongresi Bildirileri (I)**, 4-9 Aralık 1989.*

*16. **Bkz. Newsweek,** 1 Ocak 1990*

doğmuş olan çocukları tedavi amacıyla insandan insana gen nakliyse 90'lı yılların başlarında gerçekleştirilecek.

Edinilen bütün bu bilgilere rağmen, insan yine de, genetik mühendisliğinin birgün iyiden iyiye "tanrılığa" soyunabileceğinden kuşku duyuyor ve kendi kendine soruyor; bunu başarabilecek mi?

Başaracak gibi gözüküyor. İsterseniz, gen teknolojisindeki gelişme hızına ilişkin birkaç örneğe göz atalım:

"1977'deki yaygın kanı laboratuvarda ilk insan insülin molekülünün 1982'de yaratılabileceği biçimindeydi. Bu 1978'de yapıldı ve 1982'de pazarlandı. Aynı dönemde, yine yaygın kanı, (genetik mühendisliğinin ürünü olan) ilk enterferon moleküllerinin 1987'de kullanılabileceği merkezindeydi; bu 1979'da gerçekleşti." [17]

Yine örnek olsun diye söyleyelim; "tuzlu topraklarda ve gübresiz yetiştirilebilecek, fotosentez verimi çok yüksek, yenebilir ve artıkları da (genetik mühendisliği ürünü bakterilere üretttirilecek enzimlerin katalizörlüğü altında) etil alkole dönüştürülebilecek" bir bitkiyi yaratma yolundaki çalışmalarda önemli bir aşama olan, bitkilerin azotlu gübre gereksinmesini bütünüyle ortadan kaldıracak bakterilerin tasarımı için öngörülen süre yalnızca 5-10 yıl. Kaldı ki, bu süre bu tür tasarımlar için öngörülenin en uzunlarından biri.

İnsan genomunu çözme açısından büyük önemi olan "gen haritalarını çıkarma" çalışmalarında ulaşılan hız ise hepsinden daha çarpıcı:

"1960'larda gen parçalarının dizilişini belirleyebilmek, yani verilen bir gendeki baz düzenini (DNA'nın alfabesini) bulup çıkarmak sersemletici bir işti. 200 baz uzunluğundaki DNA parçalarının dizilişini ortaya koymak, beş bilim adamının 10 yılını alırdı. 1970'lerde yüzlerce kez daha uzun parça dizilişlerini beş kişi bir yılda çözer hale geldi. 1980'lerin başında ise, bir kişi çok daha uzununu, artık, bir yıldan daha az zamanda çözüyordu." [18]

Bilim ve teknolojinin genetik alanındaki ilerleyişiyle ilgili olarak bütün bu söylenenlerden sonra, düne göre temelden farklı olan ikinci noktayı da saptayabiliriz. Bu nokta, günümüz biliminin bir parçası olan genetik mühendisliğinin insana, bütün canlıların ve özellikle de kendi biyolojik yapısının biçimlenişinde egemen olan doğa yasalarına tabi olma durumundan çıkıp, bu yasalara egemen olma yolunu açmasıdır. [19] Bir başka deyişle, çağımız insanı, örneğin, melez hayvan ırkları yetiştirirken yaptığı gibi, doğa yasaları içinde kalarak canlı yaşamı kendi amaçları için değiştirmeye çalışmak yerine, artık, kendisi de içinde olmak üzere, canlı yaşamı yeniden üretebilmeye, ya da yeni bir biçimde yaratabilmeye doğru sıçrayışta bulunmuştur.

---

17. Sylvester, Edward J., Klotz, Lynn C., ***a.g.e.***

18. ***a.g.e.***

19. ***Bkz.*** *Şenel, Alaeddin, Doç. Dr., "Biyoteknoloji: Yeni Bir Mühendislik Alanı Yeni Bir Çağın Habercisi",* ***MMO 1989 Sanayi Kongresi Bildirileri (I)****, 4-9 Aralık 1989.*

Ayrıca bkz. *Öğün, Sabahattin; Alsan, Selçuk; Pişkin, Kevser; Öğüş, Hamdi/Şenel, Alaeddin., "Yaratacağı Olanak ve Sorunlarıyla Gen Mühendisliği"* ***Bilim ve Sanat****, Kasım 1986.*

Aslında bu, moleküler büyüklüklerin söz konusu olduğu bir dünyaya doğru sıçrayıştır ve insan bu sıçrayışla mikrokozmoza kendi teknolojisini, "nanoteknoloji"yi, taşımaktadır. Ve nanoteknolojiyle, salt canlıları değiştirmenin ya da yeni canlı türleri yaratmanın değil; başka işlevsel, organik sistemler ya da kompleksler geliştirmenin; organik dünyada geçerli olan yasalara göre çalışacak yeni bir tür makine, "nanomakine", yaratmanın da peşindedir. Bu, "yeni"nin içindeki yenidir. Konuyu biraz açalım.

"NANO TEKNOLOJİ" / "NANOMAKİNE"

Genetik mühendisliğinin uygulama alanları gözden geçirilirken mikroelektronikle mikrobiyoloji arasında öngörülen "evlilik" dikkatlerden kaçmayacaktır. Biyolojik devrimin önde gelen adlarından Dr. Zimmerman şöyle diyor:

"Tümleşik devre yongalarında son on yılda kaydedilen hızlı gelişmeler, düşük maliyetli ev bilgisayarları da aralarında olmak üzere, bir dizi sofistike elektronik aygıtın ortaya çıkmasını sağladı. Ama, çoğu kimse, artık, inorganik maddeleri kullanan katı hâl elektroniğinde, minyatürizasyonun sınırlarına ulaşıldığına inanmaktadır. Ama, polipeptitler elektrik akımlarını da iletebilirler. Bu yüzden, günümüzde, ana bileşenini bir proteinin oluşturacağı süperminik tümleşik devre yongaları (bilim ve teknolojinin) ilgi odağını oluşturuyor." [20]

Aslında, organik bileşiklere dayalı olarak geliştirilmesi öngörülen bilgisayarların, bütünüyle elektronik alanının dışında, optik ilkelerine ya da moleküler düzeydeki kimyasal proseslere göre işleyecek biçimde tasarımlanmaları da söz konusudur ve bugün artık *"genetikçilerin, bilgisayar kullanımı için özel olarak tasarımlanmış moleküler bileşikleri üretecek bakterileri bir gün inşa edebileceklerine inanılmaktadır."* [21]

"Veriler, bu organik bileşiklerde depo edilecek ve ışık ya da moleküler kimya prosesleriyle işlenecektir." [22]

Moleküler büyüklüklerin geçerli olduğu bir dünya için geliştirilen teknolojiye, bu dünyadaki ölçümler nanometreyle (metrenin milyarda biriyle) yapılabileceğinden "nanoteknoloji" ve nanoteknolojinin ürünü olan makineye de "nanomakine" adını veren Eric Dreksler, bu yeni teknolojinin mühendislerinin "nanodevreler" ve "nanomakineler" yapacağından emin gözüküyor. [23] "Yeni"nin içindeki bu yeniye sonraki bölümlerde tekrar döneceğiz.

---

*20. Zimmerman, Burke K., **Biofuture, Confronting The Genetic Era**, 1984, Plenum Press, New York, London.*
*21. Edelhart, Michael, "The Biochip:Merging Computers and Biology" (in) Noble, Holcomb B.editörlüğünde, **The Coming Era in Science**, 1988, The New York Times Syndication Sales Corporation.*
*22. **a.g.e.***
*23. Drexler, K. Eric., **Engines of Creation**, 1986, New York.*

MAKROKOZMOZA AÇILAN İNSAN: UZAY BİLİMİ / UZAY TEKNOLOJİSİ

Gezegenimiz üzerinde "geleceğin fabrikası"nı kurmaya başlamış, kendisini bile yeniden üretebilmeye yönelmiş ve en yeni makinesini mikrokozmozun sunduğu engin olanaklarla yapmaya karar vermiş insandan; bu yolda ürettiği bilim ve teknolojiden kısaca söz ettik. Ama makrokozmoza - uzaya- açılan insandan ve bunu gerçekleştirmek için ürettiği uzaybilim ve teknolojisinden söz etmezsek, çağımız insanını ve dolayısıyla da, çağımız bilim ve teknolojisinde düne göre farklı olanı kavrayışımızda herhalde bir şeyler eksik kalır. Onun için gözlerimizi biraz da uzaya açılan insana çevirelim.

Sovyet radyoastronom N.S. Kardaşev uygarlıkları - evren düzeyinde ele alarak - üç tipe ayırıyor [24]:

(i) ilk tip, kendi gezegenlerinin enerjisine dizgin vuran uygarlıklar,

(ii) ikinci tip, güneşlerinin enerjisine dizgin vuran uygarlıklar,

(iii) üçüncü tipse, galaksilerinin enerjisine dizgin vuran uygarlıklar.

Bu sınıflandırmaya göre, bizim gezegenimiz üzerinde yaşayan ve kendisini "insan" olarak tanımlayan bir tür canlının kendi güneşinin enerjisine dizgin vurma, ya da bir başka deyişle, "ikinci uygarlık dilimi"ne sıçrama hazırlığı içinde olduğu söylenebilir. Gerçekten de; uzayda enerji üretecek, sanayi ölçeğindeki tesislerin tasarım ve kurulması 21. yüzyılın enerji bilim ve teknolojisinin gündemindedir. Dev yansıtıcıların yer çevresinde yörüngeye yerleştirilmesini içeren projeler vardır. 1000 ton ağırlığı, 3-5 kilometrekare alanı olan bu tür bir yansıtıcı yerin yüzeyinde - gece tarafında - 90 bin kilometrekarelik bir alanı 100 dolunay şiddetinde aydınlatabilecektir. Ayrıca dev güneş-anten gruplarının yörüngeye yerleştirilmesini öngören projeler üzerinde çalışılmaktadır.

Kaldı ki uzayda kurulması düşünülen sanayi tesisleri yalnızca enerji üretim tesislerinden ibaret de değildir. Bugün yer çevresinde yörüngede bulunan uzay laboratuvarlarında 21. Yüzyıl uzay sanayiinin tohumları atılmakta; buralarda laboratuvar ve "pilot plant" ölçeğinde denemeler yapılmaktadır. [25] Örneğin, birçok bilim ve mühendislik dalı için paha biçilmez bir değeri olan CMT yarıiletkeni Salyut uzay istasyonlarında elde edilebiliyor. Kadmiyum, cıva ve tellürden oluşan bu yarıiletkeni, istenilen özelliklerde üretebilmek, yeryüzünde altı aylık bir mühendislik sürecini içeriyor. Ama uzayda, kozmonotlar bunu, çok iyi bir kristalizasyon düzeyinde olmak koşuluyla, 130 saatte elde edebiliyorlar.

Uzay, yüksek iç üniformite ve katkı maddelerinin dağılımında düzgünlüğü gerektiren ve bu yüzden yerin kütle çekimiyle başları

---

*24. **Bkz.** Shkolenko, Yuri, **The Space Age**, 1987, Progress Publishers*

*25. **Bkz. a.g.e.**; ayrıca bkz. McDonough, Thomas R., **Space:The Next Twenty-Five Years**, 1987, Wiley Science Editions.*

dertte olan sanayi kolları için doğal gelişme mekânı olarak gözüküyor. Salyut 7 Uzay İstasyonu'nda aşı üretimi denendi, başarıldı. Cam üretimi deneniyor.

Çağımız bilim ve teknolojisi, uzay gibi, ağırlıksızlığın, derin bir doğal vakumun, gölgede aşırı düşük sıcaklıkların, aydınlıkta güneş enerjisi bolluğunun belirlediği böylesine değişik bir mekânı salt bilimsel ilginin ötesinde, bir üretim ortamı olarak değerlendirmek üzere gündemine almakla, malzeme teknolojisinden yapı tekniklerine kadar pek çok şeyi kökünden değiştirecek bir açılıma da zemin hazırlamış olmaktadır.

BİLİM VE TEKNOLOJİNİN BÜTÜNLEŞMESİ

Bu yazının dar hacmi içinde buraya kadar söylenebilenler çağımız bilim ve teknolojisinde düne göre farklı olan yönelimler konusunda kabaca da olsa bir fikir verecektir. Ama, "bilimsel ve teknolojik devrim" olarak nitelenen olgunun salt bu yönelimlerden kaynaklanmadığı apaçıktır. Önemli olan, varılmak istenen noktalara ne kadarlık bir süre içinde ulaşılabileceğidir. Gözlenen olgudaki devrimsellik çok büyük ölçüde bu sürenin kısalığından gelmektedir. Homosapiens 40.000 yıldır bu gezegen üzerindedir ve bir Sovyet yazarının da işaret ettiği gibi, bugünkü uygarlık düzeyine ulaşıncaya dek yaklaşık 800 kuşak gelip geçmiştir. İngiliz Sanayi Devrimi'nden bu yana geçen süre 5 kuşaklık bir süredir. Demek, sanayi devrimini gerçekleştirebilir duruma gelmek, insanlığın yaklaşık 795 kuşaklık zamanını almıştır. Oysa "toplumsal etkileri İngiliz Sanayi Devriminin etkilerine eşdeğer olabilir" denilen genetik mühendisliğinin bu etkilerinin, (genetik mühendisliği için James D. Watson ile Francis Crick'in DNA yapısını çözdükleri 1951 - 53 yıllarını başlangıç olarak alsak bile) en çok bir ya da birbuçuk kuşaklık süre içinde ortaya çıkması beklenmektedir.

Çağımıza özgü hızı yaratan, bilimden teknolojiye ve teknik uygulamaya geçiş süresinin (mevcut iktisadi sistemlerin, kendi doğaları gereği ya da herhangi bir nedenle, teknik uygulamaya ya da sanayi ölçeğinde uygulamaya geçis aşamasında yapabilecekleri olası, geciktirici müdahaleleri bir yana bırakırsak) giderek kısalması ve kuramsal olarak sıfıra doğru yaklaşmasıdır. Gerçekten de bilim ve teknoloji arasındaki geçiş sınırı giderek belirsizleşmekte ve bu iki entite tek bir bütün haline dönüşmektedir. Bu bütünleşme bilim ve teknolojinin kendi içinde muazzam bir gelişme hızı yaratmakta ve bu hız giderek ivme kazanmaktadır. Bu ise, insanlık için muazzam bir yaratıcılık ve ilerleme potansiyelinin ya da olanağının doğması demektir. (Kaldı ki bu yaratıcılık potansiyeli giderek ete kemiğe bürünmektedir. Örneğin ABD'deki bilim adamı sayısının 1988'de 790.000; SSCB'deyse 1.500.000 dolayında olduğu biliniyor.)

Bilim ve teknolojideki, içindeki yaşadığımız çağa, özellikle de 20. yüzyılın ikinci yarısına özgü olan bu bütünleşme süreci, aslında, "bilimin doğrudan üretici bir güç haline dönüşmesi" olarak tanımlanabilir ve bilimsel - teknolojik devrimin temelinde yatanın bu olduğu söylenebilir. Bunu biraz daha açmaya çalışalım.

BİLİM: DOĞRUDAN ÜRETİCİ GÜÇ

Yirminci yüzyılın teknolojisi bilimin ürünüdür. Bunda kuşku yok. Ama bu tek yönlü işleyen bir süreç değildir. Gerçekte bu iki disiplin içten içe ve sürekli olarak "birbirini dokumakta ve çoğaltmaktadır."

ABD'deki Fermi Ulusal Laboratuvar'nın müdürü Leon M. Lederman bilim ve teknolojinin içten içe "birbirini dokuma ve çoğaltma" sürecinin üç aşaması olduğunu söylüyor [26]:

(i) bilim teknolojiyi doğurur;

(ii) bilim daha çok bilim üretmek için doğurduğu teknolojiyi kullanır;

(iii) daha çok bilim daha çok teknoloji üretir.

Bu aşamaları gözümüzde canlandırabilmek için yine Lederman'ın verdiği örneklerden yararlanalım:

(i) Lederman'ın ilk aşama için verdiği örnek, "katıların kuvantum kuramı"nın "transistör"ün yolunu açmış olmasıdır. Gerçekten de bunlardan ilki bilimsel bir kuram, ikinciyse bu kuramın doğurduğu teknolojik bir bulgudur. Sonra ne olmuştur?

(ii) "Transistör" bilgisinin hızlı bir biçimde edinilmesini, işlenmesini, sınanmasını, çözümlenmesini sağlayan düşük maliyetli sayısal bilgisayarların ve elektronik denetim devrelerinin yapımını olanaklı kılmıştır. Bu sayede de (örneğin) "elektron hızlandırıcıları"nın performansı çok büyük ölçüde yükseltilebilmiştir ve bu temel araştırma aygıtları, yükseltilen performanslarıyla, "parçacık fiziği"nde önemli ilerlemelere yol açmıştır. Demek ki bilim, daha çok bilim üretmek için kendi ürettiği teknolojiyi kullanmıştır.

Peki, önce "parçacık hızlandırıcı" denilen temel araştırma aygıtında, sonra da "parçacık fiziği"nde ilerlemeler oldu; bunun teknolojiye yeniden yararı dokundu mu, ya da, bir başka deyişle, üçüncü aşama işledi mi? İşledi; şöyle:

(iii) Parçacık fiziğinde kaydedilen söz konusu ilerlemeler sırasında ortaya konulan bilimsel bulgulardan biri de "sinkrotron ışınımı"ydı. Işık hızına yakın bir hızda hareket eden yüklü parçacıkların (örneğin, elektronların) bir magnetik alanın etkisiyle yollarından saptırıldıklarında yaydıkları elektromagnetik enerji türü olan sinkrotron ışınımı, "sinkrotron" adıyla anılan tipteki parçacık hızlandırıcılarında elde edilmişti. Bir bilimsel araştırmanın ürünü olarak keşfedilen bu ışınım, bugün teknolojide, süper bilgisayarların "çok büyük çapta tümleşik devreler"inin ışınla dağlama ("lithographic etching") adı verilen bir yöntemle imalinde kullanılmaktadır. Daha çok bilim daha çok teknoloji üretmiştir.

Ancak süreç burada kesintiye uğramıyor. Süperbilgisayarlar sayesinde, bilim adamları, güvenli bir biçimde ya da kabul edilebilir bir maliyetle laboratuvarlarda denenemeyen ve hatta doğaları gereği hiçbir biçimde denenemeyecek olan doğal olguların (fenomenlerin) ayrıntılı modellerini kurabiliyor - örneğin, nükleer tepkimeleri

---

26. Lederman, Leon, M., "The Bizarre and Serendipitous History of Discovery"; (in) Noble, Holcomb B. editörlüğünde, ***The Coming Era in Science****, 1988, The. York Times Syndication Sales Corporation.*

simüle edebiliyor - böylece, doğanın nasıl işlediği konusunda giderek daha çok bilgi edinebiliyor. Demek, "çoğalan bilim" de durağan değil; ürettiği "daha çok teknoloji"yi - örneğimizde, "süperbilgisayar" yeniden bilim üretmek için kullanabiliyor ve bu çevrim her seferinde bir üst düzeyde tamamlanmak üzere sürüp gidiyor, ya da bir başka deyişle, bilim ve teknoloji, bu ikili sarmal, her seferinde, biri ötekini bir üst düzeyde kendi alanına taşıyarak sürekli yükseliyor. Çağımız bilim ve teknolojisinin iç dinamiği budur.

Ancak hemen belirtilmesi gerekir ki, bir dış dinamik olmadan; yani, "daha çok bilim - daha çok teknoloji" üretilmesi için dıştan gelen bir talep, mutlak bir gereksinim olmadan, bu iç dinamik, bilim adamının kendi evreninde, "bilim için teknoloji - teknoloji için bilim" kısır döngüsüne dönüşür ve bu gezegenin üzerindeki insanlar bilim ve teknolojinin ürünlerinden pek de yararlanamazlardı. Genel yarar olmayınca da bilim ve teknoloji ancak "bilmek merakı"nın kamçılayacağı bir hızla ilerleyebilir; bu hız da herhâlde bugünkünün pek çok altında olurdu. İç dinamikle birlikte *bugünkü hızı* yaratan bir dış dinamik gerçekten var mıdır? Sorunun yanıtını süperbilgisayar örneğini sürdürerek arayalım.

BİLİM VE TEKNOLOJİNİN GELİŞMESİNDEKİ DIŞ DİNAMİK

Süperbilgisayarlardan uçak aerodinamiği alanında da yararlanılmaktadır. Türbülanslı hava akışı uçak aerodinamiğinin en kritik konularından biridir ve bir uçağın karşılaşabileceği bu türden bir hava akışının biçimlenişindeki olasılık sayısı neredeyse sonsuzdur. İşte bu olasılıklara göre, *makul bir sürede*, türbülanslı akış modelini kurabilmek, buna göre uçak tasarımını sınayabilmek ancak çok geniş bir belleğe ve yüksek bir işlem hızına sahip bir süperbilgisayarın üstesinden gelebileceği bir iştir. Bugün bir Boeing 767'nin kanadı, mühendislerce 15 milyon ABD Doları değerinde bir süperbilgisayardan yararlanılarak, yalnızca birkaç hafta içinde tasarımlanabiliyor ve sınanabiliyor.

New York Times'ın bilgisayarlar konusunda uzman yazarı Peter H. Lewis'ten, daha önce bu "kanat tasarım ve sınama" sürecinin binlerce adam saati ve yıllık işletme maliyeti 150 milyon ABD Doları olan bir dev rüzgâr tünelinde aylarca süren bir araştırmayı gerektirdiğini öğreniyoruz. *"Ama"*, diye ekliyor, Lewis, *"bütün bir uçağın, özellikle de 'Orient Express' projesi adıyla gündemde olan ve atmosferi sesüstü hızlarla geçip uçuşunun bir bölümünü uzay boşluğunda tamamlayacak türden, karmaşık bir uçağın, çevresindeki türbülanslı hava akışının modelini kurmak, bugün kullanılmakta olan süperbilgisayarların yeteneğinin yüz kat ötesindedir."* [27] Süperbilgisayarların yeteneğini aşan sayısız proje örneği verilebilir.

Demek ki, süperbilgisayarlar aşılmak zorundadır; daha üstün bil-

---

27. Lewis, Peter, H., "The Race for Supercomputers"; (in) Noble, Holcomb B., a.g.e.

gisayarlara (daha çok teknoloji, olarak okunabilir), bunun için de - aşağıda göreceğiz - daha çok bilim üretmeye gerek vardır.

Nitekim, süperbilgisayarların aşılmasına uğraşılıyor. Ama, yeni kuşak bilgisayar tasarımlarıyla uğraşanların asıl aşmaları gereken şey, elektriğin hızıdır. Bir elektron, bir mikroelektronik devrede - en iyi koşullarda - saniyenin milyarda birinde (yani nanosaniyede) 10 inç yol alabilmektedir. Bu aslında sonlu bir hız olduğu ve değiştirilemediği içindir ki, bilgisayar mühendisleri, bilgisayarların daha hızlı çalışabilmesi için, baştan beri yolu kısaltmaya ve daha çok devreyi daha küçük bir yere sıkıştırmaya uğraşıyorlar. (Elbette bunun bellek kapasitesini artırmak gibi bir başka boyutu da var.)

Aslında bilgisayarların tarihçesi, elektronik teknolojisindeki bu minyatürizasyon sürecinin tarihçesidir. 1940'ların vakum tüplü devasa I. kuşak bilgisayarları, 1950'lerde yerini transistörlü ve çok daha küçük II.kuşak bilgisayarlara bırakmış; 1964 - 81 arasında ortaya çıkan tümleşik devreli III. kuşak bilgisayarlarsa minyatürizasyonda bir dönüm noktası olmuştur. Çığır açan yenilik, silisyum yarıiletkeninden oluşan minik bir yonga (çip) üzerinde, çok sayıda elektronik devre elemanını içeren mikroelektronik devrelerin kurulabilmesiydi.

Silisyum yonga üzerindeki elektronik devre elemanı sayısı yüzlerle ifade edilebilecek bir çokluğa, oradan da 2 milyon rakamına ulaştı ve böylece 1982'nin "çok büyük çapta tümleşik devreli" IV. kuşak bilgisayarlarına gelindi. Günümüzün bu bilgisayarlarında, bir yonga üzerindeki elektronik devre elemanı sayısının 1990'ların başında 20 milyonu bulacağı tahmin ediliyor.

Ancak, bazı süperbilgisayarların, kendilerinden beklenen işlevi yerine getirebilmeleri için, bu türden yüzbinlerce yonga içermeleri gerekiyor ve bu durumda, bunları birleştiren iletkenler çok kısa olsa bile, elektronların katetmeleri gereken kilometrelerce mesafe ortaya çıkıyor. Bu sorun, minyatürizasyonun sınırlarını daha da zorlamak gereğine işaret ediyor ve bu noktada bilim ve teknoloji, yeniden, daha çok ve elbette, bir öncekinden daha üst düzeyde, bilim ve teknoloji üretmeye çağrılıyor.

İşte böylesine bir gereksinmenin - bir dış dinamiğin - de etkisiyledir ki bilim ve teknolojinin - bu ikili sarmalın - kesintisiz yükselişi sürüp gidiyor :

- Silisyum yarıiletkeni yerine başka yarıiletkenler (galyumarsenit ya da indiyumantimonit) kullanılarak bilgisayar devrelerinin temel mantık işlem sayısının saniyede 3 ya da 4 milyara ulaştırılması hedefleniyor;
- Ama asıl hedef 10 yıl içinde bunu 10 milyara ulaştırmak; bunun için, bugünden gerçekleştirilen bir teknoloji var: Çok sayıda münferit bilgisayar, insan beynindeki binlerce nöronun bir problemin üzerine değişik açıdan eğilmesi gibi, "paralel olarak" işleyecek bir biçimde bir araya getiriliyor;
- 21. yüzyıl için ufukta gözüken çözümler ise bugünkü bilgisayar teknolojisini bütünüyle aşma yönünde : Yukarıda da sözü edilen; elektronlar yerine fotonların kullanılacağı ya da genetik mühendislerince tasarımlanacak bakterilerin üreteceği organik maddelere dayalı bilgisayarlar bu yönelimin odağındaki bilgisayar...

Yarını inşa etmek için bilim ve teknolojiye gereksinim var; bilim ve teknoloji içten içe birbirini dokuyor: Bilim ve teknolojide dış dinamik - iç dinamik birlikte işliyor... Bilim ve teknoloji bilimsel ve teknolojik devrimi dokuyor, yarınlarımızı dokuyor.

İŞ İŞTEN GEÇMEDEN...

Çok sınırlı bir açıdan ele aldığımız, bilim ve teknolojideki gelişmeler konusunun çözümlenmesi ya da irdelenmesi gereken daha pek çok yanı vardır. Bütün bunları tek bir yazıda ele almak elbette olanaksızdır. Ama yazımızın kapsamı açısından önemli gördüğümüz bir noktaya daha burada değinmek zorundayız.

Söze başlarken, "bugün dünyamızın bazı kesimlerinde olası etkileri açısından ancak İngiliz Sanayi Devrimi ile kıyaslanabilecek devrimsel bir sürecin yaşanmakta olduğu ileri sürülüyor..." demiştik. Aslında bu "bazı kesimler"in ABD, SSCB, Japonya, F. Almanya ve bir ölçüde de diğer bazı Batı ve Orta Avrupa ülkelerinden ibaret olduğunu vurgulamak gerekir. Kaldı ki, bu ülkelerde bile, bilimsel ve teknolojik devrimin bütün toplumsal etkileri henüz ortaya çıkmamıştır. Yaşanan bir süreçtir, henüz bu sürecin sonuçları değil. Böyle bir saptama rahatlıkla yapılabilir; çünkü, bu yazı çerçevesinde anlatılmaya çalışılanlardan da çıkarsanabileceği gibi, söz konusu devrimsel oluşumu yaratan bilim ve teknolojideki gelişmeler henüz kendi doğal sonuçlarına ulaşmış değildir; hatta belli alanlarda - insan genomuna ilişkin araştırmalarda olduğu gibi - başlangıç noktasında bulunmaktadır. Ama, bir kez daha vurgulayalım; bilim ve teknolojide düne göre kökten farklı olan yaşanmaya başlanmıştır; bunun toplumsal etkileri yaşanmaya başlanmıştır ve süreç giderek hızlanmakta, ivme kazanmaktadır.

Türkiye de bu süreçten şu ya da bu ölçüde, şu ya da bu biçimde etkilenecektir. Ama, ne yazıktır ki, Türkiye, bilim ve teknoloji üreten bir ülke değildir ve bu iki disiplinin çağımızdaki olağanüstü önem ve belirleyiciliğinin de pek fazla farkında değilmiş gibi gözükmektedir.

Oysa, bilim ve teknolojiyi üreten ülkelerle bu üretimdeki payları sıfıra yakın olan Türkiye ve benzeri ülkeler daha şimdiden iki ayrı galakside yer almış gibidir ve gelişmiş ülkeler galaksisi, tıpkı "genişleyen evren" modelinde olduğu gibi, giderek bizimkinden uzaklaşmakta, bizden uzaklaştıkça da hızı artmaktadır. 1990 yılına girilirken kaleme alınan bu yazıda temenni edilebilecek tek şey, bu galaksinin, radyoteleskopla izlenebilecek kadar uzağına düşülmemesi ve aradaki mesafenin hiç olmazsa optik teleskoplarla gözlenebilirlik sınırları içinde tutulabilmesidir.

Türkiye kendi açısından bunun önlemlerini alabilecek midir? Doğrusu, bu konuda bir kehanette bulunabilecek durumda değiliz. Ancak, açıkça görülmektedir ki; bu tür önlemlerin alınabilmesi için gerekli zaman çok kısalmıştır. Eğer bu zaman kullanılamazsa düşülecek yer "radyoastronomi"nin ilgi alanıdır ve bu ilgi alanını, eğer isterseniz, "geçmiş olsun" diye de okuyabilirsiniz. ❑

İŞÇİ SINIFININ ENTELEKTÜEL GELİŞME PERSPEKTİFİ

Hüseyin Hasançebi

Marx'ın gerçekleşmeyen beklentilerinden biri de, işçi sınıfının entelektüel gelişmesine dair olanıdır. Engels Manifesto'nun 1890 tarihli Almanca baskısı için yazdığı önsözde Marx'ın, işçi sınıfının göstereceği entelektüel gelişmeye büyük umutlar bağladığını, biraz da, bu gelişmenin gerçekleşmediğini içeren bir hüzünle kaydeder. İşçi hareketinin yüzelli yıllık Marksist siyasal tarihine bugünden baktığımızda Engels'in duyduğu hüznü, yanına kendi umutlarımızı da koyarak paylaşıyoruz.

Düşünsel olan emekle kol emeği arasındaki farkın birincisi lehine ortadan kalkacağı durumu, tarihsel gelişme sarmalında yeni bir kıvrımın başlangıcı olarak gören ve işçi sınıfını, sarmalın bu ileri kıvrımına götürecek muhtelif süreçlerin "öncüsü" olarak belirleyen Marx'ın, tarihsel varsayımını böyle bir sınıf misyonu üzerine temellendirdikten sonra, bunu entelektüel gelişmeyle, olmazsa olmaz tarzında koşullandırması kaçınılmaz olmuştur. Düşünsel emeği biricik emek tarzı haline yükseltebilecek olan tarihsel dinamik kol emeği cephesinden gelişip gelecekse, o güne kadarki birikimi aşan bir düşünsel gücün de aynı cepheden gelişip gelmesini beklemek Marksizmin teorik tutarlılığını oluşturmaktadır.

Kapitalizme karşı mücadele platformunda yaşanan güçlüklere ve sosyalizmin kuruluş platformundaki gelişmelere bakarak söylemek mümkündür ki, işçi sınıfının tarihsel misyonu üzerine düşen kuşku

bulutları, onun sınıf olarak entelektüel geriliğinden büsbütün bağımsız değillerdir. Eğer böyleyse, ya işçi sınıfı kendinden umulan entelektüel gelişmeyi gösterecek ve tarihsel misyonunu, belli bir gecikmeyle de olsa yerine getirip Marx'ın beklentisini doğrulayacaktır; ya da bu sınıfın böyle bir misyonu hiçbir zaman olmamıştır da, Marx dosdoğru olan materyalist tarih anlayışını böyle bir misyona bağlamakla kendi teorisini yaralamıştır. Acaba hangisi?...

Bu sorunun yanıtı, gelecek onyıllar içinde ve muhtemelen iki ayrı tarihsel platform üzerinde ortaya çıkacaktır. Reel sosyalizm platformundaki gelişmelerin özgün ve ilginç olacağı besbellidir. İşçi sınıfı entelektüel gelişmesini Marx'ın öngördüğü anlamda gerçekleştirebilecek, dolayısıyla da tarihsel misyonunu sürdürebilecek midir?

Çok kısa ve Marx tarafından öngörülmemiş, olağanüstü bir ekonomik kalkınma savaşı tarzında geçen tarihine baktığımızda, reel sosyalizmin işçilere gene de kapitalizmin sağladıklarıyla kıyaslanamayacak imkanlar sağladığını, entelektüel tarihsel birikimi sınıf olarak edinebilmeleri için Bolşeviklerin büyük çaba gösterdiklerini görmemek doğru değildir. Pirimlerin bir bölümünün işçilere "tiyatro bileti olarak ödendiği zamanlar olmuştur. Belki Bolşevikler böyle yapmakla tarihin mantığını zorlamışlardır ama Rusya'da uygar bir proletaryanın oluşması biraz da bu sayede mümkün olmuştur.

Öyleyse reel sosyalizm platformu Marx'ın beklentilerine gene de en yakın olan platformdur. Sosyalizmin demokratik yenilenmesi yeni bir sahne açmıştır. Açılan bu sahnede işçi sınıfına stratejik bir rol verilmektedir. Yalnızca kolektif doğasından ötürü değil, kendini bir sınıf olarak, ama behemehal kendi aşağılanmış durumu olan kol emekçiliği vasfını reddedip aşacak olması anlamında aşacak olan işçi sınıfının bundan sonraki evrimi esas itibarıyla entelektüel gelişmesi üzerinde temellenecektir. Bu imkan yetmiş yıllık bir gecikmeyle geri geliyor. Marksizmin Stalinist deformasyonunun bariz sureti olan reel sosyalizmi eğer sadece, kireçlenmiş ekonomik ilişkileri bağlamında reddediyorsak, bundan yeni ve daha gelişkin bir sosyalizm çıkmayacaktır. Çünkü bu deformasyon yanlış bir sosyalist ekonomi modelinden dolayı değil, esas itibarıyla Marx'ın teorisinde sınıflı toplumun yarattığı en son ve en ciğfe pozisyon olarak yer alan kol emekçiliğinin, Marx'a rağmen kutsanmasından ve toplumun entelektüel dinamiğinin üstüne çıkarılmasından dolayı gerçekleşmiştir. Gorbaçov'un "teorimizi 1930'lardan bu yana hiç geliştirmedik" derken altını çizdiği şey, Stalinist deformasyon döneminde kol emeğinin abartılmış bir sosyalist ahlak ilkesine dönüştürüldüğüdür. Reel tarzının reddine ve sosyalizmin yenilenmesi hareketine bugün öncülük etmekte olan güçlerin gene bu sosyalizm tarafından yaratılmış entelektüel toplam içinden çıkması tesadüf değildir. Çalışan emekçi sınıfların da reel sosyalizmi, sadece daha ileri bir tüketim düzeyi kazanmak için değil, aynı zamanda monolitik bir düşünüş tarzı ve entelektüel kısırlık yarattığı içinde reddetmeleri ve kendi entelektüel gelişmelerine, birer emekçi ve tüketici olmalarına eşdeğer bir önem atfetmeleri gerekmektedir. Sosyalizmin kendini yenilemeye girişmekle, hem kendi önüne, hem de bütün insanlığın önüne açmayı başardığı yeni perspektifte işçi sınıfının tarihsel misyonunu sürdürebilmesi ancak bu takdirde mümkün olacaktır.

İşçi sınıfının nesnel sınıf özellikleri üzerinden gitmeksizin sosyalizmin kurulamayacağı besbellidir; çünkü sosyalizm bu özelliklerden çıkılarak tasarlanmıştır; öyleyse işçi sınıfının sosyalizme öncülüğü doğal - tarihsel bir öncülüktür. Ancak, bu sınıf özelliğinin tek başına sosyalizmi kurup geliştirmeye yetmeyeceği de besbellidir. Esas olan insanlığın düşünsel evrimine öncülük edebilmektir ve ancak düşünsel öncü olabildiği takdirde, işçi sınıfı bundan sonraki açılımların da öncüsü olabilecektir.

Reel sosyalizm platformunda işçilerin entelektüel bakımdan gelişme imkanları sosyalizmin gelişme imkanlarıyla çakıştığı ve bundan başka da bir çıkış yolu bulunmadığı için, geleceği tasarlamak nisbeten mümkün oluyor. Ancak, kapitalizm platformunda işleyecek olan süreçler çok daha karmaşık ve dünyanın sosyalist geleceğini tasarlamak bakımından belirsizliklerle dolu olacaktır. Bu platformda sosyalizmin geleceğine ilişkin tartışmayı teşvik eden, ama bu arada teşvik ederken biçimlendiren faktör bilimsel-teknik devrim oluyor. İşçi sınıfı entelektüel geri kalmışlığını iki ayrı tarihsel platformda değişik imkanlara yaslanarak ve farklı yollardan, ama her iki platformda da geçerli olmak üzere, bilimsel devrimin açtığı perspektiften aşmaya çalışacaktır. İşçilerin entelektüel gelişme sorunlarını bilimsel devrim bağlamında tartışmak bu nedenle önem kazanacaktır.

Bilimsel devrimin sonuçlarını bir kalemde, genel olarak insanın ve özel olarak da işçilerin kâr hanesine kaydetme eğilimi güçlüdür. Eğer bu devrim kendinden bir mantıkla gelişiyor olsaydı, her gelişme gibi insanın, bu arada elbette işçilerin yararına olacak, aksini ileri sürmek mümkün olmayacaktı. Halbuki, kapitalist form içinde gelişip ilerleyen bilimsel devrim insan faktörünü bir "yan sorun" haline getiriyor ve salt bir bilimsel gelişme olarak insanın yolunu genişletirken, aynı zamanda onu kapitalizme daha mahkum bir konuma sürüklüyor. Bilimsel devrime ilişkin tüm süreçlerin kendi kontrolü altıda gelişmesi için yeni sistemlere ihtiyaç duyan ve bunu "kapitalizmin yenilenmesi" adı altında ideolojik düzlemlere aktaran kapitalist sınıfın karşısına işçi sınıfının çıkaracağı bir alternatif perspektif mutlaka olacaktır.

Bilimsel devrimden kendi "yenilenme" perspektifini çıkaran burjuva düşüncesinin üretim sorunlarına, çalışan insana ve sosyal ilerlemeye bakışı klasik kapitalizmden farklı olmayacaktır. Onların gereksinim duyduğu, "insanların tutum ve davranışlarını kontrol eden metodların bir dökümünü ve bu kontrolü sağlayacak olan araçların tanımlamasını yapmaktır." Bu tanım onlara, "insan malzemesini tatmin olacakları tarzda kullanma olanağı veriyor" ve tıpkı kimyevi reaksiyonlardaki gibi, "insanı diğer malzemelerle aynı temele oturtmaları imkanını sağlıyorsa", işte ancak o zaman, onlar "sistem değerlendirmesi sorunlarını geliştirmeye koyulabileceklerdir." Gene de, "insanlardan oluşan çalışma biriminin kullanımında bir çok zararlı yönler" bulunacaktır. Onlar "yorulup, yaşlanıp, hasta olmaktan" başka, "çok defa aptal ve güvenilmezdirler; kafasal bilgi biriktirme kapasiteleri kısıtlıdır." Ayrıca onlar "kendi mantıklarını da oluşturma deneyiminde bulunmaktadırlar. İnsan malzemesinin bu özellikleri kabul edilebilir değildir ve onları kullanan her sistem uygun ve etkin güvencelere sahip olmak zorundadır." (ABD'li konstrüktür R. Bogu-

law, Wirtschaftswoche, s. 23. 1983 Meksika 1980)

Bilimsel devrim kapitalizmin genel işleyiş yasalarını bozmuyor, ama bu yasalarla uyumlu hale getirilmesi için kapitalist sınıfın çaba harcamasını gerektiriyor. Bilimsel devrimle kapitalizm arasına çelişki olarak giren şey çalışan insandan başkası değildir. Üretim süreci yetkinlik isteyen bir sürece dönüşüyor; böylece bu devrim hem yetkin çalışanlar gerektiriyor, hem de çalışanı yetkinleştiriyor; öyleyse aynı zamanda çalışanları, "kendi mantıklarını oluşturacakları deneyimlere" zorluyor. Bunun iş sürecine yansıması, bir yandan olağanüstü ölçüde merkezi kontrol sistemlerinin oluşması, öbür yandan da bu sistemlerin, çalışanların yükselen niteliğinden doğan çekim gücüne bağlı bir demokratik organizasyon ihtiyacının baskısı altına girmesi tarzında gerçekleşiyor.

Demek ki, bu aşamada ne işçiler, ne kapitalistler için, belirlenmiş, öyle olacağı kesin bir gelişme yolu var; her iki taraf için sadece seçenekler artıyor. İzlenen sosyal politikaları ve sınıfsal ağırlıkları dışarda bırakan "nötr" bir durum varsayarsak, işçiler açısından işin kolaylaşması / zorlaşması, bağımlılığın azalması / artması, sosyal izolasyon / entgrasyon, monotonluk / iş zenginliği, zaman fazlası / azlığı, vb. gibi her imkan veya risk karşıtıyla birlikte oluşuyor. Bu karşıtlıklardan hangisinin gelişip sürecin hakim karakteri haline geleceği, açık ki, mücadelenin bundan sonraki safhalarında ortaya çıkacaktır.

Bundan sonraki mücadelenin hangi perspektiflerden yürünerek verileceğine dair olgunlaşmış bir program henüz ortaya çıkmış değildir. İşçi hareketinin böyle bir perspektiften yoksun bulunduğunu düşünebiliriz. Bundan ötürü olmak gerekir; bilimsel devrimin sağladığı imkan ve birikim şimdilik sadece kapitalist sınıfın elinde toplanıyor. Bu, bilimsel devrimin yönetim ve mülkiyetinin bu sınıf elinde bulunuyor olmasından değil, bilimsel devrimi bu sınıfın elinden almaya matuf bir mücadelenin henüz gelişmemiş olmasından kaynaklanıyor. Hatta o kadar ki, bilimsel devrimin işçi hareketinden yaratıp ayrıştırdığı yükselen nitelikler de sermayenin aktifinde gözüküyorlar. Yüksek düzeyde teknisyenler, programcılar, analizciler olarak biriken yetkin bir çalışanlar çekirdeği oluşmaktadır, lakin buna "yeni bir işçi sınıfı doğuyor" demek için vakit erkendir. Kapitalizme karşı mücadele platformunda "klasik proletaryanın" klasik mücadelesi bilimsel devrimi ele geçirmeye dönük bir açılımla zenginleşirse, bu mücadelenin başarısına bağlı olarak, yüksek nitelikte çalışanlar kesimini işçi hareketine maletmek mümkün hale gelecektir. Ancak, işçi hareketinin yakın perspektifi bundan ibaret değildir; işçi sınıfının topyekün niteliği yükselebilirse, bilimsel devrimi kapitalizmin alternatifini yaratıp güçlendiren bir devrime dönüştürmek imkan dahiline girecektir.

Bilimsel devrimin kapitalizme sağladığı olanakların değil de, çalışanlar lehine yarattığı seçeneklerin gelişebilmesi, özellikle izlenecek sosyal politikalara bağlı bir sorundur; dolayısıyla devrimin kendi önüne çıkardığı ve fakat kapitalistlerce elkonulan olanakları kullanmak için işçi hareketinin vereceği mücadele, son tahlilde düpedüz politik bir mücadele olacaktır. Bilimsel devrimin iş sürecinde bir zorunlu gereksinim olarak yarattığı yetkinleşmeyi tek boyutlu bir yetkinleşme olarak yaşayan işçi sınıfı, sınıf olarak hiçbir şey elde edemeye-

cek, ancak bu süreci tek boyutlu bir yetkinleşme olmaktan çıkarıp çok boyutlu ve insanca bir gelişmeye dönüştürebilirse, toplumun geleceğiyle birlikte kendi sınıfsal geleceğini de kazanmış olacaktır. Bu durumda bilimsel devrimin yaratacağı yapısal değişimler, ya çalışanlardan yana ve onların mücadelesine bağlı olarak şekillenecek, ya da kapitalizm bu devrimi kendi "yeniden yapılanmasının" manivelası olarak kullanmayı başaracaktır. İşte o zaman, bilimsel devrim insanlığın sosyalist geleceğini yakınlaştıran değil, böyle bir geleceği bilinmez bir zamana atan ve herhalde tarihsel gelişme açısından bir rol oynayacaktır.

Bilimsel devrime karşı iki farklı tutum aynı zamanda birbirine karşı tutumlar olarak gelişecekler, sınıfsal pozisyonların klasik tarzda ifade edilmesinden bağımsız olmayacaklardır. Bu farklı tutumlardan her ikisi de bilimsel devrimin kendisine ve bilimsel gelişmeye karşı olmadıkları için, tarihsel bakımdan ileri - geri tasnifine sığmayacaklardır. Ancak, bunlardan biri insanı gelişmenin tali ögelerinden biri, öteki asli ögesi olarak alan iki ayrı tarihsel perspektif oluşturdukları için, kıyasıya bir mücadelenin tarafları olacaklardır. O halde bu mücadele, aynı zamanda insan ve insana ilişkin bir değerler sistemi etrafında gelişecektir. Bu kapsamda bir mücadele doğal olarak iş süreci dışında yoğunlaşacak, ister istemez işçilerin ilgi ve birikimleri de iş süreci dışına çıkacaktır.

İş süreci dışındaki alanda sermaye, iş sürecinde olduğundan daha az güçlü değildir. İş sürecinde hukuki sahiplik bu gücün kaynağı olurken, iş süreci dışında hegemonik araçlar bakımından bir üstünlük söz konusudur. Bu hegemonik üstünlük "kas gücüyle" altedilebilecek bir üstünlük değildir. İşçi sınıfının entelektüel geri kalmışlığının kendini en çok hissetireceği, dolayısıyla entelektüel bakımdan gelişmesinin olmazsa olmaz bir şart olarak ortaya çıkacağı alan burası olacaktır. İşçilerin, iş süreci dışına çıkan entelektüel ilgileri, bilimsel devrimin iş süreci dışında ve insan üzerinde yarattığı kimi etkileri daha baştan karşısına alacaktır. Zira işçiler, bilimsel devrimi iş sürecinde kullanırlarken kendilerine gerekli olan yetkinleşmeden çok daha fazlasına, bu devrimin iş süreci dışındaki ve insan üzerindeki etkilerini yoketmeye çalışırlarken ihtiyaç duyacaklardır. Bugünkü haliyle ve gelişim tarzıyla bilimsel devrimin yarattığı insan vasatı, işçileri de içine alan ve sosyalizm için hiç bir açılım vaadetmeyen bir vasattır. Bu bakımdan işçiler bu vasatı aşmak için entelektüel bakımdan gelişmek, entelektüel bakımdan gelişebilmek için bu vasatı aşmak zorundadırlar.

Bilimsel devrimin kapitalizme göre oluşturduğu insan vasatını aşabilmek için verilecek mücadele kolay bir mücadele olmayacaktır. Böyle bir mücadele tarafları ve muhatabı bulunmayan bir mücadele değildir. Belki de bu mücadele, sınıflar mücadelesinin en keskin biçimlerini de aşan bir mücadele olacaktır. Çünkü her şeyden önce işçilerin böyle bir mücadeleye girişmiş olmaları toplumsal servetlerin yeniden ve bugüne kadar olagelenden çok daha radikal bir değişimle yeniden paylaşılmasını istemek anlamına gelecektir. Dahası böyle bir mücadele işçilerle kapitalistler arasında, her iki taraf için de servetlerin en değerlisi olan zamanın yeniden paylaşılması olacaktır. Sosyal devlet fonlarının ve özel sektör sosyal harcamalarının yeniden

düzenlenmesini ve kontrolünü talep etmeden işçiler böyle bir mücadeleyi geliştiremeyeceklerdir. İşçilerin mevcut entelektüel vasatı aşmak için yürüttükleri mücadele geliştikçe, gelişkin kapitalist toplumun gelişkin mali yapıları sarsılacak, mevcut mali yapıların üstünde duran siyasi yapılar da değişime ve son tahlilde dönüşüme zorlanmış olacaklardır.

İşçilerin entelektüel bakımdan gelişebilmek için vermek zorunda oldukları mücadele, onların klasik sınıfsal mücadeleleriyle bağlı olacaksa, bu entelektüel gelişme de ister istemez sosyalist bilinç ve düşünüşü eksen alan bir gelişme olacaktır. Böylece belki tarihte ilk kez, sosyalizme tekabül etmesi gereken enetelektüel gelişkinlik, niteliği icabı sosyalizmin sahibi ve taşıyıcısı durumunda bulunan sınıf tarafından ortaya konmuş olacaktır. Elbette bu yoldan gelişmese de , bilimsel teknik devrimin talep ettiği yetkinlik kapsamı içinde işçilerin entelektüel düzeyi gelişecektir. Ancak, böylece elde edilmiş bir entelektüel gelişmenin sosyalist bilinç boyutu, dolayısıyla temel insani boyutu eksik kalacak, "düzeyi yükselmiş işçilerle" bu defa sömürü toplumunu pekiştiren vasat genişleyecek. Demek ki, işçinin varlığı nasıl ki nesnel olarak sömürü toplumunun alternatifi olmuştur, işçinin entelektüel gelişkinliği de kapitalist toplumda oluşmuş ileri entelektüel vasatın alternatifi olacaktır.

Entelektüel gelişmeyle işçiler sadece sosyalizmin gelişkin insanı olmaya aday olmakla kalmayacaklar, ondan önem ve zaman itibarıyla daha önce, sosyalist mücadeleyi yeni dünya koşullarında başarıyla sürdürme ve sınıfsal misyonları üzerine düşen kuşkuları dağıtma imkanını elde edeceklerdir. Çünkü artık, özellikle gelişkin kapitalist toplum koşulları da, toplumsal dönüşüm ihtiyacına ve sosyalist açılıma öncülük edecek sınıfın işçi olmaktan daha ileri bir şeyler ifade etmesi gerekmektedir.

Öncülük misyonunun bir iddia olarak korunması yetmeyecektir, bu misyonu genişletmek ve fiilen kanıtlamak gerekli olacaktır. İşçi sınıfı dışında, bir bakıma iş süreci dışında filizlenmiş ve yeni toplumsal hareketlere kaynaklık eden değerleri taşıyan güçlerle bütünleşmeyi başaramadıkça işçi sınıfının misyonu daralmaya mahkumdur. Kapitalizme karşı mücadele platformunda, bugün olduğundan daha geniş bir sosyal blok yaratabilmek bakımından işçiler Marx'ın beklentisini gecikmeyle de olsa doğrulamak zorundadırlar. İşte bilimsel devrim, insan yeteneğinin kolektif ürünü olarak "ortada". Bunun kapitalizm tarafından kullanımı sosyalizme açılan yolu tıkıyor. Sosyalizme yolu açabilmek için bilimsel devrimin değil, onun kapitalistçe kullanımının önünü tıkamak gerekiyor. Şimdilik bu mücadele sınıfsal içgüdülerle veriliyor. Bu mücadelenin yeni bir teorik olgunluğa ve programatik zenginliğe kavuşması, bunu "dışardan bilinçle" değil kendi temellüküyle bizzat işçilerin başarması, tarihsel evrimin bir sonraki kıvrımına bizi hangi sınıfın taşıyacağı sorusunu gereksiz kılacaktır. Bunun bilimsel devrim koşullarında dahi gerçekleşmemesi halinde ise Marksizmin temel varsayımlarından biri yıkılmış olacaktır. ❑

ZAMANIN RUHUNA UYGUN BİR PARADİGMA

Cavlı Çulfaz

Sözün gelişi, bugüne kadarki insanlık tarihini bir maraton yarışına benzetelim. 42 kilometre 195 metrelik bir maraton yarışına... İlk 42 kilometrede dikkate değer nerdeyse hiçbir şey görmüyoruz. İnsan koşmuş mu, kaplumbağa hızıyla mı yol almış; yoksa Mernuş, Tebernuş, bir de köpekleri Kıtmir gibi yıllarca kış uykusuna mı yatmış, bir şey söylemek zordur.

Bildiğimiz bir şey varsa, o da her şeyin stada girdikten sonra başladığıdır. Hepsi topu topu son 195 metre içinde olup bitiyor. İlk emek araçlarına, kültürün ilk belirtilerine bu son 195 metrede raslıyoruz. Tarih seyircinin gözü önünde geçiyor. Toprağı işlemeye bu sırada geçiliyor. Çivi yazısını, Sümerleri bu son yüz metre içinde görebiliyoruz. Atina demokrasisi, ortaçağın engizisyonu son elli metrenin içinde... Yarışın bitimine on metre kala ilk sanayi devrimi (1780-1820) sökün ediyor. Yarış bitti - bitecek derken Ekim Devrimi patlak veriyor. Aynı anda radyo, elektrik ampulü, neon lambaları, uçak, fotoğraf makinesi, televizyon birer fırtına gibi geçip gidiyor gözlerimizin önünden.

Elektronik, atom devrimi, lazer ışınları, bilgisayarlar, enformasyondaki hızlı dönüşümler ise, bir göz kırpıştan daha kısa süre içinde ipi göğüslerken olup bitenler... Şöyle bir soluk alıp da, yavaş çekim içinde, bir daha derken bir daha dikkatle seyredip üzerinde iyi-

ce kafa yormadan bütün bu insanlık serüvenini anlamak kolay iş değil elbette.

Besbelli ki, maratonlar bitmeyecek. İnsanoğlu; soluğu tükenip kendi göbeğini, daha çok da doğal çevresinin yüreğini çatlatma aymazlığına düşmedikçe, bu büyük yarışı herhal koşayazacak.

BİLİMSEL - TEKNOLOJİK DEVRİMLER

Bilim ve teknolojideki çığır açıcı ilerlemeler, tarihin akışının alışılmadık ölçülerde hızlandığını gösteriyor. Öyle ki, günümüz bu yüzyılın başına, sanki bu yüzyılın başı İsa'nın yaşadığı döneme oranla daha uzakmış gibi gözüküyor. Böyle bir bakış açısından çıkış yaparak diyebiliriz ki, günümüzün zaman dilimleri, eskisine göre daha uzun aralıklıdır. Düşünceler, anılar, bellekler, yaşanmış tarih; teknolojik gelişmenin ve şimdi yaşanan tarihin hızına ayak uyduramıyor. Tarihin akışının hızı, insanların bakış açılarını, düşüncelerini, belleklerini, anılarını çarpıtıyor; çok uzak olduğunu sandığımız geçmiş, aslında o kadar da geçmiş değil, elimizi uzatsak nerdeyse tutabileceğimiz bir uzaklıkta, sanki yanı başımızda duruyor.

Her bilimsel - teknolojik devrimin kendine özgü bir iç gelişme mantığı var. Her bilimsel - teknolojik dönüşüm, içinden çıktığı dönemin gelişme yasallıklarını, daha doğru bir deyişle *eğilim yasalarını* değiştiriyor. Bilim ve teknolojide patlama ölçüsüne varan bu hızlı değişiklikler, üretim güçleri ve üretim ilişkilerini de etkiliyor, toplumların yapısında değişmelere yol açıyor; bilinçleri, düşünme tarzlarını farklılaştırıyor. Toplumsal düşünce, gelişmenin eğilimlerini kavramışsa, akıntıya kürek çekmiyorsa, gelişme daha az sancılı, daha düzgün oluyor. Toplumda ağır basan düşünce, bilim ve teknolojideki gelişmelere zamanında ayak uyduramazsa, yine etkisini gösteriyor. Ama bu kez toplumsal maliyeti, acı ve sancısı epey fazla oluyor.

ZAMANIN RUHU

Alman Filozofların *Zeitgeist* diye adlandırdıkları bir kavram var. Zamanın ruhu, zekası ya da aklı diye çevirebiliriz Türkçeye. Felsefi açıdan bu kavram, zamana maddi bir anlam yükler, zamanı içerikle doldurur. Zamanın ruhu; düşünceleri yoğurur, bilinçleri etkiler, davranışları değiştirir.

Herder, zamanın ruhunu herkesin etkin ya da edilgen biçimde bağımlı olduğu güçlü bir deha, kudretli bir şeytan diye tanımlamıştır.

Hegel'e göre felsefe; çağların ya da belirli bir çağın ağır basan ruhuyla sıkı bir ilişki içindedir.

Felsefi sistemler, kavramlara dayanırlar. Böyle oldukları için de, zamanın ruhunda var olan özü bilinçli olarak formüle ederler. Böylece felsefe, içinden çıktığı gerçekliğe yaklaşır; gerçeklik felsefenin yol gösteren özü, hem de ölçütü olur. Felsefenin çağın çok da ötesine geçebileceği varsayımı bir totolojidir, yani yeni bir şey söylemeyen,

kendi içinde kendini yineleyen bir sözdür.

Zamanın ruhu kavramının hem bir yön gösterici yanı var; hem de sınırlayıcı bir ek anlamı. İşte bu ek anlam, zamanın ruhunu tarihselci (historicist) bir tarzda anlamamıza yardımcı olur. Zamanın ruhu, tarihsel bir bağlamla (context) sınırlıdır.

İnsanların, halkların düşünceleri, düşünme tarzları ve kültürleri de belirli tarihsel dönemlerle, bu dönemlerin ruhuyla yakından ilişkilidir. Zamanın ruhu, insanların düşünme tarzlarına yansır. Duyarlı oldukları, tepki gösterdikleri olguları değiştirir. İnsanlar başka şeylere, başka türlü gülmeye başlarlar. Başka türlü giyinip başka türküler söyler, başka tellerden çalmaya koyulurlar. Gelenekler onlara yabancı gelir, görgüleri de başkalaşır. Düşünmeleri ve yaşama bakış tarzları da değişmeye yüz tuttuğu için, davranış, edim ve eylemleri de gitgide farklılaşır. Bu bakımdan zamanı iyi tanılayabilmek, zamana doğru bir teşhis koyabilmek, tutacağımız yön, gideceğimiz yol açısından büyük önem taşıyor.

Zamanın ruhunda başat olana kapılıp gitmeyi, onun içinde eriyip dağılmayı elbette savunamayız. Ama zamanın ruhunu kavramak için gereken zihni çabayı göstermeyen bir teorinin özsuyu kurur, damarları sertleşir; böyle bir teori, ya siyasetin kıyısında kalır ya da içindeyse bile gitgide kıyısına doğru itilir. Yeterli zihin enerjisi harcamayan bir hareketin harcadığı başka türlü enerjilerin çoğu boşa gider.

PARADİGMALAR

Bunun gibi, bir tarihsel dönemin bakış açısını belirleyen, bilimsel sorunlara yaklaşımını yöneten paylaşılmış varsayımlar, nesne ve olgulara bakış tarzları ya da kabul görmüş teoriler vardır. Bunlara **paradigma** diyoruz. Türkçeye "kip", "çekimörneği" diye çevriliyor. "Ölçüdizin" de diyebiliriz. Yunanca "paradeigma"dan, "model", "plan" sözünden geliyor. Paradigmalar, bilim adamlarının paylaştığı, üzerinde anlaşmaya vardığı modellerdir. Kadim Yunan bilimi, Milattan önce 4 ve 3. yüzyıllarda tümdengelimci (deductive, çıkarsanabilir istidlali) akıl yürütmenin sistematiğini araştırmaya başladı. Euclid belitsel (aksiyomatik) geometriyi kurdu. Euclid'in kurduğu geometri, tümdengelimci düşüncenin paradigması oldu. Mekanikte Newton, felsefe de Spinoza, Euclid geometrisine uygun birer paradigma geliştirdiler.

Doğal bilimlerdeki paradigmalar gibi, toplumsal bilimlerin değişik alanlarında (disiplinlerinde) değişik paradigmalar (disiplinary matrix'ler) vardır. Bu paradigmalar, gitgide sorunların standart çözüm biçimleri durumuna gelirler, sorunların denklemleri ve formülleri olurlar. Bilim geliştikçe, bilimlerde köklü değişiklikler oldukça, paradigmalar da değişir.

Paradigmalar, hangi tür açıklamaların kabul edilebilir olacağını gösterirler. Bilimlerin özellikle bunalım ve köklü dönüşüm dönemlerinde paradigmalar da değişikliğe uğrar.

Yeni bir paradigma, belirli bir aracı belirli bir tarzda kullanmaya

başlamak demektir. Bu da elbette ancak belirli tür olayların ortaya çıkabileceği varsayımını içerir.

Yeni paradigmalar güçlükle ortaya çıkar, üstelik beklentilerin yol açtığı direnişlerle karşılaşırlar. Eski paradigmalar kolay kolay teslim olmazlar. Değişikliğe karşı eskinin direnişi, yeniyi de elbette daha sağlam kanıtlar bulmaya, paradigmasını yetkinleştirmeye zorlar.

Paradigma değişikliklerinde alışılagelmiş bazı inanç ve usuller bir yana bırakılır, bunların yerini yeni bileşenler alır. Bilim tarihinde bir yandan oksijen, röntgen ışınları gibi yeni keşifler, bir yandan da ışığın dalga teorisi, ısının dinamik teorisi, elektromanyetik gibi yeni teorilerin ortaya çıkışı, paradigma değişikliklerinin nedenleri olmuşlardır.

Bunalımlar, yeni teorilerin doğuşu için gerekli önkoşulları yaratırlar. Bunalım durumunda bilim adamları gitgide eski paradigmaya olan inançlarını yitirmeye, yeni seçenekleri göz önüne almaya başlarlar. Çünkü anomaliler, hareketteki düzensizlikler artık birer ayrıksılık olmaktan çıkıp kural olmaya yüz tutmuşlardır. Eski paradigma, yeni durumu açıklamaya yetmez. Yine de bilim adamları kendilerini bunalıma sürükleyen paradigmayı hemen elden bırakmazlar.

Yeni paradigma, eskinin sıradan bir uzantısı değil, köklü bir yeniden inşa olayıdır. Yeni paradigma, eskinin birçok teorik genellemesini değiştirir. Bununla da kalmaz, yeni durum; yöntem ve uygulamalarda da köklü değişiklikleri zorunlu kılar.

Geçiş döneminde eski ve yeni paradigmanın çözeceği sorunlar bütünüyle değilse bile büyük ölçüde örtüşür. Bununla birlikte, çözüm tarzlarında önemli farklılıklar olur. "Geçiş sona erince, meslek, kendi alanıyla ilgili görüşünü, yöntemlerini ve amaçlarını değiştirmiş olacaktır."(1)

Çoğunca bunalım epey yol almadan ya da açıkça kabul edilmeden önce, hiç değilse bir oğulcuk (embriyon, rüşeym) biçiminde yeni bir paradigma doğar.

Ama bazen bunun gibi olmaz. Copernicus ile Einstein örneğinde, ayrıca çağdaş nükleer teoride, anomalinin, harekette ilk düzensizliğin farkına varılmasıyla yeni bir paradigmanın doğuşu arasında oldukça uzun bir süre geçmiştir.

Bunalım dönemlerinde bilim adamları kendi dallarındaki muammaları açığa çıkarabilmek için felsefenin yardımına başvururlar. Oysa bilim adamları genellikle felsefeye gereksinim duymazlar. Zaten onlardan felsefeci olmaları da pek istenmez. Bilim adamları, olağan zamanlarda felsefeden gereğinde erişebilecekleri ölçüde uzak dururlar. Ama özellikle bunalım dönemlerinde yeni varsayımlar arama gereği, dolayısıyla felsefeye olan gereksinim belirgin biçimde kendini gösterir.

---

1. Thomas S. Kuhn, ***The Structure of Scientific Revolutions****, The University of Chicago Press, 1962, s. 85*

Bundan ötürü, 17. yüzyılda Newton fiziğinin doğuşundan önce, 20. yüzyılda da relativite ve kuvantum mekaniğinin çıkışından önce çağdaş araştırma geleneğine uygun köklü felsefi çözümlemeler yapılmıştır.

Nasıl doğa bilimlerinden önce felsefede köklü dönüşümler olmuşsa, büyük toplumsal ve siyasal dönüşümlerden önce de felsefede (genel teoride) bir devrim olmuştur. Felsefedeki devrim, yaşamdaki devrime öngelmiştir. İşte Aydınlanma dönemi, böyle köklü bir zihni, felsefi ve ahlaki bir devrimdir. Felsefedeki aydınların zihin ve ahlaklarındaki bu devrim, 1789 Büyük Fransız Devrimi'ni hazırlamıştır.

Fransız Devrimi, çok şeyini Aydınlanma Felsefesi'ne, bu felsefenin eşitlik ve doğal insan hakları, hukukun üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı, halk egemenliği ve toplumsal mukavele gibi düşüncelerine borçludur. Yani Voltaire ve Montesquieu'nün, Diderot, Holbach, Mably ve Rousseau'nun düşüncelerine...

Büyük Fransız Devrimi'nin, daha sonra da 1871 Paris Komünü'nün düşünsel ve siyasal kalıtı, felsefede yeni bir devrimin temellerinin atılmasını sağlamıştır. Marks, Engels ve Lenin'in düşünceleri de 1917 Büyük Ekim Sosyalist Devrimi'nin kapısını aralamıştır.

Fransız Devrimi, insan ve yurttaşlık haklarını, kişi özgürlüklerini ilan etti. 1917 Ekim Devrimi, dünya tarihinde daha ileri bir çığır açtı, emekçilerin ve sömürülen kitlelerin hak ve özgürlüklerine giden yolu döşedi.

Her iki devrimin başka devrimlerden farklı olarak "Büyük" sıfatını haketmeleri boşuna değildir. Çünkü her iki devrimin de ötekilerden farklı olarak evrensel sonuçları, uluslararası etkileri vardır. Her iki devrim de bütün dünya insanları ve uygarlık önünde yeni ufuklar açmışlardır.

Bu iki devrim dünyaya çok şeyler verdi. Aynı zamanda büyük dersler de öğretti. Bu devrimlerde neleri arayacağız ve nelerinden sakınmaya çalışacağız, bunları da öğretti bu devrimler insanlığa.

Her iki devrim de, insanlığa kazandırdıkları değerlerle ve çıkarılacak dersleriyle paha biçilmez birer manevi hazinedir. Marksist teori, geçmişte olumlu ne varsa, onu bugünle bütünleştiriyor. Ama geçmişi yeni bir tarzda aşmak için de çaba harcıyor. Aşmak, bir çeşit diyalektik olumsuzlamadır. Çağdaş Marksist teori, geçmişini kendi manevi - düşünsel birikimi içine katıp onu yeni koşullarda aşmaya, paradigmasını yenilemeye çalışıyor.

Çünkü onyılların tarihsel deneyimi toplumsal ilişkilerde bütün koordinatlar sistemini değiştirmiştir. Eski paradigma, yeni duruma yanıt vermemektedir. Bütün teoriler gibi Marksist teori de paradigmalara bağımlıdır. Teorimiz nasıl toplumsal bakımdan oluşmuşsa, tarihsel bakımdan da paradigması değişebilir bir teoridir.

Öyle gözüküyor ki, 1789 ve 1917 tarzı devrimler bir daha yaşanmayacaktır. Jakobenlik ve bolşeviklik, zamanlarının ruhunu kavrayan devrimci hareketin belirli dönemlere özgü davranış ve eylem tarzlarıdır. Yıllardır birikegelen siyasal kültür, bu tür bir devrimci tipini artık gerçekçi olmadığı ve zamanın ruhundan uzak kaldığı

için marjinal kılmaktadır. Bunun gibi gitgide daha güçlü bir sivil toplum temeline dayalı yeni türden siyasal kültür, eski türden devrimleri artık birer tarihsel kategori durumuna getirmektedir.

Bu bakımdan metropol ülkelerde alıştığımız tarzda siyasal devrimler, çalkantılı siyasal iktidar değişiklikleri, toplumu altüst eden sosyal dönüşümler çağı uzun süredir sona ermiştir. Görünür bir gelecekte de bu tür devrimlerin olmayacağı besbellidir. Gerçi çeper ülkelerde henüz durum böyle değil ve bütün ülkeleri tek tek inceleyip sonuçlara varmak uygun olur. Ama belirleyici ülkelerde paradigmanın değişmesi, yeni tarz siyasal kültürün bu ülkelere de gitgide şu ya da bu ölçüde yansıyacağının göstergesidir.

Eski tür siyasal devrimler çağı metropol ülkelerde sona ermiştir. Yeni siyasal kültür o tür devrimleri biz istesek de, istemesek de zaten dışlamaktadır. Ama bununla birlikte, devrimlerin yürek atışı durmamıştır. 1789 ve 1917'nin **kültürel dinamikleri** gerek metropol ülkelerde, gerekse dünyanın her yerinde bütün canlılığıyla yaşamaktadır. Her iki devrimin ana düşünceleri, bütün insanlık düşüncesinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. 1789'un tutuşturduğu insan hakları ve demokrasi kıvılcımı, bütün bir anayasal - demokratik hukuk devleti anlayışının özünü oluşturmaktadır. Bunun gibi, insanın insana hükmetmesi, insanın insanı sömürmesi anlayışına karşı 1917'de yükselen bayrak, günümüz siyasal kültürüne, genel insanlık düşüncesine silinmezcesine kazınmıştır. Gitgide daha çok bütün insanlığa malolan bu düşünceler günümüzün canlı hareket kaynaklarıdır ve eğer daha iyi özümsenebilirse, her yerde yeni tarz değişim ve dönüşümleri daha da hızlandıracak kültürel dinamikler olacağa benzemektedirler.

MARKSİZM SOSYAL BİLİMLERİN ÇERÇEVESİ İÇİNDE BİR DEVRİMDİR

Marksizmin doğuşu en başta felsefede devrimci bir dönüşüm olmuştur. Marksizm, daha sonra siyasal ekonomide, siyaset teorisinde ve genel olarak sosyal bilimlerde bir devrim yaratmıştır.

Marksizm, sosyal bilimlerin **çerçevesi** içinde bir devrim, aynı zamanda bu bilimlerin doruğudur. Marksizm, en eski Doğu'dan, Kadim Yunan'dan gelip Akıl ve Aydınlanma Çağı'na uzanan genel insanlık düşüncesinin eleştirel tarzda özümsenmesi, ikibin küsur yıllık insanlık düşüncesinin ileri doğru geliştirilmesidir. Marks, Engels, daha sonra Lenin, gerek kendilerinden önceki, gerekse zamanlarının hemen bütün bilimsel yapıtlarından geniş ölçüde yararlanmışlar, onları eleştirel bir süzgeçten geçirip kendi düşünce sistemleriyle bütünleştirmişlerdir. Örneğin Hegel'in diyalektiği Marks'ın düşüncesinin, İngiliz liberali Hobson'un emperyalizm teorisi Lenin'in düşüncesinin organik birer parçası olmuştur.

Marksizm, başka bir deyişle ütopik olmayan sosyalizm, 1840'larda doğan siyasal - toplumsal bir harekettir. Fransız Devrimi'nin özgürlük, eşitlik, kardeşlik ve insanın kendi yazgısını

kendi eline alması gibi ülkülerini, Sanayi Devrimi'nin doğurduğu yoksulluk, sınıfsal ayrışma, yeni sömürü biçimleri ve insan üzerindeki baskıyla kıyaslamıştır. Yoksul ve yoksun bırakılmış, zulme uğramışların siyasal bir dayanışma hareketi olan Marksizm, aynı zamanda bütün bu kesimler adına geriliğe, kör inançlara, akıldışı otorite ve yöntemlere karşı insan düşüncesinin bir protestosudur. Bu çerçevede 1848 devrimleri ve 1871 Paris Komünü, toplumun egemen sınıflarını titreten birer kitle hareketi olmuştur.

Marksist sosyalizmin tarihsel gücü, insanoğlunun değişik acılarını, umut ve özlemlerini bir araya getirebilmesinde, ahlaki ve deneysel eleştirilere çağa uygun bir geçerlilik kazandırabilmesindedir. En önemlisi de daha dolambaçlı, daha sancılı değil, oldukça yalın ve az sancılı bir çıkış yolu gösterebilmiş olmasındadır.

Klasik Marksizm, var olan toplumun ve var olan koşulların genel bir eleştirisi, ahlaki ve insani değerlerin doğrudan ilanıdır. Aslını hareketin kendisinin gerçekleştireceği, ama harekete ana çizgileriyle yol gösterebilecek seçenek bir toplum projesidir.

Marks, bütün önemli bilim dallarını birbiriyle ve zamanın düşüncesiyle ilişkili kılabilmeye, aralarındaki kopukluğu giderip organik bir bütünlük sağlamaya çalışan bir insandı. Marks; tarih, toplum ve insanın genel bir kavrayışını ortaya koymaya çalıştı. Zamanın Avrupa siyasetini özümsemiş, mantıksal netlik ve tutarlılığın gereklerini en çok yerine getirebilmiş bir düşünürdü. Filozoftu, Ricardo okulundan bir iktisatçıydı, sosyal bilimci, siyasal propagandacı ve elbette bir devrimciydi. Yaşamında da, yapıtlarında da bu özelliklerin, bu gereklerin hepsini hakkıyla yerine getirdi.

Marks, zamanın birikmiş bilgi hazinesini özümsemişti. Günümüzün bilgi birikimi koşullarında böyle dev bir işin altından tek insan kalkamaz. Marks, çağdaş sosyal bilimleri ve sosyal teoriyi başlatmıştır. Bu bakımdan O, tarih öncesi bir toplumun sonunda değil, çağdaş toplumun başlangıcındadır. Çağdaş toplumun makro - sosyolojik düzeyde incelenmesi onunla başlamıştır. Bazı yanıtları yanlış çıkmış olsa da soruları ortaya koyuş, sorunları formüle ediş tarzı bugün için de önemlidir, anlamlıdır. Çağımız dünyası, Marks'ın yarattığı düşünce sistemi dışında sağlıklı, ölçülü, düzgün biçimde kavranamaz.

Doğaldır ki, Marks'ın düşüncesi, kendi öncelleri ve çağdaşlarından soyutlanmış, onların dışında, havada, apayrı, her şeyiyle bambaşka bir düşünce değildir. Bunun gibi, kendi dışındaki düşünce sistemlerine hiç benzemeyen, saf bir Marksizm de söz konusu olamaz. Anımsanacak olursa, Marks ve Engels, her zaman Hegel'den, Feuerbach'tan, Adam Smith ve Ricardo'dan, St. Simon, Fourier ve Owen'den övgüyle söz etmişlerdir.

Oysa daha sonra özellikle 1930'lar ve uzun soğuk savaş yılları, teorik ve ideolojik hoşgörü eksikliğinin doruğa tırmandığı yıllar olmuştur. Bu yıllarda iki dünya sisteminde hep kendine yontucu bir tekyanlılık ağır basmıştır. Stalin ve yakın çevresi, Marksizm'i keyfi biçimde askeri bir elkitabı düzeyine indirgemişler, değişik düşünceyi kaynağında kesmeye yeltenmişlerdir. Bu ise teorik gelişmeyi dondurmuştur. Oysa Marksist teori, en geniş anlamıyla eleştirel /

özgürlükçü (critical / emancipatory), dışına açık, kendi köklerini eleştirip gereğinde aşabilecek dinamiği olan bir teoriydi.

Lenin öldükten sonra dünyada ağır basan çizgisiyle Marksist teori içine kapanıp dondurulmuştur. Marks ve Lenin'in dışındaki değişik düşüncelerden yararlanma, bu düşüncelere eleştirel bir tarzda yaklaşıp Marksist teoriyi geliştirme anlayışı bir yana bırakılmış, deyim uygunsa, içtihat kapısı kapanmıştır. Üstelik Lenin'in son yazılarında daha önceki görüşlerinin çoğunu değiştirdiği hiç de göz önüne alınmadan böyle yapılmıştır. Bunun sonucu, değişik her düşünce Marksizm'in revizyonu sayılmış, böyleleri "halk düşmanı" sayılıp vücutça yokedilmiştir. Bu tür bir anlayışın Prusya hükümetinin sözcüsü Hegel'in diyalektiğine sahip çıktı diye nasıl olup da Marks'ı aforoz etmediğine, İngiliz liberali Hobson'un emperyalizm teorisini kendi düşünce sistemiyle bütünleştirdiği için Lenin'i niye revizyonizm ve sınıf uzlaşmacılığı ile suçlamadığına şaşmamak elde değildir.

MARKSİST TEORİYİ YENİDEN İNŞA ÖDEVİ

Oysa, anımsanacak olursa, Lenin "halkın nabzını tut, ruh halini anla" diyor, tarihsel materyalizmin iki temel dalından biri olan sosyolojinin önemini vurguluyordu. Ancak Lenin'i izleyen dönemde, insan etmeni önemsenmediği için, halkın nabzının nasıl attığı görmezden gelindi. Toplumsal ruh halini ölçmenin önemli araçlarından biri durumuna gelecek olan kamuoyu araştırmaları sosyalist ülkelerde değil, Batı'da başladı. 1920'li yılların sonunda sosyoloji "sahte burjuva bilimi" ilan edildi. Bundan ötürü, bugün geri dönüp baktığımızda, dünya sosyoloji sözlüğündeki kavram ve kategorilerin hemen hepsinin Batı'daki bilim adamları tarafından geliştirildiğini görüyoruz. Örneğin, "sosyal statü, sosyal rol, sosyal hareketlilik, elit, vb." kavramlar bunlar arasındadır.

Belki tarihin acı bir alayı gibi gözükecek ama, sosyalizmin anayurdunda böyle olurken, alçakgönüllülük sınırlarını aşmadan kendi onur hanemize yazalım, Türkiye Komünist Partisi kökenli bir bilim adamı, Muzaffer Şerif Başoğlu, araştırmaları ve yeni kavramlarıyla Birleşik Amerika'da sosyolojinin akrabası sosyal psikoloji biliminin kurulup gelişmesine katkıda bulunuyordu.

Demek ki, Marks'ın, Lenin'in yaklaşımına uygun olarak, Marksist düşünce sistemine sosyal bilimlerde bugüne kadar elde edilen bütün başarıları katabilmemiz gerekecekti. Elbette ya Marks'ın Hegel'in diyalektiğine uyguladığı işlem gibi, bazı kavramları başı üzerinde durmaktan kurtarıp ayakları üzerine dikerek, ya bazı kavramların belirli yanlarını alarak, ya da bazısından esinlenip o düşünceleri daha da geliştirerek, kendi kişisel damgamızı vurup çeşnimizi katarak...

Marksizm'i geliştirme yolunda zamanında elbette dikkate değer bazı katkılar oldu. Adorno ve Horkheimer'in öncülüğündeki Frankfurt Okulu, Gramsci ve İtalyan geleneği, Lukâcs'ın yapıtları, bugün bazı yanları eskimiş de olsa, bu yolda değerli çabalardır.

Günümüzde de elbette Marksizm'in çağdaş sosyal bilimlerin değişik dallardaki akımlardan süzerek alıp kendi bünyesinde özümseyeceği pekçok şey vardır.

Sözgelimi, niye çağımızın büyük düşünürü Max Weber'i bütünüyle Marks'ın karşısına koyalım? Psikanalizi ve kurucusu Freud'un derinlemesine bilmeden insanın manevi dünyasına girebilir miyiz? Neden dilbilimin (linguistics) ve imbilimin (semiotics - işaret ve simgeler bilimi) bulgularından hiç yararlanmayalım? neden Talcott Parsons'un sistem teorisinde Marksizm'e katacak bazı yanlar bulmayalım? Çağımızın önemli düşünürlerinden Paul Ricoeur'ün ve yorumbilimin (hermeneutics) yararlanacak yanları yok mu? Yüzyılımızın büyük düşünürlerinden Karl Popper'i, dün Max Weber'e reva gördüğümüz gibi, toptan karşıya almanın kime yararı olur? Eleştirel bir yaklaşımla, Marksizm'in karşıtı olsun olmasın, bütün gerçek bilim adamlarından Marksizm'i zenginleştirmek, Marksist teoriyi çağdaş koşullarda sürekli yeniden inşa edebilmek için alacağımız, yararlanacağımız çok şey vardır. Hele Marksizm'in ana doğrultusuna yıllardır dogmatizmin egemen olduğunu düşünür, dogmatizmin düşüncenin özsuyunu kuruttuğunu göz önüne alırsak, Marksist teoriyi yeniden inşa için uluslararası düzeyde çok büyük bir zihni çaba harcamak gerektiği sonucuna varırız. Ulusal düzeyde ise bu çabaların kat kat çok olması gereği besbellidir. Hem genel olarak sosyal bilimlerin bütün dallarında uluslararası düzeydeki gelişmeleri yakından izleme durumundayız; hem evrensel düzeyde Marksist teoriye yapılan katkıları, Marksistler arasındaki tartışmaları arası soğumadan bilme çabası içinde olmalıyız. Bütün bunlara koşut olarak kendi yerel / yerli / özgün araştırmalarımızı yapabilme, kendi bireşimlerimize ulaşabilme gibi asli bir ödevden zaten uzak duramayız. Burada özellikle dünyanın değişik üniversitelerinde araştırma yapan, ders veren bilim adamlarımızın katkıları büyük ağırlık taşıyacaktır. Söylemeye gerek yok ki, böyle geniş boyutlu bir çalışma, ancak bütün dürüst bilim adamlarımızın ortak çabasıyla, elbirliği ve karşılıklı anlayışla yürütülebilir.

"... YETMİŞ TANE MARKS BİLE KAVRAYAMAZDI"

Yakın dönemlere kadar Marksizm konusunda yazılmış elkitaplarının başında, Lenin'den cımbızla çekilip çıkarılmış şöyle bir alıntı yer alırdı : "Nesnel gerçekten uzaklaşmadıkça, burjuva - gerici saçmalığın tuzağına düşmedikçe, tek bir parça çelikten dökülmüş Marksist felsefeden bir ana öncülü, bir asli parçayı bile dışlayıp atamazsınız." (2)

Zamanında Marksizm'in bütünlüğünü savunmak için Lenin'in kullandığı bazı cümleler, daha sonra o tarihsel bağlamından soyut-

---

2. V.İ.Lenin, Materyalizm ve Ampiriokritisizm, ***Toplu Yapıtlar,*** *Cilt 14, s. 326 (İng.)*

lanıp, üstelik Lenin'in başka söylediklerinden koparılarak değişik düşünceyi kaynağında durdurma amacıyla kullanılmıştır. Oysa Lenin'in tarzının teoriyi dışa kapamak, teoriyi dondurmakla en küçük bir ilişkisi yoktu. Lenin'in Marks'a yaklaşımı dogmatik değildir. Ders kitaplarının başındaki deminki alıntıdan bir sayfa önce, Lenin yalnızca kapitalist dünya ekonomisindeki değişikliklere değinirken, "Bunların tümünü bütün sonuçlarıyla yetmiş tane Marks bile kavrayamazdı"[3] diye yazma ataklığını gösteren kişiydi. Hem de Marks'ın ölümünün üzerinden henüz yirmibeş yıl geçmişken...

Lenin'den altmış küsur yıl sonra bilgi birikiminin kıyas kabul etmez ölçüde arttığı koşullarda, yalnız ekonomide değil, sosyal bilimlerin bütün dallarında, günümüzün ana sorunlarını kavrayabilmek için yediyüz Marks ve yediyüz Lenin yetecek midir?

Tarihin mantığıyla uyuşmayan dilek kipini bir an için kullanıp içimizden geçirebiliriz ki: Keşke ders kitaplarının başına, Lenin'in ilk cümlesi değil de, ikincisi konulabilseydi, ikincisi vurgulanabilseydi, dogmaları kırmakta belki bir yararı olurdu. Keşke..:

Ama sanırız, birer sayfa arayla kullandığı bu iki cümleden birini dışlamak, Lenin'in yaklaşımını eksik sunmak olur. Lenin, hem Marksizm'in bütünlüğünü savunuyordu; hem de bu bütünlüğü savunabilmek için, Marks'tan yirmibeş yıl sonra, başka alanlar bir yana, yalnızca ekonomi alanında, yetmiş Marks'ın bile yeterli olamayacağına dikkatleri çekiyordu.

Konunun bir yanı böyle. Bir başka yanı ise, çok yalın insani bir şey. Hep benim söylediğim, bizim söylediğimiz, hem de bütünüyle doğru, mantıklı olacak; benim dışımdakinin, benim muhatabımın, bizim muarızlarımızın söyledikleri ise, bütünüyle yanlış, mantığa aykırı sayılacak! Üstelik bir seferinde de değil, her seferinde!.. Belki de "biz" duygusu öylesine köklü, içe kapalılık kültürü alabildiğine egemen olduğu için, bir de karşıtlarımızın amansız baskı ve hoşgörüsüzlüğü buna eklenince, bu ölçüde bir safyüreklik (naivete) dünya komünist hareketinde ağır basan çizgi oldu.

Oysa ne denli yetkin de olsalar, biraz insani açıdan bakacak olsak, klasiklerin her düşüncesinin doğru, onların muarızlarının her dediğinin bütünüyle ve her zaman yanlış olduğu sonucuna varabilir miyiz? Böyle bakmaya kalkışırsak, en başta kendimizi yanıltmış olmaz mıyız? En bağnaz futbol takımı taraftarı bile, rakip takımın hakkını bir ölçüde teslim edecek ferasete sahiptir. Kaldı ki, iki takımın karşılaşmalarında hep birinin galip gelmediğini, galibiyetlerde bile karşılıklı gollerin varlığını yaşamın yalın ve katı gerçeği sürekli anımsatır. Dogmalara yatkın zihinlerin geçmişte bütün doğruları Marksist klasiklere malederken, bütün yanlışları klasiklerin muarızlarına yüklemesi, dünya işçi hareketine onarılmaz zararlar vermiştir.

Oysa biraz kafa yorsak bilebilir, en azından kestirebiliriz ki, klasiklerin muarızları da üstün yetenekli insanlardı. Hatta bazıları bi-

---

3. Agy, s. 325

rer dehaydı. Ama geçmişteki sunuş tarzı, onları öyle bir yere indirgedi ki, Proudhon, Lassalle, Kropotkin, Plehanov, Kautsky, budala denemese bile, çokçası oldukça yeteneksiz, dar kafalı birer insan gibi tanıtılabildiler.

Böyle bir tanıtma, bu tür bir sunuş, Lenin'in tarihsel çizgisini de bütünüyle yansıtmaktan elbette uzak kaldı. Tanıtış, anlatış böyle olunca, anlayış ve kavrayış da çarpıklaştı. Lenin'in çizgisinin bütünlüğü bozulmuş, Marksist sol yanıltılmış oldu. Çünkü Lenin'e göre, Plehanov, daha sonra ne olursa olsun, "Rus Marksizmi'nin babası"dır. Kautsky, Marksizm'in bir "deha"sıdır.

Bu bir şey, daha sonra tarihsel durumun değişip yeni tarihsel durum karşısında tutum alırken, yolların ayrılması ise başka bir şeydir. Yollar ana çizgisiyle 1912 - 1913'lerde yaklaşmakta olan dünya savaşına karşı tutumda ayrıldı. Bugün de baktığımızda bu ayrılmanın ana doğrultusunda Lenin'in doğru ve haklı olduğu kanısındayız. Çünkü bütün konuların gelip dayandığı odak noktası, savaşa karşı tutumdu, savaşta dünya emekçilerini birbirine kırdırmama kaygısıydı. Bunun için de Lenin ve Bolşevikler, savaş kredilerine oy vermeme, bir savaş durumunda kendi emperyalist hükümetlerini desteklememe konusunda ısrarlı oldular. Kautsky ve yandaşları ise bu ana sorunda, ne yazık ki, aynı titizliği gösteremediler. Bu ayrılık, savaştan ve Ekim Devrimi'nden sonra iki yanlı uzlaşmaz tutumlarla daha da derinleşti, dünya işçi hareketi bu bölünmeden büyük zarar gördü.

Geriye doğru bakınca, elbette günümüzün görme üstünlüğünden de yararlanarak, bütün doğruların ille de tek bir akımın hanesine yazılı olmadığını farkedebiliyoruz. Doğrular ve yanlışlar, daha sağlıklı yaklaşımlar ve yanılgılar karşılıklıdır. Dünya ölçüsünde ana çizgileriyle ele aldığımızda, komünistlerin devrimci gelenekleri ve savaşım kararlılıklarıyla, sosyal demokratların demokrasi anlayışı ve demokratik değerlerinin daha sağlıklı, daha doğru yanlar taşıdığı sonucuna varabiliyoruz. Bugün buna doğal çevre hareketinin (Yeşillerin) yeniyi kavramadaki duyarlılık ve sezgi üstünlüğünü ekleyebilirsek, dünya ölçüsünde en elverişli bir genel insani bireşimin (optimum bir sentezin) oluşabileceğini düşünüyoruz.

ZAMANIMIZIN PARADİGMASI

Buraya kadar söylediklerimizden çıkarılabilir ki, her tarihsel çağın paradigması birbirinden farklıdır doğal olarak. Her tarihsel dönemdeki olayların, olguların iç örgüleri, dokuları değişiktir ve geçmiş dönemlerin ölçüleri, yeni zamanın ruhunu kavramaya, kucaklamaya yetmez. Çünkü her tarihsel dönemin kendine özgü (sui generis) bir iç mantığı vardır. İlişkiler ve koordinatlar sistemi başkadır. Nabzının ritmi değişiktir. Her tarihsel dönemin kavram ve kategorileri de, bunlara uygun olarak değişiklikler gösterir. Bir tarihsel dönemden başka bir tarihsel döneme geçildiğinde, bütün bir ilişki ve koordinatlar sisteminde köklü değişiklikler olur; paradigmalar, çekim örnekleri değişir. Çoğunca "-miş"li ya da "-di"li geçmişle

çekegeldiğimiz bir fiil, artık "şimdiki zaman"la çekilmek gerekir. Bazen çekilen fiilin kendisi de aşınıp zayıflar, gitgide daha az kullanılır olur. Geçmişteki kavram ve kategorilerin bir bölümü, bazen tamamı atılır, diyalektik anlamda olumsuzlanır (negation), aşılır (aufheben, supersede), bazıları ise yeni biçimlerde sürer. Marks'ın belirttiği gibi, "kategoriler, ifade ettikleri ilişkilerden daha fazla kalıcı değillerdir. Kategoriler, **tarihsel** ve **geçici** ürünlerdir."[4]

Öyleyse, yeni bir dünya, eskisini içermekle birlikte onu aşan bir felsefe, böyle bir felsefe de yeni paradigmalar gerektiriyor. Çağdaş toplumsal devrimlerin paradigması eskisinden farklı, çözeceği sorunlar ise çok daha karmaşıktır. Çünkü deneyim gösteriyor ki, doğa gibi toplum da kendisine büyük özen gösterilmek istiyor. Nasıl hasta bir insan bünyesi, doktorun ustalık, beceri, özen ve sıcaklığına, eskilerin deyişiyle hazakat ve ihtimamına gereksinim duyuyorsa, toplum da köklü dönüşümlerin gerçekleşmesi sırasında siyaset adamlarından bilgelik ve uzgörü (basiret) bekliyor. Nasıl ki oldukça hırpalanmış bir insan bünyesi kolay kolay eski sağlığına kavuşamıyor ya da özlenen bir zihinsel ve ruhsal ölçülülük içinde olamıyorsa, "yüce ülküler" adına bile olsa, çok fazla örsenelenmiş bir toplum da kolay kolay dengesini bulamıyor.

Bu durumda zamanımızın paradigması nasıl bir paradigmadır?

Bu paradigmanın dünyanın bir bütün olduğunu göz önüne almakla birlikte, başı çeken ülkeleri temel aldığını özellikle belirtelim. Yeni paradigma, ibrenin ucunun nereyi gösterdiği üzerinde duruyor. Vagonların henüz içinde bulunduğu tünele değil de, lokomotifin çıkmakta olduğu günışığına işaret etmek istiyor. İkincil olanı değil de, birincil olanı ve genel yönelimi belirtiyor. Arada eski paradigmayla büyük ölçüde örtüşmeler, üstüste düşüşler, çakışmalar da olabilir. Ya da yeni bazı özellikler, kalıcı olmadan sönüp gidebilir. Üstelik gelişmekte olan ülkelerin büyük bölümünde eski paradigmalar etkinliğini sürdürüyor. Bu paradigmadan çıkış, yalnız sola da bağlı değil. Ama sol güçler yeni paradigmayı kavramak için özellikle kapsamlı bir zihni çaba harcama zorunda.

Görebildiğimiz kadarıyla; Birleşik Amerika, Batı Avrupa ve Japonya, bilimsel - teknolojik devrimin büyük katkısıyla genelde üretim sorununu çözmüşlerdir. Ana sorun; üretimi kimin nasıl yaptığından, hatta üretimin nasıl gerçekleştiğinden çok, bu üretimin demokratik denetimi, paylaşımın ise adil ve demokratik olması gereğidir. Maddi gelişme, toplumun üçte ikisi için belli başlı bir sorun olmaktan çıkmıştır. Dönem, Marks'ın **Das Kapital**'i yazdığı, buna koşut olarak Dickens'in romanlarının geçtiği, bu romanlarda betimlenen dönem değildir. (David Copperfield ile Oliver Twist'in yazıldığı yıllarda İngiltere'de ortalama insan ömrünün onyedi yıl olduğunu anımsamalıyız.) Bugünkü durum, 1929 buhranı sıralarına ya da İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrası onarım dönemine de hiç benzememektedir. Zamanın ruhu da 1968'lerden çok farklıdır.

---

*4. Karl Marks, "Annenkov'a Mektup", 28 Aralık 1848, **Toplu Yapıtlar**, Cilt 38, s. 102 (İng.)*

Çağdaş teknoloji, robot ve bilgisayarlar kol emeğinin rolünü en aza indirmişler, insan vücudunun doğrudan kullanımını gerektiren işlevler gitgide makineyle yapılıp uygar bir nitelik kazanmıştır.

Üretim ve üretimin parasal desteği zaman içinde artan ölçüde uluslararası bir niteliğe bürünmüştür. Para iktisadı özerkleşmiştir. Milyonlarca insanın yaşam koşullarının iyileşmesi sonucu, insanların önlerinde seçme olanakları muazzam ölçülerde artmaktadır. Hem işyerine bağımlılığın gevşemesi, hem de iş günlerinin, iş saatlerinin esnekleşmesi sonucu, emekçiler arasında serbest zamanı seçme fırsatları çoğalmaktadır. Bütün bunlara koşut olarak, bireyselleşme itkisi önem kazanmaktadır. İnsanlar yerleşim birimleri açısından daha akışkan, daha hareketli ilişkiler içine girmekte, "biz" ilişkileri eski sürekliliğini yitirmektedir. Bunun sonucu, işyerine özgü dayanışma biçimleri gitgide zayıflamaktadır.

Daha sayabiliriz. Kadın emeğinin üretime ve toplumsal yaşama daha etkin olarak girmesi sonucu baba - patron tarzının ve salt eril (masculine) davranış biçimlerinin etkisi gitgide azalıyor. İşgücüne katılım ve toplumsal yaşamda kadınların etkisi artan ölçüde duyuluyor, bu da ortamı daha uygar duruma getiriyor.

Üretim, iktidar ve siyaset gitgide daha yerküresel (global) bir nitelik kazanıyor. Tek tek ülkelerin ekonomileri uluslararası yapının içine geçiyor ve dünya ekonomisiyle bütünleşiyor. Yeni teknolojiler, insanların çalışma tarzlarını köklü değişikliklere uğratıyor. Aynı sınıfa mensup olmanın getirdiği ortak kimlik durmaksızın aşınıyor, böyle bir kimliğe bağlılık gitgide zayıflıyor.

Ekonomik ilişkiler global bir nitelik kazanıyor, bütün bir yerküreyi kavrıyor. Bunun sonucu uluslararası ekonomiden yalıtlanıp düzenlenebilecek ayrı bir ekonomik alan anlayışı eskiyor, bu bağlamda ulusal ekonominin bütünlüğü ortadan kalkmış oluyor. Hükümetler faiz oranlarını, döviz kurlarını, enflasyona karşı siyasetlerini artık yalnızca kendi ölçülerine göre ayarlayamıyor. Bütün bu siyasetler üzerinde uluslararası mali sistemin doğrudan etkisi duyuluyor. Bu etkiden yakınıp sızlanmanın da pek bir anlamı kalmıyor. Bu mali sistemin dışında seyirci kalmaktansa, içine girip daha aktif hareket etme gereği ortaya çıkıyor.

Globalleşme ulus - devletin niteliğini ve iktidarını da değiştiriyor. İktidar ve egemenlik, bir yandan ulus - devletin üzerine çıkıyor, daha büyük uluslararası birimlere yöneliyor (Uluslarötesi şirketler, Avrupa Topluluğu, IMF ve Birleşmiş Milletler gibi.) Uluslarötesi sendikalar gecikmiş bir zorunluluk olarak kendini duyuruyor. Bunun yanı sıra, yerelleşmelerin, özerk ve yerinden yönetimlerin önemi de artıyor.

Soğuk savaş döneminin süper güçlü, iki - kutuplu dünyasının buzları çözülüyor. Askeri bloklar politikasının temelleri sarsılıyor.

Böyle bir ortamda, Marksist teori yeni bir paradigma ve yeni bir kültür geliştirme durumundadır. Yalnızca savunmaya yönelik bir eleştiri kültürü yerine, riziko altına girmeyi göze alan, yaratıcı, dinamik, açık, cıvıl cıvıl bir düşünce kültürüne yönelmek zorundadır.

Kaba bir çizelgeyle açıklamak gerekirse, şöyle bir paradigma dönüşümü ortaya çıkıyor:

Eski paradigma	Yeni paradigma
Ulusal	Global / yerel
Düşük teknolojik yenilenme	Hızlı teknolojik yenilenme
Dikey hiyerarşi	Daha yatay bir hiyerarşi
Mekanik örgütlenme	Organik Örgütlenme
Üretim	İletişim / Paylaşım
Ekonomik büyüme	Doğa - çevre
Ağır sanayi	Mikroçip
Sınıfsal	Genel insani
Sınıf partileri	Yeni Sosyal hareketler temelinde katalizör parti
Ayrılma - kamplaşma	Karşılıklı bağımlılık
İdeolojik çatışma	Düşüncelerin diyaloğu
Nesne	Özne
Özne - bilinç	Öznelerarası iletişim
Para kültürü	Zaman kültürü
Hasımlık / savaş / mücadele	Karşılıklılık / rekabet / işbirliği
Yekpare birlik	Sürekli akla uygun oydaşma (concensus) / Çeşitlilik içinde birlik
Tekilcilik / monolog	Çoğulculuk / çokyönlü iletişim
Tekkültürlülük	Çokkültürlülük
Temsil	Katılım

Elbette bu paradigmaya benzeş nitelikte çok şey eklenebilir. Paradigma ülkelere göre rötuş edilebilir, gerekli değişikliklere uğrayabilir, bazı nitelemelerin daha net tanımına gidilebilir. ❑

"TEKNOTRONİK ÇAĞ" İNSANA NE VAAT EDİYOR?

Selçuk Çalhan

MARX'IN ÖNGÖRÜSÜ

Marx gençlik yıllarında, "tıpkı her sabah gökkuşağının tüm renklerini yansıtan bir çiğ tanesi gibi insanın tüm yetenekleriyle pırıl pırıl parlaması hiç de uzak bir perspektif değildir "öngörüsünde bulunuyordu. Marx bu öngörüsünü yaparken otomasyonu mu görüyordu? 1857-1858 elyazmalarında, **Grundrisse**'de Marx, "**gerçek** zenginliğin ölçü birimi çalışma süresi değil, ama **kullanılabilen zaman** (a.b.ç) olacaktır. Çalışma süresini zenginliğin ölçüsü olarak kabul etmek, bunu fukaralığın üstüne kurmak demektir." deyişiyle, geleceğin toplumun otomasyonunu belirleyeceği haberini veriyordu.

Marx'da görülen geleceğe ilişkin yaklaşımlar toplumu ve insalığı teknolojinin etkileyeceğiydi. Ne ki; insan bilim ve teknoloji alanındaki patlamaya hazır olmadığını gösterdi. BTD'in sonuçları -olumlu ve olumsuz yönleriyle- çıkmaya başlayınca bilimin ve teknolojinin değişimde oynadığı etkinin farkına varıldı. Böylece insanlığın önündeki gelecek yılları teknolojinin belirleyeceği anlaşıldı. Tabii, bu arada bazı şeyler de yitirildi.

BİLİMSEL- TEKNOLOJİK DEVRİM -FELSEFE İLİŞKİSİ

Bilimsel- teknolojik ilerleme vardığı evrimsel basamakta yaratmaya başladığı sonuçlarıyla "devrim" olarak nitelendiriliyor. İnsanın emek gücü ve binlerce yıllık bilgisinin ve yeteneklerinin bilimle birleşmesiyle ulaştığı maddi araçlarla, yani teknolojik düzeyle doğada ve toplumda nitel değişimler yaşanmaya başlanmıştır. Öyle ki, teknolojik çağın daha ilk evrelerinde ortaya çıkan ba-

zı değişimler insanın yarınını hangi yönde geliştireceğinin onlarca sorusunu içermektedir. İnsan henüz otomasyonun içine doğrudan girmeden, ortaya çıkan sorunlarıyla, çeşitli yansımalarıyla şimdiden bu devrimin etkilenme alanı içindedir. İster istemez bir çok çözümlemenin ekseni bilimsel-teknolojik devrimin sonuçları ve geleceğe yönelik içerdiği potansiyellerle belirlenmektedir. İnsan-doğa, insan-toplum, insan-insan ilişkilerinde meydana gelen yeni devinim ve oluşumlarının BTD'in doğrudan etkilerinin araştırılması, günümüzde yanıtlarını bekleyen pek çok sorunun aynı zamanda açıklanmasını da içermektedir.

BTD üzerine harcanan düşünsel çabalar henüz sistemleşme noktasının gerilerinde. Bu konumda olmasının nedeni, BTD'in ilk aşamasında görülen verilerin değişimler hakkında henüz çeşitli görüntüler vermesine karşın, henüz birçok alanda radikal değişimlerinin oluşmamasından kaynaklıyor.

Bilimin teknik bazında giderek ayrıntılı uzmanlaşmalara yönelirken felsefi olarak bir sistemleşmenin oluşmaması, ya da başka bir deyişle, sistemleşmenin arayışları içinde olması sorunsalın merkezinde yatmaktadır. Sanayi atılımı ve 1850' lerde Marx'ın o gelişim durağında sentezleştirdiği yeni felsefenin açıklayıcı ve değiştirici gücüyle insanlığın yeni bir rol ayrımı yönündeki değişime ikna etmesi gibi, Marksist felsefenin bilimin gelişmesine yaptığı katkı Lenin'de de görülmektedir. Lenin bilimin yeni buluşları ve yeni verileri üzerine maddenin idealist yeni yorumlarına karşı, **Materyalizm ve Ampiriokritisizm** adlı yapıtında, maddenin yeni açıklanmasını ve bugüne ışık tutan işaret ve sinyallerin gnesolojik ve pratik fonksiyonları üzerinde açıklamalarda bulunmuştu. Lenin yeni madde tanımlamasına ilişkin olarak enformasyonla maddenin bağlantısını açıklayarak, işaret ve sinyallerin gnesolojik ve pratik fonksiyonlarının putlaştırılmasına karşı çıkmıştı.

BTD'in yeni verileri, yeni bir bakış açısını ve sistemleştirmeyi gerekli kılmıştır. Üretici güçlerde ifadesini bulan değişimlerin Marx'ın 1850'lerde teorize ettiklerini nesnelliğin getirdiği yeni fenomenlerle geçmişten bugüne uzanan o çizgi de başlangıç noktasından bakarak belki de okülerimizi yeniden ayarlamamazı gerektirecektir. Marx ve Engels'in düşüncesinin kendi düzlemlerinde evrenselleştirdikleri tarzlarının (sistemlerinin) günümüzde BTD'in oluşturduğu dünyanın gözüyle bakılması teorinin yeni taşlarını dizecektir. Nitekim, yaşanan reelliklerin beyaz noktaları daha da çoğaltmakta olması, yöntembilimsel olarak bu parçalardan belli bir bütünlüğe/sistemselliğe varacağımızın önkoşullarını yaratmakta, ya da bu önkoşulların zorunluluğunun kavranmasını duyumsatmaktadır.

ÜRETİCİ GÜÇLER VE BİLİM

İnsanın yeniden üretim sürecindeki evriminin ilk basamakları alet tekniğine dayanıyordu ve "el emeği" üretimin belirleyicisiydi. İnsan tüm çalışma sürecinin taşıyıcılığını yapıyordu. Yeniden üretimin vardığı ikinci basamak ise, makine tekniği oluyor ve insan bu kez makinanın bir parçası olmakta, örneğin; onun somun sıkan bir aksamı haline gelmekteydi. Marx'ın belirlediği gibi "nesnelleşmiş genel bilgi süreci" olan teknik bilimsel bilgiyle birleşince, ortaya otomatikleşmiş sistemler çıkmıştır. Tekniğin mekanik aşamadan sonra vardığı otomatlar tekniğiyle, insan çalışma sürecinin **yanında** yer alır, üretim sürecinin **planlayıcısı** olur ve onu denetler.

1800'lerde yeni bir çağ başlatan sanayi devriminin ardından yirminci yüzyılın ikinci döneminde başlayan BTD, dünyada sarsıcı değişimler yaratmıştır. Üretici güçlerde meydana gelen bu köklü değişim kol emeğinin aşılmasını entelektüel emeğin üretim sürecinin belirleyici olmasını sağlarken, bilim de üretici güç haline gelmiştir. üretici güçlerdeki bu gelişim **"teknotronik"** bir çağın başlamasına yol açmıştır.

BTD'in yorumundaki en önemli eksiklik, bu devrimin evrensel niteliğinin gözden kaçırılması olmuştur.

Üretici güçlerin evrimi formasyonel bağlantılar içinde düşünülmüş, basitçe emek-sermaye çelişkisinin çözümü, bu antagonizmanın sınıflar temelinde yok edilmesine indirgenmiştir. Oysa üretici güçlerdeki gelişim üretim ilişkileri arasındaki karşıtlığı ve üretim ilişkilerindeki değişimi dayatmamıştır. Üretici güçlerdeki gelişme kapitalist üretim ilişkilerini kaldırılmadığı gibi, kapitalizmin kendini yenilemesine yol açtığı ortaya çıkmıştır. Sosyalizm ise, daha ileri bir toplumsal formasyona tekabül ettiği halde, kapitalist düzeye yetişememiştir.

KAPİTALİZM VE BİLİMSEL-TEKNOLOJİK DEVRİM

Marx kapitalizmin nihai sonuna kendiliğinden varmayacağını, "kapitalizmin kendini ve üretim biçimlerini yenilemezse kapitalizm olmayacağını" belirtiyordu. Bu kez kapitalizm BTD'in olanaklarıyla kendini yenileyerek, ömrünü uzatmasını bilmiştir. Kapitalizmde sanayi teknolojisinden bilimsel-teknik teknolojiye geçiş, yeni bir yapı ortaya çıkartmıştır. Emeğin bileşiminde değişimler olmuş, eski çalışma sistemleri olan Fordizm, Taylor sistemi gibi sistemler terkedilerek, yeni düzenlemelere geçilmiştir. Yeni çalışma sistemlerinin temeli otomasyonun kullanıma yönelik uygulamalardır. Eskinin insan emeğinin üretimini düzenlemeye yönelik, örneğin Taylor sisteminde olduğu gibi işin kısa yoldan,

en az hareketle, en az zaman harcayarak yapılması yerine, "çalışma birimleri", yani yarı otomatikleşmiş araçlar kullanılan sistemler geliştirilmiştir. İşletme yapıları değişime uğrayarak, yerlerini, büyük ve ağır komplekslerin atıl görünümlerinden uzak, küçük ve hızlı değişimlere uğrayabilen işletmelere terk etmeye başlamıştır.Microchip ve bilgisayar teknolojisinin kalbi olan "silikon vadisi" bu yeni tür işletmelerin tipik ilk modelleri olmuştur. Kapitalizmde yaşanan bu değişimlerin BTD'in ilk evrelerinde görülen olumsuz yansıması işsizlik olmuş, otomasyonun kullanımıyla birçok kişi işsiz kalmıştır. İstihdamdaki yeni oluşum işsiz sayısını arttırırken, BTD kullanımının ülke boyutunda sistemleştirilmesiyle istihdamdaki bu bozulmanın getirdiği aşırı işsizlik şokunun aşılması sağlanabilmiştir. Bugün Japonya'da işsiz sayısı önemli ölçüde azalmıştır.

SOSYALİZM VE BİLİMSEL-TEKNOLOJİK DEVRİM

Sosyalizm ise kapitalizmle yürüttüğü yarışmada, BTD'in kendi sistemiyle içselleştirilmesinde yeterli olamamıştır. Sosyalizmin uzay, kimya, biyoloji, fizik alanlarındaki bilimsel gelişmelere rağmen, ekonomik sistemin bilimsel-teknolojik donatımı gerçekleştirilememiştir. Bilimsel-teknolojik ilerlemenin sosyalizme eklemlenememesinin kuşkusuz birçok nedenleri vardır. Silahlanma, planlamaların ağır bürokratik yapılar tarafından uygulanamaması, yatırımlar konusundaki isabetsiz kararlar, bilim alanındaki beyinlerin ülke dışına çıkmaları ilk elde sayılabilir. Gorbaçov'un **Perestroyka** adlı yapıtında aktardığı bir gözlem bunun çarpıcı örneklerinden biridir. Gorbaçov 1983'te ZİL'e (Moskova'daki İ. Lihaçev Otomobil Fabrikası) yaptığı bir ziyarette, fabrikanın modernleşmesi için hazırlıkların yapıldığını ve 1985'de, ZİL'i yeniden ziyaret ettiğinde, hedef olarak yedi yıl öncenin yapılmış makinalarına dayanan teknolojilerin seçildiğini, fabrika yeni yüksek teknoloji istediği halde bunun desteklenmemiş olduğunu görmüştür. Ancak şimdi ileri teknolojinin kullanılması için plan yapılmış ve ZİL gerçekten ileri teknolojiyi uygulayan bir düzeye ulaşmıştır. Aynı yapıtta belirtildiği gibi; Sovyetlerdeki makinaların büyük çoğunluğunun dünyadaki teknoloji standartlarının gerisinde olduğu, çok küçük bir bölümünün ileri teknolojik düzeye tekabül ettiği görülmüştür.

Sosyalizmin içinde bulunduğu perestroyka sürecinin önündeki belki de en önemli sorun ekonomik mekanizmaların değiştirilmesi, yani bilimsel-teknolojik temelde yenilenmesidir. Sosyalizmin sistem olarak kendini, kapitalizmden daha ileri bir toplumsal formasyon olduğunu kanıtlaması, kapitalizmle olan açığını kapatması ve

teknolojik olarak daha ileriye yönelmesidir. **SBKP 19. Konferans Belgeleri**'nde de vurgulandığı gibi, bilimsel-teknolojik gelişmelere dayandırılmadan sosyalizmin günümüzde başarılı bir biçimde gelişmesi olanaksızdır.

Kapitalizmle sosyalizm arasındaki fark sosyalizmin bilimsel-teknolojik ilerleme yönünde ilerlemesi sonucunda ortaya çıkacaktır.

Kapitalizmin teknolojik ilerlemeye rağmen toplumsal çürümüşlüğü, insana yönelememesi, BTD'in verdiği olanakların kullanılamaması, işsizlik, militarizm, çevreye zarar, vb. çözümsüzlükleri görünür hale gelecektir. İşte bu varyantta ekonomik gelişkinlik ile, insana yönelen ve BTD'in olanaklarını topluma sunan bir sosyalizm dünya insanları için çekiciliğini kazanacak, ekonomik ve sosyal üstünlüğünü kanıtlayacaktır. Bu gelişim geçmişte feodalitenin kapitalizm karşısında hem ekonomik, hem de sosyal geriliğinin bir izdüşümü gibi, sosyalizmin üstünlüğüyle kapitalizmin aşılması hızlanacaktır.

Ancak, formasyonel düzeylerdeki bu oluşumların temel hattı olmasına rağmen BTD'in evrenselliği, birçok yönleriyle bütün dünyayı etkilemektedir.

BİLİMSEL-TEKNOLOJİK DEVRİM- BİLİM İLİŞKİSİ

Bilimin genel hedefi; doğayı anlama, değiştirme ve ona eğemen olmasıdır. İnsan doğayı değiştirirken, yani yeniden üretim ilişkileri içinde bilimsel ilişkiler kurar. Bu anlamda bilim iki ana yönü içerir. Birincisi; insan doğayı değiştirirken kazandığı bilgiyle, bir güç kazanır.

Bu aynı zamanda insanın özgürleşmesidir, yani bilgi insanı, doğanın kör yasalarını onun bilinçli olarak kavramasının sağlayarak, doğadan bağımsızlaştırarak özgürleştirir; işte bu aydınlanma insanı bilinçli bir yaratık kılar. İkincisi ise, insan bilgisiyle doğa üzerinde egemenlik kurar, Birincide anlatılan kuramsal bilgi, ikincisi ise teknik eylemdir. BTD öncesinde kuramsallık ile teknik bilgi/eylem arasındaki ayrımın niteliği daha belirgindi. Bugünse, bilimle teknik arasındaki içiçe girmişlik,insanın bilgi/kültür düzeyinin yükseltiyor mu, yoksa otomatlar teknolojisinde olduğu gibi tek-boyutlu bir hale mi geliyor? Bu sorunun yanıtını ararken, insanın özgürleşmesinin durması ve buna bağlı olarak, otomasyon karşısında köleleşmeye varılması sonucuna varmamız da mümkündür.

İNSANDA DEĞİŞEN NEDİR?

İnsanın BTD'in etkileriyle sosyopsikolojik değişimlere uğra-

ması, gelecek kuşaklara uzanırken bugünden bu değişimlerin görüngülerinin alınabilmesi geleceğin insan yapısının bilinmesinde ve "yeni" insan ve toplumun özelliklerini de sunacağından önem taşımaktadır. İnsandaki bu değişim, teknolojinin insanla içiçe girmesinden ortaya çıkmaktadır. Üretici gücün canlı ögesi olan insan emeği, binlerce yıl aletlerin, makinaların bir parçası ve kola dayanan bir gücüyken, BTD'le birlikte, artık üretimde denetleyen, yönlendiren, düşünsel emeğe dayanan niteliğe dönüşmüştür. Bu dönüşüm giderek insanın fiziksel gücünü gereksiz hale getirirken, beyinsel işlevini ve gücün bilgiye dayanmasını ön plana çıkartmıştır. Burada paradoks gibi gözüken, "düşünen" makinaların ortaya çıkması, öte yandan "düşünen" insana duyulan gereksinmesinin artmasıdır. Söz konusu paradoks günün somutluğu içindeki bir saptama olabilir. Düşünen makinaların gelişmesi, yetkinleşmesi insanın beyinsel ve fiziksel içgücünü fazlalık haline mi getirecektir? İnsan yetenek ve becerilerinin yerini bilgisayarlar mı alacaktır? Bu soruların yanıtları insan ögesindeki değişimle yakın bağlantılı olacaktır. Metodolojik olarak, Engels'in uyarısında olduğu gibi, insanı ne sadece ekonomik ve bilimsel-teknolojik düzeyle, ne de sosyallik düzeyiyle açıklayabiliriz. Her ikisi arasındaki diyalektik bütünlük ister istemez, ekonomik olanla sosyal olanın birlikte ele alınmasını gerektirmektedir. Öyle ki, toplumun kültürel yönünün azlığına rağmen teknolojide üstün olunabilinir ya da. bunun tersi olabilir. İşte bu karmaşıklığın içinde, "insanda değişen nedir?" sorusuna verilebilecek yanıtlar da çok çeşitli olabilir. Günümüzde öne çıkan etki SBKP 27. Kongre raporu'nda dile getirilen saptamayla belirlenmektedir. Buna göre, "bilimde ve teknolojide, insanlığın bugüne dek görmediği köklü değişiklikler zamanı olan zamanımız"da insanın önemli bir değişim evresinde olduğu duyumsanmaktadır. Dolayısıyle insanın sosyal, ekonomik gelişim evriminde önemli bir atılım evresine girilmiştir ya da bunun arifesi yaşanmaktadır. Bilimsel-teknolojik ilerlemenin yaratacağı yeni oluşumlar insana sosyal ve ideolojik etkenlerle ulaşmaktadır. BTD'in bugünden duyumsanan insandaki değişimleri gelecekte daha ileri değişim boyutlarına ulaşacaktır. Yukarıda sorduğumuz soruların yanıtlarına varabilmek için hangi **değişimlerin** olageldiğine bakmak gerekecektir. Değişenler içinde üretimde verimliliğin artması ve **boş zamanın** ortaya çıkmasıdır.

Gerçekten de, otomasyon "daha az çalışmak, daha çok yaşama"yı yaratabilecek midir? BTD'in ana eğilimi microchip teknolojisiyle tam otomasyona yönelmesidir. Tam otomasyon ise üretim yapısının kökten değişmesini getirecektir. Üretici güçlerin günümüzdeki gelişme doğrultusu kol emeğinin üretimin varlık koşulu

olmaktan çıkarak, bilim ve teknolojinin bunun yerini alması yönündedir. Marx'ın "emek aracısız biçimde, varlığın ana kaynağı olmaktan çıktığında, çalışma süresi de emeğin ölçüsü olmaktan çıkacaktır ve çıkmak zorundadır; toplu değişim değerinin kullanma değerinin ölçüsü olmaktan çıkmak zorunda olduğu gibi, insan kitlelerinin artı emeği genel zenginliğin gelişiminin koşulu olmaktan çıkacaktır." belirlemeleri üretim yapısında oluşacak devrimi öngörmektedir. Değişim değerine dayalı üretimin ortadan kalkması yepyeni bir ekonomik yapı ve sosyal yapı yaratacaktır. Otomasyonla, yani robot teknolojisi ile ürünlerin meta değeri, emek faktörü üretimden dışlanacağı için robotların bakımı, robotların robotlarca yeniden üretimi içeriğini kazanacaktır. Sözünü ettiğimiz ileri teknolojik toplum başka bir deyişle "programlanmış" teknotronik toplum insanın toplumsal yapısını da kökten değiştirmeye adaydır. Bu söylenenler geleceğe ilişkin öngörüler olabilir, ama bugünden bu değişimin belirtilerini de görmekteyiz.

Otomasyonla Marx'ın deyişiyle, "iş araçlarının süreç içindeki dönüşümüyle, bireysel emek ortadan kalkarak 'toplumsal emeğe' dönüşecektir." Böylece klasik anlamda kişisel beceriye dayalı "iş"ler yok olurken, toplumsal olarak belirlenmiş becerileri taşıyan toplumsal bireylere dönüşüm bireyleri "herhangi bir iş" için çalışmaya yöneltmiştir. Günümüzde bireysel beceriye dayanan mesleklerin yok olması bunun bir delilidir. İş "rastlantısal" bir özellik kazanmakta, çalışmak için şu ya da bu iş olması giderek önemini yitirmektedir. Marx'ın **Grundrisse**'de, emeğin bu şeklini tanımlaması şöyledir: "Emek (...) yalnız kategori olarak değil, amacın gerçekliği içinde de, genelde zenginliği yaratma aracı haline gelmiştir ve bir özellik-içinde - belirlenmiş olarak kişiyle özdeşleşmekten çıkmıştır."

Otomasyon sürecinin günümüzde de görülebilen bireysel emek gereksizliği yaratması ve gelecekte, robot teknolojisinin gelişmesiyle insanın üretici öge olmaktan çıkması insanın ne olacağının sorusunu da getirmektedir. İnsanın emek aracı olmaktan kurtulması üretimde harcadığı zamandan da kurtulması demektir. Bu süreç giderek kısmi çalışmaya ve sonunda "hiç" çalışmamaya kadar uzanacaktır.

"Boş zaman" çalışmanın ortadan kalkmasıyla "dolu" zamana dönüşebilecek mi? Yoksa, -en azından kısa vadede- milyonlarca emekçiyi lümpenleştirecek mi?

İnsan zorunlu olarak üretim için çalışır. Bunu tarihinde, yaşayabilmek için yapmıştır. BTD'in eşi görülmedik değişimler yaratması insanın üretim için çalışmayan, yani üretim yapmadan tüketim yapar hale dönüşmesi belki geleceğin "üstün" niteliklere sahip insanını yaratacak, belki de tam tersi "geri" bir insanlık

oluşturacaktır. Üstün niteliklere sahip insan Marx'ın şu belirlemesi üzerinde gelişecektir: "Gerçekten de, boş zamanlar ve herkesin erişebileceği olanaklar sayesinde, toplumsal çalışmanın en aza indirilmesi her bireyin sanatsal, bilimsel, vs. gelişimini kolaylaştıracaktır."

Bireyin bu zamanını değerlendirebilmesi için herkes gibi olanaklara sahip olması gerekecektir. Bu ise, artık zamanını kültürel, sanatsal, vb. gibi etkinliklerle değerlendirecek ve zenginleştirecek bireye, toplumsal maddi zenginliklerden yararlanabilmesiyle ve bunu insani değerlere yönelik olarak kullanmasıyla "zamanın değerlendirilmesi" bir anlam kazandıracaktır. Bireyin tüm bedensel ve zihinsel yeteneklerini kullanabilmesi, geliştirebilmesi ve yaratıcılıkla zenginleştirmesi **homo sapiens**'in evrimindeki önemli bir evrenin başlangıcı olacaktır belki de.

BTD'in nimetlerinden en fazla yararlanan gelişmiş kapitalizmlerin bilgisiz, değerleri olmayan bireyleri, bu toplumun özgüllüğü olarak ortaya çıkmaktadır. Kapitalizm bilim ve teknikten ne denli yararlanırsa yararlansın, çürüyen tarafı insanın gelişiminde bir engeldir ve onun bu özelliği, BTD'in nimetlerinden yararlandırılmasında, sistem olarak insani olana doğru gelişmesin de tümüyle olanaksız kılmaktadır.

BTD'in yarattığı sonsuz olanak ve zenginliklerin insana yönelmesi ile formasyonlar arasında bir ayrım ortaya çıkmaktadır. Sosyalist etiğin hümanist özü, BTD'in insani olarak değerlendirilmesinde; üretici güçlerin sonsuz gelişme sarmalındaki ileri aşamalarında bunun yarattığı olanakların insana yöneltilmesiyle kanıtlanacaktır.

BİLİMSEL-TEKNOLOJİK DEVRİMİN ETİK-KÜLTÜREL BOYUTU

BTD'in getirdiği bir başka etken insanın çevresindeki olağanüstü yoğun bilgi atmosferidir. Bu atmosferi sürekli solumak zorunda kalan insan çeşitli kanallardan gelen bigileri içine çekmektedir. Televizyon, bilgisayar, gazete, uydu kanalları, basılı materyaller, telefon, video gibi pek çok çağdaş iletişim araçlarıyla insan, devamlı bilgi bombardımanı içindedir. Peki insan organizmasının bu denli bilgiyi alabilecek kanal mekanizması yeterli midir? Çağdaş hastalıkların önemli bir bölümü psikolojik sorunlardan kaynaklanmaktadır. Stres günlük dile çoktan girmiştir. Bilgi yüklenmesiyle aşırı uyarılar bireyi düşünsel-kültürel anlamda geliştireceğine, normalin üstündeki bilgi yüklenmesiyle birey hastalıklı ve giderek duyarsız bir tipe mi dönüşmektedir? Eklektik bilgi atmosferi içinde kültür ve etik özelliklerini yitirmiş, ilke ve ideal-

leri olmayan bir insan mı ortaya çıkacaktır?

Maddi üretimin artması ile kültürel artma her zaman eşit gelişmeyebilir. Örneğin antik Yunan kültürü üzerine bir kıyas yaptığımızda, Yunan kültürünün gelişkinliği şaşırtıcıdır. Bugün ise ABD'de bir etik-kültürel bunalım yaşanmaktadır. Ahlaki çöküntü alabildiğine fazlalaşırken, kültürel gerilik ABD'nin tipik görünümü olmaya devam etmektedir. Yazmayı beceremeyen, kültürel birikimleri olmayan yeni ABD kuşağı teknolojik ilerlemeyle karşıtlık içindedir. İnsanın etik ve kültürel gelişmesindeki bu karamsar tablonun ortaya çıkmasında BTD'in getirdiği yeni olgular ve değişiklikler önemli bir faktör olsa da, BTD'in sonuçlarının insana yönelmesi son kertede ideolojik olarak yansıyacaktır. BTD'in sermaye yapısı içinde insani olmayan, pragmatist yansımaları, insan ve toplumda yaptığı deformasyonlar, insani olan ideolojilerin hegemonyasının oluşmasıyla etkin olmaktan çıkacaktır. Bu hegemonyanın kapsamı genişlediği ölçüde, insani olanın gelişme düzlemi de evrenselleşecektir. Kuşkusuz iki sistemli, ama enformatik bir yapı içinde var olan dünyamızda hümanist özden kaynaklanan ideolojinin hegemonik olabilmesi aynı zamanda BTD'in değişime uğrattığı işçi sınıfının yeni misyonu da olacaktır.İnsanın BTD'in etkileriyle kültürel ve etik yükselişi düşünsel emeğin öne geçtiği teknotronik çağın emekçisinin öncülüğünde yükselecektir.

TEKNOTRONİK ÇAĞ İNSANIN YÜKSELMESİDİR

BTD'in getirdiği bilmenin gelişkin çok-boyutluluğu ile insanın kendi değerlerini içselleştirmesi Sokrates'in "bilmek ve erdemin ayrılmazlığı" deyişinin gerçekleşmesi olacaktır.

BTD'in hem öznesi, hem de nesnesi olan insan, microchipler ne denli gelişse de, emeğin yerini robotlar alsa da gelecekte söz sahibi olacak yine insandır. Homo Sapiens'in macerası henüz bitmemiştir. BTD'le birlikte kendi geleceğinde şimdiden kavrayamacağı kendini yeniden yaratmasının da özneliğini yapmaktadır. BTD gelişme ivmesiyle insan artık dünyasal bir varlık olmasından öte, kozmik bir yaratık olduğunu da kavramıştır. BTD bu konuda insanın geleceği için lazım olan bolluğu sunmaktadır.

İnsanın bugünkü evrede karşısına çıkan krizi aşması, teknolojik gelişkinliğin değişimleriyle kendi değişimini uyumlaştırması, ortaya çıkan tehdit edici çevresel bozulmaları gidermesi yeni bir adımın başlangıcı olacaktır. Gelişim sarmalında insanın kazanabilmesi için formasyonel ve çevresel bunalımları aşması gerekmektedir. İşte, insan bu engelleri kaldırdıktan sonra kendi evriminde bir üst basamağa çıkabilecektir. ❑

TÜRKİYE'DE DEVLET, SINIFLAR VE BÜROKRASİ: ÇAĞLAR KEYDER'İN KİTABININ DÜŞÜNDÜRDÜKLERİ

Korkut Boratav

Çağlar Keyder son kitabı olan **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**'da [1] Türkiye'nin yakın tarihi içinde toplumsal sınıfların oluşumunu ve devlet - sınıf ilişkilerini inceliyor. Temel çözümleme birimleri olarak toplumsal sınıfları ele alan Keyder'in kitabı bu özelliğiyle bir *toplumsal tarih* incelemesidir ve bu sayede geleneksel tarih yazıcılığının ulaşamadığı pek çok kilit sorunu tartışma gündemine alıyor. Buna rağmen Keyder'in sınıf çözümlemesinin sağlam, tutarlı ve berrak bir kavramsal çerçeveye oturmadığını ve bu durumun özellikle Cumhuriyet bürokrasisini ele alışta ciddi güçlükler yarattığını düşünüyorum. Bürokrasi ile ilgili bu güçlükler, yirminci yüzyıl Türkiye toplumunun egemen ve yönetici sınıf(lar)ının teşhisinde tekrar ortaya çıkıyor. Keyder'in kitabını bu sorunlar açısından aşağıda tartışırken toplumsal sınıf, toplumsal grup ve tabakalarla ilgili çözümlemelerin temelinde ne tür bir kavram çerçevesi kullanılması gerektiğini ve bu çerçevenin yirminci yüzyıl Türkiye'sinde nasıl kullanılabileceğini ortaya koymaya da çalışacağım. Bu tartışma içinde, toplumsal tarih çalışmalarının bazı metodolojik sorunları da zorunlu olarak kapsanacak.

---

*1. İleşim Yayınları: 1989, İstanbul. Aşağıda bazen kitabın özgün ingilizce basımına referans vereceğim. (**State and Class in Turkey,** Verso 1987, London) Bu yazıda bu kitap bağlamında Çağlar Keyder'e yöneltilen eleştirel gözlem ve değerlendirmeler, Keyder'in 1920'ler Türkiye'sine ve Türkiye'nin tarımsal yapısına ait bilgilerimizi ve kavrayışımızı genişleten daha önceki değerli katkıları için geçerli değildir.*

I. Toplumsal Sınıflar ve Toplumsal Gruplar: Türkiye'de Bürokrasi Bir Sınıf mıdır?

Nasıl ki doğum, ergenlik, olgunluk, yaşlılık ve ölüm; hastalık ve sağlık hallerindeki insan vücudunu incelemenin ilk koşulu, insan anatomisini kavramaktır; aynı şekilde tutarlı ve berrak bir sınıf anatomisinden hareket etmeden toplumsal sınıfların dinamiklerini ve oluşumunu incelemeye kalkışmak da verimsiz bir çaba olacaktır. Keyder'in kitabının ana sorunu bence budur. Türkiye'de toplumsal sınıfların *oluşumunu* ele almayı hedefleyen bu inceleme toplumsal sınıfların *anatomisini* yapmaya ilişkin herhangi bir çabadan yoksundur. Farklı bir ifade ile toplumsal sınıfları: temel çözümleme birimleri olarak ele alan; ancak bu birimlerin tutarlı bir biçimde tanımlanmasına imkân verecek açık bir kavram çerçevesinden yoksun olan bir çalışma ile karşı karşıyayız. Böyle bir kavram çerçevesi ampirik olarak inşa edilemez; belli bir kuramsal hareket noktasına gerek duyacaktır. Ve bunun için en elverişli kuramsal yaklaşımı, bence, *tarihsel maddecilikte* bulmaktayız.

Maddeci tarih görüşünün temel bir önermesine göre, belli bir sınıf yapısı belirli üretim ilişkilerinden türer ve dolayısıyla bu ilişkilere tekabül eder. Sınıflı toplumlardaki çeşitli üretim ilişkileri ise, dolaysız üreticiler tarafından yaratılan artı-ürüne el koymanın farklı mekanizmaları ile tanımlanır ve birbirinden ayrılır. Artığa el koymanın bu ilk kertesi, temel (birincil) bölüşüm ilişkilerini oluşturur.

Bu formülasyonu bir kez kabul ettikten sonra, toplumsal sınıfların "tek başlarına" ve birbirlerinden bağımsız olarak tanımlanamayacağını da kabul etmemiz gerekir. Artığa el koymanın her belirli biçimi ve mekanizması, *belirli bir toplumsal sınıflar düalitesi* yaratır. Bu diyalektik bir düalitedir ve bunun içinde her sınıf bir diğerine bağımlıdır ve aynı zamanda onunla karşıtlık ilişkisi içindedir. Farklı bir ifadeyle her sınıf, artı-ürüne el koymanın her belirli ve iyi tanımlanmış biçimi içinde, kendi diyalektik karşıtına bağlı olarak tanımlanabilir. Herkesin bildiği, kapitalist, feodal ve köleci biçimler içinde işçi sınıfını burjuvaziden, serfi senyörden, köleyi efendiden bağımsız olarak tanımlamak mümkün değildir. Kuramsal ve tarihsel olarak bunların dışında çeşitlemeler de söz konusudur: Yarı - feodal, "Asyatik" üretim biçimleri ve küçük meta üretimi içinde de her biçimin kendine özgü sınıf düaliteleri doğacaktır ve bunlara Türkiye bağlamında ileride değineceğiz.

Toplumsal grup ve tabakaları belirlemeye ve bunlarla toplumsal sınıflar arasındaki ayrım çizgisini çizmeye gelince, bunu ancak *artığın yeniden paylaşım süreçlerini* çözümleyerek yapabiliriz. Her toplumsal kuruluşta, temel bölüşüm ilişkileri içinde el konan artık, piyasa-içi ve piyasa-dışı mekanizmalarla yeniden paylaştırılır veya aktarılır ve bunlara *ikincil bölüşüm ilişkileri* diyebiliriz. Bu yeniden paylaşım / aktarım süreçlerine birbirinden ayırt edilebilen düzenli biçimler içinde katılanlar belirli toplumsal grup ve tabakaları oluş-

tururlar ve bunlar böylece tanımlanabilir. Bu çerçeve içinde iki ana kategori söz konusudur. *Ekonomiye egemen olan sınıfların alt - gruplarını, ara - tabakalardan* ayırt etmek gerekir. Kapitalist bir ekonomide birinci kategori, sınai, mali, ticari sermaye ve rantiyeler arasında artı değerin paylaşılması biçiminde ortaya çıkar. İkinci kategoriye giren ara - tabakaların başlıcaları ise, bürokrasi, serbest meslek sahipleri ve (Türkiye gibi bir azgelişmiş toplumda daha fazla önem taşıyan) "marjinal gruplar"dır ve bunlar varlıklarını piyasa mekanizması veya devlet aracılığıyla gerçekleşen artık aktarımları ile sürdürürler. Görüldüğü gibi, toplumsal sınıfların aksine, toplumsal grup ve tabakaların belirlenmesinde yukarıda sözü edilen diyalektik düalitenin varlığından söz etmek yararsızdır; zira bu durumda artığı yaratan ve artığa el koyan iki sınıfın dolaysız karşıtlığı söz konusu değildir.

Toplumsal sınıf / grup / tabaka ayrımlarıyla ilgili bu önermeler yirminci yüzyıl Türkiye'sinin toplumsal tarih incelemeleri için çeşitli açılardan önem taşıyor. Burada, bu türden bir çerçeve yokluğunnun toplumsal sınıf anlayışında yol açtığı karışıklıklardan sadece birini tartışacağım: Bu karışıklık, Cumhuriyet dönemi bürokrasisinin bir toplumsal sınıf olup olmadığı sorusu etrafında düğümleniyor. Soruya olumlu yanıt verenler, yukarıda önerilen sınıfsal çözümleme çerçevesi ile çelişen bir okul oluşturuyorlar. Çağlar Keyder de bu okulun bir mensubudur.

Keyder, gerek Jön - Türk, gerekse Cumhuriyet bürokrasisini Osmanlı İmparatorluğu'nun geleneksel "devlet sınıfı"nın 20. yüzyıla kesintisiz ve doğrudan bir uzantısı olarak görüyor. Bilindiği gibi, "devlet sınıfı" (her zaman bu terim kullanılmasa dahi) Osmanlı toplumunu "Asya - tipi" bir üretim biçimi olarak gören okulun mensupları tarafından imparatorluğun temel sınıflarından biri olarak görülür. Keyder'in sözleri ile Osmanlı toplumunda "köylülerin ürettiği artığa (vergi biçiminde) el konulmasına dayanan... konumları nedeniyle, memurların bir sınıf oluşturdukları" söylenebilir. Kitabının özgün ingilizce basımında Keyder bu sınıfa açıkça "devlet sınıfı" demektedir. [2]

Keyder'in bu ifadesinde özetlenen toplumsal sınıf anlayışının yukarıda önerdiğim kavram çerçevesi ve sınıf tanımı ile tamamen tutarlı olduğu vurgulanmalıdır. Zira, burada belirtilen üretim ilişkisi içinde vergileme / âşâr türü bir mekanizma ile gerçekleşen artığa el koyma bu mekanizmaya özgü ve belirli bir toplumsal sınıflar düalitesi yaratır : Bir yanda artığa el koyan *devlet sınıfı*, öte yanda ise bu biçime özgü dolaysız üreticiler, yani *vergi ödeyen köylülük*. Bence, böyle bir sınıflaşma yapısının *kuramsal* tutarlılığı tartışılmayacak derecede açıktır. Ancak, Osmanlı toplumunun tarihsel gerçekliğinin bu yapıya tekabül edip etmediği sorusuna gelince, şu ana kadar bu tartışmanın sonuçsuz kaldığını söyleyebileceğimizi düşünüyorum: Bu konuyu tartışan rakip akımlar, yani "Asyatik" ve "feodalite" tezlerine angaje olan okullar, aynı tarih malzemesini kullana-

---

2. *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, s. 27.

rak tamamen zıt sonuçlara ulaşagelmişlerdir. Kanımca burada, belli bir "model"e bağlılığın adeta bir iman konusu haline geldiği; ampirik malzeme ve tarihsel olguların model inşasına bağımlı kılındığı tipik bir durum söz konusudur. Burada karşılaştığımız metodolojik soruna ileride tekrar döneceğim.

Bizim asıl tartışacağımız güçlükler Osmanlı toplumundaki "devlet sınıfi"nın varlığı ile ilgili değil. Klasik Osmanlı döneminde böyle bir sınıfın varlığını - Keyder'i izleyerek - kabul etsek dahi, bu sınıfı, yine Keyder'in yaptığı gibi, Jön - Türk ve Cumhuriyet bürokrasisi ile fiilen özdeşleştirmek çözümü imkânsız bir dizi sorun ortaya çıkaracaktır. Jön - Türk / Cumhuriyet bürokrasisinin Osmanlı "devlet sınıfi"nın bir uzantısı olduğunu savunabilmek için bir yandan bu geleneksel sınıftan modern bürokrasiye geçişi gerçekleştiren içsel dönüşmelerin derinliğine betimlenmesi ve çözümlenmesi gerekir; öte yandan da çağdaş bürokrasinin toplumsal kökenlerinin ve bağlantılarının araştırılması ve bu arada aynı bürokrasinin seçkin temsilcilerini (örneğin Jön-Türk ve Kemalist liderlerin) bireysel biyografilerinin bu açıdan incelenmesi zorunlu sayılmalıdır. Bu türden bir inceleme, betimleme ve çözümleme Keyder'in kitabında yer almıyor: Keyder'in anlattığı hikâyeye göre, 18. yüzyılın içinde bir noktada, birdenbire "bürokrasi içinde reformist, modern bir hizip" çıkıverdi ve "nispeten daha laik görüşlere sahip (olan)... bu bürokrasi... artık elde eden bir sınıf olarak devlet memurlarının ayrıcalıklarını devam ettirme ihtimalini gerçekleştirebilecek bir kapitalist bütünleşme modelinden yana manevra yaptı." (3) Klasik Osmanlı "devlet sınıfi"nın, modern Jön - Türk / Cumhuriyet bürokrasisine dönüşümünün açıklanmasına Keyder'in kitabında ayrılan yer bir sayfa kadardır ve burada aktarılanların ötesine giden herhangi bir açıklama da yoktur. Osmanlı "devlet sınıfi"ndan çağdaş bürokrasiye geçişte yeni bir sınıf oluşumunun meydana gelmediği *sadece ileri sürülerek* "doğrulanmış" oluyor. Belki de bu kesintisiz süreklilik *izlenimini* güçlendirmek için Keyder, Osmanlı toplumundan sözederken "devlet sınıfi" yerine "memurlar" terimini kullanmayı yeğlemektedir. Ancak bütün bunların herhangi bir tarihsel olguyu doğruladığı, hatta açıkladığı söylenemez. Kuramsal ve / veya ampirik güçlüklerle karşılaşan toplumsal bilimci için bu güçlükleri aşmanın yolu, basitleştirici varsayımları nesnel olgular gibi sunmak olmasa gerektir.

Buna ek olarak, Cumhuriyet bürokrasisini bir toplumsal sınıf olarak ele almak - Osmanlı dönemi için söz konusu olmayan - daha temel bazı güçlükler de doğurmaktadır. Yirminci yüzyıl bürokrasisinin, modernleşmiş bir devlet yapısı içinde, yine modernleşen bir kamu maliyesi sayesinde varlığını sürdüren maaşlı bir grup olduğu hususunda herhangi bir fikir ayrılığı olmasa gerektir. Kamu maliyesinin tarım kesimi üzerindeki bağımlılığı giderek azaldıkça, bü-

---

3. A.g.e., ss. 29, 30. (İngilizce metinde yer alan "artık elde eden bir sınıf olarak devlet memurları" ibaresi Türkçe çeviriye alınmamış. Metni bu sözcükleri ekleyerek düzelttim.)

rokrasiyi temel bölüşüm ilişkileri içinde köylülükten elde ettiği artıkla tanımlanan ve varolan bir toplumsal sınıf olarak ele almanın gerekçeleri iyice ortadan kalkar. Bürokrasi ile köylülük arasındaki dolaysız bölüşüm karşıtlığı 1925'te âşârın kaldırılması ile tamamen son bulacaktır. Bu tarihten sonra köylülüğün devlet bütçesine katkısı dolaylı vergi payları dışında hemen hemen ortadan kalkacaktır ve gelirlerini esas olarak böyle bir devlet bütçesi içinden elde eden bir bürokrasiyi - daha önce sunduğumuz kavram çerçevesiyle tutarlı olacaksak bir *ara-tabaka* saymanın dışında herhangi bir yorum mümkün değildir. Herhangi bir toplumsal sınıfla dolaysız bölüşüm karşıtlıkları içinde olmayan bu bürokrasinin üst mevkilerinde yer alan kişiler ile egemen sınıflar arasında bazı özel ve sistematik ilişkilerin oluşması ve bu ilişkiler içinde toplumsal artığın bir bölümünün bürokrasinin bu "seçkin" temsilcilerine akması - ileride tartışacağımız gibi - Cumhuriyet tarihi boyunca hep olagelmiştir. Ancak bunlar, daha önce ortaya konan anlamda *artığın yeniden paylaşımı* mekanizmalarını oluştururlar ve bu yüzden bürokrasinin bir toplumsal *sınıf* olarak kabulünün gerekçesini oluşturamaz.

Cumhuriyet tarihi içinde Türkiye toplumunun sınıf yapısını ve toplumsal tabakalaşmasını yansıtan basitleştirilmiş bir şema, bence, gözlenebilen üretim ilişkileri üzerine inşa edilmelidir. Bunlar, kapitalist ve yarı - feodal üretim ilişkileri ile basit meta üretimidir. Bu ilişkiler ağından (ve sözünü ettiğimiz diyalektik düaliteler biçiminde) türeyen toplumsal sınıflar ise işçi sınıfı ile burjuvazi, yarıcı - ortakçı köylü ile toprak ağası ve piyasaya dönük küçük üretici (köylü) ile tüccar - tefecidir. Bu temel sınıf yapısının dışında, ancak ona bağımlı bir biçimde yar alan tabakalar ve gruplar ise, esas olarak burjuvazinin dört alt - grubundan (sınai / tarımsal sermaye, mali sermaye, ticari sermaye ve rantiyeler)ve üç ara - tabakadan (serbest meslek sahipleri, bürokrasi ve kentsel "marjinaller") oluşur. Bu alt - gruplardan herbirini kuramsal ve ampirik olarak tanımlamak çetin bir iştir ve herşeye rağmen dışta kalan kategoriler olabilecektir. Buna rağmen toplumsal sınıflaşma / tabakalaşma yapısının ana öğelerinin bu şemada içerildiğini söyleyebiliriz.

II. Toplumsal Sınıflar ve Devlet : Cumhuriyet Bürokrasisi Yöneten Sınıf mıdır?

Sınıflar üzerine kurulu bir tarih incelemesi, sadece sınıf mücadelelerini değil, toplumsal sınıf, grup ve tabakalarla devlet arasındaki ilişkileri de incelemek durumundadır. Burada, devlet / sınıf ilişkileri üzerinde bazı genel önermeleri tartıştıktan sonra Keyder'in aynı sorunsalı yirminci yüzyıl Türkiye'si için nasıl ele aldığını gözden geçireceğim. Bu bağlamda, devlet / sınıf ilişkilerinin sadece toplumsal sınıfların siyasi iktidarı ele geçirmek üzere belirleyici bir mücadeleye giriştikleri istisnai dönemler, yani devrim ve karşı - devrim anları için incelenmesi anlamına gelecek bir sınırlamanın uygun olmadığını vurgulayalım. "Hangi sınıf yönetecektir?" sorusunun esas

olarak çözülmüş olduğu; ancak egemen blokun alt - grupları arasında devlete ilişkin güç dengelerinin ve keza bağımlı / yönetilen toplumsal sınıf / gruplarla siyasi üstyapı arasındaki ilişkilerin de değişme halinde olabileceği uzun ve "normal" dönemlerin toplumsal tarih çalışmalarından dışlanması savunulamaz. Keyder de araştırmasının gündemini, burada önerilen geniş çerçeve içinde belirlemektedir.

Böylesine geniş gündemli bir inceleme için kuramsal hareket noktalarına sahip miyiz? Bu bağlamda da tarihsel maddeciliğin iyi bilinen bir tezinin en yararlı hareket noktasını sağladığını düşünüyorum: Buna göre, toplumsal kuruluşların "normal" evrimleri içinde ekonomik bakımdan egemen olan sınıf - yani artığa el koyan başlıca sınıf - devleti de kontrol eder. Egemen sınıfın alt-grupları arasında değişen güç dengeleri siyasal iktidarın biçimini ve içeriğini belirler. Ve bu sorun sınıf - içi çatışma, pazarlık ve uzlaşmaların alanını oluşturur. Artığa el koyan farklı *sınıflar* arasında devletin kontrolü için koalisyonlar da oluşabilir; ancak bu tür uzlaşmalar istikrarsız ve geçici durumlardır. Aynı tezin daha geliştirilmiş bir biçimi, belli anlar için *devletin göreli özerkliği* olgusunu vurgular: Devlet katında ekonomik bakımdan egemen olan sınıflardan bağımsız göreli olarak geniş bir hareket alanının varlığı anlamına gelen bu özerkliğin kapsamı büyük toplumsal krizlerde veya bir üretim biçiminden diğerine geçiş dönemlerinde genişleyecektir. İstisnai dönemlerde ortaya çıkan bu göreli özerklik olgusu kimi gözlemciler tarafından çok kaba ve adeta totolojik bir genelleme yapılmasına yol açacaktır: Mademki devlet maaşlı bir memurlar takımı tarafından yönetilmektedir ve mademki bu bürokrasi tüm toplumu etkileyen kararları adeta kendi başına alabilmektedir; o halde sadece devleti değil tüm toplumu da *yöneten sınıf* devlet memurlarıdır.

"Kamu yönetimi" ile "yöneten sınıf" kavramlarını karıştıran bu yanılgı, güçlü ve otoriter bir devlet geleneğinden gelen ülkelerin düşünürleri arasında yaygındır. Türkiye'yi inceleyen toplumsal bilimcilerde bu görüşe bu kadar sık rastlamamız bu nedenle şaşırtıcı değildir. Bu yorum, bir kere, devlet memurlarını veya bürokrasiyi bir toplumsal sınıf olarak anladığı için ve yukarıda tartıştığım nedenlerle yanıltıcıdır. İkinci olarak, aynı yorum, yüzyıllar süren Osmanlı tarihi ve Cumhuriyet dönemi arasında herhangi bir ayrım yapmadığı ve bu uzun tarih dilimi içinde devlet mekanizmasını yönetenleri niteliksel bir dönüşüm saptamadan ele aldığı için de yanlıştır.

Bu yaklaşım son zamanlarda kazandığı "liberal sol" kılıf içinde, Osmanlı / Türkiye toplumunun geçmiş yüzyılını burjuvazi ile bürokrasi arasında sürdürülen bir "sınıf mücadelesi" olarak görür. bu mücadele iniş ve çıkışları göstermiş; hatta bu iki sınıf arasında işbirliği ve koalisyon aşamalarından geçmiş olsa da esas olarak "devleti ve ekonomiyi kim kontrol edecek?" sorusu etrafında düğümlenir ve istikrarsız bir denge halinde sürür gider: Ekonomide burjuvazinin egemenliği, bürokrasinin bir türlü giderilemeyen iktisadi varlığı yüzünden tam olarak gerçekleşemez. Devlette ise bürokrasinin egemenliği vardır ve bürokrasi bu egemenliği burjuvazinin taleplerine karşı korumak çabası vermektedir. Tarih böyle yorumlanınca

1908-1923 yılları içinde Osmanlı yönetici sınıfının devlet üzerindeki kontrolünün son bulması ve devletin Jön - Türkler ve Kemalistler tarafından fethedilmesi, "devrimci sıçrayışlar" veya "tarihsel kopuşlar" olarak görülemez. Aksine, bu dönüşümler, geleneksel yönetici sınıfın farklı klikleri arasındaki siyasi mücadelenin yansımalarıdır ve bu özellikleriyle dönemin ana sınıf mücadelesini oluşturan bürokrasi /burjuvazi çatışmasının yanında ikincil görülmelidir.

Bu okul, burjuvazinin göreli durumunun zaman içinde güçlendiğini kabul etmekle birlikte, yirminci yüzyılın sonuna yaklaşırken dahi sonuç kesinleşmemiştir: Burjuvazinin ilerlediği dönemleri, hemen hemen istisnasız olarak bürokrasinin "revanş" dönemleri izler. 1960, 1971 ve 1980 askeri darbeleri bu nitelikte bürokratik - askeri revanş hareketleri olarak görülür. Ne var ki, bu yorum biçimi örneğin 1980 - sonrasında askeri rejimin burjuvazinin ekonomik programına tartışmasız angaje oluvermesi ve hatta ortaya çıkan otoriter siyasi modelin burjuvazinin 1970'li yılların sonunda somutlaşan özlemleriyle tam uyum içinde olması gibi olguları açıklama imkânından yoksundur.

"Liberal - sol" söylemi biraz farklı bir terminoloji içinde özetlersek, yirminci yüzyıl Türkiye tarihi Devlet ve Sivil Toplum arasında süregelen; ancak bir rakkası andıran dinamikleri nedeniyle bir türlü sonuçlanamayan mücadelenin tarihidir. Bu yorum politika pratiğine dönüştüğünde, Türkiye toplumunun emekçi sınıflarına - öncülüğü daima burjuvazide kalmış bulunan - Sivil Toplumdan yana güçleri destekleme görevi düşecektir. Ve bu sınıflarla burjuvazi arasındaki çelişkiler ikincil plana çekilmelidir.

Çağlar Keyder, bu geleneğin daha yumuşak bir alt - grubunu temsil ediyor ve yukarıda özetlenen yorumların bazı aşırı uzantılarıyla arasına bir mesafe koymaya çalışıyor: Keyder'e göre bu hikâye esas olarak burjuvaziyi temsil eden Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 yılına kadar geçerlidir. Burjuvazi bu tarihten sonra - hâlâ bir sınıf olarak varlığını koruyan - bürokrasiye karşı zafer kazanmıştır ve 1960 - sonrasının darbeleri ve askeri rejimleri burjuvaziyle bürokrasi arasındaki çatışmaları değil, ortak operasyonları temsil eder. Ve Keyder'e göre Osmanlı-Türkiye tarihinin evrimi içinde devrimci bir kopuş anı saptayacaksak bu, DP'nin 1950'deki seçim zaferidir. Bu tarih, Keyder'e göre, "yüzyılların devletçi geleneğine karşı... kökten bir dönüm noktasıdır... (ve) bürokrasinin... burjuvaziye tabi olacağının habercisi(dir)." (4)

Osmanlı, Jön - Türk ve Kemalist dönemlerin klasik ve Batı - türü kılıfları içinde, herşeye kadir olan, ancak toplumsal niteliği ve işlevleri açısından herhangi bir farklılaşma göstermeden tek yönetici sınıf olarak 14. (veya 15.) yüzyıldan 20. yüzyılın sonuna (veya ikinci yarısına) kadar varlığını sürdüren bu bürokrasi hikâyesinin en büyük sorunu aşırı basitliğidir: Bu hikâye altı yüzyıllık bir tarih kesitini bir buldozer gibi tarar; bütün girintileri ve çıkıntıları düzleştirir ve her soruyu yanıtlar. Dolayısıyla, herşeyi açıkladığı için hiçbir

---

4. A.g.e., ss. 102, 104. (Türkçeye "esaslı" olarak çevrilmiş olan inglizce metindeki "fundamental" sözcüğünü "kökten" olarak değiştirdim.)

şeyi açıklamayan, ve aslında gerçek bir içerikten yoksun olan o sihirli formüllerden biri olarak karşımıza çıkar.

"Neredeyse ebedi bir yönetici sınıf olarak burjuvazi" kuramı, ciddi güçlüklerle karşı karşıyadır. Bürokrasinin hiçbir zaman kuramsal kesinlik ve ampirik berraklık içerecek biçimde tanımlanamamış olması bu güçlüklerin başında gelir; ancak bunu bir sonraki kesimde ele alacağım. Bir yönetici sınıf olarak bürokrasi ile burjuvazinin ilişkilerinin tarih boyunca aldığı biçimler ise şimdi tartışacağım bir diğer güçlüktür.

Osmanlı toplumunu "Asya - tipi" bir üretim biçimi olarak gören kuramcı veya tarihçi, klasik Osmanlı "devlet sınıfı"nı tasvir ederken, bu yönetici sınıfın kendisine rakip olabilecek ve farklı mülkiyet ve servet birikim biçimlerinden kaynaklanan ekonomik güç odaklarının oluşmasını mümkün mertebe engellemeye çalıştığını ve bu çabalarında - en azından Müslüman nüfus bakımından - 19. yüzyıl sonuna kadar başarılı olduğunu vurgular. Fakat aynı kuramcı, Keyder gibi 20. yüzyıla ve özellikle 1914 sonrasına kayınca, artık "reformist" bir kılıfla tarih sahnesine çıkan *aynı yönetici sınıfın* yeni oluşmakta olan Türk burjuvazisini besleyip desteklediğini anlatmaya başlayacaktır. Tek yönlü ve diğergâm bir destek söz konusu değildir: Bürokrasinin üst dilimleri 1914 - 1930 yılları arasında bilinçli bir politika gereği devlet gücünü kendilerini zenginleştirmek üzere kullanırlar ve aynı mekanizmalar 1930 - 1945 arasında, bu kez resmi ideoloji tarafından gayri meşru sayılmalarına rağmen, fiilen devam eder. Bunun sonunda, Keyder'in sözleriyle, "devlet sınıfı ile sanayi burjuvazisinin üst kademelerinin birbirinden ayırt edilmesinin çok güçleştiği bir kaynaşma gözlemlenir... Homojen bir koalisyon (söz konusudur ve)... çatışmalar ganimetin paylaşılması düzeyinden öteye geçme(z)." [5]

Bu saptamayı bir kez yaptıktan sonra Keyder'in klasik Osmanlı döneminde kendi dışında bireysel zenginleşmeye karşı kesin bir tavır içinde olan bir yönetici sınıf ile burjuvaziyle karşılıklı çıkar ilişkileri içinde olan Jön - Türk ve Kemalist siyasi kadroları nasıl olup da aynı toplumsal sınıf ve aynı yönetici sınıf olarak görebildiğini anlamak gerçekten güçtür. Bu iki farklı ilişkiler bütününün Keyder tarafından aynı terimlerle, "yönetici sınıf olarak bürokrasi" ve "devlet sınıfı" terimleriyle nitelendirilmesi elbette tatminkâr kabul edilemez. Burada, stratejik kavram olarak karşımıza çıkan "bürokrasi"nin tanımlanmaması ve işlevsel olarak sınırlarının çizilmemiş olması güçlüklerin ana nedenlerinden biridir. Ancak daha da önemlisi, kullanılan kavramın, 20. yüzyılın karmaşık sosyo - ekonomik süreçlerini kavrayacak ve çözümleyecek güçten ve incelikten yoksun olduğunu kabul etmemiz gerekiyor.

Aynı tarih dilimi içinde devlet - burjuvazi ilişkileri üzerinde alternatif - ve bence çok daha verimli - bir açıklama, imparatorluğun çöküşüne tekabül eden - ve devletin göreli özerkliğinin genişlediği - dönemde devlet çarkına el koyan küçük burjuva kökenli kadroların zaman içinde burjuvalaşması ve devletin, ekonomik bakımdan ege-

---

5. A.g.e., ss. 88, 89

men bir sınıflar bloku tarafından giderek fethedilmesi süreçlerine dayandırılmalıdır. Bu "fetih" aşamasının tamamlanma tarihi, 1950 seçimleri değil, CHP'nin içinde uygun dönüşümlerin tamamlandığı ve işçi hareketi ile sosyalist partilerin dışlandığı birçok partili rejime geçişi temsil eden 1946 - 47 yıllarıdır. Şüphesiz ki, sonraki yıllarda burjuvazinin devlet üzerindeki egemenliği iniş ve çıkışlar gösterecektir: Küçük burjuva radikalizmi ve nadiren de olsa sosyalizm burjuvazinin ideolojik ve siyasi hegemonyasını zaman zaman ciddi olarak tehdit edebilecektir. Askeri darbeler, "ülkeyi komünizm ve anarşiden kurtarmak ve özel teşebbüs ve yabancı sermaye için yeniden çekici hale getirmek" amacıyla da yapılsa, her darbe, sermaye için devlet mekanizmasını denetlemeyi sağlayan kanalların yeniden oluşturulması zoruluğunu getirir. Hatta bazen, devletin "yeniden fethi"nin gerekli olduğu kriz dönemleri gündeme gelebilir: 1978 - 79 ve belki 1960 bu tür iktidar bunalımını temsil eden yıllar olarak yorumlanabilir. Bu alternatif açıklamanın güçlüklerle dolu olduğu ve herkesçe kabul görmeyeceği muhakkaktır; ne var ki, Türkiye'nin bu yüzyıl boyunca yaşadığı karmaşık süreçlerin "yönetici sınıf olarak bürokrasi"den ibaret basit bir hikâyeyle açıklanamayacağı herhalde kabul edilmelidir.

III. Bazı Metodolojik Sapmalar Üzerine

Toplumsal bilimlerin pek çok kolunda olduğu gibi tarihte de araştırıcı daima iki metodolojik sapmadan birine düşme tehlikesi ile karşı karşıyadır: *Ampirisizm* ve ***kuramsalcılık*** (theoricism).

Geleneksel Türk Tarihçiliğinin yaygın hastalığı ampirisizmdir. Bu, ayakları yerde, ayrıntılı arşiv araştırmalarına bağımlı bir tarihçiliktir ve toplumsal sistemlerin uzun dönemli (tarihsel) hareketlerini açıklamayı hedefleyen toplum kuramlarının veya göreli olarak yüksek soyutlama düzeylerinde inşa edilmiş kavramsallaştırmaların yararını inkâr eder. Toplumsal tarihçilikte amprisizm, toplumsal sınıflara bağlı kavramların kullanılmasını reddedemez ancak, sınıflı toplumların uzun dönemli dinamiklerini açıklamak gibi bir hedeften bilinçli olarak kaçınır.

Toplumsal tarihçilikte kuramsalcı sapma ise, Marksist / radikal toplumsal bilimcilerin saflarında daha yaygındır. Bu sapma, kuramsal modellere aşırı bağımlılık anlamına gelir ve önceden oluşturulmuş kuramsal şemayı doğrulamak amacıyla ampirik malzemenin bir hayli selektif olarak ve gevşek tarzda kullanılması biçiminde ortaya çıkar.

Keyder, kitabında anlatılanların, "hâkim sınıflar ve fraksiyonlar ile bunların iktidarı ele geçirme, sürdürme ve kullanma girişimleri" olduğunu vurguladığı andan itibaren [6] kendisi için metodolojik bir tuzak hazırlamıştır: Bu türden bir gündemi izleyen araştırıcı, olağanüstü itina göstermediği takdirde kuramsalcı sapmaya rahatça savrulabilir ve Keyder de bu tuzağa düşmektedir. Keyder, kitap bo-

6. *A.g.e., ss. 11 - 12.*

yunca okuyucunun karşısına *kuramcı niteliğiyle* çıkıyor; birkaç ana aktörden (bürokrasi, sınai ve ticari burjuvaziden) ve az sayıda yardımcı oyuncudan (pasif rollerde işçi ve köylü sınıflarından) oluşan bir hikâye anlatıyor. Senaryo önceden tasarlanmıştır ve bütün bu oyunculara iyi tanımlanmış roller dağıtılmıştır. Aktörlerden herbirinin, yani toplumsal sınıfların, ekonomik ve politik çıkarlarına ilişkin olarak tek ve birleşik bir iradesi olduğunu; bununla tutarlı biçimde ve yekvücut olarak davrandığı varsayılmadan böyle bir hikâyeyi anlatmak imkânsızdır.

Şüphesiz ki Keyder'in yapıtını bir hikâye, bir kurgu olarak okumak heyecan verici oluyor. Ancak okuyucunun, elindeki metnin bir toplumsal tarih incelemesi olarak yazılmış olduğunu hatırlaması da mümkündür. Toplumsal tarihin çözümleme birimleri olarak toplumsal sınıf ve tabakaları kabul eden bir tarihçinin ise, sözünü ettiğim kurgusal ve soyut metodolojik sapmadan özenle kaçınması gerekir. Toplumsal sınıflardan herbirini tek iradeli, tutarlı ve homojen birer ajan olarak görmeye hakkı yoktur. Her sınıfın, her toplumsal grup veya tabakanın saflarında kaçınılmaz olarak varolan çeşitliliği, içsel çıkar çatışmalarını, yanlış bilinç öğelerini ve - tüm toplumsal süreçler insan malzemesinden oluştuğu için - kaçınılmaz olarak varolacak öngörülemezlikleri gözardı etmemelidir. Bu uyarılar araştırıcıya sözü geçen toplumsal aktörlerin ekonomik ve politik davranışları ve kaderleriyle ilgili genel eğilimlerin ve çok ihtiyatlı nedensellik bağlarının ortaya konmasının ötesinde ihtiraslı hedeflerden kaçınmasını da tavsiye etmiş oluyor. Ve bu mütevazi hedeflere dahi tarihsel ve ampirik malzemenin çok sistemli bir biçimde kullanılması ve özenli yorumu ile ulaşılabilir.

Keyder'in toplumsal sınıf, tabaka ve grupları önceden belirlenmiş bir senaryonun aktörleri olarak ele almasına ilişkin birkaç örnek vermekle yetineceğim: "(19. yüzyılda) bürokrasi... devlet memurlarının artık elde eden bir sınıf olarak ayrıcalıklarını devam ettir(ebilecek)... bir kapitalist bütünleşme modelinden yana manevra yaptı." "(1930'lu yıllarda) bürokrasi kapitalist sistemle bütünleşmeye tepki gösterdi ve kendisiyle yeni gelişen burjuvazi arasında bir sınıf mücadelesi başladı." "Yoksul köylülerin... de, orta ve zengin köylüler kadar olmasa bile, piyasanın sağlayacağı ekonomik özgürlükleri tercih ettiği ortaya çıktı." "(1960'tan sonra) bürokrasinin içinde yer alan etkili herhangi bir grubun... Batı - tipi parlamentarizmin dışında... uzun süreli bir rejimi savunması olası değildi." "Bürokratların ümitleri ile sanayi burjuvazisinin taleplerini biraraya getirebilecek gibi görünen 1960 darbesi..." "Gecekondulular beraberlerinde getirdikleri popülist anti - elitizmi şehir ortamında yeniden üretebildiler." "(1980 sonrasında) burjuvazi... tercihini kısıtlı demokrasi(-den)... yana yapmıştı (ve)... bağımsız küçük üreticiler de (bu) yeni yönelimi destekleyecek bir grup oluştur(dular)." (7)

---

7. Tırnak içerisindeki dördüncü aktarma ingilizce metinde (s. 141) yer aldığı halde Türkçe çeviriye alınmamış. Bunun dışındaki aktarmalar için sırasıyla bk. A.g.e. ss. 30, 9, 104, 120, 167, 177. Bunlarda da ingilizce metne uyarı bazı küçük değişiklikler yaptım.

Buradaki savları Keyder, çok gevşek ve sistemsiz ampirik malzeme ve muhakeme ile desteklemeye çalışıyor. Şunu kabul etmek gerekir ki, yukarıda aktarılan ifadelerin kapsadığı soyutlama düzeyindeki savları ampirik olarak doğrulamak çok çetin ve zaman zaman imkânsız bir uğraştır. Öte yandan, bazı durumlarda buradaki soyutlama düzeyine çıkmanın da gerekli olabileceğini kabul edebiliriz. Buna rağmen bu derecede genel, kapsamlı ve iddialı önermeleri desteklemek için ekonomik, siyasal, hukuki ve ideolojik göstergeler arama, inşa etme ve sistemleştirme çabasını fiilen gereksiz gören aşırı bir eğilimi savunmak da herhalde imkânsızdır. Tarihsel / ampirik malzemenin kullanımına metodolojik disiplin getirmedikçe Keyder'in sevdiği ve hepimizin ilgisini çeken yukarıdaki türden temalar etrafında yapılabilecek çeşitlemelerin sınırı yoktur; ancak bu tür çeşitlemelerin dünyayı ve tarihi kavramamızı kolaylaştıracağı şüphelidir.

20. yüzyılın büyük bölümünde Türkiye toplumunun yönetici sınıfı olduğu savı ile Keyder'in ana aktörlerinden biri olan bürokrasinin ele alınış biçimi sözünü ettiğim metodolojik sapmanın sakıncalarını açıkça gösteriyor. Bu aktör keyder tarafından açık - seçik tanımlanmamıştır. Kimdir, nedir bu bürokrasi? Keyder'in terminolojisine en yakın yorumu izleyerek bu "sınıf"ın sadece devlet memurlarından oluştuğunu mu kabul edelim? Öyleyse, daima ya iktidarda olmuş, ya da iktidarın en yakın rakibi olmuş bulunan ve "liberal sol okulun çoğu partizanlarına göre 1980'de yine iktidara gelmiş bulunan bu sınıfın son on yıldaki hikâyesi tarihte benzeri görülmemiş bir "toplumsal ve toplu intihar" olayı değil midir? Maaşları hızla aşınarak, giderek büyük kentlerin gecekondu semtlerine sürülen ve proletaryanın hayat tarzına ve tüketim normlarına mahkum edilmekte olan memur kitlesinin (yani bir sınıf olarak iktidarda olduğu iddia edilen bürokrasinin) "hâl-i pür melâl"ini nasıl açıklayacağız? Belki de bu tanım fazla dardır. Memurlara ek olarak serbest meslek sahibi profesyonel kadrolar ve / veya genel olarak "intelligentsia" da bürokratik sınıfa dahil edilmeli midir? Veya, bu tanımlar fazla geniştir ve bu sınıfı 1950 dönemecine kadar toplumsal kökenleri ve ideolojik yönelişleri ne olursa olsun sadece siyasi kadrolarla sınırlamak daha uygun olacaktır? Ya 1950'den sonra? Belki de sonraki dönemlerde Keyder'in bürokrasisi sadece belli "devletçilik" gibi ideolojik yönelişleri olan ve / veya sadece belli politik bağlantıları olanlardan (CHP'lilerden veya askeri rejimlere hizmet edenlerden) ibaret kaldı. Biraz daha daraltsak ve bürokrasiyi albay ve üstü rütbedeki askerlerden veya sadece darbe yapan askerlerden oluştursak ne olur? Franko darbesinin "los quadros generales"i gibi bizim de 1980 yılında "beş generalimiz" olmadı mı? "bir sınıf olarak bürokrasi" kuramına angaje olanlar bu sınıfı hiç sevmediklerine göre ve bütün amacımız darbeleri ve darbecileri dolaylı biçimde aşağılamak ise, belki de hedefi iyice daraltıp beş, elli veya beşyüz kişilik bir askeri - darbeci bürokrasi senaryosu ile sınırlamak en uygun yol olmaz mı? Bu tür sorular sadece Keyder'in kitabında değil, çağdaş bürokrasiyi toplumsal dönüşümlerin en belirleyici aktörlerinden biri olarak gören tüm siyaset bilimcilerin çalışmalarında yanıtsız kalmakta; hatta or-

taya dahi atılmamaktadır. Ve açıkça söylemek gerekirse, bu derecede gevşek bir "yöneten sınıf olarak bürokrasi" tezine bağlanmaktansa; "bazı adamlar arada bir silah zoruyla gelip devleti işgal ediyorlar; diledikleri yapıp, canları isteyince çekip gidiyorlar." demek ve bu geliş - gidişlerin ayrıntılı hikayesini anlatmak çok daha öğretici ve en azından daha az zihin karıştırıcı olacaktır.

IV. Toplumsal Tarih Çalışmaları İçin Bazı Yararlı İpuçları

"Devr-i Özal" başlayalı beri her ekonomik ve toplumsal eleştiri muhakkak "peki ama, alternatifin nedir?" karşı saldırısıyla yüzyüze geldiği için - ve ister istemez bu ortamda biçimlendiğimize göre - modaya uymayı ve Keyder'in kitabı üzerindeki bu eleştirel notları, toplumsal tarih çalışmaları için geçerli olabilecek bazı "alternatif" yaklaşım önerileriyle tamamlamayı biraz da zorunlu görüyorum.

Cumhuriyet Türkiye'sinin toplumsal tarih incelemelerinin bence zorunlu bir öğesi, temel ve ikincil bölüşüm ilişkilerine ait nicel göstergelerdir. Bu tür ampirik girdilerin varolması, toplumsal sınıf / tabaka ve grupların göreli ekonomik durumlarında meydana gelen değişikliklere ilişkin spekülatif savların ortaya atılmasına engel olacaktır. Bölüşüm değişiklikleri genellikle sınıf ve grup tavırlarının oluşmasında önem taşıyan etkenlerin başında yer almakta ise bu konudaki bilgilerimizin mümkün mertebe zaman içinde karşılaştırılabilir biçimde sistemleştirilmesinin önemi ortadadır. Kapitalist üretim ilişkileri söz konusu ise, ücret / katma değer oranları ve / veya reel ücret, istihdam ve emek verimliliği serileri anlamlı göstergelerdir. Köylülüğe ilişkin küçük meta üretimi için tarımın ticaret hadlerinde veya tarımsal (veya tarıma dayalı) ürünlerde nihai kullanıcıların ödedikleri fiyatlarla çiftçinin eline geçen fiyatlar arasındaki ticari marjlarda zaman içindeki değişmeler, köylülüğün yüzyüze geldiği sömürü oranlarındaki değişmeleri temsil eder: Belli piyasa türleri içinde ilk gösterge sınai sermayeye, ikinci gösterge ise tüccar sermayesine intikal eden göreli artıktaki değişmeleri ifade eder. Köylülüğün ödediği faiz yükünün tarımsal katma değer içindeki payı küçük meta üretimine ilişkin bir diğer temel bölüşüm göstergesidir. Yarı - feodal ilişkilere ait nicel bölüşüm göstergelerine gelince, tarımsal net hasıla içinde toprak kirasının payı veya birim ekilen alana düşen reel toprak kirası ve bunlardaki değişmeler kullanılabilir.

İkincil bölüşüm ilişkilerinde ise, reel faiz oranları; gayri safi kârlar (veya tarım - dışı katma değer) içinde faiz ödemelerinin (veya faiz gelirlerinin) payı; göreli fiyatlar yapısının farklı sektörlerdeki ticari marjların ve kâr oranlarının tahminine imkân verecek biçimdeki bir dökümü ve tarım - dışı rantların reel ve göreli büyüklükleri ile ilgili seriler artığın yeniden paylaşımı ile ilgili değişmeleri yansıtabilecektir. Memur maaşlarının tarım - dışı milli hasıla içindeki payı ve / veya reel maaş serileri, bir ara - tabaka olarak bürokrasiye

ilişkin bölüşüm göstergelerini sağlar.

Bu göstergelerden bazılarının hesaplanmasında geleneksel istatistikler yeterli olabilir [8]. Diğerleri (örneğin yarı - feodal rantlara, serbest meslek sahibi profesyonel gruplara veya "marjinal kesim"e ilişkin olanlar) için ise, uzmanlarca yürütülen alan çalışmalarından belli yıllara ait sağlıklı bulgular türeyebilir; ancak bunlardan şimdilik zaman serileri oluşturulamaz.

Siyasi iktidardan kaynaklanan değişkenlerin, yani iktisadi ve sosyal politikaların yansımalarını saptayabilmek ve bunları sınıf konumları bakımından değerlendirebilmek için araştırıcı bu kararlarını hangi mekanizmalar içinde oluştuğunu ve uygulandığını derinliğine kavramaya çalışmalıdır. Bu, formel kanalların saptanmasının ötesine giden ve çeşitli grupların siyasi karar - alma sürecine nasıl nüfuz ettiklerini; somut örnek olaylar içinde tekil kararları nasıl etkilediklerini veya belirlediklerini araştırmayı gerekli kılar. Böyle bir inceleme yapmadan sınıf - devlet ilişkileri üzerinde yukarıda eleştirdiğim türden gevşek savları doğrulamak veya reddetmek imkânsız olur.

Sınıfların ve toplumsal grup / tabakaların içsel tarihi üzerinde özellikle farklı gruplaşmaların günlük mücadelelerine ilişkin olarak her türlü ampirik ve olgusal malzeme kullanılabilmeli; istatistik ve / veya anket tekniklerine uyum koşulu arama lüksünden vazgeçilmelidir. Sosyolojik ve antropolojik alan çalışmalarından, sözlü tarihten, edebiyattan veya basından kaynaklanan ve pek de el sürülmemiş geniş bir alan toplumsal tarih araştırıcılarını beklemektedir. Bu bağlamda, Keyder'in bu tür malzemeye ulaşmaya en yatkın toplumsal bilimcilerimizden biri olduğunu da belirtmek gerekir.

Son olarak, Türkiye'de toplumsal bilimin belki de en spekülatif alanı olan sınıf ideolojileri üzerindeki incelemelere kısaca değinmek istiyorum. Türkiye'de ideolojik konumların çok renkli bir çeşitlilik ve hareketlilik içinde oluştuğunu ve değiştiğini ve bu oluşumları saptamanın ve çözümlemenin çok güç olduğunu söylemek herhalde mümkündür. Bu yüzyıl boyunca Türkiye'deki fikir ve siyaset hayatının araştırıcıya bu alanda oldukça zengin hammadde sağlayacak özellikler taşıdığını düşünüyorum. Eksik olan bu türden ham malzeme değil, bireysel ve kurumsal görüş, tavır ve davranışlarla belirli toplumsal sınıf ve grup / tabakalar arasındaki bağlantıları kuracak; ideolojinin farklı dilimleri arasında ayrım yapabilecek veya görünüşte bütünlük taşıyan bir doktrini farklı ideolojik öğelerine ayrıştırabilecek kuramsal ve metodolojik araçlardır. Bu doğrultuda çok dikkatli ve ince bir çaba içine girmedikçe, "burjuva, küçük - burjuva ve işçi sınıfı ideolojileri" ve "resmi, egemen, bürokratik ideolojiler" üzerinde söylenen ve yazılanlar, en iyi olasılıkla başlangıç hipotezleri, en kötü olasılıkla da içeriksiz, spekülatif savlar olmanın ötesine geçemezler. ❑

---

8. Burada sözü edilen bölüşüm göstergelerinin pek çoğuna ilişkin - ve Cumhuriyet tarihinin aşağı yukarı tümünü kapsayan - zaman serileri için bk. K. Boratav, ***Türkiye İktisat Tarihi,*** *1908 - 1985 (Gerçek Yayınevi, 1988).*

YENİ DÜNYADA TÜRKİYE

Haluk Gerger

Bugün, içinde yaşadığımız koşullarda, Türkiye'nin dış politikasının yönelişlerini belirlemede ya da, bir başka ifadeyle, Türkiye'nin oluşmakta olan dünyadaki olası konumunu saptamada bir dizi önemli güçlükle karşı karşıyayız. İlk güçlük, "içinde yaşadığımız koşullar"ın ve "oluşmakta olan dünya"nın niteliklerini kavramaya ilişkin. Yeni dış konjonktürde, Türkiye'nin bağlaşıklarının konumlarının, stratejilerinin, birbirleriyle ve dış dünya ile ilişkilerinin ve Türkiye'den beklentileriyle bu isteklerini dayatma araçlarının belirlenebilmesiyse öteki temel sorunlar. Nihayet, Türkiye içinde de bazı temel konularda belirsizlikler sürmekte, doğal olarak, bu da ileriye dönük çözümlemeleri güçleştirmekte. Bu durumda, nasıl bir dünyanın kurulmakta olduğu; bu dünyada Türkiye'ye ne tür rollerin biçileceği ve Türkiye'nin bunlara nasıl bir ekonomik - politik yapı ile uyum sağlamaya ya da karşı çıkmaya yöneleceği sorularına azçok somut, tutarlı ve mantıki yanıtlar vermek çok yönlü, sürekli ve zorlu çabaları gerektirmektedir. Bu kısa yazının amacı, yukarıdaki sorulara ilişkin bir tartışmanın ve daha kapsamlı araştırmaların başlatılması için girişimleri tahrik etmeye çalışmak ve ayrıntılı bir çalışma yerine, sadece oldukça basit çatılmış bir analitik çerçeve sunmaktır. Böylesi yaşamsal bir konunun gerçekçi ve ülke yararları doğrultusunda irdelenebilmesinin esas olarak Marksistlere düştüğü inancımı da, önceki tümcedeki davetimi daha da somutlaştırmak için, belirtmek istiyorum.

Çok bilinmeyenli ve çok ihtimalli bir denklemi çözümleme uğraşımıza temel bir saptamayla başlayacak, daha sonra varsayacağımız tüm değişim ve gelişimleri bu saptamadan hareketle oluşturacağız: Bugün dünyada sadece ve esas olarak Doğu Bloku ülkelerinde *yapısal değişiklikler* meydana gelmektedir, başka ülkelerde bu tür değişim ve dönüşümler *yaşanmamaktadır.* Buradan üçlü *temel varsayımımıza* geçebiliriz: **1.** Doğu Bloku ülkelerinde yaşanan değişimler gerçek ve geri çevrilemez niteliktedir; **2.** Türkiye dahil Batı Bloku'nda ve Üçüncü Dünya'da, münferit ve önemsiz değişiklikler hariç, görünebilir gelecekte benzer dönüşümler yaşanmayacaktır; ve nihayet, **3.** Bu koşullarda, uluslararası ilişkiler (dünya) Varşova Paktı ile Sovyetler Birliği'nin bir alternatif güç olarak fiilen devre dışı kalması gerçeğiyle biçimlenecek ve belirlenecektir. Burada çok temel bir yanılgıyı da baştan dışlamış oluyor ve yeni bir "yumuşama ve silahsızlanma dönemi" nitelemesinde ifadesini bulan parametrenin çağımız gerçeğini yansıtmadığını, değiştirilmesi gerektiğini öne sürüyoruz. Bir başka ifadeyle, iki blok arasında güç dengesine dayanan bir ilişki kalıbını ifade eden yumuşama değil, denklemin bir tarafının (Varşova Paktı) fiilen çöktüğü, o tarafın temel ögesinin (Sovyetler Birliği) devre dışı kaldığı ve dolayısıyla da bloklararası ilişkilerin **de facto** ortadan kalktığı, tümüyle yeni bir uluslararası ilişkiler ağının örüldüğü bir dönemdir artık sözkonusu olan. Böyle olunca da, gerek dünyanın alacağı biçim, gerek uluslararası aktörlerin davranış biçimleri, gerekse Türkiye'nin dış politikası eski modellerin kalıplarına dayanan varsayımlar ve çözümleme araçlarıyla açıklanamaz.

Bu dünyanın temel özelliği, metropol kapitalizminin karşısında "ortak düşman"ın bulunmadığı, ya da fiilen devre dışı kalıp etkisini "ortak düşman" sayılamayacak ölçülerde yitirdiği bir ortamda bulunuyor olmasıdır. Bu durumun tarihsel analojisi, kuşkusuz, yumuşama dönemiyle değil, olsa olsa 19. yüzyılla yapılabilir.

"Ortak düşman" sadece Doğu-Batı bağlamındaki soğuk savaştan çekilmekle kalmıyor, aynı zamanda, soğuk savaşta aldığı ölümcül yaralarını sarmak için uluslararası ölçekte de, kelimenin tam anlamıyla 'havlu atıyor.' Burada hayatın bugünkü bu temel realitesini değer yargılarımızla sorgulamıyor, bir haklı - haksız, doğru-yanlış tartışmasına girmiyoruz. Konumuz açısından önemli olan, bu gerçeğin kapitalist metropollerin dünyasına yapacağı etkidir. Onların yeni konumları ve birbirleriyle ve Üçüncü Dünya ile ilişkileri, Türkiye'ye biçilecek rollerin ve araçların tesbiti açısından kuşkusuz çok önemlidir ve biz dolayısıyla işin bu yönüyle ilgiliyiz. "Ortak düşman" kavramı, başka birçok açıdan olduğu gibi, kapitalizm içi rekabetin biçim ve koşullarının belirlenmesinde de önemlidir; gerçekte de önemli, hatta belirleyici olagelmiştir. Böyle bir ortamda, kapitalist metropoller arasındaki rekabetin nesnel ortama ve bunun öznel algılanmalarına uygun olarak değişeceğini varsaymak gerekmektedir. Günümüzde ("ortak düşman"ın fizik güç olarak sahne gerisine itildiği ve içerde ve dışarda "sosyal devrim korkusu"nun bilinç altında olsun, sürekli varlığını koruduğu ortamda) kapitalizm içi rekabet eski, klasik biçimlerine dönüşme eğilimi gösterecektir. Bu, söz konusu rekabetin klasik acımasız, militarist, yayılmacı biçimlere ve sonuçları bakımından ta-

raflar için hayati olma niteliğine dönüşmesi demektir. Bize yeni bir emperyalist saldırı ve paylaşım mücadelesi dönemine girileceği varsayımı gerçekçi gelmektedir.

Önümüzde bir PaxAmerikana dünyası da görülmemektedir. Bir başka ifadeyle kapitalizm içi güç dengeleri yeniden belirlenme aşamasındadır ve bu dünyada ciddi bir hegemonya sorunu gündeme gelebilecektir. "Ortak düşman"ın somut bir güç olarak varlığı durumunda, blok içi hegemonyayı belirleyen temel etmen, nükleer silah teknolojisindeki tekele bağlı askeri güçtü. Nitekim, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki hegemonyasının ekonomik, politik ve kültürel temellerini yitirmesine karşılık, "ortak düşman"a karşı oluşturmuş olduğu "askeri ve nükleer koruyucu şemsiyesi" ile ABD hem önder konumu sürdürebilmiş, hem de bunun karşılığında önemli politik, ekonomik ve mali ayrıcalıklara, ödünlere sahip olabilmişti. Artık "ortak düşman"ın varlığının etkinliğini yitirmesiyle iç ve dışa yönelik "sosyal devrim korkusu"nu giderecek kolluk kuvvetlerine tüm metropoller sahip olduklarına göre, Amerikan hegemonyasının son dayanağı da, ortadan tamamen kalkmasa bile epeyi aşınmıştır. Bu durumda blok içi hegemonya ya da daha gevşeği olan önderlik, "ortak düşmana" karşı seferber edilecek askeri makina ile değil, dünyadaki pazar payları ile belirlenecektir. "Gerileyen hegemonyacı gücün saldırganlaşacağı" genel doğrusu, kapitalizm içi pazar rekabeti ve hegemonya mücadelesinde ABD'nin alacağı tavra da ışık tutmaktadır bize göre. Buna ek olarak, hem geç kalmışlıktan, yani İkinci Savaş'taki yenilgi sonrasında bir süre beklemede ve yeniden inşa sürecinde kalmada, hem de daha sonra "ortak düşman" nedeni ile hegemonyacı güce verilen mecburi ödünler nedeniyle yeni yarışa, gelişmişlik düzeyi ile orantısız bir gerilikte başlayan öteki güçlerin (Japonya, Almanya ya da AT) emperyalizmin doğasından gelen acımasız, sert, militarist rekabete, kendi özgünlüklerinden kaynaklanan sertlikleri ve ataklıkları da ekleyecekleri kuşkusuzdur. "Ortak düşman"ın varlığının ve hegemonyacı önderin dayattığı disiplinin ortadan kalkması, **a)** Özellikle Üçüncü Dünyada "sosyal devrim korkusu"; **b)** "pazar payı"nın ötekilerin blok içi statü skalasında yükselme ve bunun getireceği avantajlar açısından hayati önem taşıyan yeni işlevler kazanması; **c)** ABD'nin yeni saldırganlığı ve **d)** ötekilerin şimdiye dek bastırılmış iştihalarının kabarması ile birleşince, sanırız yeni emperyalist rekabet ve saldırının boyutları iyice ortaya çıkar. Saldırgan güdüleri güçlendirecek bir son olgudan daha söz etmek gerekmektedir: Sovyetler Birliği'nin edilgen ve hatta sadece metropollerin bilinçaltındaki varlığı dahi, emperyalizmin saldırganlığını önemli ölçüde törpülemekte ve üçüncü ülkeler açısından, Sovyetlerle ilişkilerinin niteliğinden bağımsız olarak, bir tür 'koruyucu kalkan' işlevini görmekteydi. Bu 'gemleyici' ve 'koruyucu' işlevin son bulmasının da saldırı cesaretini artıracağı varsayılabilir.

Yeni emperyalist saldırı ve paylaşım mücadelesi tamamen kuralsız, yani kaba kuvvete dayalı olarak da yürütülebilir ya da en azından ilk başlarda belirli bölgesel paylaşmalara dayalı ticaret bloklarının "açık kapılar"la oluşturulması biçiminde yürütülebilir. Hangi tür seçilirse seçilsin, yeni dünyada Ortadoğu'nun emperyalizmin temel

hedeflerinden biri yapılacağı ve metropollerin tümünün buradaki zorlu mücadele içinde taraf olacakları kuşkusuzdur. İşte bu noktada, yeni dünyada uluslararası kapitalizmin Türkiye'ye biçeceği rol de ortaya çıkmaktadır.

Öncelikle şu vurgulanmalıdır: Batı açısından (ki son zamanlarda buna Japonya da dahildir) Türkiye hep Ortadoğu'da özel işlevler, görevler, misyonlar taşıyabilecek bir piyon olarak görülegelmiştir. Bir başka ifadeyle, uluslararası kapitalizm Türkiye'yi temelde Ortadoğu'ya yönelik planlarının, hesaplarının gerçekleştirilmesinde bir araç olarak kabul etmiş, ülkeyi bazen bölgeye bir sıçrama platformu, bazen Batı çıkarlarının bekçisi, bazen de düzeninin istikrarı için jandarması olarak görmüştür. Türkiye'nin NATO üyeliği de bu algılamanın bir sonucu olmuştur. Buna göre, NATO üyeliği Türkiye'nin bölgedeki Batı çıkarlarının militanlığı görevini yerine getirmesini kolaylaştırıcı, meşrulaştırıcı bir olgu olarak kabul edilmiş, Türkiye'nin Ortadoğu'ya ilişkin özel misyonlarının iki tarafça da açıkça kabulüne dayanan bir mutabakat sonucu gerçekleştirilmiştir. Bununla birlikte, NATO üyeliği Türkiye'yi uluslararası ilişkilerde Doğu-Batı bağlamına ve Atlantik (Batı) camiasına, işin askeri ucundan da olsa, eklemlemiş, bu da özellikle iç meşruiyet açısından egemen güçlerin durumunu kolaylaştırmıştır. Ayrıca, "bir taşla iki kuş vurulması" gibi, Sovyetler Birliği'ne karşı kullanılması açısından da Türkiye'nin NATO kanalıyla Batı dünyasının (ikinci sınıf da olsa) bir parçası sayılması, anlamlı görülebilmiştir. Ama Türkiye'nin NATO üyeliği yine de esas olarak Ortadoğu'ya ilişkin işlevleri açısından değerlendirilerek kabul edilmişti. Doğu-Batı savaşımının belirlediği bir uluslararası konjonktür içinde Ortadoğu'da da "Batılılık" etiketi Türkiye'ye Nuri Said, Şamun, vb gibi Batıcı seçkinler nezdinde prestij, meşruiyet ve etkinlik sağlayacak, Türkiye de Batı adına özel misyonlarını daha kolay yerine getirebilecekti.

Batılılar açısından artık böyle bir ihtiyaç söz konusu değildir. Herşeyden önce, Doğu-Batı denkleminin bir tarafının çökmesiyle Türkiye'nin Doğu-Batı bağlamında kullanılmasından kaynaklanan Batılılığının en güçlü temeli de zaten ortadan kalkmıştır. İkincisi, Türkiye'yi Ortadoğu'da Batı'nın bir üyesi olarak lanse etmek de artık çok avantajlı değildir; bölgede köprülerin altından çok sular akmıştır. Bugün Menderes, Nuri Said ya da Şamun gibi 'Batılı'ların işlevlerini Mübarek gibi Batıcı ama temelde yerel ve yerli olanlar daha iyi yapabilmektedirler. Friedmancı olup da Cuma namazlarını kaçırmayan, Batıyla bağlantıları hukuki, resmi ya da örgütsel olmaktan ziyade kalbi ve ideolojik olanlar yeğlenmektedir. Üstelik artık Avrupa bağlamında Batılılık NATO üyeliğiyle değil de, AT üyeliğiyle özdeşleşmektedir. Türkiye coğrafyasında bir ülkenin AT dışı kalıp da NATO üyesi kimliğiyle Ortadoğu sahnesine çıkması, paralı asker görüntüsünden başka bir etki yaratmayacaktır ve dolayısıyla da Ortadoğu'da prestij ya da meşruiyet getirmeyecektir. AT üyeliğinin ise kesinlikle düşünülmeyeceğine göre de, paralı asker yerine Truva atı Türkiye Batı açısından çok daha yararlı görülecektir. Böylece Türkiye saldırgan emperyalist Batı'nın bir parçası olarak değil de Ortadoğu'nun has bir üyesi olarak kendine biçilen rolleri yerine getirmeye itilecektir.

Demek ki, Batılı bağlaşıkları (ki burada Japonyayı da düşünüyoruz) Türkiye'yi bu kez münhasıran Ortadoğu'ya yönlendirmek için baskılarda bulunabileceklerdir. Bu bağlamda metropollerin herbiri değişik yöntemler kullanabileceklerdir. Örneğin, AT daha şimdiden sırf bu nedenle, yani Avrupa ile Ortadoğu arasında köprü görevi yapsın diye, Türkiye'ye özel işbirliği ve hatta statü önermektedir. Japonya'nın bölgede ortak yatırımlara daha yatkın olduğu düşünülebilir. ABD'nin ise, daha çok askeri yardımlar yolunu seçmesi beklenebilir. Tabii Türkiye'de iktidarlar açısından Kemalizmle bağlantılandırılan Batıcılığın özel bir meşruiyet kaynağı olduğu ve burjuvazinin bazı güçlü kesimleri açısından da Avrupa'yla bütünleşmenin temel bir hedef olarak kabul edildiği düşünüldüğünde, ülkeye yönelik baskıların daha özel özendirici bir takım manivelalarla takviye edilmesi gerekebilir. Bu ekstra yol ve yöntemler, iç iktidar mücadelesinde taraf olmaktan, Türkiye'yi bazı askeri maceralara atacak cinsten olanlara kadar uzanması düşünülebilir. Bu ikinci yöntem, Kerkük-Musul gibi toprak-petrol kandırmacalığından Kürt sorununu kökünden halletme aldatmacılığına kadar çeşitli biçimler alabilir. Özet olarak savunduğumuz şudur: Önümüzdeki dönemde emperyalizm Türkiye'yi münhasıran Ortadoğu'ya yönelik bir konuma itme çabası içinde olacaktır.

Şimdi sıra son sorunun irdelenmesinde: Türkiye önümüzdeki dönemde, yukarıda ana hatlarıyla özetlediğimiz emperyalist hesapları boşa çıkarmaya mı yönelecek, yoksa kendine biçilecek bu yeni rollere uyum gösterecek politikaları mı benimseyecektir? Bu sorunun yanıtına, kuramsal bir tartışmanın ana hatlarının özetlenmesiyle başlamak istiyoruz. Sözünü ettiğimiz kuramsal tartışma, dış politikanın oluşmasında dış (sistemik) ve iç faktörlerin etkisi üzerinedir. Kuramsal olarak, Türkiye gibi güçsüz ülkelerin dış politikalarının belirlenmesinde, sistemden, yani dışardan gelen etkilerin hayli ağırlıklı olduğunu söylemek mümkün. Buna karşılık bir başka genel doğru ise, "dış politikanın iç politikanın bir uzantısı" olduğunu belirtmektedir. İç ve dış yapılarla gelişmelerin birbirleriyle çeliştiği durum ve ülkelerde dış politika çözümlemelerinin hayli karmaşıklaşacağı ve belirsizlikler içinde bocalanacağı kuşkusuzdur. Bazen de iç ve dış gelişmeler uyum gösterebilirler ve çözümleme çabaları da buna koşut olarak kolaylaşabilir. Buna bir örnek İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyadaki ve Türkiye'deki oluşumların şaşırtıcı uyumudur. Uluslararası kapitalizmin devletlerarası ilişkileri antikomünist bir evrensel saldırıyla militerleştirdiği bir dönemde, Türkiye'de de böylesi bir gelişmeye entegre olabilecek iktisadi-sınıfsal oluşumlar gerçekleşiyordu. Sonunda da "tencere yuvarlanıp kapağını buldu" ve yönetici sınıflar açısından tam gerçeği ifade eden "Türk-Amerikan çıkar özdeşliği" sloganı doğdu. ABD, o dönemde, antikomünist (antisovyet) haçlı seferinde her türlü militer ve militan desteğe cömertçe fiyat biçme kararı ve gücündeydi. Bu sıralarda siyasal iktidarı (bürokrasinin bir kanadıyla birlikte) ele geçirmekte olan Türkiye burjuvazisi ise, düzenin istikrarı ve idamesi açısından mutlak ihtiyaç duyduğu özellikle ekonomik destekler karşılığında sunabileceği, satabileceği tek bir metaya sahipti: Ülkenin stratejik önemi, yani jeopolitiği. Bir anlamda,

Türkiye'nin dış politikasının İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana tarihi jeopolitiğinin hazır alıcısı ABD başta, Batı Bloku'na en çok fiyata satılması çabalarının hikayesinden ibarettir. Soğuk Savaşın başlangıcında Türkiye'de belirli bir iktisadi model uygulamaya konuluyor, belirli bir sınıfsal dengeye dayanan iktidar bloku oluşuyor, ortaya çıkan ideolojik, kültürel ve siyasal yapı uluslararası kapitalizmin genel stratejisine tam bir uyum gösteren niteliklere sahip oluyordu ve böylece de tam bir çakışma içinde Türkiye'nin savaş sonrası konumu belirleniyor, buna tekabül eden iç rejim ya da ona tekabül eden dış politika aynı madalyonun birer yüzü olarak kendi dinamikleriyle ortaya çıkıyordu.

Bugün de benzer bir çakışmanın söz konusu olduğuna inanıyoruz. Bir başka ifadeyle, Türkiye'nin ve dış politikasının kimi yapısal özellikleriyle kimi iç gelişmeler, dıştan gelen ve Türkiye'yi Ortadoğu'da bazı misyonlara yönlendirecek dayatmalarla çakışabilecek, uyum gösterebilecek özellikler taşımaktadır. Bu, belirli bir dış politikaya ya da dış etkilemeye tekabül eden bir iç rejimin sonradan oluşacağını iddia etmek anlamına gelmemektedir. Böylesi bir dış role uygun bir iç rejimin, mevcut yapısal özellikler ve güncel gelişmelerle zaten neredeyse mevcut olduğu, geri kalan modifikasyonların da kolaylıkla eklenebileceği söyleniyor sadece. Burada dış etkenlerin rejim açısından iç dönüşümlere neden olacağını, yani dış etmenlerin iç gelişmeleri belirleyeceğini de iddia etmiyoruz. Aksine, yapısal özellikleriyle ve 12 Eylül sonrası gelişmeleriyle Türkiye'nin iç ve dış politik rejimine en uygun bir dış konjonktürün, beklentilerin ve dayatmaların oluşmakta olduğunu söylüyor, buna ilişkin politikaların hem iç hem dış yapıların aynı yöndeki etkileriyle oluşacağını belirtiyoruz. 24 Ocak kararlarının 12 Eylül'de kendi siyasal rejimini getirmesi gibi, yeni dünyanın, bu dünya içinde Türkiye'den beklentilerin (biçilecek rollerin), Türkiye'nin bazı yapısal özellikleri ve 12 Eylül sonrası oluşumların hep birlikte uyum içinde kendi dış politikasını da yaratacağını, bunun üzerine de o dış politikaya tam tekabül eden iç rejim için içerde yeni rotüşlerin gündeme geleceğini öne sürüyoruz.

Çalışmamızın bu bölümünde, yukarıda özetlediğimiz yeni konumu kabul edilebilir, hatta arzu edilir kılan yapısal özellikleri ve 12 Eylül sonrası gelişmeleri kısaca tez anabaşlıkları olarak ve tartışmaya açık bir biçimde sunacağız. Amacımız, iddiaları gerekçelendirmek, kanıtlamak, yanıtlar sunmak değil, sorular oluşturmaya çalışmaktır.

1) Türkiye ekonomisi dışa bağımlıdır. Bir başka ifadeyle, ekonominin işlemesi ve en temel toplumsal gereksinmelerin minimum düzeylerde olsun karşılanabilmesi için dış kaynağa muhtaçtır sistem. 45 yıldır bu dış destek ekonomik ve askeri yardım olarak (kredi-borç-hibe biçiminde) ülkeye verilegelmiştir. Türkiye burjuvazisi ülkenin jeopolitiğini, yani "stratejik önemi"ni pazarlamış, karşılığında sürekli ve bazen oldukça cömert boyutlarda (kuşkusuz ağır bedeller karşılığında) dış ekonomik (ve siyasal ve askeri) destek sağlayabilmiştir. "Stratejik önem"in artması (en azından alıcılar nezdinde azalmaması), yani jeopolitiğin para etmesi, dış dünyada gerginlik ve çatışmanın (en azından potansiyel olarak) varlığına bağlıdır. Bir başka ifadeyle, yumuşama, silahsızlanma, barış, gerginliklerin azaltılması,

vb. burjuvazinin "altın yumurtlayan tavuğu"nun kesilmesi demek olmaktadır. Şimdiye dek "stratejik önem" soğuk savaş koşullarında anlamını ve değerini buluyordu ve dolayısıyla da militarizm üretmek Türkiye burjuvazisi için en önemli kazanç kapısıydı. Soğuk savaşın sona ermesi, Türkiye burjuvazisinin dışarda militarizm üretme ihtiyacını ortadan kaldırmamış, aksine daha acil hale getirmiştir. Bu koşullarda burjuvazi uluslararası pazarda rekabet gücüne sahip tek ticari metası olan jeopolitiğini (yani ülkenin emperyalizm açısından "stratejik önemi"ni) bu kez rekabet halindeki emperyalist güçler arasında açık arttırmaya çıkarabilecek, şimdiki konjoktürde en uygun yer olduğu için de malının değerini artıracak militarizmi Ortadoğu'da üretmeye çalışacaktır. Zaten alıcılar da Türkiye'yi bu pazarda beklemektedirler.

2. Türkiye hakim sınıfları ayrıca iç düşmana da ihtiyaç duyagelmişlerdir.

a) Dış düşmanı somutlaştırmak, daha da tehlikeli göstermek, iç disiplini geliştirmek için dış militarizm üretiminin bir uzantısı olarak iç düşmanlar yaratılmıştır. "5. kol" dış düşmanın bir savaş yöntemi olarak, en son ve sık sık General Evren tarafından boşuna yinelenip durmamıştır.

b) İç düşman, arada yardım verecek müttefiklerin gözünü korkutmak, yardımın şişirilmesi için bir şantaj aracı olarak da kullanılagelmiştir.

c) Temelde güçsüz ve cılız olan, toplumsal istek ve gereksinimlere yanıt veremeyen, dolayısıyla da halktan korkan hakim sınıflar iç düşmanların varlığına sığınarak demokrasiyi sınırlamada (dış tehlikelerle çevrili olmaya ek olarak) bir meşruiyet aracı yaratmaya da çalışmaktadırlar. Dolayısıyla, yapısal olarak Türkiye'de sistem iç ve dış düşman bütünselliği çerçevesinde zorunlu olarak militarizm üretmekte, bu arada bunu bir ticari metaya da dönüştürerek ülkenin geleceği pahasına para kazanmaktadırlar. Bu para, dıştan gelen kredi-borç-hibe'den içerdeki sınıflararası servet transferlerine kadar uzanmaktadır.

d) Militarizm, ilkel ve geri burjuvazinin, iktidarı paylaştığı ceberrut devlet geleneğinden gelme bürokrasinin, öteki asalak sınıf bağlaşıklarının, dış politikada önemli özerkliğe sahip sivil - asker bürokratların, halkın içine kıstırıldığı kültürel geriliğin ideolojik değerlerine de son derecede uygun düşmektedir.

Sonuç olarak, uluslararası konjoktürde ve esas olarak Avrupa'da düşman imajlarının yıkıldığı bir tarihsel dönemde, Türkiye'nin "stratejik önemi" azalmakta, yani jeopolitiği para etmez olmakta, burjuvazinin hayat damarları kesilmiş olmaktadır. Oysa, Türkiye kapitalizmi düşmansız yaşayamaz, militarizm üretmeden emperyalist kırıntılardan yaşamsal ihtiyaç duyduğu yardımı toplayamaz. İç ve dış düşman gereksinimi (militarizm üretmek) Türkiye'nin hakim sınıfları açısından uyuşturucu bağımlılığı gibidir; son 45 yılın kemikleşmiş alışkanlığıdır. Sistem sürekli militarizm üretmeye kurgulanmıştır ve bu dış politikada da bir müptelalığa, yapısal bir özelliğe dönüşmüştür. Öyle ki, Türkiye dış itibarını, bazı kurumlardaki yerini, vs. dahi jeopolitiğinin değerine borçlu hale gelmiştir. Jeopolitiğin değeriyse,

kuşkusuz, militarizmin üretilebilmesine bağlıdır. Bu yapı içinde otoriter devlet, dış politika ve uluslararası militer bağlantılar hep militarizmin yeniden üretimine göre yapılandırılmışlardır.

3. Türkiye'nin dış bağlantıları da militarizmin yeniden üretimine doğrudan ve önemli boyutlarda katkıda bulunmaktadırlar. Dış yardım karşılığı üstlenilen, çoğu doğal olarak askeri nitelikli yükümlülükler bir yandan ihtiyaçları ve yardıma bağımlılığı artırmakta, öte yandan da stratejik yükümlülüklere bağlanan dış politika daha da militerleşmekte, içerdede geniş bir askeri örgütlenme ve mentalite "ordu millet" ideolojisini yaygınlaştırarak militarizmi yeniden üretmektedir.

4. Çok yönlü bağımlılıklar zinciri içine kıstırılmış olan Türkiye'nin, burjuvazi açısından kâr getirici olmasa dahi, dış baskılarla askeri misyonlar yüklenmeye, emperyalizmin dayatmalarına karşı durabilmesi zaten olanaksızdır. 45 yıldır temel dış politika çabalarının dışarıdan yardım koparma uğraşlarından ibaret olması *bir süreç olarak* boyun eğmeyi, çaresizliği, susmayı, kişiliksizliği kalıcılaştırılmış; bir dış ilişkiler kalıbı oldukça bunları ülkenin dış politika kişiliğinin, diplomasisinin temel öğeleri yapmıştır. Sonuçta ortaya kafaca, ruhça, psikolojikman bağımlılık çıkmıştır ki, ülkeyi her türlü karanlık tuzak karşısında baştan çaresizliğe mahkum etmektedir.

Görülüyor ki, Türkiye'nin ekonomi politiği ve ondan neşet etmiş, son 45 yıl içinde de kendi öz dinamikleri ve kurumsal-ideolojik yapılanmasıyla kemikleşmiş dış politikası, bu yazıda ülkeye biçileceği öne sürülen rolleri yerine getirmeye dünden (1946'lardan) hazırdır. İçeride yine de her tür yapılaşma dünyadaki böyle bir role, yani münhasıran Ortadoğu'da emperyalist saldırının jandarmalığına göre oluşturulamamıştır. Türkiye kuşkusuz bu işlevi özellikle 1950-60 döneminde yerine getirmiş, 12 Eylül sonrasında da yeniden yapılandırılarak oldukça hazır hale getirilmiştir ama Doğu-Batı bağlamı içindeki konumundan kaynaklanan bir 'Avrupalı Batılılık' ve onun gerekleri minimal düzeyde (örneğin, 50'lerin kısıtlı demokrasisi) 1946'dan buyana iç siyasaya eklemlenmişti. İşte şimdi artık bu fazlalık (askeri-cerrahi) bir operasyonla sistemden sökülüp atılabilir, egemen sınıflar da daha rahat nefes alır hale gelebilir. Bunun ciddi politik-kültürel-ideolojik sonuçlar doğuracağı kesindir. Türk-İslam sentezi çerçevesinde oluşturulacak, dünyadaki yeni konuma uygun yapıda, ikinci savaş sonrası Doğu-Batı bağlamı içindeki işlevleri nedeniyle gerekli olan ve günümüze dek kör topal süren "soğuk savaş demokrasisi"ne dahi yer olmayabilir, onun yerine soğuk savaşın mirası militarist "ulusal güvenlik devleti"nin kurumları iyice ve tek başına yerleştirilir. Hatta yeni otoriter yapının yürütücüsü de şu ya da bu biçimde bir Batıcılığın hâlâ ideolojik etkilerini sürdürdüğü Ordu da olmayabilir, Türk-İslam sentezinin sivil militarizmi ülkeyi koyu bir karanlığa sürüklemenin temel ajanları olarak seçilebilir.

Türkiye'yi Ortadoğu'nun bunalımlarında boğmaya yönelik yeni misyonların dayatılmasının kolaylaştırılmasında 12 Eylül sonrası gelişmeler de önemli rol oynayacak niteliktedir. Herşeyden önce, 12 Eylül'le birlikte toplumda ve sistemde militarizmin yaygınlaştırıldığı kuşkusuzdur. Devletin başta anayasası olmak üzere tüm yasaları ve

TRT'siyle, YÖK'üyle temel kurumlarının militerleştirilmesi, ülkenin yeni konumuna uygun bir toplumsal altyapıyı iyice hazırlamıştır. Dış politika alanında son 10 yıldır özellikle Ortadoğu'ya yönelik Amerikan Çevik Gücü'ne ilişkin alınan yükümlülükler ve imzalanan anlaşmalar da bu bağlamda yeni anlamlar kazanmaktadırlar. 12 Eylül'den bu yana Suudi sermayesinin Türkiye'ye akını, Rabıta olayıyla sadece bir ucu açığa çıkan karanlık rabıtaların on yıl içinde aşama aşama örülmesi dikkate alınması gerekli öteki gelişmelerdir. İrtica ve Kürtler ise, komünizme ek iç düşmanlar olarak özellikle Ortadoğu'ya ilişkin çok özel mizansenler için de gündemde tutulabileceklerdir. İlerde Ortadoğu misyonlarına yönelik militarizm üretme süreçlerinin iç boyutu olarak "şii kaynaklı irtica" ya da "ülkenin bölünmez bütünlüğüne karşı oluşan Kürt tehdidi" türünden iç-dış düşmanlar basınımızın manşetlerini süsleyebilir, Atatürk barajı nedeniyle bir "su sorunu" ortaya çıkabilir, başta Suriye, Araplar Türkiye'ye karşı birleşebilir, vb.

Bu yazıda, karanlık bir olasılığın da Türkiye ve dünya açısından gündemde olabileceğini ve bunun sistemde (Türkiye ve kapitalist metropollerde) güçlü dayanaklarının var olduğunu öne sürüyoruz. (*) Böyle yaparken, kuşkusuz, ülkemizde aydınlık bir geleceğin sağlam temellerinin varlığını da yadsımıyoruz. Önemli olan, Türkiye'nin yaşamsal önemdeki bir dönemecin kavşağında bulunduğu gerçeğini vurgulamak, bu konuda araştırma ve tartışmaya geniş boyutlarda başlanılması gereğine işaret etmektir. Toplumun önünde geniş olanaklar kadar ölümcül tehlikeler de bulunmaktadır. İnanıyoruz ki, bu dönemeçten ülke ve emekçi çoğunluğun yararları yönünde çıkış yolları yaratmada sosyalistlere büyük görevler düşmektedir. Türkiye (ve yeni koşullarda aslında bütün dünya) sosyalizme ve sosyalistlere hiç bu denli ihtiyaç duymamıştı. ❑

***Yeni patlak veren Azarbeycan bunalımı ile ilgili olarak hükümetiyle, muhalefetiyle, dışişleri örgütüyle, basını, TRT'si ve öteki kurumlarıyla bir bütün olarak alınan tavır, sistemin militarizm üretmeye, yeni düşmanlıklar, gerginlikler, bunalımlar yaratmaya ne denli hazır, ne denli uyarlanmış olduğunun yeni bir kanıtıdır. Sistem, sürekli bunalım koşullarından medet umar, militarizmin yeniden üretimine zorunluluk duyar durumdadır. Televizyon ekranlarındaki sahnelere monte edilen akan kan görüntüleri, sistemin düşmanlıklara susamışlığının yine sisteme özgü kaba ifadesi olmaktadır. Buradaki çarpıtma; Moskova televizyonunda bir yas ve gözyaşı ifade eden bu görüntülerin, TRT'de, Moskova televizyonundan alındığı belirtilmeksizin "Ruslar Türk kanı akıtıyor" izlenimini verecek biçimde topluma yansıtılıyor olmasıdır. Üstelik bu oyunda rol alan aktörlerin hemen hepsinin ortaya çıkan bunalımda alınan tavırların ülkenin başına büyük sorunlar yaratacağının bilincinde olmalarına karşın, kendilerini yanlıştan alıkoymamaları bütün alanlardaki nesnel, yapısal, sistemden kaynaklanan nedenlerin varlığını ve gücünü göstermektedir. Böylece, Türkiye, bu yapı ile, dış maceralara ve bunların getirebileceği felaketlere son derece de açık bir konum içinde olmaktadır.*

Geçmişten Geleceğe :

XIX. YÜZYIL OSMANLI DEĞİŞİMİ ÜZERİNE GÖZLEMLER

Taner Timur

Osmanlı tarihinin dönemlenmesinde son yüzelli yıl, hepsi de nötr ve bilimsel olma iddiasını taşıyan çeşitli terimlerle ifade edilmiştir. Bununla beraber söz konusu terimlerden "modernleşme", "batılaşma", "laikleşme" gibilerinin olumlu bir değer yargısını ifade ettiğini, buna karşılık aynı dönemi "yarı sömürgeleşme" olarak niteleyen terimin de olumsuz bir değer yargısını içerdiğini söyleyebiliriz. Bu demektir ki, Osmanlı son dönemini değerlendirmede kullanılan iki karşıt yaklaşım vardır. Bu yaklaşımların teorik temellerini ve geçerliliklerini tartışmadan önce, geçici bir biçimde kavramsal bir bütünlük sağlamak üzere söz konusu dönemi "geleneksel Osmanlı toplumunun değişimi" olarak niteleyelim ve bizce bu değişimi en doğru biçimde kavramımızı önleyen ideolojik bir unsur üzerinde duralım.

Tarih disiplini, tek başına bir *bilim* değildir. Ancak Aydınlanma döneminden itibaren sosyal bilimlerin gelişmelerine paralel olarak vakayiname (kronik) tarihçiliğinden uzaklaşılmış, tarihi analizler mümkün olduğu kadar diğer bilim ve tekniklerden yararlanmaya başlamışlar [(1)], hatta bunların bir sentezi olması yönünde bir gelişme göstermişlerdir. Bununla beraber tarih disiplinini hiç de bilimsellik iddiası taşımayan, fakat bu iddiayı tüm disiplinlerden daha fazla etkileyen unsur tamamen ideolojik nitelikli bir unsur olmuştur. Bu da milliyetçiliktir.

---

1. Tarih yazımının yararlandığı yöntem ve tekniklerin zenginliği hakkında bk. ***L'Histoire et ses Methodes**, Kolektif eser, Paris, . 1961 .*

Günümüz dünyası ulusal devletlerden oluşur. Her ulus-devlet kendi kimliğini ve kendi türdeşlerini korumak için, bütünleştirici bir görüşe ihtiyaç duyuyor ve tarihini de aynı yaklaşımla ele alma eğiliminden kurtulamıyor. Bununla beraber uluslararası kapitalizmin milli sınırları sarsıcı ve dünyayı eşitsizlikler içinde birleştirici etkileri, ulus-devlet birimlerinin varlığını tehdit eden bir gelişme gösteriyor ve milliyetçiliğin etki alanını daraltıyor. Buna XX. yüzyılda milliyetçiliğin aşırı biçimlerinin neden olduğu savaşları ve kırımları da eklersek, günümüzde milliyetçi ideolojinin eski itibarına sahip olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Ancak ilave edelim ki, bu sözlerimiz daha çok Batı dünyası için geçerlidir. Gerçekten Batı'da milliyetçilik, günümüzde, geçen yüzyılın sonlarında ve bu yüzyılın başlarında açıkça ve gururla ilan edilen bir ideoloji olmaktan uzaktır. Bugün Batı'da, küçük bir azınlığın dışında, davranışları itibariyle tamamen milliyetçi sayılabilecek kimseler bile, milliyetçiliklerini ilan etmekten çekiniyorlar. Kısaca, çağdaş batı ülkelerinin milliyetçiliği kendini gizleyen, utangaç bir milliyetçiliktir. Bununla beraber bu halleriyle de tarihi çalışmaları etkilenmekten geri kalmamaktadır.

Osmanlı Devleti'ne gelince, burada tamamen tersine bir gelişim şemasıyla karşılaşıyoruz. Osmanlı İmparatorluğu çeşitli etnilerin ve dinlerin karıştığı mozaik bir yapıdaydı. Milliyetçilik böyle bir yapıyı çözecek bir potansiyel taşıyordu ve bu bakımdan yönetici zümre açısından tehlikeli görülüyor, baskı altında tutuluyordu. Bu nedenledir ki bu ideolojiye, ilke olarak en çok muhtaç görünen Osmanlı halkları bile başlangıçta özlemlerini ulus-devlet yönünde değil, Osmanlı Devleti'nin reformu yönünde dile getirmişlerdir. Antik tarihi dolayısıyla Batı kamuoyunu farklı bir biçimde etkileyen Yunan bağımsızlık hareketini ve bunun sonucu olarak kurulan devleti burada parantez içine alıyorum. Fakat bu konuda bile, 1830'da kurulan küçük Yunan Devleti'nin kendi kaderine terkedildiğini ve Fenerli Rum Camiası'nın dahi Osmanlı Devleti'ni terketmediklerini kaydedelim.

Osmanlı yönetici zümresinin milliyetçiliğe gelince, burada tarihi zorunluluklar , söylediğimiz nedenlerle, bu ideolojinin daha da farklı biçimde somutlaşmasına yol açmıştır. Gerçekten Batı'da ulusal akımlar gelişirken ve İtalya,Almanya'da olduğu gibi ulusal birlikler gerçekleşirken, Osmanlı Devleti bu gelişmeden etkisiz kalmaktaydı. Kaldı ki, sanayileşme hareketinin dışında kalan ve bu yüzden askeri gücünü kaybeden Osmanlı Devleti, büyük devletlerin çıkar çatışmalarının alanı olmaya başlamıştı. Osmanlı yöneticileri geçen yüzyılın ikinci yarısında ***milliyetçilik*** yerini tutmak üzere ***Osmancılık*** akımını geliştirmeye başlamışlardır.

Geleneksel ideolojisinde mevcut olmayan "Osmancılık" kavramı, görünüşte Osmanlı Devleti'nin din ve etni itibariyle farklı olan unsurlarını Amerika tipi bir "melting pot" içinde eritecek, "ittihad-ı anasır"ı sağlayacak, kısaca yeni ve modern bir kimlik yaratacaktı. [2] Böylece çağdaş koşullara ve tarihin akışına uygun bir "vatandaş" kate-

---

*2. Ahmet Mithat Efendi **Üssi İnkılab**'ında "Osmanlı" terimini "bir alay halkı bir milliyet... ve belki bir siyasi kardeşliğe bağlamak kaziyesi" (Cilt: I, sayfa: 11) olarak tanımlanıyor.*

gorisi ortaya çıkacaktı. Ne var ki gerçek gelişme bu yönde olmamıştır. Bunun nedeni açıktır. Söz konusu "Osmanlıcı" akım, çağdaş ve birleştirici olabilmek için laik olmak ve şeriatı radikal bir biçimde reddetmek zorundaydı. Çünkü şeriat müslüman olmayanlar *zımmi* statüsü altında ikinci sınıf vatandaş sıfatına sokuyor ve böylece onların eşitlik özlemlerini farklı kanallara yöneltiyordu. Gerçi Tanzimat'tan itibaren girişilen "reform" hareketleri gayri müslim unsurların da devlet idaresine katılmalarını sağlamıştı ve gerçekten de bu dönemde Hıristiyan Osmanlılar Osmanlı Devlet aparatından birçok yüksek mevkiler işgal etmişlerdi. Fakat, bu durum tamamen sultanın, daha gerçekçi bir ifadeyle yönetici kliğin iradesine bağlı olduğu gibi, görev alan hıristiyanları islami bir formasyona sahip olmak gibi garip bir yükümlülükle yüklüyordu. Bu yüzden Osmanlı reformları, kendilerinden yüzyıl önce Fransız Devrimi'nin yarattığı laik ve kanun önünde eşit "vatandaş" kavramını yaratamamış ve bu nedenle de gayri müslim Osmanlı hakları tarafından tamamen benimsenmemiştir. M. Reşit Paşa'nın yetiştirmesi tarihçi Cevdet Paşa'nın, gerçekleşmesinden yüzyıl kadar sonra, Fransız ihtilalinden "fitne ve fesat ateşi","reziller takımı sokaklara düştü"[3] diye söz ettiği göz önünde bulundurulursa, yukarıdaki sözler daha iyi anlaşılacaktır.

Çok kaba hatlarıyla özetlemeye çalıştığım bu gelişim, somut olarak şu sonucu doğurmuştur: *Osmanlıcılık* terminolojisi altında *Türkçülük* gelişmiş; başka bir deyişle *Osmanlıcılık,* adını söylemeyen *çekingen* bir milliyetçilikten başka birşey olamamıştır. Bu konuda verilebilecek en anlamlı örnek sanırım, Osmanlı düşünce hayatına "vatan"ve"özgürlük" kavramlarını sokan Namık Kemal'dir. Unutmamak gerekir ki Namık Kemal, şeriat'dan bağımsız bir "özgürlük" ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bütünlüğünün dışında bir "vatan" kavramı geliştirememiş ve kendi çağının da gerisinde kalmıştır. Bu husus Namık Kemal ile ilgili bir incelemede açık bir biçimde dile getiriliyor. Bu incelemede şu satırları okuyoruz: "(N. Kemal) bilinçli bir Türkçü ve milliyetçidir... Onun milliyetçi anlayışını belirten yanıltıcı yargılara varanlar olmuştur. Namık Kemal'i bir Osmanlı milliyetçisi olarak gösterenler, onun kullandığı sözcüklerde neyi anlatmak istediğine dikkat etmemişlerdir. O, **Osmanlı milleti** ya da sadece **millet** derken , yalnız **Türk'ü** düşünüyordu. (yazar altını çiziyor, T.T.) Fakat imparatorluğun parça bohçasına benzeyen durumu, Türk sözcüğünü her zaman ve açıkça söylemek olanağı vermiyordu."[4] Yazarın heseba katmadığı nokta, ittihatçı yönetimden itibaren, yani Türkçülük gizlilikten çıkıp açıklığa kavuşurken, Namık Kemal'in bu yönü kuvvetle hissedilmiş ve efsaneleştirilmiştir.

Milliyetçi gelişmenin Osmanlı devletinde Batı'dakinin tersi bir evrim şeması geçirmesi ve sentezci bir ulusal anlayışın yaratılması

---

*3. **Cevdet Paşa Tarihi**, Seçmeler (haz. Dr. S. Irmak, B.K. Çağlar) İstanbul, 1973, Cilt:I, s:423, 464*

*4. Hikmet Dizdaroğlu; **Namık Kemal**, Varlık Yayınları, İstanbul, 1982, (10. baskı), s:18.*

herşeyden önce müslüman yönetici zümrenin çıkarlarıyla ilgilidir. Saraylar, konaklar ve yalılarda büyük bir refah içinde yaşayan bu zümre aslında, bireysel planda gayri-müslim tüccar ve sarraflarla tam işbirliği halindeydi. Buna rağmen sınıfsal bir nitelik de almayan bu dayanışmada iplerin ucu daima Osmanlı yöneticilerinin ellerinde olmuş ve gerektiğinde "gavur sarraflar" yok sayılmışlar, bunları rasyonel müdahalelerle sanayiyi teşvike yöneltmek düşünülmemiştir. Söz konusu tutum Osmanlı kültür gelişmesini de etkilemiştir. Örneğin 1870'lerden itibaren ilk ürünlerini veren Osmanlı romanı, ülkenin iktisadi ve kültürel hayatında önemli bir rol oynayan gayri müslim unsurlara hiçbir yer vermez. Daha çok Batılı aristokrasiyi taklide çalışan -zamanın deyimi ile- "Osmanlı kibarları"nı anlatır ve bunların Boğaz'daki, Çamlıca'daki ve Kağıthane'deki araba ya da kayık sefalarını sergiler. Tamamen rantiye bir zümre olan bu "kibar"lar kritik bir biçimde verilseler ve yer yer gülünç kılınsalar bile, söz konusu romanlar Osmanlı sosyolojik realitesini tüm karmaşıklığı içinde daha iyi kavramamıza pek yardımcı olamazlar.

Osmanlı yönetici zümresinin tutumu, kendi açısından kolaylıkla anlaşılabilir. Anlaşılması daha zor olan husus, bu karmaşık toplumun neden rasyonalist ve laik bir muhalefet çıkaramadığıdır. Bu konunun açıklanması, geleneksel Osmanlı düşüncesinin analizini de kapsayan ve buradaki amacımızı aşan bir tartışma gerektiriyor.

Çağdaş analizleri değerlendirmeye çalışmadan, yukarıda geliştirdiğimiz ana fikri vurgulayalım: XIX. yüzyıl Osmanlı yönetici zümresi, çağın egemen akımı olan ve ulusal pazarlara paralel olarak ulusal devletlerin kurulmasına yol açan ulusculuk akımını sadece etnik boyutuyla görmüş ve bu konuda birleştirici değil bölücü bir rol oynamıştır. Belli bir tarihi gelişimin sonucu olarak büyük ticaret ve sarraflık işleri gayri müslimlerin elinde olduğu ve bunlar da Osmanlı tebaası bulundukları halde, bu unsurları (müslüman tüccarlarla birlikte) sınıf olarak koruyacağına, dış borçlanma ve kendi çıkarları aleyhine ticaret anlaşmaları imzalama yöntemleriyle yarı sömürgeleşme yolunu açmıştır. Tek kelimeyle kısa vadeli mali çıkarlarını, uzun vadeli iktisadi çıkarlarına tercih etmiştir. Batı'da bizdeki gayri müslümlerin durumuna yahudilerin durumu benziyordu. Oysa Fransız Devrimi'nden sonra özgürleşen ve hisseli vatandaş haline gelen yahudiler, Batı kapitalizminin gelişmesine büyük bir katkıda bulunmuşlardır. O kadar ki, M. Weber'in kapitalist gelişmede protestanlığın rolünü belirten tezine karşı W. Sombart aynı gelişmede yahudiliğin rolünü vurgulamıştır. [5] Osmanlı devletinde ise tam tersine gayri müslim unsurlar giderek sermayelerini dışarı çıkarmışlar ve Batı kapitalizminin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Osmanlıların gerek çıkar hesaplarından, gerekse bilgisizlik ve bağnazlıktan doğan bu tutumunu gören ve eleştiren batılı yazarlar olmuştur. [6] Hatta bu yüzyıl başlarında bile Türk aydınlarına bu yönde telkinlerde bulunan fikir adamları çıkmıştır. Türk

---

5. W. Sombart; ***L'apogee du Capitalisme***, *Paris, 1932. Ayrıca* ***Les Juifs et la Vie Economique***, *Paris, 1911.*
6. *Beniot-Brunswick;* ***Reformes et Capitulations***, *Paris, 1869.*

düşün hayatında şairliğin çok ötesinde bir rol oynayan Yahya Kemal, bu konuda Fransız tarihçisi Albert Sorel'in fikirlerini aktarır. Açıklayıcı nitelikleri dolayısıyla bunları aynen biz de naklediyoruz: "Müverrih Albert Sorel, ziyaretine gelen birkaç Türk'e hitaben 'Osmanlı anasırının ittihatına (unsurlarının birleşmesine) taraftarsınız değil mi? Siz müslümanlar, Türkler aranızda ittihat ediniz. Hıristiyan Osmanlıları hariçte ve dahilde siyanet edecek (koruyacak) bir kuvvete malik olunuz. Osmanlı ittihatı anasırı hasıl olur'demişti." [7] Ne yazık ki Yahya Kemal bu tezi tartışma gereğini bile duymamıştır.

Osmanlı yönetici zümresiyle, büyük kesimi itibariyle gayri müslim bir Osmanlı burjuvazisinin laik ve eşitçi bir hukuk çerçevesinde işbirliği Osmanlı devletini çözülmeden kurtarabilir miydi? O günkü sınırları içersinde Osmanlı imparatorluğunun varlığını sürdürebilmesi, açık bir şekilde olanaksızdı. Fakat söz konusu işbirliği Osmanlı modernleşmesini çok daha köklü ve hızlı bir biçimde gerçekleştirebilir ve imparatorluğun içinden, çok daha küçük, fakat daha çağdaş bir devlet çıkarabilirdi. Çıkar örgüsü dışında, bu konuda Osmanlı yöneticilerini ürküten bir unsur da, söz konusu sentezin Osmanlı devletinde gayri müslimlerin egemen olmasına ve Türk unsurunun yok olmasına yol açması korkusu olmuştur. Bu endişe özünde haklı mıydı? Gerçekten tarihçiler, özellikle Rumlarda bu yönde bazı özlemlere işaret etmişlerdir. Fakat radikal bir reformla laikliğin ve yeni bir vatandaş statüsünün yaratılması, artık etniler ve dinler arasındaki kavgayı temelsiz kılacak, en azından yumuşatacaktır. Unutmamak gerekir ki Tanzimat Fermanı (1839) ve İslahat Fermanı (1856) gibi sınırlı adımlar bile Yunanistan'da çok olumlu yankılar yapmış ve bir çok Yunanlı, Osmanlı devletine dönmüşlerdir. Osmanlı devletinde "Rum milleti"nin durumunu inceleyen batılı bir tarihçi, birçok Rumun Türkçe'den başka bir dil bilmediğini ve standard bir Rumca olmadığı için Rumların çoğu kez kendi aralarında bile anlaşamadıklarını belirtmiştir. [8] Yahudilerin ise zaten Osmanlı devletine egemen olma gibi bir iddiaları yoktu. Buna karşılık tam bir güvenlik içinde bulunsaydılar[9] Batılı ülkelerde olduğu gibi Osmanlı gelişimine önemli bir katkıları olabilirdi. Ermenilere gelince, bunların içinde Fenerli Rumlara tekabül zengin bir *Amira* zümresi bulunuyordu. Bu zümre en azından XIX. yüzyılın son çeyreğine kadar Osmanlı yönetici zümresiyle tam bir dayanışma içinde olmuş ve -*Dadyan* ve *Balyan* aileleri örneğinde olduğu gibi - gerek sanayileşme gerekse mimaride önemli bir rol almışlardır. [10] Kısaca, çeşitli cemaatler birtakım organik konularla 'millet' haline

---

7. Yahya Kemal; ***Mektuplar, Makaleler,*** *İstanbul, 1977, s;153.*

8. *Richard Clagg;* ***"The Greek Millet in the Ottoman Empire",*** *(B. Braude ve B. Lewis'in yayınladıkları* ***Christians and Jews in the Ottoman Empire,*** *başlıklı kolektif eserde) Londra, 1982, cilt:I, s:185-207.*

9. Yahudiler bu güveni, yeniçeri kırımı ile birlikte en zengin bazı Yahudi ailelerin yokedilmesi ve servetlerinin müsaderesi sırasında kaybedilmişlerdir.

10. Hagop Barsoumian; ***"The Dual Role of the Amira Class Within the Ottoman Government and the Armenian Millet: 1750-1850."*** *(B. Braude-B.Lewis, a.g.e. cilt:I, s:171-184).*

getirilerek [11] *bölücülük* teşvik edileceğine tüm ülke çapında laik bir hukuk egemen kılınsaydı tarihin akışına uygun bir süreç içine girilmiş bulunulurdu. [12] Böyle bir gelişimin Türk-müslüman halk tarafından da pek üstünde durulmayan ayrı ve çok önemli bir avantajı vardı ki, onu da şöyle özetleyebiliriz. Bilindiği gibi Osmanlı devleti'nde gayri müslimler haraç vergisi veriyorlar, buna karşılık askerlik yükümlülüğünden muaf tutuluyorlardı. Bu durum XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren devamlı kaybedilen savaşlarla Türk - müslüman köylüsünün giderek erimesine ve topraklarının yavaş yavaş gayri müslim tefecilerin eline geçmesine yol açmıştır. Bu gelişim Türk- müslüman halkın da yönetici zümrenin çıkarları uğruna nasıl feda edildiğini açıkça gözler önüne sermektedir.

Şimdiye kadar ileriye sürdüğümüz gözlemlerle Osmanlı devletini uluslararası ilişkiler örgüsünün dışında tek başına birim olarak ele aldık ve çağının egemen akımların rasyoneli açısından eleştirdik. Burada şu soruyu sormanın sırası gelmiş bulunuyor. : Acaba Osmanlı yönetici zümresi, kendisi istese bile, bulunduğu uluslararası ilişkiler ağında, söz konusu laik sentezi gerçekleştirebilir miydi? Yunan ihtilali sırasında Batı'nın müdahaleri anımsanırsa, büyük devletler böyle bir modernleşme sürecine müsaade ederler miydi? Böyle bir soruya verilecek yanıt ister istemez ihtiyatlı ve hipotetik olmalıdır.

Elbette ki çözülmekte olan ve çeşitli iştahları kamçılayan bir imparatorluğun bünyesinden modern bir devletin çıkması, zamanın güçlü devletlerinin hoşuna gidecek bir şey değildi. Fakat unutmamak gerekir ki, onlar da aralarında çıkar çelişkileri içindeydiler ve bu çelişkiler Osmanlı devletine ihmal edilmeyecek bir manevra marjı veriyordu. Ayrıca büyük devletlerin Osmanlı devletine müdahaleleri aslında tamamen çıkar hesaplarına dayandığı halde, bunları gayri - müslim halkların eşitsizliği tezi ile meşrulaştırıyorlar ve kiliselerin mezhebine göre Osmanlı devletini nüfuz bölgelerine ayırıyorlardı. Bu yüzden Osmanlı aydınlanması, bunların maskesini düşürecek, ayrıca ülkelerinin ilerici kamuoyunun desteğini kazanacaktı. Bütün bu nedenlerle Osmanlı tarihinin son dönemi yazılırken, bir yandan toplumun sosyoekonomik ve kültürel çözümlemesi yapılmalı, öte yandan da bu toplumun nasıl bir uluslararası ilişkiler örgüsü içinde yer aldığı ve bu ilişkilerin hassas dengeler ve çatışmalar içindeki gelişme dinamiği aydınlatılmalıdır.

Günümüzde Osmanlı değişimi daha çok fikir ve kuramsal alandaki gelişmeler, ya da "modernleşme" süreci olarak ele alınıyor. B. Lewis ve N. Berkes'in belli bir genellik çerçevesinde bu süreci anlatan

---

11. B. Braude'nin gösterdiği gibi, gayri müslimlerin "millet sistemi" içinde örgütlenmeleri aslında XVIII. yüzyılın ürünüdür. Braude, fikrin başlangıç noktası olarak Küçük Kaynarca Anlaşmasını (1774) veriyor. Bk. ***"Foundation Myths of Millet System"****, a.g.e. cilt:I, s:73.*

12. Osmanlı Devleti'nin gayri müslim burjuvaziyi bir sınıf olarak korumamasına rağmen, F. Braudel bunları devletin yaşamının (survie Turque) "artisan"ları olarak görüyor. Bk. ***Civilisation Materielle****, Paris, 1979, cilt:III, s:415.*

eserleri [13], değişimi uluslararası ilişkilerin dışında değerlendiriliyorlar. Aynı gelişimi siyasi fikirler tarihi açısında ele alan ve muhalefet yönünden inceleyen Şerif Mardin ise, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri** başlıklı eserinin ikinci baskısına yazdığı önsözde bu yaklaşımın yetersizliğini belirtmektedir. Mardin, "XIX. yüzyıl Türk düşünce tarihinden bahsetmek mümkün değildir. Ancak bir XIX. yüzyıl düşünce sosyolojisinden bahsedebiliriz" [14] diyor. Aynı yazar, **Din ve ideoloji** isimli eserinde bu yetersizliği gidermek için Osmanlı sosyolojisi yaparken, Osmanlı düzeninde "sivil toplum"un yokluğunu vurgulamıştır. [15] Aslında çok farklı biçimlerde yorumlanan ve sadece bir çıkış noktası sayılabilecek olan bu kavramın burada tartışmasına girmeyeceğiz ve sanıyoruz ki, yukarıdaki açıklamalarımızda bu konudaki kişisel görüşümüzü dolaylı bir şekilde anlattık. Burada belirtmek istediğimiz nokta, Mardin'de de dış ilişkilerin hesaba katılmayışıdır. [16] 1856 - 1876 arası Osmanlı reformlarını inceleyen Roderic H. Davison ise, dış müdahalelerin başka yazarlar tarafından ayrıntılı bir biçimde incelendiğini, bu yüzden kendisinin sadece "iç sorunlar" üzerinde duracağını belirtiyor. [17] Ne var ki yöntem olarak, ancak iki konunun birlikte, genel bir sorunsal içinde incelendikleri zaman doğru sonuçlara varılabileceği bize daha gerçekçi görünüyor. [18]

Kolaylıkla çoğaltabileceğimiz yukardaki örneklere dayanarak, günümüzde Osmanlı yakın tarihine egemen yaklaşımın, bu dönemi uluslararası bağlantılarından koparan ve bir "modernleşme süreci" olarak ele alan bir yaklaşım olduğu söyleyebiliriz. Oysa geçen yüzyılda Osmanlı İmparatorluğuyla ilgili kaleme alınan binlerce eser ve makalede, Osmanlı gelişimi esas itibariyle uluslararası bir sorun olarak, "Şark Meselesi" sorunsalı halinde tartışılıyordu. Hiç kuşkusuz bu bağlamda Osmanlı reformları da incelenmiş ve bu reformların gerçek niteliği hakkında tartışmalar olmuştur. Bunlardan incelediklerimi, selektif bir şekilde bile burada anmaya imkan göremiyorum. Fakat teorisi ve yöntemi itibariyle günümüzde de birçok araştırmayı etkilemiş olan iki büyük düşünürün, Marks ve Engels' in bu konudaki yaklaşımlarına çok kısa bir şekilde değinmek isterim.

---

*13. B. Lewis; **The Emergence of Modern Turkey**, Londra, 1961.*
*N. Berkes; **The Development of Secularism in Turkey**, Montreal, 1964.*
*14. Şerif Mardin; **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908**; İstanbul, 1983, s;15.*
*15. Şerif Mardin; **Din ve İdeoloji**, İstanbul, 1983, s:5.*
*16. Ş. Mardin bu konuda birçok Amerikalı Türkologdan daha ihtiyatlı bir terminoloji içindedir. Dış müdahaleler ve baskılar konusunda ancak şu kadarını yazmıştır: "İmparatorluğun dış etkilere mütemadiyen maruz bulunması askeri gücün modernleşmesini, askerlerin uyanık tutulmasını gerektiriyordu." **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, s:57.*
*17. Roderic H. Davison; **Reform in the Ottoman Empire**, Princeton, 1963, s:9. Bununla beraber yazar şu gerçekçi teşhisini de ifade etmekten geri kalmıyor: "Aslında, Avrupa'nın Osmanlı içişlerine devamlı müdahaleleri reform hareketlerini sık sık engelledi ve onları etkisiz kılma yönünde rol oynadı." (s:9)*
*18. Bu yöntemle yapmaya çalıştığımız çeşitli monografik araştırmalar "**Osmanlı Çalışmaları**" başlığı altında yayınlanmıştır. (Ankara, 1989)*

Bilindiği gibi Marks ve Engels'in ilgili alanları içinde Osmanlı imparatorluğu mütevazi bir yer işgal ediyordu. Bununla beraber özellikle Kırım Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti ile çok ilgilenmişler, Hammer tarihi de dahil Osmanlı toplumuyla ilgili en ciddi eserleri okumuşlardı. Hatta Marks, hayatının son yıllarında Türkçe öğrenmeye bile çalışmıştı. Buna rağmen, "üretim biçimi" kavramının yaratıcısının Osmanlı toplumu ile ilgili olarak bu konuda sessiz kalışı anlamlıdır. Bunu şöyle açıklayabiliriz sanıyorum. Marks, temel sorunu olan kapitalist üretim biçimini incelerken, analizini "toplumsal formasyon" dediği -ulus-devletlere tekabül eden- bir çerçeve yapıyordu. Oysa Osmanlı Devleti çözülmekte olan, arkaik ve heterojen bir yapı arzediyordu. Bu yüzden Marks ve Engels Osmanlı "modernleşmesi"ni düşünürken Hegel'den aldıkları bir kavramdan hareket etmişler ve modernleşmeyi sağlayacak bir "tarihi ulus" aramışlardır. [19] Bu kavramla Osmanlı halklarında kısmi de olsa bir sentez gerçekleştirebilecek - Fransız ihtilali'ndeki Tiers - Etat işlevini görecek bir ulus arıyorlardı. Osmanlı Devleti sinesinde böyle bir "tarihi ulus" bulamamışlar ve büyük devletlerin devamlı müdahalelerinin gerçek bir Osmanlı reformuna - dolayısıyla "tarihi ulus-"un sentetik bir biçimde ortaya çıkışına - engel olduğunu da her fırsatta belirtmişlerdir. Bugün bu konuda yazdıklarının "Doğu Sorunu" başlığı altında toplanması da bu yöndeki arayışlarına paraleldir. Gerçekten "imparatorluk" kavramı, bugün de toplumsal analizlerde epistomolojik açıdan bir anlam taşıyan bir birim değildir. Tarihteki çeşitli imparatorluklarla ilgili uzmanlık çalışmaları yapmış birçok tarihçinin katıldığı bir kollokyumun sonuçlarını, Prof. M. Duverger "belki de asla bir işlevsel (operatoire) imparatorluk kavramı yaratmak mümkün olmayacak" [20] diye özetlemişti.

Şimdi yukarda çok genel bir planda söylediklerimi üç düzeyde geliştirilebilecek bir çalışma planı halinde sunmaya çalışacağım. Gerçekten Osmanlı toplumunda son yüzelli yıldaki değişiklikleri gerçekçi bir biçimde anlayabilmek için soruna, üç düzeyde yapılacak (ve yapılmış) araştırmaları birleştirici bir şekilde - birbirleriyle nedensellik ilişkilerini kurarak - yaklaşmalıyız. Bu üç düzey şunlardır:

1) Önce Osmanlı Devleti'nin söz konusu dönemde kurumsal ve kültürel gelişiminin objektif bir bilançosu çıkarılmalıdır. Bu konuda gerek Türk tarihçileri gerekse Türkologlar tarafından yapılmış bir sürü değerli çalışma vardır ve belki de Osmanlı değişimi en çok bu açıdan incelenmiştir. Ancak bu alandaki çalışmaları saptırabilecek (ve çoğu kez saptıran) iki unsurdan söz edilebilir. Bunlardan Türk tarihçilerinin çalışmalarını etkileyen en önemli unsur, çoğu kez farkına varılmadan dile getirilen milliyetçi önyargılardır. Milliyetçiliğin çok güçlü olduğu ve yurtseverlikle eş anlama geldiği bir ülkede

---

*19. Marks ve Engels'in Osmanlı Devleti ile ilgili yazıları, Türkiye'de **Doğu Sorunu** başlığı altında yayınlanmıştır. (Ankara, 1977)*

*20. **Le Concept d'Empire**, kolektif eser, Paris, 1980, s:7. (kollokyum Aralık 1977'de Paris'de yapılmıştır)*

bu durumu, onaylamasak bile, anlamak kolaydır. Yeri gelmişken ilave edelim ki, bu husus Türkiye'ye özgü değildir ve değişik dozlarda evrensel niteliktedir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlığını kazanmış ülkelerde ise, Yunanlı tarihçi D. Kitsikis'in belirttiği gibi "Belgrad'dan Bağdat'a kadar her tarihçi, ülkesine ihanetle suçlanmamak için ulusal propagandacı haline gelmiştir." (21)

Söz konusu çalışmaları saptırabilecek nitelikteki ikinci tehlike, XIX. yüzyıldaki asli (otantik) gelişimin modelini teşkil eden Batı gelişimi referans kadrosu olarak alınmadığı için Osmanlı gelişimine olduğundan fazla bir önem atfetme, gereksiz ayrıntılara girme ve zaman zaman ağaçlara bakmaktan ormanı görememe durumuna düşmektir. Bunun sonucu olarak Osmanlı değişiminin özgün niteliği vurgulanmakta, evrensel boyutu ise ihmal edilmektedir.

2) İkinci düzeyde yapılacak çalışmalar realist bir yöntemle Osmanlı sosyolojisini konu almalıdır. Türkiye'de "sivil toplum" gibi kısır bir kavramın karşılaştığı rağbet bu konudaki boşluğu anlamlı bir biçimde sergiliyor. Kanımca bu konuda karşılaşılan barajı da, Osmanlı toplumunun yönetici zümre düzeyinde diyalektik bir bütünlük içinde değil, bir mozaik yapı halinde, "milletler sistemi" içinde incelenmesi teşkil ediyor. Bu alandaki tutum, kanımca köklü bir biçimde değişmelidir ve makalemde bu yüzden en fazla bu konu üzerinde durdum ve kişisel görüşlerimi tartışmaya sundum.

3) Nihayet Osmanlı toplumuyla ilgili kurumsal ve sosyolojik analizler, uluslararası ilişkilerle ilgili sağlam bilgilere dayandırılmalı ve bu amaçla "Şark Meselesi" tabanında değerlendirilmelidir. Bu konuda Batı ülkelerinde son derece zengin bir literatür vardır. "Şark Meselesi" ile ilgili - özellikle XIX. yüzyılda kaleme alınmış - eserlerin çoğu tarafsız olmasa ve şu veya bu devletin çıkarları açısından kaleme alınmış olsa dahi, farklı analizleri ve tezleri okuyarak sentezci bir görüşe varmak mümkündür.

Sonuç olarak diyebilirim ki, formel olarak üç düzeyde ele aldığımız çalışmalar, aslında tek bir analizin sadece farklı boyutlarıdır. Elbette ki, bir işbirliğinin ürünü olacak böyle sentetik bir yaklaşım sanıyorum ki, Osmanlı tarih yazımında önemli bir revizyona yol açacak ve günümüzde de egemen birçok önyargı sarsılacaktır. ❑

---

*21. D. Kitsikis, **L'Empire Ottoman**, Paris, 1985, s:5.*

AVRUPA TOPLULUĞU'NDA İŞÇİ HAKLARI VE TÜRKİYE

Yıldırım Koç

Kapitalist dünyada 1970'li yıllarda yaşanmaya başlanan ekonomik bunalım, sermayedar sınıfın tüm dünyada ve özellikle de azgelişmiş ülkelerde insan haklarına, demokrasiye, sendikal hak ve özgürlüklere ve işçi haklarına yönelik bir saldırı başlatmasına yol açtı. Kapitalist dünyanın bağımlı ülkelerinden Türkiye'de de işçi sınıfı ve diğer emekçi sınıf ve tabakalar bu saldırıdan paylarına düşeni 24 Ocak ve 12 Eylül 1980 sonrasında yaşadılar .

24 Ocak istikrar tedbirleri ve ekonomik alandaki bu düzenlemeyi toplumsal ve siyasal alanda tamamlayan 1982 Anayasası ve diğer mevzuat bugün hâlâ yürürlüktedir. Ancak Türkiye işçi sınıfı 1988 ve 1989 yıllarındaki haklı ve meşru eylemleriyle gayrimeşru yasakları ve kısıtlamaları aşmıştır. Türkiye Sendikacılık Hareketi değişen koşullara uyum sağlama çabası içinde yapı ve işleyişinde önemli değişiklikler yaşamaktadır. Sermayenin farklılık gözetmeyen saldırısı karşısında, sendikacılık ve işçi hareketi, "birlikte meşru kitle mücadelesi" çizgisinde gelişmektedir.

24 Ocak ve 12 Eylül sonrasında yaşadıklarımızın sorumluları arasında Avrupa Topluluğu ülkelerinin sermayedarları da vardır. Ancak Avrupa Topluluğu yalnızca sermayedarlardan da oluşmamaktadır. Dünya işçi sınıfı hareketinde şanlı sayfaların yazarı olan Avrupa işçi sınıfları da Avrupa Topluluğu'nda belirleyici bir güce sahiptir. Avrupa Birleşik Devletleri'nin oluşma sürecinde, Avrupa Topluluğu ülkelerinde de sermayedar sınıf ile işçi sınıfı arasında bir mücadele sürmektedir.

Türkiye, Avrupa Topluluğu'na tam üyelik için başvurmuştur. Türkiye sermayedarlarının belirleyici önemdeki bölümü bu üyelikten yana gözükmektedir. Ancak Avrupa işçi sınıflarının gücü ve etkinliği nedeniyle, Türkiye'nin bugünkü anti-demokratik yapısıyla Avrupa Topluluğu'na kabulü söz konusu değildir. Bu anti-demokratik yapı en açık biçimiyle sendikal hak ve özgürlükler konusunda ortaya çıkmaktadır.

Bugün sendikal hak ve özgürlüklerden söz edildiğinde uluslararası alanda kullanılan farklı düzeyler vardır. Ulusalararası alanda sendikal hak ve özgürlükler konusunda belirli düzeylerin kabul edilmesi, ülkemizde daha ileri haklar için verdiğimiz mücadeleyi olumlu doğrultuda etkilemektedir.

Bunların birincisi, Türkiye'nin de üyesi bulunduğu Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Anayasası, Philadelphia Bildirgesi ve Sözleşmelerinde ve diğer uluslararası belgelerde güvence altına alınan **asgari** düzeydir. Türkiye'de yürürlükte bulunan 1982 Anayasası ve çalışma mevzuatı ILO ilkelerini ihlal etmektedir. ILO ilkelerini ihlal eden hükümetler uluslararası alanda teşhir olunur; bu ülkelerin itibarları önemli ölçüde sarsılır. Türkiye'de 1982 Anayasa'sını ve 2821-2822 sayılı yasaları hazırlayanlar ve zorla uygulamaya sokanlar ve bunları bugün yürürlükte tutmaya devam edenler, ülkemizin uluslararası düzeydeki itibarını zedelemektedirler.

Uluslararası düzeyde kullanılan ve Türkiye'yi yakından ilgilendiren ikinci düzey, Avrupa Topluluğu'nun tek tek ülkelerinde yürürlükte olan ve Avrupa Topluluğu bütünlüğü içinde yürürlüğe konmaya çalışılan mevzuatta tanınan hak ve özgürlüklerdir. Dünya işçi sınıfı ve sendikacılık hareketinin beşiği olan Avrupa'da işçi sınıfının mücadelesiyle göreli olarak ileri bir sendikal haklar düzeyine ulaşmıştır. Avrupa Topluluğu ülkelerinde de işçi sınıfı sömürülmektedir, ancak çeşitli nedenlere bağlı olarak, ücretler göreli olarak yüksek, çalışma ve yaşama koşulları göreli olarak iyidir. Ancak işsizlik artmıştır ve sermayenin saldırısı sürmektedir. Avrupa Topluluğu'nda geçerli olan işçi hakları ve sendikal haklar Türkiye'ye göre daha ileridir, ancak Avrupa Topluluğu henüz işçi

sınıfı için bir cennet de değildir.

Avrupa'da geçerli olan hakların Türkiye'yi de etkilemesinin ilginç örneklerinden biri, ülkemizde memur statüsünde istihdam edilen ücretlilerin sendikalaşmasıyla ilgili olarak yaşanmaktadır. 1982 Anayasası ve yürürlükteki mevzuatta, memurların sendikalaşmasını yasaklayan bir hüküm yoktur. Buna karşılık, Türkiye'nin de onaylayarak kendi iç mevzuatına dahil ettiği İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi'nin 11. maddesi tüm çalışanlara sendikalaşma hakkı tanıdığından, Türkiye'de memurların sendikalaşma hakkı bulunmaktadır.

Bugün ülkemizde ekmek-barış-özgürlük ve demokrasi için yoğun ve önümüzdeki dönemde daha da yoğunlaşacak bir mücadele sürmektedir. Birlikte meşru kitle mücadelesi çizgisindeki bu mücadelenin ilk aşamadaki amacı, Türkiye'nin de tam üyelik için başvurduğu Avrupa Topluluğu ülkelerindeki düzeye ulaşmaktır. Türkiye eğer Avrupa Topluluğu'na tam üye olacaksa, bu düzeydeki hak ve özgürlükleri tanımaktan başka yolu yoktur. Avrupa Topluluğu'nun bütünleşmesi sürecinde bütün Toplulukta geçerli olacak işçi hakları ve sendikal hak ve özgürlüklerin belirlenmesi süreci ise daha henüz yaşanmaktadır.

Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusunun önemi Türk-iş tarafından da kavranılmıştır. Türk-İş, meşru kitle eylemleri öncesindeki dönemde, bu başvuruya büyük önem vermiş ve bu konuyu (ILO'nun yanısıra), Türkiye'de yürürlükte bulunan çalışma mevzuatında değişiklik yaptırmada bir koz olarak kullanmaya çalışmıştır. Türkiye'nin tam üyelik başvurusu ve Avrupa işçi sınıfının desteği mutlaka önemlidir, ancak Türkiye'de iktidarda bulunan güçlerin bu konudaki tavrını değiştirecek belirleyici güç, Türkiye işçi sınıfının öncülüğündeki tüm emekçi sınıf ve tabakaların kendi özgücü ve örgütlü mücadelesidir.

Bu çalışmada, önce Türkiye'de 24 Ocak istikrar tedbirlerinin ve1982 Anayasası'nın yaratılmasında Avrupa Topluluğu sermayedarlarının belirleyici etkisi ele alınacak; daha sonra da Avrupa işçi sınıfının bu konudaki tavrı, çok özet bir biçimde, sunulacaktır. Daha sonra ise, Avrupa Topluluğu ülkelerinde sendikal hak ve özgürlükler ile işçi hakları özetlenecektir.

TÜRKİYE'NİN AVRUPA TOPLULUĞUNA ÜYELİĞİ VE AVRUPA TOPLULUĞU ÜLKELERİNDE VE TÜRKİYE'DE İŞÇİ HAKLARI

Türkiye 1959 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na ilk üyelik başvurusunu yaptı. 12.9.1963 tarihinde imzalanan ve 1.2.1964 ta-

rihinde yürürlüğe giren Ankara Antlaşması ile de Türkiye'nin AET'ye üyeliği konusunda geçiş dönemi başladı.

1963 yılından 1989 yılına kadar geçen dönemde uluslararası düzeydeki ilişkilerde önemli değişiklikler oldu. Topluluk'a yeni katılmalarla, üye sayısı 12'ye yükseldi. Avrupa Topluluğu ülkelerinde yaşanan ekonomik bunalım nedeniyle işsizlik arttı. Sınırların kaldırılması doğrultusunda ekonomik alanda önemli bir adım olan Tek Avrupa Senedi kabul edildi. Avrupa Birleşik Devletleri'nin oluşması doğrultusunda küçümsenmeyecek adımlar atılmaya başlandı.

Türkiye ise 14 Nisan 1987 tarihinde Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusunda bulundu.

Bir zamanlar Türkiye'yi Avrupa Ekonomik Topluluğu'na kabul etme konusunda hevesli bazı Avrupa çevreleri, Türkiye'nin başvurusundan sonra daha farklı bir tavıra girdiler. Avrupa'nın sermaye çevrelerinde 1963'ten 1987 yılına kadarki dönem içinde önemli bir tavır değişikliği görüldü. Avrupa işçileri de Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na üyeliği konusunda olumsuz bir tavır takındılar.

Bütün bu gelişmelerin nedeni nedir? Ankara Ticaret Odası Oda Meclisi Başkanı Güngör Yener'in bir yazısında belirttiği gibi, "Tamamen hıristiyan olan Topluluk üyelerinin, tek müslüman ülke olan Türkiye'yi içlerine sindirmeleri, gerçekten güç bir olgu olarak" mı gözükmektedir? (1) Türkiye'ye karşı yeni bir haçlı seferi mi söz konusudur?

Geçmişte de, çağımızda da, ülkelerin aralarındaki ilişkilerin temeli ekonomiktir. Çelişkileri ve çatışmaları öncelikle dinsel ögelerle açıklamaya çalışmak, genellikle olgunun yapısının ve dinamiğinin kavranılmasının bir sonucudur.

Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na tam üyelik başvurusunun kabul edilmesinin önündeki en önemli engel, Avrupa Topluluğu ülkeleri ve genel olarak Avrupa Topluluğu ile Türkiye arasında işçi hakları ve özgürlükleri açısından mevcut bulunan uçurumdur.

Türkiye'de çağdaş sendikal hak ve özgürlüklerden söz ederken ise gözönünde bulundurulacak örneklerin başında, Türkiye'nin tam üyelik için başvurduğu Avrupa Topluluğu ülkelerindeki hak ve özgürlükler gelmektedir.

---

*(1) Yener, Güngör, "İş Dünyası Gözü ile A.T.'na Sosyal ve Ekonomik Uyum", **Tam Üyeliği ve 1992 Bütünleşmesini Beklerken Türkiye-A.T. İlişkileri Sempozyumu**, 7 Kasım 1988, s.3*

AVRUPA TOPLULUĞU SERMAYEDAR SINIFININ TÜRKİYE'DE İŞÇİ HAKLARI KONUSUNDAKİ TAVRI

Türkiye, ne yazık ki, bağımsız bir ülke değildir. Kapitalist dünyanın birbiriyle yakından bağlantılı üç önemli tekelci grubundan biri, Avrupa Topluluğu ülkelerinin sermayedarlarıdır. ABD, Japonya ve Avrupa Topluluğu ülkelerindeki sermayedarlar azgelişmiş ülkelerdeki işçi hakları ve sendikal hak ve özgürlüklerle yakından ilgilidirler. Avrupa Topluluğu sermayedarları ise Türkiye ile, özel olarak ilgilenmektedir. Avrupa Topluluğu'nda işçi hakları ve sendikal hak ve özgürlükler ele alındığında, Avrupa sermayedarlarının bu ilgisinin nedeni daha açık bir biçimde görülecektir.

Avrupa Topluluğu sermayedarlarının Türkiye'nin tam üyelik başvurusu ve Türkiye'de sendikal hak ve özgürlükler konusundaki tavır değişikliğinin temelinde dünya kapitalizminin 1970'li ve 1980'li yıllarda yaşadığı ekonomik bunalım yatmaktadır.

1970'li yılların bunalımı 1930'lu yılların bunalımından önemli ölçüde farklıydı. 1930'lu yıllarda ekonomik bunalımdan kurtuluş için uygulanan israfa dayalı tüketimi artırıcı politikalar 1970'li yılların bunalımının doğmasında etkili olan iki sonuç doğurdu:

(a) işçgücünün yeniden üretim maliyeti arttı.

(b) Toplam istihdam içinde maddi ürün üretiminde çalışanların (değer yaratanların ya da üretken bir faaliyet içinde bulunanların) oranı düştü; ayrıca, üretilen maddi ürünler içinde insanların kendilerini yeniden üretmelerine doğrudan ya da dolaylı yollardan katkıda bulunanların (tüketimi yararlı olanların) oranı azaldı.

Bu koşullarda, Avrupa sermayesi, işgücünün yeniden üretim maliyetini düşürmek ve emek üretkenliğini artırmak için yoğun bir çabaya girdi. Bu konuda, Avrupa ülkelerindeki işçi sınıflarının direnmesi nedeniyle, başarılı olamayınca, azgelişmiş ülkelerin ucuz işgücü kaynağı olarak önemi arttı. Uluslarararası düzeydeki iş bölümü yeniden düzenlendi. Bazı sanayi mallarının üretimi azgelişmiş ülkelere kaydırıldı [2]. Buna koşut olarak da, azgelişmiş ülkelerde sendikal hak ve özgürlüklere yönelik sürekli ve sistemli bir saldırı başlatıldı.

---

*(2) Daha geniş açıklama için bkz. Koç, Yıldırım, "Ekonomik Bunalım ve Sendikalar", **Yol-İş Dergisi**, No.5, Mayıs-Haziran 1986, s. 36-40.*

Türkiye de bu saldırıdan payına düşeni aldı. Parlamenter demokrasi sona erdirildi ve işgücü maliyetinin son derece hızlı bir biçimde düşürülmesi sağlandı.

Türkiye'nin Avrupa Ekonomik Topluluğu ile arasındaki Ankara Antlaşması 1963 yılında imzalandığında, Avrupa ülkelerinde işsizlik düşük bir düzeydeydi. Başka etmenlerin yanı sıra, düşük oranlı işsizlik nedeniyle de sendikaların genel ücret düzeyini yükseltme çabaları başarıyla sonuçlanıyor, işçilerin çalışma ve yaşam koşulları gelişiyordu. Avrupa sermayedarlarının bu yıllarda Türkiye'yi Avrupa Ekonomik Topluluğu'na kabul etme yanlısı olmalarının bir nedeni, Türkiye'yi rahatça bir pazar olarak kullanmakken, diğer nedeni, Türkiye'den ithal edilecek ucuz işgücünü Avrupa işçilerinin karşısına çıkarmaktı.

1963 ve sonrasında Türkiye'den yüzbinlerce kişi işçi olarak çalışmak üzere Avrupa ülkelerine gitti. İlk yıllarda bu ülkelerin en düşük ücretini alıp, bunun yüksek bir ücret olduğunu sanan göçmen işçiler, zaman içinde bilinçlendiler. İlk başlarda sendikalardan çekinirken, daha sonraki dönemlerde sendikalara üye oldular ve sendikal çalışmaya oldukça etkin bir biçimde katılmaya başladılar. Bu ülkelerde yasalarda ve toplu iş sözleşmelerinde yer alan işçi haklarını öğrendiler ve bunlardan yararlanmaya başladılar. Bazı durumlarda yasalardaki açıklardan yararlanarak, yerli işçilerden daha da pahalıya mal oldular.

1970'li yılların başlarında ortaya çıkan ekonomik bunalım sonucunda, Türkiye'den Avrupa ülkelerine işgücü gönderme durdu. Avrupa sermayedarları bu ülkelerdeki işçi sınıflarının toplumsal ve siyasal gücü nedeniyle, işgücü maliyetlerini istediği kadar düşüremedi. Üretkenlik artışı ile birim üretim başına işgücü maliyetinin düşürülmesi de gereksinim duyulan ölçüde gerçekleşmedi. Ayrıca, Avrupa ülkelerinde yaygınlaşan ve güçlenen çevreci hareketler, sermayedarlara çok pahalıya mal olacak belirli çevre koruma önlemlerinin alınması konusunda kamuoyunu ikna etmeye başladılar.

Bu koşullarda, özellikle Avrupa'nın bir kanadını oluşturan Türkiye gibi ülkelerde işgücü maliyetlerinin düşürülmesi ve yatırımların bir ölçüde bu ülkelere kaydırılması gündeme geldi. Uluslararası tekelci sermayenin sözcüsü durumundaki Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi kuruluşlar ve ayrıca çeşitli devletler aracılığıyla verilen talimatlarla, Türkiye gibi ülkelerde işgücü maliyetleri düşürüldü.

İşgücünün maliyetinin düşürülmesi için, (a) ücretlerin satın alma gücünün düşürülmesi, (b) çalışma süresinin artırılması, (c) çalışma temposunun yükseltilmesi, (d) sosyal sigorta haklarının kı-

sılması ve (e) devletin sosyal refah harcamalarının (işgücünün yeniden üretimine devlet katkısının) azaltılması gerekiyordu. Bunların gerçekleştirilmesi ise parlamenter demokrasi çerçevesinde mümkün değildi.

İşgücü maliyetinin istenilen düzeye indirilmesi için demokrasinin, demokratik hak ve özgürlüklerin ve en önemlisi de, sendikal hak ve özgürlüklerin yok edilmesi gerekiyordu.

Özetle; Avrupa Topluluğu sermayedarlarının (ABD ve Japonya sermayedarları ile birlikte),

(1) Doğrudan yatırım yaparak düşük işgücü maliyetlerinden yararlanabilmesi ve çevre koruma önlemlerinin giderlerinden kurtulabilmesi,

(2) Avrupa işçi sınıfını (fabrikaları azgelişmiş ülkelere taşımakla tehdit ederek) geri adım atmaya zorlayabilmesi,

(3) Yerli sermayedarlara düşük işgücü maliyeti sayesinde düşük fiyatla ürettirilen malları ithal ederek, Avrupa'da işgücünün yeniden üretimini bir ölçüde ucuzlatabilmesi için,

Türkiye'de ve benzeri ülkelerde demokratik hak ve özgürlükleri yok ettirmesi gerekiyordu ve ettirdi. Buna bağlı olarak da ülkemizdeki yabancı sermaye yatırımlarının sayısı 1980 sonrasında hızla arttı.

1980 yılı sonunda Türkiye'de faaliyette bulunan yabancı sermayeli şirketlerin toplam sayısı 100'dü. 1988 yılı sonunda ise yabancı sermayeli şirketlerin sayısı 1109 olmuştu. Bu şirketlerin 13'ü Belçika, 8'i Danimarka, 167'si Federal Almanya, 28'i Fransa, 42'si Hollanda, 85'i İngiltere, 4'ü İspanya, 23'ü İtalya, 9'u Lüksemburg, 4'ü Yunanistan kaynaklıdır. 75 şirket ise birden çok ülkeden kaynaklanan sermayedarlarca ortaklaşa olarak kurulmuştur.

Türkiye, Avrupa Topluluğu'na girecek kadar demokratikleşirse ve temel sendikal hak ve özgürlüklere saygı gösterirse, Türkiye'de sendikalar daha da güçlenecek ve işgücü maliyetleri artacaktır. Türkiye sermayesi, işgücü maliyetindeki bu artışı telafi edebilecek üretkenlik artışını gerçekleştirebilecek yetenekten yoksundur. Bu ise Avrupa sermayesi için Türkiye'nin çekiciliğini ortadan kaldıracaktır.

Avrupa sermayesinin Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na girmesi konusundaki tavrının nedenleri ekonomiktir. Avrupa sermayesinin çıkarları, demokratik hak ve özgürlüklerin olmadığı ve düşük ücretli bir Türkiye'den yanadır. Ancak Avrupa ülkelerinin işçi sınıflarının gücü ve etkinliği nedeniyle bu dileklerini çok açık biçimde ifade edememektedir.

Avrupa sermayesi, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na kabul edilmesi durumunda, Avrupa Birleşik Devletleri doğrultusunda ilerle-

yen sürecin Türkiye'yi daha da demokratikleştireceğini bilmektedir. Bu nedenle, Türkiye ağırlıkla kendi özgücüyle ve iç dinamikleriyle demokratikleşmediği ve ücretlerini artırmadığı sürece, Avrupa sermayesi Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na katılmasına karşı olmaya devam edecektir.

Türkiye'de demokratik hak ve özgürlükler olmadığı ve böylece Avrupa (ve ABD ve Japonya) sermayesi için yoğun sömürü olanaklarının bulunduğu sürece, Avrupa sermayesi Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na girmesine kesinlikle izin vermeyecektir.

Avrupa Topluluğu ülkelerinde işçi hakları ve sendikal hak ve özgürlükler incelenirken ve Türkiye'deki uygulamalarla aradaki farklar değerlendirilirken, Avrupa sermayedarlarının bu konudaki tavrı akılda tutulmalıdır.

AVRUPA İŞÇİLERİNİN TUTUMU

Avrupa Topluluğu ülkeleri işçilerinin ve sendikalarının Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na kabulü konusundaki tavırları da olumsuzdur. Avrupa sermayesi ile ilk bakışta aynı gibi gözüken bu tavır, çok farklı nedenlerden kaynaklanmaktadır.

Sendikacılık hareketi ilk ortaya çıktığı dönemlerden itibaren, uluslarötesi bir nitelikte gelişti. İlk dönemlerde grev kırıcılığını önlemek amacıyla geliştirilen uluslararası ilişkiler ve oluşturulan uluslararası örgütler, daha sonraki dönemlerde çokuluslu şirketlerin saldırılarına karşı koyabilmek amacıyla daha da güçlendirildi.

Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun oluşturulması ise, Avrupa ülkelerinin sendikal merkezlerinin bir üst örgütün çatısı altında biraraya gelmelerini gündeme getirdi.

Çeşitli ara aşamalardan sonra, 1973 yılında Avrupa Sendikalar Konfederasyonu oluşturuldu. Avrupa Sendikalar Konfedarasyonu bugün 21 ülkeden 36 sendikal merkezde örgütlü 45 milyon dolayında işçiyi temsil etmektedir.

Ayrıca, belirli işkollarında çalışan işçilerin örgütlü bulunduğu Avrupa federasyonları da kurulmaya başlandı. Örneğin, 1988 yılı Mart ayında Kimya ve Genel işçiler Sendikaları Avrupa Federasyonu oluşturuldu.

Avrupa sendikaları, demokrasi, insan hakları ve sendikal hak ve özgürlükler konusunda kendi ülkeleri için ayrı, azgelişmiş ülkeler için ayrı standartlar kabul etmemektedirler. Toplu pazarlık masasında üretim birimlerinin azgelişmiş ülkelere kaydırılma şantajıyla karşılaşmamalarının tek garantisi, bu ülkelerde ücretlerin yükseltilmesi ve çalışma koşullarının iyileştirilmesidir. Çabaların ana amaçlarından biri de budur.

Bugün ülkemizde işçi sınıfı ve sendikacılık hareketi henüz toplumsal ve siyasal gelişmeleri yönlendirebilecek güçte değildir; ancak, Avrupa Topluluğu ülkelerinde işçilerin ve sendikaların bu gücü vardır.

Bu nedenle de, sendikaların ve onların Avrupa ölçeğindeki üst örgütü olan Avrupa Sendikalar Konfederasyonu'nun Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na üyeliği konusundaki tavrının son derece büyük önemi bulunmaktadır.

Avrupa Sendikalar Konfederasyonu, 12 Eylül askeri müdahalesinin hemen ardından 15 Eylül 1980 tarihinde yayınladığı bir bildiri ile Türkiye'deki uygulamaları ve baskıları protesto etti. 1980 yılı Ekim ayında yapılan Avrupa Sendikalar Konfedarasyonu Yönetim Kurulu toplantısında ise, Avrupa Topluluğu ile Türkiye arasındaki ilişkinin kesilmesi ve Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne olan üyeliğinin sona erdirilmesi istendi.

1981 yılı Nisan ayında da Genel Sekreter Yardımcısı sendikaların durumunu incelemek üzere Türkiye'ye gönderildi.(3)

Avrupa Sendikalar Konfederasyonu'nun genel kurullarında da bu doğrultuda kararlar alındı. Örneğin, 19-23 Nisan 1982 tarihlerinde yapılan 4. genel kurulunda alınan kararda, Avrupa Parlamentosu'nun, Avrupa Topluluğu ile Türkiye arasındaki ilişkilerin kesilmesinin tavsiye edilmesi doğrultusundaki kararının memnuniyetle karşılandığı belirtiliyor ve Türkiye'nin Avrupa Konseyi'ne üyeliğinin sona erdirilmesi isteniyordu. (4)

Avrupa Sendikalar Konfederasyonu Yürütme Komitesi'nin 12-13 Aralık 1985, 13-14 Şubat 1986, Haziran 1986 ve Nisan 1987 tarihli karar ve açıklamalarında da aynı görüşlere yer verildi. Nisan 1987 tarihli açıklamada, Türkiye'de gerçek siyasal demokrasi, insan haklarına tam saygı ve ILO standartlarına göre ve İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesinin 11. maddesine göre sendikal haklara tam saygı sağlanmadığı sürece Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na kabul edilmemesi isteniyordu. (5)

Avrupa Sendikalar Konfederasyonu'nun 9-13 Mayıs 1988 tarihlerinde Stokholm'de toplanan 6.kongresinde de benzer bir karar alındı. Kararda şöyle deniliyordu;

"Stokholm'de toplanan Avrupa Sendikalar Konfederasyonu Altıncı Kongresi...

---

*(3) European Trade Union Confederation, **Report on Aktivities**, 1979 -1981, Brüksel, 1982, s. 103.*

*(4) European Trade Union Confederation, **General Resolution and Specific Resolutions, 1982-1985**. Brüksel s.21.*

*(5) European Trade Union Confederation, **6th Statutory Congress, Supplement to Report On Activities 85/87**, Brüksel, 1988, s. 130-134.*

"Türkiye'de herkes için temel özgürlükler sağlanmadığı sürece, Türkiye'nin batı demokrasileri içinde bir yeri olmayacağını bildirir;

"Türkiye'de demokrasi ve sendikal özgürlükler sağlanmadığı sürece Türkiye'nin Avrupa Topluluğu'na kabulünü amaçlayan her türlü girişime karşı çıkar." (6)

Avrupa işçi sınıfı, hem Türkiye'deki işçilerin ve diğer emekçi sınıf ve tabakaların, hem de kendi çıkarları için, demokrasinin olmadığı bir Türkiye'yi Avrupa Topluluğu'na kesinlikle istememektedir.

Avrupa Topluluğu ülkelerinde sendikal hak ve özgürlüklerin ve işçi haklarının incelenmesi, Avrupalı işçilerin ne kadar haklı olduğunu gösterecektir.

Avrupa Topluluğu ülkelerinin işçileri ve sendikaları, demokratikleşmemiş bir Türkiye'yi Avrupa Topluluğu'na sokmamaya kararlıdırlar ve bunu sağlayabilecek güce sahiptirler.

Türkiye'de ise 1982 Anayasası, 2821 sayılı Sendikalar Yasası, 2822 sayılı Toplu iş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Yasası ve bağlantılı diğer mevzuat ile sendikal haklar büyük ölçüde yok edilmiştir.

Bu yasaklar ve kısıtlamalar, işçi hakları ve sendikal hak ve özgürlükler konusunda uluslararası düzeyde asgari müşterekleri oluşturan Uluslararası Çalışma Örgütü Anayasasını, Philadelphia Bildirgesini ve Sözleşmelerini bile ihlal etmektedir.

Bu koşullarda, Türkiye'nin Avrupa Topluluğu gibi, her ülkedeki en ileri hakların ve özgürlüklerin yaygınlaşma ve genelleşme sürecini yaşayan bir ortamda yeri olmayacaktır.

Bu durum, ülkemizde işçi sınıfına, sendikalara, demokrasiden yana olan ilerici güçlere ve çevrelere büyük görevler yüklemektedir. Ülkemizde demokratikleşme umutlarını Avrupa Topluluğu'na bağlayanlar gerçekçi değildir.

Kendi özgücümüzle ülkemizi demokratikleştirmediğimiz sürece, Avrupa Topluluğu'na kabul edilmemiz veya Avrupa Topluluğu'ndaki sendikal hak ve özgürlükler düzeyine çıkmamız mümkün değildir. Avrupa Topluluğu'na üyeliğin Türkiye işçi sınıfına ve diğer emekçi sınıf ve tabakalara getireceği ve onlardan götürecekleri ayrıca tartışılabilir. Ancak açık olan bir nokta vardır: Avrupa Topluluğu'na girerek demokratikleşmeyeceğiz. Ancak demokratikleşirsek, Avrupa Topluluğu'nun kapıları Türkiye'ye açılacaktır.

---

(6) European Trade Union Confederation, ***Topical Motion: Turkey****, 1988.*

Demokratikleşme mücadelesinde ise Avrupa işçi sınıfı destek gücümüzdür.

AVRUPA TOPLULUĞU ÜLKELERİNDE SENDİKALAŞMA HAKKI VE SENDİKALAŞMA

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün örgütlenme özgürlüğüne ve toplu pazarlık hakkına ilişkin ana sözleşmeleri şunlardır:

- 87 sayılı Örgütlenme Özgürlüğü ve Bu Hakkın Korunması Konusunda Sözleşme
- 98 Sayılı ve Toplu Pazarlık Hakkı Konusundaki Sözleşme
- 135 sayılı İşçi Temsilcilerinin Hakları Konusunda Sözleşme
- 141 sayılı Kırsal İşçilerin Örgütlenmesi Konusundaki Sözleşme
- 151 sayılı Kamu Kesiminde İstihdam Koşullarının Belirlenmesi Konusundaki Sözleşme
- 154 sayılı Toplu Pazarlık Konusundaki Sözleşme.

Avrupa Topluluğu ülkeleri bu sözleşmelerin büyük bir bölümünü onaylamışlardır. Aşağıdaki çizelgede, 1988 yılı itibariyle bu sözleşmelerin onay durumları sunulmaktadır. (onaylama "*" işaretiyle gösterilmiştir):

	87	98	135	141	151	154
Belçika	*	*	-	-	-	-
Danimarka	*	*	*	*	*	-
Federal Almanya	*	*	*	*	-	-
Fransa	*	*	*	-	-	-
Hollanda	*	-	*	*	-	-
İngiltere	*	*	*	*	*	-
İrlanda	*	*	-	-	-	-
İspanya	*	*	*	*	*	*
İtalya	*	*	*	*	*	-
Lüksemburg	*	*	*	-	-	-
Portekiz	*	*	*	-	*	-
Yunanistan	*	*	-	-	-	-
Türkiye	-	*	-	-	-	-

İnsan Hakları Avrupa Sözleşmesi (İnsan Hakları ve Ana Hürriyetleri Korumaya Dair Sözleşme) 4 Kasım 1950 tarihinde Roma'da imzalandı ve 1953 yılında yürürlüğe girdi. Türkiye de bu Sözleşmeyi 1954 yılında (bazı kayıtlarla) onaylamıştır. Bu belgenin 11. maddesininin 1. fıkrası şöyledir:

"Her şahıs asayişi ihlâl etmeyen toplantılara katılmak ve başkalarıyla birlikte sendikalar tesis etmek ve kendi menfaatlerini korumak üzere sendikalara girmek hakkı dahil olmak üzere, dernek kurmak hakkını haizdir."

18 Ekim 1961 tarihinde İtalya'nın Torino kentinde imzalanan ve 26 Şubat 1965 tarihinde yürürlüğe giren Avrupa Toplumsal Haklar Sözleşmesinde ise şu hükümler yer almaktadır:

"Bütün işçiler ve işverenler ekonomik ve sosyal çıkarlarının korunması için ulusal ve uluslararası düzeyde sendika özgürlüğü hakkına sahiptir.

"Bütün işçiler ve işverenler toplu pazarlık hakkına sahiptir."

Örgütlenme özgürlüğüne ilişkin en önemli sorunlardan biri, kamu kesiminde çalışanların sendikalaşma hakkıdır.

Memur statüsünde istihdam edilenlerin örgütlenme hakkı, bazı ülkelerde sendikalaşma hakkını düzenleyen genel hükümler içinde ele alınmıştır. Danimarka, Federal Almanya, Fransa, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Hollanda, Portekiz ve İngiltere'de durum budur.

Belçika, Lüksemburg ve İspanya'da ise memur statüsünde istihdam edilen ücretlilerin sendikalaşma hakkı kamu hizmetlerine ilişkin yasalarda veya başka özel mevzuatta düzenlenmiştir.

Memur statüsünde istihdam edilenler içinde silahlı kuvvetler mensuplarının ve polislerin özel bir yeri vardır.

Avrupa Topluluğu ülkelerinden Danimarka, Federal Almanya, Belçika, Lüksemburg ve İngiltere'de silahlı kuvvetler mensuplarının sendikalaşma hakkı bulunmaktadır.

Belçika, Danimarka, Fransa, Federal Almanya, İrlanda, Lüksemburg, Hollanda ve İngiltere'de ise polisler sendikalaşabilirler.

Avrupa Topluluğu ülkelerinin sendikalaşma hakkının son derece önemli olmasının bir nedeni, bu ülkelerde işçi sınıfının nicel gücüdür. Yunanistan dışında diğer 11 ülkede, yaşamını aldığı ücretle sürdürenlerin, iş sahibi faal işgücü içindeki oranı yüzde 50'nin çok üzerindedir. Aşağıdaki çizelgede, AT ülkelerinde ücretlilerin sayısı ve iş sahibi faal işgücüne oranları sunulmaktadır:

AT ülkelerinde Ücretliler ve Oranları

Ülke(SayımYılı)	Ücretlilerin Sayısı	Ücretlilerin Oranı
Belçika(1986)	3.043.000	%72.2
Danimarka (1986)	2.500.000	% 88.8
Federal Almanya (1987)	24.815.0	% 88.4
Fransa (1987)	17.918.000	% 74.7
Hollanda (1987)	5.194.0	% 79.2

İngiltere(1987)	22.130.000	% 79.3
İrlanda (1987)	933.000	% 70.7
İspanya (1987)	9.369.000	% 65.5
İtalya (1987)	14.860.000	% 62.4
Lüksemburg (1987)	134.000	% 84.8
Portekiz (1987)	3.009.000	% 63.6
Yunanistan (1986)	1.779.000	% 45.6

Belçika'da ücretlilerin yaklaşık yüzde 89'u sendikalıdır. Sendika üyeleri ağırlıkla iki büyük merkeze bağlıdır. Üçüncü bir örgütün üye sayısı sınırlıdır.

Danimarka'da ücretlilerin yaklaşık yüzde 87'si sendikalıdır. 2.2 milyon dolayındaki sendika üyesinin 1.4 milyonu Danimarka Sendikalar Federasyonu (ILO) bünyesindedir.

Federal Almanya'da ücretliler arasında sendikalaşma oranı göreli olarak düşüktür: Yaklaşık yüzde 37. 9.3 milyon dolayındaki sendika üyesinin 7.7 milyonu Alman Sendikalar Federasyonu'na (DGB) bağlı sendikalara üyedir.

Fransa'da sendikalaşma oranı yüzde 23 dolayındadır. 4 milyonun üzerindeki sendika üyesinin 1.6 milyonu Genel Emek Konfederasyonu (CGT) içinde örgütlüdür. Ancak sendikaların işçileri harekete geçirme gücü, temsil ettikleri üye sayısının ötesindedir.

Hollanda'da 1.3 milyon dolayında sendika üyesi vardır. Sendikalaşma oranı yüzde 25 dolayındadır.

İngiltere'de sendika üyelerinin sayısı 11 milyonun üzerindedir ve ücretliler içinde sendikalaşma oranı yüzde 50 düzeyindedir. 11 milyon sendika üyesinin 9.9 milyonu Sendikalar Kongresi bünyesinde örgütlüdür.

İrlanda'da 933 bin dolayındaki ücretlinin yaklaşık 700 bini (yüzde 75'i) sendika üyesidir. Bu sendika üyelerinin yaklaşık yüzde 90'ı İrlanda Sendikalar Kongresi bütünlüğü içindedir.

İspanya'da sendika üyelerinin sayısına ilişkin güvenilir veri yoktur. Sendikaların 1977 yılında meşruiyet kazanmasının ardından üye sayısında büyük bir artış olmasına karşın, daha sonra üye sayısı azalmıştır. Ücretliler arasında sendikalaşma oranı yüzde 20 dolayındadır.

İtalya'da 14.9 milyon dolayında ücretli vardır ve bunların yaklaşık yüzde 45'i sendikalıdır.

Lüksemburg'da üç konfederasyona bağlı sendikalara üye işçilerin toplam sayısı 92 bin dolayındadır ve bunların toplam ücretlilere oranı yüzde 69'dur.

Portekiz'de de sendika üyelerinin sayısı konusunda güvenilir veri yoktur. Ücretliler arasında sendikalaşma oranının yüzde 40 do-

layında olduğu tahmin edilmektedir.

Yunanistan'da ücretlilerin yaklaşık yüzde 40'ı sendikalıdır.

Burada dikkati çeken bir nokta, sendikalaşma özgürlüğünün oldukça geniş olduğu Avrupa Topluluğu ülkelerinde sendikalaşma oranının beklenildiği kadar yüksek olmamasıdır.

Bunun çeşitli nedenleri vardır.

Nedenlerden biri, Avrupa Topluluğu ülkelerinde işçilerin asgari geçim düzeylerinin belirli güvenceler altına alınmış olmasıdır. Yasalar ve hükümetlerin sosyal politikaları, toplumsal çelişkileri yumuşatıcı bir rol oynamaktadır. İşçilerin kısa vadeli çıkarları doğrultusundaki bu yasalar ve hükümetlerin sosyal politikaları, bu ülkelerin işçi sınıflarının uzun mücadeleler sonucunda ve oy güçlerini etkili bir biçimde kullanarak sermayedar sınıftan aldıkları tavizlerdir.

Bu tavizlerin verilebilmesinde ise iki etmen rol oynamıştır. Birinci etmen, bu ülkelerde emek üretkenliğinin yüksekliğidir. Ücretler göreli olarak yüksek, çalışma ve yaşama koşulları göreli olarak iyidir. Ancak bu ülkelerde de yoğun bir sömürü yaşanmaktadır. Emek üretkenliğinin yüksekliğine bağlı olarak, belirli bir süre içinde işçi başına yaratılan değer çok daha yüksektir.

Diğer taraftan, Avrupa Topluluğu ülkeleri dünya emperyalist sisteminin ABD ve Japonya dışındaki üçüncü ana ayağını oluşturmaktadır. Azgelişmiş ülkelerden çeşitli kanallardan aktarılan değer de Avrupa Topluluğu ülkelerinde işçilerin yaşama ve çalışma koşullarının göreli olarak yüksek tutulmasına olanak tanımaktadır. Bu ise, günümüzde yoğun bir sendikal mücadele olmaksızın bazı hakların alınabilmesini sağlamakta ve işçilerin önemli bir kesiminde sendikalaşma eğilimini zayıflatmaktadır.

Bir işyerinde sendika üyesi olmayanların da o işyerindeki toplu iş sözleşmesinden kolayca yararlanabilmeleri veya toplu iş sözleşmelerinin işkolundaki diğer işyerlerine teşmil edilmesi de sendika üyeliğini azaltan etmenlerden biridir.

Sendikalaşma düzeylerinin düşüklüğünün diğer bir nedeni, işgücünün giderek daha büyük bir kesiminin geleneksel olarak sendikal örgütlülük dışında kalmış sektörler, meslekler ve cinsiyette yoğunlaşmasıdır.

Avrupa Topluluğu ülkelerinde de ücretlilerin toplam nüfus içindeki payı sürekli olarak artmaktadır. Ancak ücretli olarak istihdam edilenlerin giderek artan bir bölümü hizmetler sektörüne kaymaktadır. Ayrıca, beyaz yakalı ve hatta "altın yakalı" olarak isimlendirilen ücretlilerin oranı da yükselmektedir. Kadınların çalışma yaşamına giderek daha fazla çekilmesi ve yarım gün çalış-

ma gibi uygulamaların yaygınlaşması, sendikalı işçi sayısı artarken sendikalaşma oranının düşük kalmasına neden olmaktadır. Sayıları giderek artan işsizler de bu oranın düşmesinde etkilidir. Bazı ülkelerde işsizler sendika üyeliğini sürdürmektedir. Ancak Avrupa Topluluğu ülkelerindeki yüksek işsizlik oranının sendika üyeliği üzerindeki olumsuz etkisi önemlidir.

Diğer bir sorun ise sendikalardan kaynaklanmaktadır. Sendikaların ilk ortaya çıkmasından bugünlere kadar sendikaları oluşturan işçilerin yapısında, içinde yaşanılan koşullarda ve sendikaların önündeki görevlerde büyük değişiklikler yaşandı.

Sendikaların bu değişikliklere ayak uydurabilmesi ve yapıları ve işleyişlerini bu değişkliklere uyumlu duruma getirebilmesi belirli bir zaman sürecini gerektirmektedir.

Avrupa Topluluğu ülkelerindeki sendikalar, İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki dönemin göreli "çalışma barışı" havasının ardından sermayenin başlattığı saldırıya karşılık vermeden, bazen zorluklarla karşılaştılar.

Teknolojideki gelişmelerin işgücünün yapısı üzerindeki etkileri de sendikaların karşılarına yeni görevler getirdi.

Sendikalar sermayenin tavrında, teknolojide, işgücünün yapısında ve ekonomik yapıda meydana gelen değişikliklere uyum sağlama ve kendi yapılarını ve işleyişlerini değiştirme sürecini henüz yeterince tamamlayamadılar.

TOPLU PAZARLIK HAKKI

Avrupa Topluluğu ülkelerinde toplu pazarlık hakkını düzenleyen mevzuatta ve toplu pazarlık sistemlerinde büyük farklılıklar gözlenmektedir.

Toplu pazarlık işyeri, işletme, işkolu ve işkollarının bir bölümü veya tümü düzeylerinde sürebilmektedir. Bazı ülkelerde ise farklı düzeylerde toplu iş sözleşmeleri birbirini tamamlayıcı biçimde kullanılmaktadır.

Danimarka, Federal Almanya, Yunanistan ve Hollanda'da bunların en önemlisi işkolu düzeyindeki toplu iş sözleşmeleridir. İngiltere ve İrlanda'da ise işyeri veya işletme düzeyindeki toplu iş sözleşmeleri ön plandadır.

Belçika, İspanya, Fransa ve Lüksemburg'da bağıtlanan toplu iş sözleşmeleri ilgili işyerlerindeki tüm işçileri (taraf sendika üyesi olsunlar veya olmasınlar) bağlar.

Federal Almanya, Hollanda, Portekiz, Yunanistan ve İtalya'da ise yalnızca taraf sendika üyesi işçiler toplu iş sözleşmesinden yararlanırlar ve toplu iş sözleşmesi hükümleriyle bağlıdırlar.

İtalya, Danimarka ve İngiltere dışındaki diğer ülkelerde ise ba-

ğıtlanmış bir toplu iş sözleşmesinin teşmiline ilişkin hükümler mevcuttur.

Bazı ülkelerde iş sözleşmeleri ile ücret artışları enflasyona bağlanmıştır.Avrupa Sendikalar Enstitüsü tarafından 1989 yılında yayınlanan ve 1988 yılındaki toplu iş sözleşmelerini inceleyen bir araştırmaya göre, Belçika, İspanya, Yunanistan, İtalya ve Lüksemburg'da toplu iş sözleşmelerinde enflasyona bağlı otomotik ücret artışları konusunda hükümler vardır.

Bazı ülkelerde toplu iş sözleşmeleri süresizdir ve taraflardan biri tarafından belirli bir süre önceden bildirimde bulunularak feshedilebilir. Örneğin İngiltere'de genellikle rastlanan uygulama budur. Süresi belirsiz toplu iş sözleşmeleri, beklenmedik gelişmeler karşısında güçlü bir mücadele aracı oluşturmaktadır.

Bazı ülkelerde tüm ücretliler toplu pazarlık hakkına sahipken, bazılarında memur statüsünde istihdam edilenlerin bu hakkı yoktur.

Avrupa Topluluğu ülkelerinde toplu sözleşme görüşmeleri için yetki alınması gibi kısıtlamalara rastlanmamaktadır.

Sendikal örgütlenmenin yapısına bağlı olarak, aynı işyerinde birden fazla sendikanın toplu iş sözleşmesi bağıtlamasının mümkün olduğu ülkeler de vardır.

Avrupa Topluluğu ülkelerinde toplu iş sözleşmeleri ile düzenlenemeyecek konulara ilişkin kısıtlama ve yasaklamalar yoktur.

Avrupa Topluluğunu oluşturan ülkelerde ve aynı ülkede zaman içinde değişen koşullara bağlı olarak, işçi sınıfının ve sendikal örgütlülüğün hak ve özgürlükler sağlama mücadelesinin toplu iş sözleşmelerine ve mevzuata verdiği önem dengesi değişiklik göstermektedir.

GREV HAKKI

Grev hakkı, Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nde (Madde 8/d) şu şekilde tanınmıştır:

"Bu Sözleşmeye taraf olan devletler, aşağıdakileri sağlamayı taahhüd ederler:

(...)

d) Söz konusu ülkenin yasalarına uygun yapılmak koşuluyla grev hakkı."

Avrupa Sosyal Haklar Sözleşmesi de grev hakkını tanımaktadır. 1961 yılında Türkiye'nin de imzaladığı ve ancak (bazı önemli kayıtlarla) 1989 yılında onayladığı bu sözleşmenin II. bölümünün 6.maddesi şu hükmü içermektedir:

"Sözleşmeci taraflar, toplu pazarlık hakkının etkin biçimde kullanımını sağlamak amacı ile... çıkar çatışması olduğunda yürürlükte bulunan toplu iş sözleşmelerinden doğabilecek yükümlülüklere bağlı kalmak koşulu ile, grev hakkı dahil, işçilerin ve işverenlerin topluca eyleme geçme hakkını tanımayı taahhüt ederler."

Türkiye 16.6. 1989 tarihinde bu Sözleşme'yi onaylarken, grev hakkına ilişkin yukarıdaki bölümü dışta bırakmış, onaylamamıştır.

Avrupa Topluluğu'nda sosyal hakların uyumlulaştırılması çalışmaları içinde hazırlanan Temel Sosyal Haklar Topluluk Sözleşmesi taslağında da grev hakkı yer almaktadır. Avrupa Toplulukları Komisyonu tarafından hazırlanan ve 30 Mayıs 1989 tarihinde tartışmaya açılan metnin 17. maddesi çıkar çatışmaları durumunda grev hakkını tanımaktadır.

İtalya, Yunanistan, İspanya, Fransa, Lüksemburg ve Portekiz'de anayasalarda grev hakkı açık bir biçimde bir hak olarak yer almaktadır. İtalya'da grev hakkı üzerinde hiçbir yasal kısıtlama yoktur. Federal Almanya, Hollanda ve Belçika'da ise açıkça belirtilmemekle birlikte, grev hakkı, bir anayasal hak olarak mevcuttur. İngiltere'de ve İrlanda'da grev hakkını açıkça ifade eden tüzel düzenleme yoktur. Danimarka'da ise grev hakkı, işveren ve işçi örgütleri arasında ülke çapında imzalanmış bir sözleşmeden kaynaklanmaktadır.

Devlet memurlarının grev hakkı konusunda farklı uygulamalar görülmektedir. Ancak Avrupa Topluluğu ülkelerinde devlet memurluğunun kapsamı ülkemizdeki kadar geniş değildir.

Diğer bir deyişle, ücretlilerin elinden sendikalaşma, toplu pazarlık ve grev haklarını almak için onları "memur" veya "sözleşmeli personel" statüsünde istihdam etme kurnazlığı bu ülkelerde tutmamaktadır. Bunun bir nedeni, memurların da belirli haklara sahip olmasıdır.

Fransa, Yunanistan, Lüksemburg ve Portekiz'de devlet memurlarının grev hakkının bulunduğu açıkça belirtilmiştir.

İtalya'da grev hakkı konusunda devlet memurları ile diğer ücretliler arasında bir ayrım konulmamıştır.

İngiltere'de grev hakkını düzenleyen mevzuat bulunmamaktadır. Devlet memurları da grev hakkından yararlanabilmektedir.

Belçika, Danimarka ve Hollanda'da devlet memurlarının grev hakkını düzenleyen mevzuat yoktur, ancak bu hakkın kullanılıp kullanılmayacağı tartışılmalıdır.

Federal Almanya'da ise devlet memurları grev yapamaz.

Fransa, Federal Almanya, İngiltere ve İtalya'da dayanışma

grevleri yasal kabul edilmektedir.

Aşağıdaki çizelgede 1985, 1986 ve 1987 yıllarında Avrupa Topluluğu ülkelerinde grevde geçen işgücü sayılarla belirtilmektedir:

Grevde ve Lokavtta Geçen işgünü (1985-1987)

Ülke	**1985**	**1986**	**1987**
Danimarka	2.332.700	93.200	137.300
F. Almanya	34.400	27.960	33.320
Fransa	884.900	1.041.400	969.000
Hollanda	89.390	38.858	58.276
İngiltere	6.402.000	1.920.000	3.546.000
İrlanda	417.730	309.180	264.340
İspanya	3.223.500	2.279.400	5.025.000
İtalya(saat)	26.815.000	39.506.000	32.240.000
Portekiz	275.400	381.900	113.200
Yunanistan	1.094.400	1.262.800	1.732.900

1987 yılında İtalya'da 4.3 milyon işçi, İspanya'da 1.9 milyon işçi ve İngiltere'de 900 bin işçi greve çıkmıştır.

Danimarka, İngiltere, İspanya, İtalya ve Yunanistan ekonomileri, göreli olarak çok sayıda greve karşın çöküntü içinde değildir. Grevlerin ekonomiyi çökerttiği iddiası, yeteneksiz sermayedarların başarısızlıklarını örtme veya ücretleri düşürmek için gerekçe arama çabasıdır.

Portekiz'de lokavtlar anayasa ile yasaklanmıştır.

Yunanistan'da 1975 yılında kabul edilen yeni anayasa grev hakkının yanı sıra lokavt yetkisini de tanıyordu. Siyasal grevler ise yasaktı. 1982 yılında yapılan bir değişiklikle, lokavt yetkisi anayasadan çıkarıldı. Ayrıca, demokratik rejimin tehlikeye girmesi durumunda sendikaların ve üst örgütlerin dayanışma grevleri ve siyasal grevler düzenleme hakkı tanındı. Yasalardaki düzenlemeler ile lokavt yasaklandı.

Fransa, İtalya ve Federal Almanya'da ancak belirli koşullarda lokavt yetkisi tanınmaktadır. Lüksemburg ve İspanya'da lokavta izin verilmektedir. Belçika'da ise lokavt açıkça bir yetki olarak tanınmamakla birlikte, lokavta hoşgörüyle bakılmaktadır. İngiltere, İrlanda ve Danimarka'da ise lokavt yetkisine grev hakkının karşıtı olarak bakılmakta ve bu hak tanınmaktadır. Hollanda'da ise lokavt yetkisinin hukuksal durumu açık değildir.

AVRUPA TOPLULUĞU ÜLKELERİNDE ÜCRETLER

Avrupa Topluluğu ülkelerinde ücretler Türkiye'ye göre yüksektir, ancak ABD'ye göre düşüktür.

Daha önce de belirtildiği gibi, ücretlerin yüksekliği, işçilerin sömürüye maruz olmadığı anlamına gelmez. Daha gelişmiş bir emek üretkenliğine dayalı yüksek ücretler, daha yüksek oranlı bir sömürü ile birlikte var olabilir.

Çeşitli ülkeler arasında ücret düzeylerini karşılaştırabilmenin çeşitli zorlukları vardır. Her ülkede bir süre (günlük, haftalık, aylık ve yıllık) çalışma karşılığında bir ücret ödenir. Ayrıca, ücretlerden yapılan sosyal sigorta ve vergi kesintileri de ülkeden ülkeye büyük farklılıklar gösterir. Ülkelerin para birimleri arasındaki resmi değişim oranları da her zaman gerçek durumu yansıtmayabilir.

Bu nedenlerle, bütün bu etmenler hesaba katılmadan yapılan uluslararası ücret karşılaştırmalarının fazla bir anlamı yoktur.

Bu konuda oldukça güvenilir bir kaynak, İsviçre Birlik Bankası'dır. Bu Bankanın, sermayedarların yatırımlarına yol göstermek amacıyla yaptığı kapsamlı araştırmaların sonuncusu 1985 yılında gerçekleştirilmiştir. (7)

Çeşitli Kentlerde Net Saat Ücretleri (ABD Doları, 1985)

Brüksel (Belçika)	4.2
Kopenhag (Danimarka)	4.5
Düsseldorf (F. Almanya)	4.3
Paris (Fransa)	3.8
Amsterdam (Hollanda)	4.1
Londra (İngiltere)	3.5
Dublin (İrlanda)	3.3
Madrid (İspanya)	2.8
Milan(İtalya)	3.5
Lüksemburg (Lüksemburg)	4.5
Lizbon (Portekiz)	4.5
Atina (Yunanistan)	2.5
New York (ABD)	8.5
Şikago (ABD)	8.5

---

(7) Union Bank of Switzerland, ***Prices and Earnings Around the Globe,*** *1985 Edition, İsviçre, 1985, s.24-25.*

Huston (ABD)	8.1
Tokyo (Japonya)	7.1
İstanbul (Türkiye)	0.9

Görüldüğü gibi, Türkiye'deki net ücret düzeyi, Avrupa Topluluğu ülkelerindekinin dörtte birinin altındadır.

Avrupa Topluluğu ülkelerinde 1985, 1986, 1987 ve 1988 yıllarında gerçek ücretler arttı. Avrupa Topluluğu bir bütün olarak düşünülürse, işçilere yapılan tüm ayni ve nakdi ödemeler ve işçilerle ilgili harcamalar toplamı 1985 yılında yüzde 2.1, 1986 yılında yüzde 2.2 , 1987 yılında yüzde 2,1 ve 1988 yılında da yüzde 1.5 oranında gerçek bir artış gösterdi.

Aşağıdaki çizelgede, ücretli olarak çalışan kişi başına yapılan harcamalardaki gerçek gelişme gösterilmektedir. Rakamlar, bir önceki yıla göre gerçek yüzde artışı (veya düşüşü) vermektedir.

Ücretli Başına Yapılan Harcamada Bir Önceki Yıla Göre Gerçek Gelişme (Yüzde)

Ülke	1985	1986	1987	1988
Belçika	-1.3	3.7	-1.3	1.1
Danimarka	0.2	1.2	4.4	-1.0
F.Almanya	1.0	4.1	2.2	1.7
Fransa	0.9	1.3	0.6	0.6
Hollanda	-0.5	1.5	1.6	0.8
İngiltere	1.4	2.8	3.0	2.7
İrlanda	2.7	1.8	1.2	2.2
İspanya	1.2	0.5	1.8	1.3
İtalya	0.4	1.6	4.0	2.0
Lüksemburg	-1.7	4.4	0.9	1.9
Portekiz	0.6	3.9	3.1	1.5
Yunanistan	4.2	-7.2	-1.2	3.4

İşçilerin ücretlerinin satınalma gücünü hem ülkeler arasında, hem de zaman içinde karşılaştırabilmenin araçlarından biri, belirli malları satın alabilmek için çalışılması gereken sürenin hesaplanmasıdır.

Uluslararası Metal İşçileri Federasyonu bu konuda kullanılabilecek oldukça güvenilir istatistikler yayınlamaktadır. Aşağıdaki çizelgede, çelik işçileri için Avrupa Topluluğu ülkelerinde 1980 (1980 yılı veri bulunmadığı durumlarda, buna yakın diğer yıllar) ile 1988 yıllarında 1 kg. et ve 51 ekran renkli televizyon alabilmek

için çalışılması gereken süreler gösterilmektedir. Örneğin, Belçika'da bir çelik işçisi 1980 yılında, 122 saatlik net ücreti karşılığında bir renkli televizyon alabiliyordu. 1988 yılında ise, ücretindeki gerçek artış sayesinde bir renkli televizyon alabilmesi için gerekli süre 100 saattir.

Genel olarak bakıldığında 1980-1988 döneminde, yaşanan ekonomik bunalıma ve sermayedar sınıfın işgücü maliyetlerini düşürme doğrultusundaki tüm çabalarına karşın, işçilerin gerçek ücretleri artmıştır.

Avrupa Topluluğu Ülkelerinde Çelik İşçilerinin Ücretlerinin Satınalma Gücü

(Saat Olarak Çalışılması Gereken Süre)

	1kg. Et		51 Ekran Renkli Televizyon	
Ülke	**1980**	**1988**	**1980**	**1988**
Belçika	2:53	1:32	122	100
Danimarka	2:24	0:35	99	88
Federal Almanya	1:23	1:03	148	94
Fransa	1:40	2:00	230	139
Hollanda	1:25	1:18	123	81
İngiltere	1:16	1:01	120	46
İrlanda	1:20 (1983)	1:08	154 (1983)	87
İspanya	0:52	058	175	106
İtalya	1:25 (1982)	2:10	114 (1982)	138
Lüksemburg	1:18	1:27	180	106
Portekiz	1:47 (1982)	2:28	179 (1982)	114
Yunanistan	2:03 (1986)	1:15	535 (1986)	290

Avrupa Topluluğu ülkelerinde yaşanan ekonomik bunalıma karşın gerçek ücretlerin artması, üretkenliğin yükselmesi sayesinde gerçekleşebilmiştir. Gerçek ücretler artarken, üretilen birim ürün başına gerçek işgücü maliyeti sürekli olarak azalmıştır. Bir önceki yıla göre değişme ele alındığında, Avrupa Topluluğu ülkelerinde birim başına gerçek işçilik maliyeti 1985 yılında yüzde 1.1 oranında azalmıştır. Bu azalma 1986 yılında yüzde 1.2, 1987 yılında yüzde 0.3 ve 1988 yılında da yüzde 1.2 oranında gerçekleşmiştir.

Aşağıdaki çizelgede, bir önceki yıla göre Avrupa Topluluğu ülkelerinde birim üretim başına gerçek işçilik maliyetindeki gelişme-

ler sunulmaktadır.

Birim Üretimde Gerçek İşçilik Giderlerindeki Değişme (Bir Önceki Yıla Göre Değişme Yüzdesi)

Ülke	1985	1986	1987	1988
Belçika	-1.5	-0.3	5.1	1.7
Danimarka	-1.5	-0.5	-0.3	-1.6
F. Almanya	-0.5	-0.6		
Fransa	-1.3	-2.8	-1.2	-2.0
Hollanda	-1.4	1.1	2.0	-1.0
İngiltere	-0.9	0.9	- 0.1	-0.5
İrlanda	-1.7	0.1	-1.7	-0.8
İspanya	-2.8	-2.8	-0.8	-1.2
İtalya	-0.7	-2.0	0.0	-1.0
Lüksemburg	-2.1	1.5	5.3	0.2
Portekiz	-3.9	-5.6	-0.6	-2.1
Yunanistan	2.7	-5.5	-0.9	1.3

Avrupa Topluluğu'nun iç pazarının bütünleşmesi sürecinde karşılaşılacak sorunlardan biri, ülkeler arasındaki ücret farklılıklarının giderilmesidir.

Bu konuda Avrupa Toplulukları İstatistik Bürosu tarafından yapılan çalışmalar farkın azalmadığını göstermektedir. 1980 yılı Ekim ayında yapılan araştırmaya göre, tüm endüstrilerde en yüksek ücret düzeyine sahip olan ülke Danimarka, en düşüğü Portekiz'di. İki ülke arasında ücret düzeyi farkı 2.64:1 idi. 1988 yılı Nisan ayında ise en yüksek ve en düşük düzeylere gene Danimarka ve Yunanistan sahipti ve bu kez ücret düzeyi farkı 2.72:1 olmuştu.

AVRUPA TOPLULUĞU ÜLKELERİNDE ÇALIŞMA SÜRESİ

Avrupa Topluluğu ülkelerinde sendikaların önde gelen amaçlarından biri, işsizliğin azaltılması ve önlenmesidir.

Avrupa Topluluğu'nda işsizlik oranı 1986 yılında yüzde 11.9, 1987 yılında yüzde 11.6 ve 1988 yılında da 11.25 oldu.

Bu ülkelerde işsizlerin ekonomik sorunlarını azaltmaya yönelik işsizlik sigortası veya işsizlik yardımı uygulamaları olmakla birlikte, işsizlik önemli bir toplumsal sorun oluşturmaktadır.

Sendikalar bir taraftan devletin işsizliği azaltıcı politikalar be-

nimsemesi için çalışırken, diğer taraftan mevcut iş olanaklarının daha adil bir biçimde dağıtılmasını talep etmektedirler. Diğer bir deyişle, çalışma süresinin azaltılması ve fazla mesainin kaldırılmasıyla, daha fazla kişinin istihdam edilmesini savunmaktadırlar.

Alman Sendikalar Federasyonu (DGB) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, 1984 yılından 1988 yılı sonuna kadar Federal Almanya'da çalışma süresinde gerçekleştirilen indirimle 250 bin dolayında iş olanağı yaratılmıştır. 1988 yılında 17 Avrupa ülkesinden 12'sinde toplu iş sözleşmeleriyle çalışma süresinde bir indirim sağlanmıştır.

İşçi sınıfının mücadele tarihinde önemli amaçlardan biri, çalışma süresinin kısaltılmasıdır. Çalışma süresi ya yasalarla ya da toplu iş sözleşmeleriyle kısaltılır.

Avrupa Topluluğu ülkelerinde yasalar veya toplu iş sözleşmeleri ile haftalık çalışma süresi genellikle 40 saat veya daha kısadır. Aşağıdaki çizelgede 1988 yılı sonunda Avrupa Topluluğu ülkelerinde haftalık çalışma süreleri verilmektedir:

Haftalık Çalışma Süreleri (Saat)

Ülke	**Yasada**	**Toplu İş Sözleşmesinde**
Belçika	40	36-39
Danimarka	-	35-40
Federal Almanya	48	37-40
Fransa	39	35-39
Hollanda	48	36-40
İngiltere	-	35-40
İrlanda	48	35-40
İspanya	40	37-40
İtalya	48	36-40
Lüksemburg	40	37-40
Portekiz	48	34-48
Yunanistan	41	35-40

Çalışma süresini oluşturan diğer bir unsur, yıllık ücretli izindir. Bazı ülkelerde yasalarda yıllık ücretli izin sürelerine ilişkin hüküm yoktur. Bazı ülkelerde ise yasalarda belirtilen süreler toplu iş sözleşmeleriyle aşılmıştır.

Aşağıdaki çizelgede, Avrupa Topluluğu ülkelerinde 1988 yılı sonunda yasalara ve toplu iş sözleşmelerine göre yıllık ücretli izin süreleri belirtilmektedir.

Yıllık Ücretli İzin Süreleri

Ülke	Yasada	Toplu iş Sözleşmesinde
Belçika	4 hafta	5 hafta
Danimarka	- -	5 hafta
Federal Almanya	3 hafta	5,5-6 hafta
Fransa	5 hafta	5-6 hafta
Hollanda	4 hafta	4-5 hafta
İngiltere	- -	4-6 hafta
İrlanda	3 hafta	Ortalama 4 hafta
İspanya	30 gün	4,5-5 hafta
İtalya	- -	4-6 hafta
Portekiz	30 gün	4,5-5 hafta
Yunanistan	4 hafta	4 hafta

Türkiye'deki sermayedar sınıfı ve onun sözcüleri, ülkemizdeki genel tatil günlerinin fazlalığından yakınmaktadırlar. Ancak Avrupa Topluluğu ülkelerinin büyük bir bölümünde de genel tatil vardır.

Aşağıdaki çizelgede, Avrupa Topluluğu ülkelerinde yasalarla sağlanan genel tatil günleri toplamları sunulmaktadır.

Avrupa Topluluğu Ülkelerinde Genel Tatil Günleri Sayısı

Ülke	Genel Tatil Günü Sayısı
Belçika	10
Danimarka	düzenleyici mevzuat yok
Federal Almanya	10-14
Fransa	11
Hollanda	6
İngiltere	düzenleyici mevzuat yok
İrlanda	8
İspanya	14
İtalya	15
Lüksemburg	10
Portekiz	12
Yunanistan	13

İŞ GÜVENCESİ

Amerika Birleşik Devletleri ile Avrupa Topluluğu ülkeleri arasında işçi-işveren ilişkileri açısından en önemli farklardan biri, ABD'de iş güvencesinin yokluğuna karşın, Avrupa Topluluğu ülkelerinde bu güvencenin önemli ölçüde sağlanmış olmasıdır.

Avrupa Topluluğu ülkelerinde işçinin işverence çıkarılması konusunda önemli kısıtlamalar getirildiği gibi, işsizlik sigortası veya yardımı uygulamalarıyla, işsizliğin işçileri köleleştirici etkisi önemli ölçüde engellenmiştir.

İşsizlik Avrupa Topluluğu ülkelerinde hâlâ önemli bir sorundur. İşsizlik, kapitalizmin doğal ve ayrılmaz bir parçasıdır. Çalışma süresinin kısaltılması, erken emeklilik, yeni yatırımlar gibi etmenlere bağlı olarak yeni iş olanaklarının yaratılmasına karşın, işsizlerin sayısı ve işgücü içindeki oranı önemini korumaktadır. Avrupa Topluluğu ülkelerinin toplamı olarak bakıldığında, işsizliklerin çalışan sivil nüfusa oranı 1986 yılında yüzde 11.9 iken, 1987 yılında yüzde 11.6 ve 1988 yılında yüzde 11.25 olmuştur.

Aşağıdaki çizelgede, AT ülkelerinde işsizlerin çalışan sivil nüfusa oranları verilmektedir. (Yunanistan, İspanya ve Portekiz için verilen rakamlar işsizlerin tüm faal nüfusa oranıdır).

Avrupa Topluluğu Ülkelerinde İşsizlik (%)

Ülke	1986	1987	1988
Belçika	12.6	12.3	11.50
Danimarka	7.4	7.6	8.50
F.Almanya	8.1	8.1	8.00
Fransa	10.7	10.8	10.75
Hollanda	12.1	11.5	11.25
İngiltere	12.0	10.6	8.50
İrlanda	18.2	19.2	18.75
İspanya	21.0	20.5	20.00
İtalya	13.7	14.0	15.00
Lüksemburg	1.4	1.6	1.50
Portekiz	8.7	7.2	6.50
Yunanistan	7.4	7.4	7.50

Avrupa Topluluğu ülkelerinin tümünde belirli bir biçimde iş güvencesi veya işten işverence çıkarılma durumunda gelir güvencesi bulunmaktadır.

Portekiz'de anayasaya göre haklı bir nedene dayanılmaksızın iş-

çinin işverence işten çıkarılması yasaktır. Haklı bir nedenin bulunduğunu kanıtlama yükümlülüğü de işverenlere verilmiştir. Ancak son zamanlarda yapılan bir yasa değişikliğiyle, bazı ekonomik nedenler de haklı nedenden kabul edilebilmektedir.

Bazı Topluluk üyelerinde tek tek işçilerin işten çıkarılmasında bile kamu görevlileri devreye girmektedir. Örneğin, Hollanda'da tek bir işçinin işten çıkarılabilmesi için bile işverenin önceden Bölge Çalışma Müdüründen izin alma zorunluluğu vardır. Fransa ve Yunanistan'da ise önceden kamu görevlilerine bilgi verme zorunluluğu bulunmaktadır.

İşten çıkarmaları sınırlayan diğer bir etmen, işyerindeki işçi veya sendika temsilcilerinin işçi çıkarılmasına müdahale yetkisidir. Örneğin, Federal Almanya, Yunanistan, İtalya, Portekiz ve İspanya'da işçi temsilcileri işten çıkarma sürecinde çeşitli biçimlerde söz hakkına sahiptir.

Toplu işten çıkarmalarda ise işverene getirilen sınırlamalar daha da fazladır. Belçika, Federal Almanya ve Portekiz'de toplu işten çıkarmada ödenen tazminat, bireysel çıkarmada ödenenin üstündedir. İşçi temsilcilerinin yetkileri de daha fazladır.

Süresi belirsiz hizmet akitlerinin işverence feshinde bütün ülkelerde ihbar önelleri işlemektedir. Örneğin, İngiltere'de ihbar öneli 1 aydan 2 yıla kadar ki çalışmada 1 hafta, daha sonra ise her yıl için 1 haftadır ve azami süre 12 haftaya çıkabilmektedir. İspanya'da 2 yıllık çalışma sonrasında 3 aylık ihbar öneli vardır. Fransa'da 6 aylık çalışma sonrasında 1 ay, 2 yılı aşan çalışmalarda ise 2 aylık ihbar öneli uygulanmaktadır.

Belçika, Danimarka, Federal Almanya ve İtalya'da ihbar önellerinde beyaz yakalı işçiler ve mavi yakalı işçiler arasında farklılaşma vardır. Öneller kıdeme göre de değişiklik göstermektedir. İtalya'da ve mavi yakalı işçiler için Danimarka'da ihbar önelleri toplu iş sözleşmeleri ile belirlenmektedir.

İşten çıkarılma durumunda ihbar önelinin yanı sıra parasal bir tazminatın ödenmesi de oldukça yaygındır. Danimarka, Fransa, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, İspanya ve İngiltere'de işten çıkarmada tazminat ödemesi vardır. Tazminat miktarı işçinin işteki statüsüne, yaşına ve kıdemine göre değişiklik göstermektedir. Yasalara aykırı olarak işten çıkarma durumunda para cezası uygulaması olmakla birlikte, üye devletlerin çoğunda işçinin işe geri aldırılması yoluna gidilmektedir.

Üretim araçlarına sermayedarlar sahip olduğu sürece gerçek bir iş güvencesinden söz edilemez. Ancak Avrupa işçi sınıflarının uzun mücadeleleri sonucunda iş güvencesi açısından ulaşılan düzey, Türkiye'dekinin çok ilerisindedir.

İŞÇİ SAĞLIĞI VE İŞ GÜVENLİĞİ, YÖNETİME KATILMA, SOSYAL GÜVENLİK VE SOSYAL DEVLET

Avrupa Topluluğu ülkeleri ile Türkiye arasında işçi hakları açısından önemi olan diğer konular, işçi sağlığı ve iş güvenliği, yönetime katılma, sosyal güvenlik ve sosyal devlettir.

İşçi sağlığı ve iş güvenliği konusunda Avrupa Topluluğu ülkelerinde önemli adımlar atılmıştır. Üretimin kâr amacına dönük olarak yapıldığı tam koşullarda tam bir iş güvenliğinden söz etmek olanaksızdır. Ancak işçilerin örgütlü gücünün devlet aracılığıyla ve işyerlerinde doğrudan hissettirilmesiyle sağlanan denetim ve yaptırımlar, işverenleri bu konuda oldukça duyarlı olmaya itmiştir.

Yönetime katılma konusunda da önemli adımlar atılmıştır. Üretim araçlarına sermayedar sınıfın sahip olduğu koşullarda işçilerin çeşitli organlarda bilgilenme, söz ve bazen karar hakkının olması belirleyici bir öneme sahip değilse bile, önemlidir ve daha ileri haklar için bir mevzi olarak kullanılabilir. Belçika, Danimarka, Fransa, Hollanda ve Federal Almanya'da işçilerin gerek işyeri konseyleri, gerek yönetim kurullarında üyelik aracılığıyla bilgilenme, kendilerine danışılma ve seyrek bazı durumlarda da karara katılma hakları bulunmaktadır.

Sosyal güvenlik ve sosyal devlet anlayış ve uygulamaları Avrupa Topluluğu ülkelerinde 1980 sonrasındaki saldırılara karşın oldukça etkilidir. Beş tür sosyal güvenlik alanı (yaşlılık-sakatlık-ölüm, hastalık-analık, iş kazası ve meslek hastalığı, işsizlik, aile yardımı) açısından bakıldığında, şu noktalar öne çıkmaktadır: Sosyal güvenliğin finansmanına devlet önemli ölçüde katılmaktadır; 12 ülkede de işsizlik sigortası ve aile yardımı vardır.

Avrupa Topluluğu ülkelerinde 1980'li yıllarda sermayedar sınıfın sosyal devlet anlayışına ciddi bir saldırısı yaşanmıştır. Özelleştirme uygulamaları ile geçmişte insanların gereksinimlerine göre parasız veya düşük ücretle sağlanan birçok hizmet, kâr amacına dönük olarak sağlanmaya başlanmış ve hatta özel teşebbüse devredilmiştir. Eğitim, sağlık, konut, toplu taşım gibi alanlarda gerilemeler yaşanmıştır. Ancak bütün bunlara karşın, Avrupa Topluluğu ülkelerinde işçi sınıflarının direnişleri nedeniyle, bu alanda sermayenin istediği sonuçlara ulaşılmamıştır.

SONUÇ

Avrupa Topluluğu ülkelerinde işçi hakları ve sendikal hak ve öz-

gürlükler Türkiye'dekinin çok ilerisindedir. Bu sonuca, bu ülkelerin işçi sınıflarının uzun mücadeleleri sonucunda ulaşılmıştır ve sermayenin 1980'lerde yoğunlaşan saldırılarına karşı mücadele sürmektedir. Ancak Avrupa Topluluğu ülkelerinde de üretim araçlarına toplumun giderek küçük bir bölümünü oluşturan sermayedar sınıf sahiptir ve sömürü sürmektedir. Türkiye'de uygulanmakta olan 24 Ocak istikrar tedbirlerinin ve 1982 Anayasası'nın sorumlusu, uluslararası sermayedir ve bunun bir parçasını oluşturan AT tekelci sermayesidir. Türkiye'de 24 Ocak istikrar tedbirlerine ve 1982 Anayasa'sına alternatif arayışları, karşısında yalnızca yerli sermayedarlar değil, ama aynı zamanda onların bağlı bulunduğu uluslararası tekelci sermayeyi de bulacaktır. Buna karşılık, uluslararası ve özellikle de Avrupa işçi sınıfı hareketleri, Türkiye'deki ekmek-barış-özgürlük ve demokrasi mücadelesinde Türkiye emekçilerinin yanındadır. Ancak bu konuda asıl görev, ülkemizdeki güçlere düşmektedir.

Ek:

Avrupa Topluluğu Ülkelerinde İşçi Haklarına Yönelik Saldırılar

Avrupa Topluluğu ülkelerinde de sermayedarlar ile işçi sınıfı arasında mücadele sürmektedir. İşçilerin siyasal ve sendikal bilincinin yüksekliği, örgütlülük ve dayanışma geleneğinin ve kararlılığının gücü sayesinde, siyasal iktidarlar önemli başarılar sağlayamamaktadır. Aşağıda, Uluslararası Hür İşçi Sendikaları Konfederasyonu tarafından her yıl hazırlanan raporlara göre, Avrupa Topluluğu ülkelerinde hükümetlerin sendikal hak ihlallerinden ILO'da şikayete konu olanları sunulmaktadır:

Belçika

-Hükümetin ücretlerin belirlenmesine ve toplu pazarlıkla çalışma sürelerine müdahalesi (Şubat 1983)

Danimarka

-Hükümetin ücret artışlarının enflasyona bağlanması uygulamasını sona erdirmesi ve ücretlerin hükümetçe tek taraflı olarak belirlenmesi (Mayıs 1985)

-Denizcilerin yürürlükte olan toplu iş sözleşmelerinin tek taraflı olarak feshedilmesi (Ağustos 1988).

-Danimarka denizciler sendikalarının yabancı denizciler adına toplu iş sözleşmeleri bağıtlamalarının yasaklanması (Ağustos 1988)

Hollanda

- Toplu pazarlığa hükümet müdahalesine olanak tanıyan mevzuatın kabulü(1988).

İngiltere

-Hükümetin önceden gerekli olan bildirim koşuluna uymadan hizmet akit-

lerini feshetmesi (Mayıs 1981).

-Hükümetin, Kamu Hizmetleri Hakeme Başvurma Anlaşması'nı ihlal ederek, görüşmeyi veya hakeme başvurulmasını reddetmesi (Mayıs 1981).

-Devlet İletişim Merkezinde çalışanların sendikalaşma haklarının ellerinden alınması (Şubat 1984).

-Öğretmenlerin toplu pazarlık hakkını sona erdiren yeni mevzuatın kabul edilmesi (Şubat 1987).

-Sendikaların üyelerini disipline etmeleri hakkını sınırlandıran yeni mevzuatın kabulü (Şubat 1988).

İrlanda

-Hükümetin öğretmenlerin hakeme başvurma prosedürüne müdahalesi (Kasım 1986)

İspanya

-Banka işçilerinin grevinde sendikacıların tutuklanması (Şubat 1979)

Yunanistan

- Kamu Hizmetleri Sendikalarının demokratik bir biçimde seçilmiş yöneticilerinin hükümetçe görevden alınması (Ekim 1983).

-Havayolları pilotlarının grev hakkının kaldırılması (Ekim 1984).

-Hükümetin, grevi engellemek amacıyla sivil hava işçilerini tutuklaması ve işten çıkarması (Haziran 1986)

Kaynaklar:

Bratt, Christian, **Labour Relations in 17 Countries,** SAF, İsveç 1982.

Commission of the European Communities, **Community Charter of Fundamental Social Rigths, Preliminary Draft,** 30 Mayıs 1989, Brüksel, 16.s.

Commission of the European Communities, **Summary Report on the Comparative Study on Rules Governing Working Conditions in the Member States,** 20 Haziran 1989, Brüksel, 28 s.

ETUI, **The Trade Union Movement in Greece,** Info 8, Brüksel, 1984.

ETUI, **The Trade Union Movement in the Federal Republic of Germany: The DGB,** Info 9, Brüksel, 1984.

ETUI, **The Trade Union Movement in İtaly, CGIL-CISIL-UIL,** Info 11, Brüksel, 1985.

ETUI, **The Trade Union Movement in Spain,** Info 17, Brüksel, 1986.

ETUI, **The Trade Union Movement in Great Britain,** (2nd Edition), Info 1, Brüksel, 1986.

ETUI (European Trade Union Institute), **The Trade Union Movement in Belgium**, Info 18, Brüksel, 1987.

ETUI, **The Trade Union Movement in France,** Info 20, Brüksel, 1987.

ETUI, **The Trade Union Movement in Denmark,** Info 22, Brüksel, 1987.

ETUI, **The Trade Unieon Movement in Portugal,** Info 23, Brüksel, 1988.

European Communities, **The Trade Union Movement in the Netherlands,** Brüksel, 1982.

European Communities, **The Trade Union Movement in Ireland,** Brüksel, 1982.

Harper, John F., **Trade Unions of the World,** Longman, İngiltere, 1987.

ICFTU, **Trade Union Rigths,** Brüksel, 1983, s. 67.

ICFTU, **Annual Survey of Violations of Trade Union Rights, 1983/84,** Brüksel, 1984, Ek 2, s.16.

ICFTU, **Annual Survey of Violations of Trade Union Rights, 1984/85,** Brüksel, 1985, s. 39.

ICFTU, **Annual Survey of Violations of Trade Union Rights, 1985/86,** Brüksel, 1986, s.35.

ICFTU, **Annual Survey of Violations of Trade Union Rights, 1986/87,** Brüksel, 1987, s. 34.

ICFTU, **Annual Survey of Violations of Trade Union Rights 1988,** Brüksel, 1988, s. 39.

ICFTU, **Annual Survey of Violations of Trade Union Right, 1989,** Brüksel 1989, s. 40

ILO, **General Survey on the Application of the Conventions on Freedom of Association, the Right to Organise and Collective Bargaining and the Convention and Recommendation Concerning Rural Workers' Organisations,** Cenevre, 1983.

ILO, **Year Book of Labour Statistics- 1988,** Cenevre, 1988.

IMF (International Metalworkers' Federation), **The Purchasing Power of**

Working Time, An International Comparison. International Comparison of Average Net Hourly Earnings in 1980 Based on Working Time Required for The Purchase of Various Consumer Items, Cenevre, 1981.

IMF, **The Purchasing Power of Working Time, An International Comparison,** Cenevre, 1983.

IMF, **The Purchasing Power of Working Time, An International Comparison,** Cenevre, 1984.

IMF, **The Purchasing Power of Working Time, An International Comparison,** Cenevre, 1987.

IMF, **The Purchasing Power of Working Time, An International Comparison,** Cenevre, 1989.

İstanbul Ticaret Odası, **Ekonomik Rapor,** Yay. No. 1989-17, İstanbul Ağustos 1989.

U.S. Department of Health And Human Services, **Social Security Programs Throughout the World-1983,** Washington, D.C., 1984.

YIKILAN YALNIZ BERLİN DUVARLARI MI OLACAK?

Gürhan Uçkan

Batıda Berlin Duvarı'ndan sökülen sıvalı taşlar hediyelik olarak büyük ilgi gördü. ABD'de Noel hediyelerinin başında bu parçaların geldiği bildiriliyor. İsveç TV'sinin Yılbaşı Eğlence (!) Programında konuklara aynı taşlar verildi. Hanedanlık Romanya'sından, sosyalist ülkelerin en kalkınmışı olan Demokratik Almanya Cumhuriyeti'ne dek birçok ülke aynı kefeye konulmakta. Tek seçenek olarak gösterilen kapitalizmin cennetlerinden (!)birinde yaşayan sade bir vatandaş olarak, aklımıza gelen bazı soruları dile getirmeden edemedik: Yıkılan yalnızca Berlin Duvarı mı? Ya korkunun duvarları? Ya soyguncuları gizleyen duvarlar? Genç yaşlı, düşünen ve görüşünü yüksek sesle söyleyen insanları içine kapatan duvarlar? Azınlığın saltanatını sürenlerin oturdukları köşkleri çepeçevre saran duvarlar? Ya onlara sıra ne zaman gelecek?

Batıdaki "komünizm öldü" naralarıyla kutlanan şölen biraz durulunca, gözler bu duvarlara çevrilecektir. İşte o zaman, yalnızca bir zaman meselesi olacaktır insanlığın özgür, onurlu ve dayanışma içinde bir geleceğe layık olduğuna inananların şöleninin başlaması...

1. Yıllar önce, tiyatro düşkünü bir arkadaşım, kendisinin görmediği bir oyunu görüp de beğenmeyen birinin gelip ona "Aman canım, hiç görme"demesine çok kızardı. Yanıtı "Ben de göreyim de beğenmeyeyim," olurdu. Şimdi bunca yıl sonra, Stockholm'ün güneyinin eski sokaklarından birindeki ağlamış yüzlü bir kahvede Şili'li sanatçı dostum, politik göçmen Rolando Perez'i dinlerken, Ankara' daki arkadaşımın sözlerini anımsadım.

Rolando, Avrupa'daki olayları konuşurken, şunları demişti bana :

Sosyalist ülkelerdeki insanlar, başlarındaki yöneticilere, "Öbür taraf cennet değil, bunu anlatmaya çalışıyorsunuz, belki de haklısınız ama, bırakın bir de kendi gözlerimizle görüp, karar verelim," deyip duruyorlardı. Kimse onları dinlemedi. İşte şimdi yaptıkları bu: gidip kendi gözleriyle görüyorlar...

Evet, bugün iki Almanya'dan batıdakini yeğ tutanlar, OECD'nin 20 milyon işsizi ile ekmek kavgası verecekler. Okyanusu aşıp düşler ülkesi ABD'ye gidenler, geçinme asgarisinin üçte biri ile yaşayan 19 milyon Amerikalı ile yarışa girecekler. Batı Almanya'da iş bulurlarsa, bir Mercedes'in kaç işçi maaşına alınacağını öğrenecekler. Ya da kuyrukta durma yoluyla konut bulmanın ne denli uzun, yorucu bir şey olduğunu... Doğudan cennet gözüken yerlerdeki birçok özgürlüğün, bir avuç varlıklı kişi için geçerli olduğunu görecekler. Belki her şey, geride bıraktıkları yerden iyi gelecek yine de. Ne ki, en önemlisi, kendi gözleriyle görecekler. Ve eğer, geri dönerlerse, buldukları ülke, bıraktıkları ülke olmayacak; aynen kendilerinin de bir zamanlar umutla batıya açılan aynı insanlar olmayacakları gibi... Değişen dünyada, insanlar da değişecektir. Avrupa'daki gelişmeler, değişimin gerekli olduğu kadar, kaçınılmaz olduğunu da gösterdi.

Çünkü, insanları duvarlar arkasına atan, onlara karşı kendini bürokrasi duvarlarıyla koruyan ve değişen dünyanın dışında kalmaya çalışan rejimler, ne sosyalizmle açıklanabilir, ne de komünizmle. Gerçek olan, adı ne olursa olsun, başarısız bir rejim olduğudur. Halk, halka rağmen yönetilemez. Hiçbir toplum, halkın etkin katılımı olmadan sağlıklı bir düzen kuramaz. Sorun, tek parti, çok parti sorunu değildir. Romanya'daki hanedan ile, çok partili düzenlerde yakından tanık olduğumuz hanedanlar arasında ne fark vardır? Amaç belirli bir kesimin, hiç kuşkusuz üst tabakanın, çıkarlarını gözetmek olduktan sonra, içine girilen kılıfın ne olduğu önemsiz bir ayrıntıdır. O halde, şu anda sorulacak soru; örneğin, Latin Amerikalı işsiz - evsiz - aç Pablo'nun mu, yoksa yerli malı otomobil için yedi yıl sırada kaldığına, dört nüfus ile iki odalı dairede yaşadığına ve hızlı bir ekonomik / entellektüel gelişmeye izin vermeyen monoton işine canı sıkılan Doğu Berlinli Hans'ın mı daha özgür olduğudur...

Her ikisi de mutsuzsa bu, rejimlerin aynı kapıya çıktığından değil, insanları farklı koşullarda yaşarken, beklentilerinin de farklı olduğundandır. Bu nedenle, Bükreşli Dimitri ile, Kastamonulu Yusuf'u karşılaştıramayız. Aynı şekilde, dergimizin geçen sayısındaki Sargut Şölçün'ün yazısında, kendisine yoldaş diyen Türke sinirlenen Doğu Alman garsonla Sargut'un arkadaşını karşılaştıramayacağımız gibi...

Bu bakımdan, sosyalist ülkelerdeki gelişmeleri, komünizm öldü naraları atarak değil, değişik sorulara yanıtlar bulmaya çalışarak değerlendirmeliyiz. Örneğin, kim istemişti Romanya'daki gibi bir "komünizmi"? 20 milyon OECD'li işsizden biri olmayı kim istemiştir? Nasıl kimse istememişse Leningrat'da nazi bombalarıyla evi başına çöken Nataşa olmayı, yine kimse istememişti inandığı görüşü savunduğu için Sibirya'ya gönderilen İvan olmayı. O halde, bir yelpazenin dilimleri gibi gözükse de, her parçanın özgün koşul-

ları olduğunu ama, birlikte olmadan hiçbir şeye yarayamayacağını düşünerek kararlar almalıyız. Çünkü insanların temel haklarını, gereksinmelerini içeren yelpaze, tek bir parçası eksik olarak, hiçbir şeye yaramaz. Sosyalist ülkelerdeki gelişmeler bunu gösteriyor; kapitalizmin kevgire dönmüş yelpazesini görmemezlikten gelenler için, işin püf noktası gözden kaçıyor.

2. İsveç'in parlamento dışındaki* komünist partisinin yöneticilerinden yazar **Alf Lövenborg,** partisinin yayın organı **Norrskensflamman**'da (30/11-89) ilginç bir yazı yayınladı. Önce, bazı gerçekleri anımsatıyor:

"Hepimiz, Ekim Devrimi'nin dünyada oynadığı olumlu rolü biliyoruz. Sovyetler Birliği olmadan, sömürgelerin kurtuluş savaşları böylesine olumlu sonuçlar alamazdı. Sovyetler'in olmadığı bir dünyada Vietnam, ABD emperyalizmine karşı verdiği savaşı kazanamazdı. O dünyada, faşizm, en önde gelen ideoloji olurdu. Sovyetler'in ve diğer sosyalist ülkelerin savaşı engelleyici, barışı koruyucu çabalarının değerini anlatmaya sözcükler yetmez. İşte son zamanlardaki bu atılımcı barış hareketi, savaş yanlılarını geriletmiş ve yepyeni, daha elverişli bir uluslararası ortam yaratmıştır."

Alf Lövenborg, sosyalist ülkelerde birçok şeyin "ters gittiğine" parmak basarken, nedeni konusunda şunları yazıyor:

"Sosyalizmi imkansız olarak göstermeyi amaçlayan reaksiyoner güçler, anti-sosyalist saldırıya geçmiş durumdalar. Onlara göre, sarsıntı geçiren sosyalist ülkelerdeki bunalımın tek sorumlusu sosyalizm. Ne ki gerçek öyle değil. Hatta tam tersi: Biraz basitleştirerek, sosyalizmin **azlığının** gerçek neden olduğunu söyleyebiliriz.

Ayrıca sosyalizme saldıranların elinde gösterebilecekleri pek güzel bir seçenek de yok. Kapitalizm, ne İsveç için, ne de dünyanın çalışan nüfusu için bir çözümdür. Ülkemizde, gayet yüzeyde kalan, herkesten önce üst tabakayı daha da kalkındıran bir yüksek konjoktür yaşıyoruz. 'Refah'ın yapaylığı ortada. Hasta ve yaşlıların bakımı konusunda ülke derin bir bunalımda. Hastane kuyruklarında sıraları gelmeden ölüyor vatandaşlarımız. Eğitim kaynakları peşpeşe körleştiriliyor. Artan servete, kapitalizmin egoistliği adına, küçük bir azınlık elkoyuyor."

Alf Lövenberg yazısını, kapitalizmin çarpıklığına dikkat çekmenin, sosyalist ülkelerdeki gelişmeleri açıklamakta yeterli olmayacağına işaret ederek sürdürüyor. Sovyetler Birliği'nde başlayan ve diğer sosyalist ülkeleri içine alarak süren yenilenme ve aydınlanma girişiminin, sosyalist kalkınmayı frenleyen etkenlerin bulunup yok edilmesine yol açacağına inandığını belirttikten sonra, kapitalist ülkelerdeki komünist partilere de büyük görev düştüğüne değiniyor:

"Komünist partiler, kendi çalışma biçimlerini, gerçeklerle ne denli içli dışlı olduklarını gözden geçirme durumundalar. Bunu açık olarak, özeleştiriyle yapmalıdırlar. Yaptığımız yanlışlık neredeydi? Toplumsal eşitlik ve ilerici çözümleri engelleyerek sağ politikaya toprak kazandıran şey neydi? Ne şekilde gerçekleştireceğiz verimli bir dayanışma politikasını ? 29. Kongre kararı gereğince tüm komünist partileri bir partide toplamak için neler yapmamız gereklidir? Nasıl davranmalıyız ki sağ saldırıya karşı birleşik bir sol olarak

karşı çıkalım?"

Yazar yazısını, iyimser olduğunu belirterek bitiriyor:

"Tüm sorunlara rağmen, komünistler için olumlu bir ortam doğmuştur. Ölüm tehlikesi, gelecekte sosyalizmi değil, kapitalizmi tehdit ediyor. Sosyalizmin bildirisi mantıklı ve gerçekçidir. Bu nedenle, yenilgiye uğrayamaz. Marksizm-Leninizm, insanın insanı sömürgemesine son vermeyi hedef edinmiş bir toplumsal değişim bilimidir-.Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik ancak sosyalizmle gerçekleşir. Çünkü kapitalizm, bunların tam tersi demektir."

3. Çok konuda olduğu gibi, bu konuda da çarpıtma girişimleri ülkemizde de oldukça yaygın. 141-142. maddeler konusu, sosyalist ülkelerdeki gelişmeler bahane edilerek gümbürtüye getirilmek isteniyor. Hiç utanmadan, "Sosyalist ülkelerde komünist partiler kapanırken, bizde komünist partiye ne gerek var?" diyenler var.

Sosyalist ülkeler, yarım yüzyıla yakın süren bir dönemden sonra bazı kararlar almaktalar. Onları çepeçevre saran kapitalist ülkelerde, yaklaşık aynı süreyi kaplayan bir tarihe sahip komünist partiler var.Bu evrelerin hiçbirinden geçmeden, eldeki sözde sosyal demokrat iki partiye dayanarak, hangi soldan söz ediliyor bu yeni/sağ filozoflar ? Düşüncenin belirli bir yandaki türünü yasaklayarak mı demokrat olunacağını sanıyorlar?

Madem ki karşılar düşüncenin yasaklanmasına -sosyalist ülkelerdeki insanların özgürlüğü için çok duyarlılar ya- nasıl alkışlarlar ülkemizde de gerçek anlamıyla, komünist, sosyalist partilerin kurulmasını önleyen maddeleri, girişimleri? Nedir buldukları çözüm çığ gibi artan enflasyona, iflasa giden ekonomiye ve azınlığı mutlu eden gidişe karşı?

Ülkemizde komünist partinin/partilerin yasal olarak kurulması için en elverişli ortam, sosyalist ülkelerdeki gelişmelerden sonra doğmuştur. Girişimcilerin önünde, "bu işin nasıl yapılmayacağının" kanıtları var. Yaşadıkları ülkede de, "bu işin bugüne dek olduğu gibi başarılamayacağının" kanıtları çok. Zaman değişme zamanıdır. Kimseyi taklit etmeden, kimseyi yasaklamadan; herkesi göreve çağırarak. Olumlu iş yapmak isteyenlere, eminiz yeni partinin / partilerin kapıları açıktır.

Avrupa'da duvar yıkılması bir şeyi göstermiştir: 21. yüzyıla 10 kala, ne kişiler duvarlar arkasında tutulabilirler, ne de düşünceler. Kim varsa çıkarını duvarlar arkasına saklanarak koruyan, odur bugün gelecekten korkmakta olan. Bakın çevrenize, göreceksiniz aşılması gereken duvarların bolluğunu. Bugün Berlin'de yıkılan duvar, sosyalizmin çöküşünü değil, eksik sosyalizmin olmayacağını gösterdi. Yarın çevremizde çökecek duvarlar, kapitalizmin ta kendisi olacaktır,hapisaneleriyle, köşkleriyle,tatil kamplarıyla ve Mussolini' den kalma yasalarıyla. Bir kez özgürlüğün tadını almaya görsün halk, işte o zaman çağdışı duvarlar deprem olmuş gibi titrer, günü gelince güm diye çöker... ❑

** Parlamento içindeki "komünist" parti, şu sıralar, adındaki komünist sözcüğünü atıp atmayacağını tartışmakla meşgul!*

PERESTROYKA'DAN ÖNCE PERESTAVKA (Yeniden Bilinçlenme) YA DA NEP PERESTROYKA DEĞİLDİR.

Orhan İyiler

GORBAÇOV'un danışmanlarından **Ogonyak** dergisi yöneticisi Vitali Korotiç'in konferansından dönüşümde "demokrasinin erdemleri" konusunda verilen örneklerle iyice aydınlanmış olmama karşın, içimde yine de nedenini kestiremediğim bir tedirginlikle gözümü uyku tutmadığı bir saatte, belki de birşeyler okumak için, - kesinlikle araştırmak için değil-böyle bunalımlı durumlarda kendi kendime alışkanlık haline getirdiğim bir davranışla ve de bir bakıma *gelişigüzel* Lenin'in **Seçme Yapıtları**'ndan bir bölümü açıp okumaya başladım: "Bu günlerde devrimimize yönelik Sukhanov'un anılarını karıştırdım şöyle..." diyordu Lenin. Birden kendimi toparladım. Benim "Birgün Bile Yaşamak" adlı, bolşevik devrimi anlatan romanımda kendisinden alıntılar yaptığım, söylediklerine kulak kabarttığım bir menşevikti Sukhanov... Belki de o nedenle, o güne değin gözümden kaçan Lenin'in Sukhanov'la ilgili satırlarını daha bir özenle okumaya başladım : - "Batı sosyal demokrasisinin gelişmesi süresince (Sukhanov'lar) ezberledikleri alabildiğine yavan bir varsayımı ikide bir öne sürerler : Sosyalizm için olgunlaşmamışızdır biz. Kendi aralarındaki bilge kimliğinde kimilerinin dediklerine göre : Biz sosyalizm için nesnel ekonomik öncül koşullara sahip değilizdir. (...) "Rusya sosyalizmin inşaası için gerekli olan üretim ilişkilerinin gelişmesi aşamasına varamadı." Bu tezi Sukhanov dahil, II. Enternasyonal'in tüm gezginci şövalyeleri hiç çekinmeden ilân edip dururlar. Bu tartışılmaz doğruluktaki tezi tüm tonlarında ağızlarında dolandırıp dururlar ve devrimimizi değerlendirmede tek ke-

sin ölçüt olduğuna inanırlar. (...) Sosyalizmi yaratmak için uygarlaşmış olmak gerektiğini söylüyorsunuz. Çok doğru. Peki de büyük toprak sahiplerini ve Rus kapitalistlerini önce kapı dışarı etmekten başlıyarak ön koşulları yaratmak ve hemen sonra da sosyalizme koyulmamız neden olanaklı olmasın? Alışılagelmiş tarih düzeni içinde bu tür benzer değişikliklerin kabullenilemeyeceğini ya da olanaksız olduğunu hangi kitaplarda okunuz?

"Aklıma sık sık Napolyon'nun bir tümcesi gelir: 'Savaşa dalınır ve sonra... sonrası görülür.' Biz de bunu yaptık. Önce, 1917 Ekiminde ciddi bir savaşa daldık, bu gelişimin akışı bize olayın ayrıntılarını sonra gün yüzüne çıkardı. (Dünya tarihi açısndan hiç kuşkusuz Brest-Litovsk barış andlaşması, NEP - Yeni ekonomik politika - hep birer ayrıntıdır.) Şu anda işin özünde, zaferi bizim kazandığımızsa kuşkudan uzaktır." (Ed. Progress - Moscou / 1980. Sf: 772-773-775)

Birden penceremin önünde uzun boyuyla Sukhanov'u gördüm. Dalgın dalgın dışarıya, gecenin sessizliğine bakıyordu. Kendisi hakkında Lenin'nin söylediklerini görmesini istemezmiş, kendisine anımsatmaktan kaçınırcasına **Seçme Yapıtlar**'ı hızla kaparken, Sukhanov bakışını dışarıdan hiç çevirmeden : - Gerek yok dedi... Ama Lenin'nin adını ettiği zafer hiçbir zaman kazanılmadı. Kazanılsaydı sen böyle gecenin ileri bir saatinde odanda bir menşevikle konuşma gereğini duymazdın... Bu kez alaylı bir biçimde yüzünü dönerek : - Hem de her zaman bolşeviklerle konuşmayı, yaşadığın olayları bolşeviklerin ve Leninistlerin temel görüşleriyle sınamayı alışkanlık haline getirmiş sen... diye parmağını beni birilerine göstermek istercesine uzattı... Ama artık, yaşanan son olaylardan sonra başka çareniz de kalmadı : Komünist partiler bir bir yıkılıyorlar yetmiş yıllık egemenliklerinden sonra. Polonya'da Dayanışma Sendikası halkın başkaldırısına öncülük ederek siyasal erki ele geçiriyor, Macaristan Komünist Partisi kendini feshediyor, bununla da kalmıyor, komünist bloktan ayrılıp Sosyalist Enternasyonal'e başvuruyor, öteki ülkelerde kırk yılı aşkın ülkelerini yöneten Komünist partiler öncülüklerine yani, yönetmeye son verdiklerine kongrelerinde kararlar alıyorlar, Moskova'da Ekim Devriminin 72. yıldönümünde kızıl bayraklar alan köşelerinde yakılıyor, Polonyalılar görkemli Lenin yontusuna saldırıyorlar, güvenlik güçleriyle çarpışmalarda göz gözü görmüyor, ulusçuluk akımlarında devrimin Anayurdunda insanlar biribirlerini boğazlıyorlar, dikenli telleri, aşılamaz sanılan duvarları insanlar yüzbinlerce, milyonlarca aşarak batıya, kapitalizme kaçıyorlar. "Kazanılan zafer" bu mu? Ya komünizmin yeni ideologları ne diyor? Perestroyka'nın ünlü ideologu Bay Vadim Medvedev atandığı ideoloji bürosundaki ilk toplantısında soluk soluğa gazetecilere : "Yeniden Yapılanma'nın (PERESTROYKA'nın) potasından nasıl sosyalist bir toplum çıktığını görmek istiyoruz?" diye soruyor ve yanıtını yine kendisi veriyor: "Biz **artık** çok ciddi bir biçimde **modern - sosyal demokrasi**'nin pratiğini çok iyi kavramış bulunuyoruz" diyor. [1] Bu gece seni alabildiğine tedirgin eden Bay Korotiç, Lenin eleştirisine ne zaman başlıyacaksınız sorusunu

---

(1) **Le Monde** - 7, Temmuz, 1989

doğrusu ya pek diplomatça yanıtlıyor: "Ben islâmi düşünceyi tartışmayı Muhammed'den değil, Hümeyni'den; Hıristiyanlığın eleştirisini de İsa'dan değil Vatikan'dan başlatırım." Alabildiğine yoğunlaştırdıkları Stalin eleştirisinden sonra **Lenin eleştirisinin** gündemini saptadıklarını besbelli değil mi?

Tüm bunlar olurken Lenin'nin, yapıtlarında bizleri "İkinci Enternasyonel'in gezginci şövalyeleri", "korkaklar", "kıvırtıcılar" diye nitelendirmesiyle; sizin gibi gerikalmış ülkelerin, kendilerine yarımyamalak bilgileriyle Marksist yaftası asmış aydınlarının "Leninizm **bugün de** yolumuzu aydınlatıyor" diye çırpınmalarının artık ne anlamı var... Kimi kandırabileceğinizi sanıyorsunuz? Biz kitaplarda yenildik belki. Lenin'nin yapıtlarında... Ama yaşamda değil. Yaşamda yenilen Lenin'nin kendisi oldu. Ve öncü parti anlayışı...

Odamda kaçak kaçak içtiğim sigara dumanlarından boğulacakmışım gibi balkon kapısını açtım, gecenin kendi kendinde dinlenen diri havasını göğüs geçire geçire soluklatım.

-Aslında Lenin kendi yenilgisini, daha doğrusu yenilgisinin başladığını kendisi çok kapalı bir biçimde yapıtlarında itiraf da eder. Üç yıllık bolşevik uygulamanın getirdiği yıkımı en önde kendisi kabul eder. Biz ne diyorduk: "Sivil toplum ve kapitalist ilişkiler aşaması yaşanmadan geri bir tarım ülkesinde doğrudan sosyalizmin inşaasına geçmek - hem de hiçbir kapitalist ülkede henüz gerçekleşmemişken - çılgınlıktır, zaman yitirmektir." İşte bak Lenin de üç yıl uygulamadan sonra aynı şeyleri söylüyor: -"1921 baharında sosyalist üretim ve bölüşümü **'saldırı'** yöntemiyle kurmak, yani en kısa yoldan, en ivedi biçimde ve en doğrudan kurmak girişimimizin yenilgiyle sonuçlandığını gördük. (...) 1921 baharında politik durum bize gösterdi ki birçok sorun üzerinde Devlet Kapitalizmi konumuna doğru geri çekilmek gerekiyor."[(2)] Ve de 1921 baharında uygulamaya konulan Yeni Ekonomik Politika, yani ünlü adıyla NEP pazar ekonomisine dayalı, kapitalist ekonomi ve tecim özgürlüğünün Lenin ağzından **resmen** kabulü anlamına gelir. Bugün, 70 yıl sonra aynı şeye yeniden yapılanmayla, perestroyka ile dönmeye çalışanların temel felsefesinin alanını oluşturması gibi. "Tecim özgürlüğü *kapitalizme yeniden dönüşten başka birşey değildir.* (33/228) "Sorun çok kez şöyle ortaya konuyor: Bir komünist parti tecim özgürlüğünü tanıyabilir, onu uygulayabilir mi (...) Partimiz iktidardadır. Kongrenin alacağı karar tüm Cumhuriyet için uygulama zorunluluğunda olacaktır. Kendi ilkesi içinde bu sorunu çözmek zorundayızdır (...) Çünkü kapitalizmin büyük tekniği olmadan sosyalizmi çözmek olanaksızdır. Ekonomik görüş açısından devlet kapitalizmi içinde bulunduğumuz ekonomiye oranla sonsuz derecede üstündür.?" (Lenin 32 / 35)

---

*(2) Lenin, **Tüm Yapıtları.** Ed. Progre Sf. 88. "Okuyucunun okuma akışını kesmemek için, bundan böyle alıntılardaki ilk rakkam **Toplu Yapıtlar**'ın cilt numarasını, sonraki rakam da Sahife numarasını göstermek üzere kullanılacaktır. Örneğin yukardaki alıntı (33/88) gibi.*

Yeniden Yapılanmanın ideologu Vadim Medvedev "Savaş komünizminden (yani sen bunu Lenin'nin "saldırı" diye nitelendirdiği üretime doğrudan el koyma anla, işte bu komünizmden) NEP'e geçişte (yani pazar ekonomisine ve tecim özgürlüğüne geçişte) bizzat Vladimir İlyiç'in görüşleri son derece önemli bir dönüşüme uğradı" derken, aslında bu köklü değişikliğin bizlerin, yani, Lenin'nin yapıtlarında lânetler yağdırdığı biz menşeviklerin görüşlerinin bugünkü kadrolarca da artık *resmen* tanındığı anlamına gelmiyor mu? Öyleyse bu yitirilen koskoca zaman ne ve temel yanılgı nerde? Yanlış başlatılan bir tarihi sürecin bugüne değin nasıl yuvarlana yuvarlana geldiğini şimdi okuyacağım tümcelerin, örneğin Gorbaçov'a mı, Lenin'e mi, Medvedev'e mi, yoksa ünlü yeni yapılanmanın ekonomist düşünürü Aganbegyan' mı ait olup olmadığını bulup çıkaramayışından da kestirmen olası:

(1) Ulusal ekonominin her branşını (artık) kişisel çıkar ilişkisi üzerine oturtmamız gerektiğini söylüyoruz. Hep birlikte tartışalım, ama sorumluluk bireyde olmalıdır. Bu ilkeyi gerçekleştirmeyi bilemediğimizden, her adımda acı çekiyoruz.

(2) Girişimci ve inisiyatifçi karakter yerel kademelerde desteklenmeli ve ne pahasına olursa olsun, bütün biçimleriyle geliştirilmelidir.

(3) Sovyet Rusya ve Komünist Partisi içindeki toplantıların, konferans, kongre ve kurulların kimliğinin artık önceki dönemlerde olduğu gibi olmadığını, herşeye karşın sürekli yinelemeliyiz. Ne denli alışılmış olursa olsun Parti toplantıları bu girişimci espiriyle yakından ilgilenmek zorundadırlar.

(4) Kapitalist devletler sistemi içindeyiz. Bir yandan bize yardım edemeyen kolonyal ülkeler, öte yandan düşmanımız olan kapitalistler. (...) Yaşamak istiyorsak, bu gerçeğe gözlerimizi kapayamayız.

(5) Ekonomik politikada en büyük yenilgi, bu politikanın tabandan kopuk oluşu ve parti programının en ivedi temel çaba olarak tanıttığı üretim güçlerinin ilerlemesine yol açamaması olayı ile en üst düzeyde kendini gösterdi.

(6) (Ekonomiyi) köylünün kişisel çıkarı üzerine kurmak gerek (...) Toprağın özel mülkiyetini kaldırdık. (...) Zorluğumuz kişisel çıkar yaratmada düğümleniyor. Eşit biçimde, her uzmanı, üretimin gelişmesinde kendi çıkarı da olduğu biçiminde harekete geçirmeliyiz. (...) Donetz kömür havzasının başlıca ekonomik alanlarımızdan biri olduğunu biliyorsunuz (...) ve yine hepiniz biliyorsunuz ki, bu kömür havzasında büyük sanayi işletmelerinin kurulması başlıca çabalarımızın başında gelmiştir. Az bir işçiyle Donetz endüstri işletmelerinde çalışmak bizim için son derece kolayken (...) bugün ne görüyoruz? Tam karşıtı bir olay : Köylülere kiraya verilmiş küçük maden ocaklarında üretim hızla ilerliyor. (...) Bu maden ocakları çok iyi çalışıyor ve ocak kirası olarak devlete çıkarılmış kömürün % 30'nu kazandırıyorlar. (...) Eğer biz kendimiz doğru sonuçlar çıkarmasını bilir, bu politikayı akıllıca geleceğe uygulayabilirsek sonuçlar verimliliklerini sürdüreceklerdir.

(7) Başlıca mülkiyet biçimi bilindiği gibi kamu mülkiyet biçimidir; toprağın altı, üstü, fabrikalar, işletmeler devletin yani tüm top-

lumundur. Bu tür mülkiyette tehlike, bu mülkiyetin adeta herkesin malı ama hiç kimsenin malı olmayışı biçimindeki algılamadan kaynaklanmaktadır. Bireyin ya da toplulukların sahiplik duygusu sönüşmekte, körleşmektedir. *Hiç kimse hiçbirşeyden sorumlu değil. İşte tüm kötülüklerin kaynağı.* İşçiler kaynaklar kendilerinin olmadığı ölçekte kamu kaynaklarını hovardaca harcıyor, devlet işletmelerinde kendilerine ait olanlardan çok daha kötü çalışıyorlar.

(8) Toplumsal mülkiyet uzun zaman sorumlusu olmayan ve "sahipsiz mülkiyet" biçiminde gelişti. Sosyalist mülkiyetin insana yaklaştırılması değil, tersine devletleştirilmesi onun olgunluğunun ölçütü sayıldı.

Sukhanov "Evet dedi, bu örnekleri çoğaltmak kolay. Ama söyle bakalım, biribirine benzeyen bu tümceler kimin?" durdum. "Bilemiyorum" dedim, "sanki bir kişinin konuşmasından ya da tek bir metinden alınmış, ayrı ayrı alıntılar gibi..." "Evet", diye sürdürdü konuşmasını Sukhanov," bir kişinin ya da tek bir metinden alıntılara abenzeyen bu tümceler 70 yıldan beri uzaya uzaya Nep'lerle perestroyka' larla önümüze konan bir tarihi yanılgının sürgitliğinin en belirgin örnekleri işte... Bu tarihi yanılgı artık bugün gitmiyorsa, nereden başladığını bulmak size düşer... 1, 2, 3, 4, 5, 6. tümceler Lenin'e ait. (Sırasıyla 33 / 64, 32/462, "X. Kongre Nep'e Yönelik Karar Tasarısı", 32/459-461, 32/522, 33/57, 33/63-64 ve 33/90-91). 7. Tümce bugünün yeni NEP'çisi ünlü Abel Aganbegyan'nın ("Sovyetler İki Kat Meydan Okuyor" **Economica** / 1987, 219 ve 220. sayfalarından) 8. tümce de Vadim Medvedev'in **Kommunist** dergisindeki yazısından (**Dünya Solu**'nun 2. sayısından alınma). Bu iki şeyi kesinlikle kanıtlar: a) Bizim söylediklerimizi, yani Rusya gibi geri kalmış üretim güçleri gelişmemiş bir ülkede sosyalizmin inşaasının kapitalist aşamaya geçilmeden gerçekleşemiyeceği gerçeğini; b) Kapitalist ilişkilerin geliştirilmesi için NEP'le uygulamaya konan politikaların 70 yıldan beri biribirine benzeyen tümcelerle dürtüklenmesine karşın, pazar ekonomisinin bir türlü geliştirilip serpiştirilmemesi...

Oysa NEP'le birlikte konan pazar uygulaması politikalarının başarıya ulaşma olanağı vardı. Pazar ekonomisinin kaçınılmaz bir sonucu olan siyasi demokrasi anlayışı da onunla birlikte uygulamaya konulabilinseydi... Devlet kapitalizmiyle sağlanacak birikimlerin keşfi gerçekten de önemli bir keşifti ama bu keşfi en yanlış biçimde uygulamak da bolşeviklerin büyük yanılgıları oldu. Lenin yapılması gerekenin tam karşıtını yaptı. Siyasi demokrasi olmadan pazar ekonomisinin beklenilen, istenen sonuçları vermesi olanaksızdı. Oysa Lenin'nin soruna ne denli aykırı ve tarihsel bir yanılgıyla baktığını şu tümcelerde bulman bile olası: "Dışardaki menşeviklerle sosyalist devrimciler; 'kapitalizme doğru çekildiğinizi söylüyorsunuz bize, iyi, biz de aynı şeyi söylüyoruz, sizinle uyum içindeyiz' diyorlar bize. Ardı arkası kesilmez bir biçimde duyuyoruz bu sözleri. Dışarıda şu tema üzerinde korkunç bir ajitasyon var: Bolşevikler kapitalizme izin vermelerine karşın menşeviklerle devrimci - sosyalistleri hapishanelerde tutsak etmeyi sürdürüyorlar. İster istemez kapitalizme izin vereceğiz, ama *köylülere gerektiği ölçüde.* Bu ona gerekli. Yoksa köylü ne yaşayabilecek, ne de çalışabilecek" (33/315).

"Kapitalizme izin veriyoruz ama köylülere yettiği ölçüde..." işte Lenin'in bu tümcesi bu derin yanılgı anlayışı, bizim sivil toplumdan amaçladığımız üç saçayaklı yapılanmanın, yani: siyasi demokrasi, pazar ekonomisi ve sosyal devlet anlayışının siyasi demokrasi ayağının nasıl görmezlikten geldiğinin, onun aslında hiç kavranmadığının ya da çok yanlış kavradığının en belirgin ortaya konuşudur. Böylesine kaba bir yaklaşımın ister istemez parti totalitarizmine yol açacağı kaçınılmaz bir gerçekti. "Köylülerin işine yarayacak kadar kapitalizm...", sonuçta, "Kapitalizme BİZ İZİN VERİYORUZ.(...) Komünist kongrenin karar verdiği gibi devlet kapitalizmine proletarya devleti tarafından izin verilmiştir. (Çünkü) Şimdi DEVLET BİZİZ" (33/317) anlayışına uzanacağı, orada konaklayacağı kaçınılmaz bir gelişmeydi. Nitekim öyle de oldu. Lenin'nin adını ettiği kongrede, yani X. Kongrede "DEVLET BİZİZ" anlayışı Parti içi demokrasiye son verecek bir biçimde gerçekleştirilerek tam bir totaliter rejim anlayışına geçildi. O güne değin varlığını koruyabilmiş olan hiç olmazsa parti içi demokrasi anlayışı NEP uygulamasıyla birlikte, Kronştand denizcilerinin silahlı ayaklanması bahane edilerek tümüyle ortadan kaldırıldı, izlenmesi gereken yolun tam karşıtı, ama çıkmaz bir yola sapıldı. Bu yolda ilerlemek sosyalizme 60 yıl kazandırdı ama sonunda çıkmaz bir yolla, duvarla karşı karşıya kalındığı anlaşılınca yeniden yapılanma politikası yani Perestroyka, bu kez glasnost ile takviye edilerek yeniden gündeme getirildi; yolun başına dönüldü.

Bu savımın doğruluğunu kanıtlamam için X. Kongre kararlarının 6. ve 7. maddelerini sana göstermem yeter de artar bile. Öteki maddelerin hepsi Parti'de Birlik'in sağlanması konusunda alınmış ve alınması gereken önlemleri, fraksiyonların varlığını, tanımını falan içerir.

PARTİ TOTALİTARİZMİNİ GERÇEKLEŞTİREN RUSYA KOMÜNİST PARTİSİ X. KONGRE KARARLARI

Madde 6- Keza kongre, istisnasız, şu ya da bu program üzerine kurulmuş tüm grupların, "İşçi Muhalefeti" ve "Demokratik Merkeziyetçiler" de dahil fesihlerini ve doğrudan feshedildiklerini ilân eder. Kongrenin bu kararının uygulanmaması partiden doğrudan çıkarılma sonucunu getirir (İşte bu madde parti içi demokrasinin tüm solunum yollarını tıkamıştır)

Madde 7- Partinin iç yapısında ve Sovyetlerin tüm eylemlerinde *katı bir disiplin*'nin egemenliğini sağlamak ve fraksiyonel tüm eylemlerden partiyi arıtarak elde edilebilecek en üst düzeyde birliği elde etmek için Kongre, Merkez Komitesini **tam yetkili** kılar. Şu nedenle ki: Parti disiplininin bozulması, fraksiyonel eylemin yeniden canlanması ya da hareketlenmesi durumunda; Merkez Komitesi üyeleri dahil, onların geri saflara çekilmesi ve en son önlem ola-

rak partiden atılmalarını da içerecek tüm yaptırımları uygular. Merkez Komitesi üyelerine, Merkez Komitesinin yedek üyelerine ve Denetim Komisyonu üyelerine bu son yaptırımın uygulanabilmesi için Merkez Komitesi üyelerinin tamamı ile yedeklerinin ve denetim komisyonu üyelerinin tamamının hazır bulunacağı bir toplantı çağrısı yapılması gereklidir. Eğer Partinin en sorumlu yöneticilerinin bu toplantısı, oyların üçte iki çoğunluğuyla bir merkez komitesi üyesinin geri saflara çekilmesini ya da partiden atılmasını kabul ederse, bu önlem hemen ivedilikle, yerine getirilir (32/252 - 255 "Rusya Komünist Partisi X. Kongresi'nin Parti Birliği üzerine Karar Tasarısı"ndan).

- Ama bence, diye sürdürdü konuşmasını Sukhanov, X. Kongre kararlarının Birlik adına tüm demokratik işleyişi tıkayan temel görüşü 3. Madde'de görmek olasıdır. Bu madde Lenin'nin tüm vesveselerini içerir.

Madde 3- "Birlik konusunda " yapılacak propaganda bir yandan fraksiyonel espirinin, temelde, partinin birliği ve proletarya öncüsünün istencinin birlik istemini gerçekleştirmede ne denli yıkıcı ve tehlikeli olduğunu açıklamak, öte yandan, Sovyet iktidarının düşmanlarının son manevralarındaki taktiklerin özgün kimliğini açığa çıkarmak zorundadır. Karşı-devrimci beyazların bayrağı altındaki girişimlerinin kesinlikle yenilgiye uğratıldığına inanan bu düşmanlar, artık bu kez Rusya Komünist Partisi içindeki ayrımcılıklara tüm güçleriyle çengel atabilmek için olağanüstü çaba göstermektedirler ve böylece de şu ya da bu biçimde Sovyet erkine en yakın benzerlikler taşıyan gruplara siyasal iktidarı kazandırabilmek için karşı-devrime ivme kazandırabilmeyi düşünmektedirler."

"Her yerde karşı-devrimci görmek, partideki eleştirileri bile karşı-devrimcilerin kendilerine çengel atması olarak nitelendirmek, sonuçta NEP'le birlikte geliştirilebilseydi olumlu sonuçlar getirebilecek bir girişimi tümüyle kısırlaştırmıştır. NEP, siyasal demokrasinin ögelerini oluşturan "insan hakları", "düşünce özgürlüğü" ve "özgür seçimler"le desteklenebilseydi gerçekten kalıcı bir sosyalizmin inşasına Marksist ilkeler doğrultusunda başlama olanağını bulabilirdik. Ama kapitalizme dönüşle birlikte, yani temelde o adımı ikide bir ettikleri bireyci inisiyatif ve girişimcilik siyasal demokrasiyle birlikte desteklenmez, tam karşıtı parti totalitarizmiyle betonlaştırılmaya çalışılırsa sonuçta, bu betondan despotik ayak, insanın edilgen direnişine dayanamıyarak yıkılır... hem de öylesine ki, gerçekleştirdiğinizi sandığınız pazar ekonomisini de, sosyal devlet anlayışını da kendi üzerine çekerek çöker. Stalin döneminde daha da betonlaştırıldığı sanılan bu ayağın batı yakasında göçüşüyle binlerce, yüzbinlerce insan da şimdi batıya doğru bilinçsizce, panik içinde yuvarlanıp gitmektedirler işte"

Sukhanov, gitmeye hazırlanırken, döndü masamın üzerinde kendisiyle ilgili Lenin satırlarına bir göz daha attı: - "Aklıma sık sık Napolyon'nun bir tümcesi gelir... BENİM DE" dedi, alaylı bir biçimde. "Savaşa dalınır ve sonra... sonrası görülür. Napolyon'nun, pardon, Lenin'nin büyük Moskova bozgunu... yüzbinlerin, milyonların ricatı..."

* * *

GECENİN sabaha uzanan yalnızlığında çalışma masamın üzerine benim mi, Sukhanov'un mu indirdiğini kestiremediğim Lenin'nin Tüm Yapıtları'na, özellikle de bu konuyu içeren 32. ve 33. ciltlerde Sukhanov'un gösterdiği satırlara daldığım sırada çalışma masamın hemen yanındaki, az önce Sukhanov'un oturduğu koltukta Mraçkoviski yoldaşın oturmakta olduğunu gördüm. Kendisinin öyküsünü, "Birgün Bile Yaşamak" da anlattığım katıksız bolşevik Mraçkoviski... Tarih kitaplarında Troçkist olarak geçen Mraçkoviski XV. Kongre'ye gitmeden önce yapılan kendi aralarındaki gizli toplantıda "gelecek kuşaklara Stalin - Troçki savaşımının yanılgılarında bolşevik ilkelerin unutulup gitmemesi, bu ilkelerin gözden kaçırılabilmesi olasılığına karşı bir bildiriyle Troçki - Zinoviev - Kamanev üçlüsünün birlikte oluşturdukları politikaları desteklemediklerini açıklamayı" önermiş, ancak bu önerinin XV. Kongre sonuçlandıktan sonra gündeme alınması kararlaştırılmıştı. 1936 yargılnmalarında Stalin'nin kurşuna dizdirmeden önce iki kez Mraçkoviski 'yi Kremline hücresinden çıkartarak getirdiği, ona Urallar bölgesinin endüstri işletmeleri genel direktörlüğünü önerdiği, Mraçkoviski 'nin bu önerileri Stalin'nin politikasını desteklemediği için geri çevirdiği hep bolşevik devrimi yakından izlemişlerin yazaklarında vardır. Ve bu yazaklarda Stalin'nin gerçekten kendisine derin bir saygı duyduğu da belirtilmiştir.

Kıpkırmızı bir yüzle:

- Mraçkoviski yoldaş, dedim... ilk kez başıma geliyor.. yani bir menşevikle devrimin yazgısını konuşmam...

Mraçkoviski, hafifçe gülümseyerek:

- Anlıyorum, dedi... Ama Sukhanov gerçekten nitelikli bir menşevikti. Karısı da katıksız bir bolşevik: Ve, biliyorsun, Ekim Devrimi'nin silahlı ayaklanma kararı Sukhanov'un evinde alınmıştır. Zavallı Sukhanov o gece sabaha dek eve girememişti.

Evet.. kuşkularını anlıyorum. Sukhanov'un ileri sürdüğü tezleri bugünün ideologları da beş aşağı beş yukarı benzer biçimde ileri sürüyorlar. Özellikle de Lenin'nin NEP'e dönüşle birlikte düşüncelerinde köklü bir değişim olduğu, pazar ekonomisiyle birlikte bireysel girişimciliği taçlandırdığı, bundan cayılmasıyla herşeyin yüzüstü kaldığı gibi savlar... Durumu yeniden saptıyalım; eğer yorgun değilsen ve beni dinleyecek kadar konuyla ilgiliysen...

- İnsanı en çok yoran yaşanan korkunç savrulmalar Mraçkoviski yoldaş, dedim... İşte insanı asıl yoran ve çökerten...

- Bolşevik devrimin gerçekleşmesinden sonra, diye sürdürdü konuşmasını Mraçkoviski, tıpkı zamanı son derece sınırlı insanların netliğiyle... "kitlelerin olağanüstü kahramanlıkları sayesinde üç yıl ayakta kalabildik. Bu üç yılın bitiminde küçük üreticinin yıkımı daha da ağırlaştı; büyük endüstrinin gelişmesi daha da geriledi, gecikti. Buna karşın küçük üreticinin işgücünün bozulması ve savrukluğu üzerine kurulmuş olan üstyapı, Sıkıyönetim kalıtı *bürokrasi* tümüyle gelişip büyüdü" (32/374-375). "Rusya'da bu olumsuzlukların egemenliği söz konusuyken sosyalizme doğrudan geçiş olanağı

var mı" ydı? (32/372)." Evet. Devlet kapitalizminin gerçekleşmesiyle. İşçi sınıfı devlet düzenini, küçük mülkiyetçiliğin anarşik anlayışına karşı savunmayı öğrendiğinde, devlet düzeyinde üretimi, devlet kapitalizminin temelleri üzerinde örgütlenebilmeyi bildiğinde, işte o zaman, şöyle söylememe izin verirseniz, yani tüm kozlar kendi (işçi sınıfının) elinde olduğunda, sosyalizmi güçlendirmesini güven altına almış olacaktır..." (32/354).

Şimdi, Sukhanov'un söyledikleriyle yukarıdakileri birleştirirsen devlet kapitalizmine dönüşün tüm gerekçeleri beş aşağı beş yukarı ortaya çıkar. Sukhanov'un sana söylemediği - belki de kasıtlı değil - bir gerçeğin altını kısaca çizeyim: Devlet kapitalizmine dönüşün 1921 baharındaki ilk uygulama; köylülerin elinden ürettiklerine doğrudan el koyma yönteminin terk edilişiyle ayni vergilendirilmeye geçilişi, ikinci aşama yalnızca işi bu noktada tutmayıp özel girişimciliği öne çıkaran tüm kapitalist ilişkiler ağının geliştirilmesi aşaması.. Parasal düzenleme ve tecim özgürlüğü gibi. 1921 baharına geldiğimizde "işçilere ekmek ve yakacak bulabilmek" "işçi sınıfının tümden fiziksel olarak eriyip gitmesini önlemek için" bir yandan köylülüğün ayni vergilendirmeyle kırsal kesimde özel mülkiyet hakkının tanınmasını, öte yandan kooperatifçilik ve özel girişimciliğe olanak tanıyan düzenlemelerle de kentlerdeki sanayi üretiminin içinde bulunduğu ölümcül koşullardan çıkmasını sağlamayı düşünüyorduk. Bu temellere dayanan Yeni Ekonomik Politika'nın yani ünlü adıyla NEP'in aşağı yukarı kestirilebilen hedefleri de somut bir biçimde saptanmıştı. "Önümüzdeki yılın pratik ve emredici çalışmasına bağlı olarak (...) ağır endüstriyi kalkındırmak ve elektrifikasyon planına işlerlik kazandırmak için en azından 400.000.000 poud (*) buğdayın toplanmasını sağlamak" (32/464-Yeni Ekonomik Politika'ya ait Karar Projesi, mad/8). Bunun 240 milyon poud'u ayni vergilendirmeden, 160 milyon poud'u da köylülerin ürettiği malla, yani buğdayla kentteki işçilerin fabrikalarında ürettikleri, örneğin tekstil fabrikasındaki bir işçinin ürettiği bezle buğdayın değiştokuşundan sağlanacaktı. Ve biz bunu gerçekleştirdik. Menşeviklerin tüm şamataları da buradan kaynaklanıyordu. Yani biz nasıl onların, sosyalist - devrimcilerle birlikte iktidarda bulundukları sürede bir türlü gerçekleştiremedikleri demokratik burjuva devrimini tüm içeriğiyle, hem de en ileri kapitalist ülkelere bile örnek olacak biçimde nasıl gerçekleştirmişsek, bunu da öyle gerçekleştirdik. Ve tıpkı örnek olduğumuz demokratik burjuva devrimindeki ilkeleri yaşama geçirişimiz gibi; yani: "hiç kimsenin yapamadığı biçimde monarşik düzenin içini boşaltmamız", "ciddi bir biçimde dinle savaşmamız", "Rus olmayan tüm uluslara kendilerine ait cumhuriyetlerini ya da otonom bölgelerini kendilerine verişimiz", "gezegenimizin istisnasız tüm ülkelerinde açgözlü burjuvazi ve küt kafalı şaşkın küçük - burjuvazi tarafından örtbas edilen kadın haklarının eşitsizliği ya da kadın haklarının olmayışı gibi feodalitenin ve ortaçağın insanı isyan ettirici bu bayağı, yüzkarası, utanç verici ayıbından Rusya-

---

(*) Poud: 16.800 kg.

yı arındırışımız", gibi "...hiçbir ülkede, en ilerlemiş olanlarında bile, bu sorunlar, demokratik burjuva anlamında çözülebilmiş değil" ken, (33/44-45-46), tüm bunları, hem de iç savaşın en boğucu üç yılı içinde çözüşümüz gibi NEP'le de elektrifikasyon sorununu ve ona dayalı ağır sanayii kurma sorunumuzu çözeceğimizi biliyorduk. Birinciyi çözenler ikinciyi de çözeceklerdi. "Tüm sorun teori ve pratikte, (belli bir yere ve belli bir zaman için), kapitalizmin kaçınılmaz gelişmesini devlet kapitalizmi yolunda yönlendirebilmeyi sağlıyacak doğru yöntemleri bulmak, gerekli koşulları gerçekleştirmek ve de yakın gelecekte *devlet kapitalizminin sosyalizme dönüşümünü güvence altına almayı"* becerip beceremememizde düğümleniyordu. (32/376). Çünkü "Gerçekten demokratik ve devrimci bir devlette, devlet monopolist kapitalizminin, kaçınılmaz, kesin bir biçimde sosyalizme doğru atılmış bir adım gösterdiği"nin, "devlet monopolist kapitalizmi(nin), sosyalizmin en tam maddesel hazırlığı, sosyalizmin antichambre'ı (giriş odası), sosyalizmden ayrılmayan tarihi geçiş aracı aşaması" olduğunun - işte şimdi - bilincine ermemiz gerekiyordu. Yani demokratik burjuva devriminden sonra hemen ona bağlı kapitalist ilişkiler sürecini kendi denetimimizde geliştirmemiz gerekiyordu. Ancak bundan sonra sosyalizmin inşaına başlayabilecektik.

Şimdi burada çok önemli bir çarpıtmanın yapıldığını söylemeliyim. Tarih içinde yaşamlarını canlı bir biçimde sürdüren Sukhanov'lar bunu bilerek yaparlar. Tarihin izlerini yaşamın genel yasalarında irdelemeyi unutmuş olanlar gözden kaçırır. Kimileri de bile bile az sonra adını edeceğim çarpıtmayı gündemlerinde sımsıcak tutarak Leninizmin ve bolşevik uygulamanın eleştirisine dayanak yaparlar. Bu çarpıtma şudur:

"1921 baharına gelindiğinde" Lenin'nin ve boşeviklerin, menşeviklerin genel politik görüş açılarını ve devrimci - sosyalistlerin ekonomi - politikalarını kabul ettiği savıdır. Perestroyka'nın uygulayıcıları ve ideologları bunu "1921 yılına gelindiğinde Lenin'nin düşüncelerinde köklü bir değişim oldu" diye nitelendirmektedirler. Bu köklü değişimin de üstü kapalı "sosyal-demokrasiye ve kapitalizme inanışta" düğümlendiğini vurgulamak istemektedirler.

Oysa gerçek hiç de böyle değil. Gerçeğin hiç de böyle olmadığını, Leninizmi ve bolşevikleri gerçekten doğru irdelemek ve deneyimlerini yaşamlarınızda somutlaştırmak istiyorsanız açığa çıkarmakla yükümlüsünüzdür. Biz nasıl 1905'in, 1871'in, 1848'in yaşanmışlıklarını doğru irdelemeye son derece büyük önem göstermişsek...

Biz siyasal erki aldığımızda, almanın kaçınılmazlığından başka hiçbir gerçek daha gerçek değildi çünkü, 1918 yılının martında ve nisanında, yani: Siyasi erki ele geçirişimizin 5-6 ay sonrasında, daha o zaman NEP'i uygulamaya koyma hazırlıklarımız tamamlanmıştı. Adı NEP değildi kuşkusuz. Ama tümüyle Devlet kapitalizmini içeren ekonomik politikalardı. "Günümüzün En Başta Gelen Görevi", "Sovyet İktidarınının İvedi Görevleri", "Sol Çocukluk ve Küçük - Burjuva Düşünceleri Üzerine" adlı Lenin'nin yapıtlarında sosyalist ekonominin inşaası için uzun ve acılı bir yolu, yani devlet ka-

pitalizmi ile köylülerin kendi ürettiklerini satabilme, toprak kiralama, bireysel girişimciliğin özendirilerek artı değer birikiminin ivme kazandırılması politikalarının tümüyle bir bir net biçimde saptandığını görebilirsin. Nasıl bir toplum yapısı devraldığımızı 1918 yılındaki "Rusya'nın Bugünkü Ekonomisi" adlı broşürde madde madde bulman olası. Yani: Tarımda geniş çaplı aile üretimi, küçük ticari üretim, kişisel özel kapitalizm ile devlet kapitalizmi ve bunun yanında başlamış sosyalist uygulamalar(32/351). Biz Devlet kapitalizmini yoğunlaştırarak öteki üretim biçimlerini sosyalizmin inşaaına olanak verecek biçimde geliştirmek, bu uzun ve acılı yolu, herşeye katlanarak, bolşevik iktidarın ilk uygulamalarının başlangıcına koymak istiyorduk. Ama "Yerli burjuvalarımız bizimle birlikte bu yolu aşmak istemediler. Kapitalistlere (şunu) öneriyorduk: Önceki çıkarlarınıza, eski alışkanlıklarınıza ve halkın (devrimden önceki) düşüncelerine uygun düşen koşulları tümüyle ortadan kaldırmamız yerine, devletin düzenlemesine, devletin gücüne razı olunuz. Tüm bunları aşama aşama devlet düzenlemesiyle değiştireceğiz" (33/85) önerimize "kapitalistler yaşama hakkımızı bile ortadan kaldıracak biçimde yanıt verdiler. Kapitalist sınıfın başvurduğu taktik onlara önerdiğimiz ilişkileri sert biçimde kesip atarak çaresiz ve umudsuz bir savaşa bizi sürüklemeyi öngörüyordu. (...) Burjuvalarımızın bu savaşımda çıkarlarına tümüyle uygun ve çıkarcı mantığıyla hareket ettiklerini sürekli söyledim. O zaman biz bolşevikler ne diyebilirdik ki... "Kapitalist beyler, sizden korkmuyoruz. Kurucu Meclis'inizi düşürdüğümüz politik alanda sizi vurduğumuz gibi bu alanda da sizi ikinci kez vuracağız. Başka türlü hareket edemezdik. Başka bir yol izlemek bizim açımızdan tam bir teslimiyet gösterdiğimizi belirleyecekti. (...) Burjuvazinin direnişi ve savaşım mantığının bizi, Rusya'yı üç yıl boyunca yakıp yıkan iç savaş döneminde en uçta, en çetin, en acımasız savaşım yöntemleri uygulama zorunda bırakışının nedenlerini sonuçta anlıyorsunuz" (33/88) Bu savaşımın örneğini de Özel bir ilân gazetesinin devletleştirilmesiyle nasıl patlak verdiğini Lenin tipik bir örnek olarak verir...

Bizi "saldırı" yöntemine itenlerin gerçekten öngördükleri sonuçla karşı karşıya kaldık mı? Evet. Komünist ahlak daima en doğruları kendi savaşımlarında yoldaşlarına aktarmakla yükümlü kılar bizi. Yalnız yoldaşlarımıza değil. Halkımıza da... İşte, bizi yerli ve onların dışardaki uzantıları dış sermaye kaynaklarının sürüklediği bu üç yıllık "saldırı" yönteminin sonunda onları beyaz ordularıyla birlikte tümüyle yendiğimizde biz de şu acı gerçekle karşı karşıya kaldığımızı gördük: -"1921 baharında sosyalist üretimi ve bölüşümü "saldırı" yöntemiyle yani: en kısa yoldan, en ivedi, en doğrudan yöntemle inşa etme girişimimizin *tam bir yenilgiye uğradığını* gördük" (33/88). Yenilgimizin başlıca nedenlerinden biri, bu iç savaşta sınıf olarak işçi sınıfının eriyip gitmesiydi. "Sınıf niteliğini yitirmiş proletaryanın var olduğu bir ülkede komünist talimatlarla, buyruklarla üretimi ve bölüşümü düzenleyebileceğimizi düşünmüştük. 921 baharında politik durum bize gösterdi ki ekonomik birçok sorunda devlet kapitalizmi konumuna *geri çekilmek* (yani) 'saldırı' yerine

'kuşatma' ya geçmek gerek" (33/88)

LENİN'NİN YENİ EKONOMİK POLİTİKASI (NEP) BİR SAVAŞ YÖNTEMİ OLARAK DÜŞMANI BU KEZ KUŞATMAYLA ÇEVİRMEKTİ.

1921 BAHARINDA yöntemi değiştiriyorduk. Düşmanı yenememiştik. Ordularını, beyaz terörünü yenmiştik ama asıl kendisi tüm varlığıyla yaşıyor ve bizi de açlık ve sefalete mahkum ederek kendisine avuç açma gerçeğiyle karşı karşıya bırakıyordu.

İşte bak, burada, 33. ciltin 78 ve 79. sayfalarında verdiği örnek yeni ekonomik politikamızın stratejisini tümüyle ortaya kor. Moskova Bölgesi VII. Parti konferansında bu yöntemin içeriği ve Leninist diyalektik yapısı çok anlamlı bir biçimde vurgulanır. Lenin, bir büyük savaş dehası olarak nitelendirdiği Japon generali Nogi'nin bize ait Port-Arthur kalesini düşürüşte kullandığı biribirinden tümüyle ayrı nitelikli iki yöntemin kendisini "özellikle ilgilendirdiğini" söylüyordu. "Saldırı" ve "Kuşatma" yöntemleri. "Saldırı" yöntemiyle bu güçlü, iyi korunan seçkin birliklerin savunmasındaki kaleyi düşüremeyen ünlü japon generalinin bu kez ikinci bir *savaş yöntemi* kullanarak *"Kuşatma"*ya geçtiği ve sonunda bu güçlü kaleyi düşürdüğünü tam bir kurmay açıklamasıyla belirtir. Lenin'e göre kuşatma yöntem olarak "saldırı" ile kıyaslandığında bir *geri çekilme*'ydi. Ama geri çekilme de bir savaş yöntemiydi. Vede işin şaşılası yanı geri çekilmenin çok daha zor, çok daha güç olduğuydu. Bir ordu geri çekilmeyi "saldırı" yönteminden daha dikkatle, "çok daha disiplinli", "çok daha otoriter" bir biçimde gerçekleştiremezse, düşmanına yenilmemesi, düşmanın karşısında *paniğe uğramaması* olanaksızdı. Parti konferansına katılmış iç savaşın yengin bolşevikleri deneyimleriyle de çok iyi biliyorlardı ki bu geri çekilme sırasında düşmanın her zaman karşı saldırıya geçerek birlikleri darmadağın etmesi tehlikesi büyük bir olasılıktır.

İşte şimdi bizde -Lenin'e göre NEP uygulamasıyla geri çekiliyorduk. Yani kapitalist ilişkilere dönüyorduk. Burada uygulanacak bu geri çekilme yönteminin başlıca zorlukları şu gerçeklerden kaynaklanıyordu.

a) Zorluğun başlıcası hep "saldırı" yöntemine alışmışların geri çekilmedeki kuşatma karşısında aynı beceri ve isteği gösterememesi. Bu doğrudan bizim, devrimci kadroların son derece önemli bir sorunuydu. "Saldırıyı öğrenmiş olanlar durum kötüyken geri çekilmeyi öğrenememişlerse savaştan yengin olarak çıkmaları olanaksızdır. (...) Bu çekilme de bir savaştır; hem de öncekinden daha uzun, daha da *vahşi*, daha da *direngen.* Yoldaş Semkov çok açık söyledi: 'Devlet teciminden niye söz edip duruyorsunuz? Hapishanelerde bize ticaret yapmayı öğretmediler.' (...) Peki savaşmayı öğrettiler mi bize cezaevlerinde? Ve de devleti yönetmeyi hapishanelerde mi öğrettiler

bize?" (33/99).

Başka hiçbir çaremiz olmadığını söylüyordu Lenin apaçık. Bu yöntemi kadrolar olarak öğrenecektik. "Ticarete, tecime kendinizi uydurmadaki sıkıntılara katlanınız, diyordu Lenin, yoksa parasal sirkülasyon ve trafik sizi gerilerde bırakacaktır?" (33/91).

Yalnızca da bu değil, sana Sukhanov'un bir şaşırtmacayla özel girişimci Lenin tümcelerini ard arda sıralamasını şimdi burada bir kez daha anımsa. Gerçekten de işimizin zorluğunu kavrarsın. Bizim gibi "hep saldırı"ya alışmış, yaşamı "saldırılaşmış"ların şimdi uygulanmak istenen yönteme kendileriyle uyum sağlamakta ne denli güçlükle karşı karşıya kaldıklarını daha belirgin sezinleyebilirsin. Bu bolşevik devrimin, bireysel temelde çok yoldaşımızın gerçekten dramını oluşturmuştur. Şimdi sana bunları anlatmanın sırası değil, ama bu yöntemin kadrolar dışında olanlarca da önemli bir güçlüğü, çok önemle üzerinde durulması gereken bir zorluğu vardı.

b) Bu zorluk bu kez kitleler açısındandı. "Şimdi artık (önceki gibi) herkesin gözü önünde büyük toprak sahipleri yok. Wrangel'ler, Kolçak'lar, Denikin'lerin bir bölümü Romanov'larla birleşebilmek için gittiler, ötekiler de gündem konusu olmak için yabancı ülkelerin güvenceli yerlerindeler. Halk büyük toprak sahiplerini, kapitalistleri, açığa çıkmış bu düşmanlarını önceden olduğu gibi (şimdi) görmüyor" (33/61). "Bizden önceki devrimlerin içini boşaltan düşman (şimdi de) burada bile, içimizde bulunduğu, Kolçak'ların, Wrangel'lerin, Denikin'lerin yerini aldığı gerçeğinin bilincine halk varabilecek midir? Zira kapitalistler bizi yenerse, bu, bizden önceki tüm devrimlerin deneyiminin gösterdiği gibi geçmişe yeniden dönme anlamına gelecektir." (33/61)

Tehlikenin büyüklüğü ortadaydı. Aslında, devrimci tarihin insanlık tarihindeki dönemeçlerini diyalektik bir yöntemle inceleyenler bizim "savaş komünizminde" uyguladığımız yöntemle NEP'de uyguladığımızın temelde ayrıcalıklar taşımadığını da çok iyi görürler. Taktiklerle, stratejileri biribirlerine karıştıranlar sonunda başa çıkamıyacakları sorunlarla başbaşa kalıyorlar. O nedenle Vadim Medvedev "Kasım 1920'de Lenin iki toplumsal sistemin tarihsel sürtüşmesini saldırıyla çözmenin olanaksızlığı sonucuna vardı" derken, "çağın temel yasaları alanına geçilmesi" diye nitelendirdiği NEP felsefesini en geniş boyutlarda çözülüşler getiren bir *"barış"* anlayışına ve Stalin döneminde "dünyanın birbirine düşman iki kale" durumuna getirilmesinin NEP felsefesiyle taban tabana zıt bir kavrayış biçimi olduğunu söylemesi önce yaşadıklarımızın doğru kavranmasını, sonra da yorumdaki derin yanılgıyı ortaya kor. Leninizmi, bolşevikleri yargılayınız. Kendi geleceğiniz için gereklidir bu. Ama bizim yaşadıklarımızı ve Lenin'nin söylediklerini şimdiki nesnel koşullar karşısında kendi yenilgilerinize ya da beceriksizliklerinize gerekçe olarak göstermeden. Bu, kargaşayı büyütmektir. "Biz artık Lenin gibi düşünmüyoruz", deyiniz. Ama NEP'le kendi politikanız olan Perestroyka'nın "aynı köklerde" birleştiğini söylemek, kendisi için çıkış yolu arayan öteki sömürülen ülke insanlarını ve kadrolarını yanıltmaya götürmektir. Lenin hiçbir zaman iki dünyanın sonuna değin barış içinde yaşayacağına inanmadı örneğin. Hem

de bunu, NEP'i tüm şiddetiyle savunduğu bir zamanda söyledi. Kaç kez söyledi. Yanıldığını söyleyin. Ama böyle söylemedi demeyin. Çünkü dünya ve yaşam tüm çılgınlığıyla ortada daha. Örneğin Lenin NEP'e hiçbir zaman kalıcı bir model olarak bakmadı. Ona hep gerileme gözüyle baktı. Bu gerileme ne kadar sürecek sorusuna da belki de NEP'i temel felsefesi yönünden en iyi ortaya çıkaracak şu tümceyle karşılık veriyordu: *"En sonunda saldırıya geçebilecek gücü kendimizde buluncaya dek"* (33/91). "Şimdi, herşeyden önce ekonomik problemlerle karşı karşıya bulunuyoruz ve hemen önümüzde atacağımız adımın da sosyalizmin inşaına doğrudan geçiş olmadığını da aklımızda tutmak zorundayız. (...) Üç Yıl, problemimizi (ekonomik problemi) çözmemize yetmedi. (...) Bugün biraz *daha geri çekilmek zorundayız;* yalnızca devlet kapitalizmine değil, ama devletin ticareti ve parasal sirkülasyonu düzenlemesine doğru da" (33/91-92). Nerede duracağımızın da şimdiden kestirilme olasılığı olmadığını söylüyordu Lenin, ama çekilmenin hiçbir zaman düşmana karşı verilen bir savaşım yöntemi olduğunu aklımızdan çıkarmamamızı istiyordu. "Bilemiyeceğimiz kadar uzun zaman ve sağlam temellere dayanan *bir karşı saldırıya geçmeye hazır olamayışımıza kadar geri çekileceğiz."* (33/103).

Bizim hedefimiz **netti.** Bu geri çekilmeden kimin kârlı çıkacağını hiç unutmamızı söylüyordu Lenin. "Sosyalist toplumu inşa etmeye çalışan' proletarya mı, yoksa 'Bu sosyalizm düşünüldüğünden de sakıncalı, geriye dönelim' diyen kapitalistler mi? İşte temel sorun, var olup olmama sorunu NEP'de buydu. Başarabilmemiz için Lenin insanoğlunun tarihinden süzüle süzüle getirdikleriyle özenle sarılmamız gereken yöntemin altını çiziyordu: "Bir an bile kendimizi devrimci yoldan ayırmamak" (32/518). Bu yolun dışında aç kurtların nasıl üzerimize atılacağının, bizi paramparça edeceklerinin bilincindeydik. Şimdi devrimci safların daha da sıklaştırılması, pekiştirilmesi dönemine giriyorduk.

X. KONGRE KARARLARININ GÖZDEN KAÇIRILAN DEMOKRATİK KARAKTERİ

Şimdi safların daha da sıklaştırılması, devrimci çaba ve uyanıklığın daha da yoğunlaştırılması gereken bir dönemde alınan X. Kongre kararlarının o pek becerili (?) eleştirilerine değinmek istiyorum. Bu konunun iki yönden gittikçe belirginleşen önemi var. Bugün içinde yaşadığımız olayların doğru irdelenmesi yönünden bir; dış sömürüye karşı savaşım veren kadroların emperyalizm karşısında kendi devrimci modellerini oluşturmadaki başarısı bakımından iki. Hemen öncelikle belirteyim ki, Leninizm'in en anlaşılmayan, en çarpıtılan yanı bu X. Kongre kararlarıdır. Sukhanov'un X. Kongre kararlarına yönelttiği eleştiri Kurucu Meclis'in dağılmasından sonra kuşaktan kuşağa gevelene gevelene aktarılıp durmuştur. Ve X. Kongre kararlarının, tıpkı mutlu bir antik kentin toprak altında kalıp gitmesi gibi üzerinden silindirlerle geçilip en küçük bir kalıtı-

nın yeryüzüne vurmaması için büyük çaba gösterilmektedir. Ellerinde dolaştırdıkları tek kalıt, yarımyamalak bir testiye benzeyen 6. ve 7. maddelerin yorumudur.

Kapitalizmi bir Truva atı gibi içimize aldığımızda, Lenin'nin deyimiyle "ricat dönemi başladığında", Lenin, bize apaçık "(işte) tehlike burada alabildiğine büyüktür", diyordu. "Sorun, çekilirken dövüşen bir ordunun, önceleri çok iyi yönetilmesine karşın, bu çekiliş bir kargaşaya, bir paniğe dönüşürse mitralyözlerin ateş edecek duruma getirilmesi ve "ateş" buyruğunun verilmesindedir". (3) Ve de hemen hemen herkes bu "ateş" buyruğunun X. Kongre kararları olduğunda birleşmiştir. Hemen birşeyin altını öncelikle koyu koyu çizmek istiyorum. Aynı partinin 1919 yılında VIII. Kongresinde : "Muhalefetin partide varlığını sürdürebilmesi için komünist partinin programının yazılmasında, tüm parti organlarında temsil edilmesinde", 1920 yılında Lenin'nin "muhalefetin blok oluşturma hakkından ve blokların kendi aralarında birleşme hakkından" (4) söz edişleri X. Kongrede alınan kararlarla taban tabana bir zıtlığı değil, tam karşıtı onların derinlemesine çözümlenmelerle bir bütünlüğe, tam bir açıklığa kavuşturulmalarıdır.

Bu konuda tam bir kargaşa yaşandığını biliyorum. Öncelikle hemen birşeyi kendimizden ayırmak istiyorum. Bugün uygulamalarını gördüğün Perestroyka ile bizim yeni ekonomik politikadaki demokrasi sözcüğünden anladığımız, örneğin; Aganbegyan'nın adı geçen yapıtındaki diliyle söylersek: "Perestroyka'nın belirleyici koşulunun demokratizasyon" olduğu anlayışıyla hiçbir ilişkimiz yoktur. Leninistlerin ve bolşeviklerin demokrasi anlayışları burjuva öğelerinden tümüyle arındırılmış Lenin'nin deyişiyle *"yeni tip demokrasi"* kavramına uygun proletarya demokrasisinin ögelerini taşıyordu. NEP uygulamalarıyla birlikte, sana Sukhanov'un dediği gibi, "madem bolşevikler kapitalizme dönüyorlar, onun ayrılmaz bir parçası olan demokratikleşme uygulamalarını da tüm yapılanmalarda gözden geçirip yerine getirmeliler, örneğin aynı şeyleri söyleyen menşeviklerle, devrimci sosyalistleri cezaevlerinde tutup durmamalıdır"-lar yaklaşımının gündemde tüm şaşırtıcı canlılığıyla tutulacağını Lenin biliyordu. Bu tehlikenin güncel canlılığını da tüm bolşevikler yaşıyordu. Nerde yaşıyorduk? Örneğin Kronştand denizcilerinin silahlı ayaklanmalarında. Petrograd, denizcilerin ağır toplarının atış alanı içine girmişti. Ve onlar, dışardaki büyük kapitalist Miliykov' un desteğinde tüm sosyalist devrimcilerle, menşeviklerin kendilerine ulaştırdıkları sloganlarla "Bolşeviksiz bir Sovyet iktidarı"nı ve de "Sovyetlere menşeviklerle, devrimci sosyalistlerin onurlarıyla birlikte iadelerini" istiyorlardı. Demokrasi sözcüğünün, bu dönemde önünden geçmeye hiç kimsenin kolay kolay cesaret gösteremediğini söylemeliyim. Demokrasi sözcüğünün sınıfsal karakterine tümüyle sırtını dönmüş bu insanların amaçlı istemlerine karşı Lenin Komünist Enternasyonel'in III. Kongresi'nde yaptığı konuşmada: "Sosyal

---

*(3) Bkz.: Lenin - L. Fisher / Ed: Christian Bourois, 1966, **XI. Kongre'den alıntı***
*(4) Bkz. : O. İyiler **Görüş** Mart: 89, sayı : 28 ve 10 Eylül - Kasım / 89, sayfa : 3*

sınıflar varlıklarını sürdürebildikleri yere kadar ve tek ülkede başaşağı edilmiş burjuvazi, uluslararası düzeyde sosyalizme karşı saldırılarını onlarca kat artırdığı sürece proletarya diktatoryası kaçınılmazdır" (32 / 490-491), diye yanıt veriyordu. Oynanmakta olan oyunun nasıl tarihsel ve sınıfsal karakterli bir oyun olduğunu Engels'ten yaptığı bir alıntıyla netleştiriyordu: "Devrim anında 'katıksız demokrasi' düşüncesi, kısa bir süre için, hem feodal hem burjuva ekonomisinin son kurtuluş yolu olarak, geçici büyük bir önemliliğe ulaşır, 1848'de, Mart'tan Eylül'e değin, tüm bürokratik kadrolar ve feodal kitle, liberalleri, devrimci kitleleri boyunduruk altında tutabilmek için böyle destekledi... Ne olursa olsun, bunalım esnasında ve hemen sonrasında katıksız (tam) demokrasi etrafında toplanmış reaksiyoner kitleler biricik asıl karşıtlarımızı oluşturacaklardır; düşünceme göre bu durumu her zaman gözönünde bulundurmak zorundayız" (32/491).

Burjuva demokrasisinin sınıfsal içeriğini Kurucu Meclis'in kapatılması sırasında çok iyi çözümlemiş olan bizler (çünkü Kurucu Meclis, reaksiyoner grupların toprak ağalarından, büyük burjuvaziden, kulaklardan oluşan temsilcileriyle Sovyet iktidarının varlığını daha ilk toplantısında red etmiş, kendisi büyük toprak sahibi Viktor Çernov'un başkanlığında bir hükümet oluşturmaya başladığı sırada er sovyetleri tarafından dağıtılmıştır) bu demokrasi kavrayışının başımıza ne çoraplar öreceğini biliyorduk. Sukhanov'un sana verdiği karar taslağındaki 3. maddeye bir göz at şimdi. Demokrasi saldırısına karşı kendimizi aslında nasıl koruyabileceğimizin anlatımını içerir o madde. X. Kongre'nin 1. maddesinde "küçük burjuva toplulukları içinde kararsızlıkların (çalkantıların) tam anlamıyla ortaya çıktığı şu günlerde" parti üyelerine Parti içinde birliğin sağlanmasının *ayrı bir önemde* olduğunu vurguladığını göz önünde tutarsak, 1. maddenin bu içeriği 3. maddeyle bütünleştirildiğinde bizim içinde yaşadığımız nesnel koşulların tam anlamıyla devinimi ortaya çıkar.

Şaşılası birşey ama "Parti içinde Birlik" sağlamak amaçlanırken aslında "yeni tip demokrasinin" en geniş anlamda kurumlaşmasına çalışılan örnekler veriliyordu. 1919 ve 20'lerde sözü edilen ne "muhalefet etme hakkı", "ne muhalefetin blok oluşturma etkinliği" ortadan kaldırılıyor; tam karşıtı, X. Kongre kararları bunlara proletarya demokrasisinin en kalıcı somut yorumlarını getiriyordu. Komünizmin yeminli düşmanları bunu bilirler; bildikleri için de tüm güçleriyle bu gerçeklerin gözardı edilmesini, unutturulmasını sağlamaya olağanüstü çaba gösterirler.

Evet, hiç kuşkusuz X. Kongre'de yasaklanan birşeyler vardır. Nedir o bilir misin? Fraksiyon. Ve fraksiyonun tanımı o güne değin hiç yapılmamış biçimde gerçekleştirilerek Marksist literatüre kazandırılmıştır. Ve de gözden kaçırılmak istenen de 2. maddedeki bu eşsiz tanımdır:

Mad: 2- Partinin sendikalar üzerindeki genel tartışmasından bu yana parti içinde *fraksiyonel bir esprinin*, yani AYRI BİR PROGRAMLA GRUPLARIN BAZI NOKTALARDA KENDİ KENDİLERİNE KAPANMAK VE KENDİ GRUP DİSİPLİNLERİNİ YARATMAK

eğilimlerinin ortaya çıktığı görülmüştür.

Bu muhalefet etme hakkıyla fraksiyonların yaşama hakkını birbirine karıştırmaktır. Muhalefet etme hakkının bolşevik partide gerçekten önünü açabilmek için fraksiyonların yasaklanması öngörülmüştür. Kendilerine kendi programlarıyla kapananların partide son derece önem kazanan eleştiri ve muhalefet etme oluşumunun önüne yeni bürokratik bir yapılanma koyarak set çektiklerini sendikalar tartışmasında önerdikleri yanılgılı yöntemle de açıklamak olası. İşte aslında parti içindeki eleştirinin tümüyle önünün açılabilmesi için kesilip atılmak istenen bu yapay urun 4. madde ile nasıl yorumlandını apaçık görebilirsin:

Mad: 4- Fraksiyonlara karşı pratik savaşımda partinin her bir örgütünün hiçbir fraksiyonel eylemi hoşgörüyle karşılamamaya kendini en sert biçimde uydurması gereklidir. PARTİNİN HATALARININ TÜMÜYLE GEREKLİ ELEŞTİRİSİ, SON DERECE NET-HİÇBİR KIRTASİYECİLİĞE KAÇMAYAN BİR BİÇİMDE, TÜMÜYLE PRATİK ÖNERİLER OLARAK PARTİ YÖNETİCİ ORGANİZMALARIYLA MERKEZ VE YEREL ORGANLARIN İNCELEME VE KARARLARINA GECİKMEDEN İLETME BİÇİMİNDE ANLAŞILMALIDIR. (...) PARTİNİN GENEL ÇİZGİSİNİN YA DA PRATİK GİRİŞİMLERİN TÜM ANALİZİ - KARARLARININ GERÇEKLEŞTİRİLİP GERÇEKLEŞTİRİLMEDİĞİNİN DENETİMİ - YANILGILARININ DÜZELTİLMESİ FAZLA METODLARININ İNCELENMESİ VS... HİÇBİR ŞEKİLDE, HERHANGİ BİR PROGRAM ÇEVRESİNDE DAHA ÖNCEDEN OLUŞMUŞ GRUPLARIN İNCELEMESİNE DEĞİL, AMA TÜM BUNLAR PARTİNİN TÜM ÜYELERİNİN DOĞRUDAN İNCELEMELERİNE SUNULUR

Eleştirinin tüm parti üyelerine açık tutulması ve böylesine bir canlılık ve devinimde oluşumunu hızlandırılması için bununla da yetinilmemiş, "Partimizde Sendikalist ve Anarşik Sapmalara Karşı" alınan karar tasarısında bu açıklığın ve sorumluluğun altı bir kez daha özenle, yepyeni bir demokratik anlayışla son paragrafta çizilmiştir."Parti Merkezi Komitesi parti kararlarını en katı biçimde uygulamayla yükümlü kılınırken, Kongre aynı zamanda PARTİ ÜYELERİ ARASINDA EN GENİŞ BİÇİMDE GÖRÜŞ ALIŞVERİŞİNİ SAĞLAMAK AMACIYLA HER TÜRLÜ BASIM-YAZIM VE ÖZEL DÖKÜMANLARA YER VERİLMESİ HAKKINI SAKLI TUTAR VE ZORUNLU SAYAR" (32/259).

Rusya Komünist Partisi'nin X.Kongresi'nde Parti Birliği ve Senditalist ve Anarşist Sapmalar konusunda alınan kararların yaşama ve devrime aktarılan temel görüşü budur. Yasaklanan, tanımı çok belirgin yapılan fraksiyondur. Yani Parti içinde ayrı bir programla, kendi grup disiplinlerini oluşturanların bürokratik bir yapılanmayla kendi kendilerine kapanmaları... Bunu ortadan kaldırmak, bu uru kesip atmak çok gerekli gördüğümüz parti için demokratik devinimin gerçekleşmesini sağlamaktı. Lenin parti için *en geniş biçimde görüş alışverişinin sağlanması ve de partinin tümüyle gerekli eleştirisi'*nin ne anlama geldiğini kendi politik yaşamının somut örneğinden biliyordu. Şubat devriminden sonra Rusya'ya dönüşünde kendisini kendi örgütünde yapayalnız bırakanların, kendisini

Pravda'da bile yazdırmayanların, menşeviklerle birlikte Sovyet'te oluşturmaya başladıkları burjuva politikalarına karşı tüm parti üyelerine 20 gün içinde oluşturduğu tezleri bir bir göndererek ve onlarla *en geniş biçimde görüş alışverişinde* bulunarak, Nisan ayında olağanüstü kongre toplanmasını sağlamış ve *partinin tümüyle gerekli* eleştirisini hiç kırtasiyeciliğe kaçmadan, en açık seçik biçimde ortaya koyarak yeniden partinin ve **Pravda'nın** başına geçmiştir. Çok az sayıdaki batılı yazarlar bu örneğin üstünde dururlar. Ve de duranlar da bolşevik devriminin başlangıç noktasını işte bu olağanüstü kongrede Lenin'nin yeniden iş başına dönüşüyle saptarlar. Bizim bolşevik devrimimizin tarihinde parti içi demokrasi yatar. Ve biz bu parti içi demokrasiyi korumaya alabildiğine özen göstermişizdir. Çünkü devrimci kitlelerin istemlerini ancak böylesine bir demokratik yapılanmayla yakalamak, parti içinde bu devrimci ivmenin biçimlenmesini, oluşmasını gerçekleştirmek... ancak bu yolla sağlanabilirdi.

Demokrasi sözcüğünü menşevikler gibi dillerine dolamış, etekleri zil çala çala dolananlar oluşturdukları fraksiyonlarla - İşçi Muhalefeti - ve -Demokratik Merkeziyetçiler- aslında kitlelerle partinin bu geniş gözenekli alışverişinin önünü kestiklerinin bilincinde bile değildiler. Çünkü ne tarihin akşını, ne diyalektiği ne de sınıflar savaşını doğru dürüst anlamışlardı. Sendikalar konusunda önerdikleri ekonomiyi tümüyle sendikaların yönetmesiydi. Sendikalar Konseyi' nin oluşturacağı bir "Merkez Komite" üretimi tümüyle planlayacak ve ulusal ekonomiyi o yönlendiretecekti. Oysa parti programı "Sendikaları devletin merkez yönetimiyle, çalışan emekli kitleler arasında, bu kitleyi *doğrudan ekonominin yönlendirilmesine katarak*, ulusal ekonomiyi gerçek şekilde elinde bulunduran kuruluşlar" (32/257) olarak niteler. Yani birincisi sözde demokrasi taraftarları sendikaları devletin bir kurumu, bir organı, onun bürokratik bir yapısı durumuna dönüştürürken Parti, sendikaları kütleleri doğrudan ekonominin yönlendirilmesine katmakla görevli kılar. "Yeni tip demokrasi"nin bu eşsiz diyalektik yorumlarını bu baylarımız hiçbir zaman anlayamadılar... Sendikalar kitleleri doğrudan ekonominin yönlendirilmesine katmakla yükümlü kılınırken "kendi devletine karşı çıkabilmesi ve bu yolla da kendi devletlerine daha çok sahip çıkmak gibi"(32/17) hiç unutulmaması gereken, yeni tip demokrasinin sınıfsal boyutlarla en geniş anlamda bir örneği veriliyordu. Amaç kitlelerle partinin bağının hiç kopmaması, parti içinde bürokratik urların (yani fraksiyonların) kopartılıp atılarak kitle bağlarının ve hem parti içinde üyelerin, hem de partiyle kitlelerin oluşumunun devrimci akışını hızlandırmak, yolunu açmaktı. Çünkü aslında, "(...)proletaryanın öncüsü komünist parti(nin) *tüm ulusal ekonomiyi kendi ellerine alabilmeleri için*, önce partisiz işçileri, sonra da köylüleri (komünizmin okulunda) aydınlatarak, yetiştirerek, bilgilendirerek ve eğiterek, bu kitleyi yönetmesi(nin)"(32/43) başka bir yolu da yoktur. Komünizm bize bunu öğretir diyordu Lenin.

Mraçkoviski yoldaş hiç beklemediğim bir biçimde birden sustu. Başımı kaldırıp yüzüne baktım. Hiçbir canlının yüzü Mraçkovisk' nin yüzü kadar anlamlı bir biçimde acıyla gülümseyemezdi. Kendi

acısından kendi utanırmış gibi başını kaldırmadan konuşut bu kez: -Ölülerinizi yargılayınız, dedi... ama incitmeyiniz. Vitali Korotiç'i dinlerken, onun çağrılısı olduğu yeni Amerikan Başkanı Bush'un yemin töreninde, başkanların böyle seçimle gelip seçimle gitmelerini kıskandığını, kendi ülkesinde de bunları görmek istediğini söylemesi... beni incitmiştir.

Yine bir süre konuşmadık. Yutkunduğunu bile duyumsatmak istemiyor gibiydim Mraçkoviski'ye bu katıksız, inançlarından hiç ödün vermemiş bolşevik'e... Aramızdaki sıkıntılı havayı dağıtmak yine ona düştü. Birden gülerek: -Korkarım, son Kızılderili sen kalacaksın dedi... bolşevizme inanan..." -Yoo, Mraçkoviski yoldaş dedim, benim ülkemde kendi gerçeklerini doğru dürüst düşünen herkes sizin deneyimlerinize alabildiğine kulak kabartmayı sürdürüyor....-Toz duman içinde gözgözü görmese de sayıları az değil...

- Beni en çok üzen demokrasi sözcüğünün gizemine Markistlerin yakalarını kaptırmaları... Onları ben siren'lerin adasının önünden geçen gemicilere benzetirim. Siren'ler hayran olunası o güzel genç kız sesleriyle adalarının önünden geçen denizcileri "tüm uğradığınız kötülükleri biliyoruz... adamıza gel, bizimle birlikte ol ... bizim şarkılarımızı dinledikten sonra daha mutlu, daha zengin ayrılacaksın adamızdan" diye çağırıyorlardı. Bu baştan çıkarıcı çağrıya yakalarını kaptıranlar adaya çıkıyor, kendilerine mutluluk, zenginlik vaadeden genç kızlar yerine korkunç devlerle karşılaşıyorlardı. Ve devler onları parçalayıp yiyordu. Sen bu şarkıları dinle... Ama kendini tıpkı Odisseus gibi geminin direğine, yani bilimin ve teorinin doğrularına sımsıkı bağlayarak dinle... Yoksa bu çekici gizemli türkülere kapılıp gitmemek işten değil...

Gerçekten de, diye sürdürdü konuşmasını Mraçkoviski... Parti içi demokrasinin hangi boyutlarda geliştiğini Lenin'nin sağlığında katıldığı son toplantı olan XI. Kongre tartışmalarında görebilirsin. X. Kongre kararlarının parti içi despotizme, parti totalitarizme yol açtığını, böylece NEP uygulamasının siyasi demokrasi ayağının kırıldığını, sirenlerin şarkıları gibi en çekici tonlarında söyleyenler, hem Avrupa sosyal - demokratları, hem bizim yeni ideologlarımızın hiçbiri Lenin zamanında tek bir kişinin bile partiden atıldığını gösteremezler. XI. Kongre'de NEP ve Merkez Komitesinin politikaları alabildiğine eleştiriliyordu. " Bizim Merkez Komitemiz, kadını erkek yapmaktan başka herşeye gücü yettiği söylenen İngiliz Parlamentosu'nda daha güçlüdür, diyordu örneğin Marks-Engels Enstitü başkanı Riyazinov: "Çünkü bizim merkez komitemiz devrimci, dipdiri bolşevikleri yaşlı kocakarılara dönüşmektedir. Ve de bu kocakarılar inanılmaz bir biçimde partimizde üremektedir.(...)Partinin yeni politikaya ayak uyduramamasının nedenini, tüm parti üyelerine oluşturulan politikaları alabildiğince tartışma olanağı vermeyen Merkez komitesinin anti-demokratik davranışında aramalıyız: Çünkü Merkez komitesi demokrasinin temellerini partinin bağrında havaya uçuruyor... İşte Lenin'nin panik dediği şey aslında burada yatıyor."XI. Kongre'deki eleştirilerin şimdi vereceğim birkaç örneğinde hangi boyutlarda olduğunu, üyeler arasında muhalefet ve görüş alışverişini hiç bir sınırlama getirilmediğinin tipik örnekleri-

ni bulabilirsin. Antonov-Ovseenko örneğin NEP'in temel politikasının yabancı kapitalistlere yatırım yapma olanağı verme görüşüne dayandırıldığını, bunun bir düşten başka birşey olmadığını, uzun bir süre daha kapitalistlerle çevrili kendi kalemizde mahsur kalacağımızın bilinmesi gerektiğini söylüyo; Preobrojenski kapitalizmin devlet kapitalizmi, özel kapitalizm diye ayrılamayacağını kapitalizmin olduğunu, Skrynik ulusal sorunda Lenin'in bugüne değin izlediği politikaların özellikle ulusal konuda yanlış bilgilendirmelere dayalı olarak yanlış sonuçlar içerdiğini, bu politikalar sonucunda "Tek ve bölünmez bir Rusya" anlayışının çarlık döneminden daha da kötü bir biçimde hortlıyacağını, Şiliyapnikov "NEP politikalarının işçiden çok köylüye dayanmasının yozlaşmış bir dünya görüşüne kaydığını, bu geri çekilme manevrasının hiçbir sonuç getirmeyeceğini" kimseden çekinmeden, apaçık vurguluyorlar ve alabildiğine de alkışlanıyorlardı. Lenin hemen kürsünün dibindeki merdivenlere oturmuş konuşmacıların eleştirilerinin notlarını alıyordu hızlı hızlı... Bu somut açıklamaları yapmayı gerekli görüyorum. Lenin'nin katıldığı son parti kongremizin tüm tutanakları 1960 yılında yayınlanmıştır. Bu kongrede kendisini savunan tek bir kişi vardı: Troçki. Ama açık yüreklilikle söyliyeyim, onun savunmasında da ne NEP'i içeren, ne de öteki eleştirilere karşı çıkışında yeni boyutlar getiren görüş açısı bulman olanaklıdır.

Thermidor yıllarının bolşevik partide X. Kongre kararlarının başladığını açıklamaya çalışanlar bir tek kişinin yasaklamacılığıyla bile partiden atılmadığını nasıl açıklayacaklardır? Sukhanov' ların nasıl yalan söylediklerinin en tipik örneğini de Şiliyapnikov olayında görmen olası. Lenin, parti X. Kongre kararlarına dayanarak Şiliyapnikov'un "İşçi muhalefeti" franksiyonunu sürdürdüğü, dışardaki menşeviklerle ilişkisinin ve onun uzantısında Kronştad denizcilerin silahlı ayaklanmalarındaki etkinliği gerekçesiyle Merkez komiteden atılmasını istemişti. Ünlü 7. maddedeki tüm koşullar yerine getirilerek. Yani: Tüm Merkez komitesi üyeleriyle, Merkez komitesinin yedek üyeleri ve denetim komisyonu üyelerinin tümünün katıldığı, böylesine geniş tabanlı bir siyaset arenasında Lenin'nin istemi, gerekli olan üçte iki oyun üç noksanıyla *reddedildi.* Ve Şiliyapnikov XI. Kongre'de "Ben sınavdan çok geçirildim" diye alay edince, işte Lenin buna gerçekten sinirlenmiş ve "Parti Birliği söz konusu olunca kararlarla alay edilmemelidir" diye, kendi yenilgisini bile Merkez komitesini savunarak kabul etmesini bilmiştir. Bundan sonra mitralyözlerin kendisine karşı işletileceğini söyleyen Şiliyapnikov ve arkadaşlarına da şu çarpıcı örneği vermiştir: "Partiden atılmalar olursa atılanların Komünist Enternasyonel'i toplantıya çağırma yasal hakları vardır". Şimdi Leninizmin totaliter parti modeli oluşturduğunu söyleyenlerin ellerini vicdanlarına değil, ama şakaklarına koyarak düşünmeleri gerekir. Kendilerinin hangi burjuva partilerinden üç-beş kişiden oluşturdukları sıkıyönetim nitelikli ve Merkez komite ya da Parti genel başkanına sıkı sıkıya bağlı komünist partisinde olduğu gibi geniş tabanlı, alabildiğine birbirlerinden farklı yapılardan oluşan karar mekanizmaları vardır? Onların partilerinin demokratik doğmaları üç-beş kişilik disiplin kurul-

larının ellerindedir. Kaldı ki, biz tüm bu geniş tabanlı kuruluşun çok zor işleyen üçte iki çoğunluğuna rağmen bir karar çıkarsa atılanların bizim üstümüzde ve bizi bağlıyan bir üst kuruluşa başvurma yasal haklarını da, kendimizi sınırlayarak tanıyorduk. Komünist Enternasyonal bizim partiden ihraç etme kararımızı bozabilirdi ve biz buna uyma durumundaydık...

Ama hiç kuşkusuz bir totalitarizmden söz etmek olası. O da dünyadaki ilk işçi ve emekçi devletini yıkmak için tüm güçlerini ve tüm olanaklarını akıl almaz boyutlarda kullananlar için. Onlara karşı savaşım verirken, Partinin birliği en geniş anlamda kendi içinde demokratik akımı sağlayacak mekanizmalar oluşturularak gerçekleştiriliyor, kendi içindeki bu düşünce akımlarının ve eleştirel gücün tüm devrimci kitlelerle en geniş anlamda kendisiyle kenetlenmesi sağlanıyor, proletarya diktatoryası geniş tabanlı bir demokratik yapılanmayla kitlelere oturtulmaya çalışıyordu. Ve Lenin ölünceye değin yeryüzünün kendini kurtarmış bu ilk pleblerine hep bu öğretinin ölmez ilkelerini tartışarak belirlemeye çalıştı. NEP döneminde, gerileme döneminde, yani düşmanı içimize aldığımız sırada hem dışa karşı güçlü monolitik yapılanma, hem de içte en geniş *muhalefet* etme haklarını sağlamak zorundaydık... Lenin: "(...) her zaman söylediğim gibi", diyordu, "halkımıza mitinglerde gerekli olanla, yönetimde gerekli olanı biribirine karıştırmayacak biçimde tartışmayı öğretmek zorundayızdır. Tartışınız ama en küçük bir tereddüde düşmeden yönetiniz. (Hem de) bizden önce kapitalistlerin yapamadıklarından daha kararlı bir biçimde yönetiniz. Yoksa onları yenemeyiz. Yönetimin geçmişten daha sert, daha kararlı olmak zorunda olduğunu hiç aklımızdan çıkarmamalıyız" (33/64)

Bu son tümcenin ne anlama geldiğini bir komünist olarak gerçekten doğru kavramak istiyormusun? İşte Çin'deki son olay, Tienanmen alanındaki sorumsuzca cinayet... Bunu en çarpıcı biçimde, biraz da iş işten geçtikten sonra Komünist parti üyesi Yong Ligong bak nasıl itiraf eder: - "Pazar ekonomisinin gelişme sürecinin belli bir diliminde sağlanan ekonomik gelişmede ahlâksal çözülmeden kaçınmak çok güçtür. İşte bu görüş açısını savunun eski genel sekreter Zhao'yu izleyen Parti, dizginsiz bir biçimde alıp başını giden ahlaksal çözülme karşısında denetimi bırakıverdi"[5]

Mraçkoviski boydan boya yüzüme baktı:

- Biz hiç kimsenin burnunu kanatmadık dedi... Hem kendimizi, hem kitleleri eşsiz Leninist parti ilkelerinde savunarak NEP'le elektrifikasyon sorunumuzu, bugün bile birçok ülkeye örnek olacak biçimde, büyük sanayiimizi, demokratik burjuva devrimi ilkelerini aydınlanma çağının özünü damıtarak gerçekleştirdik. Ve hep aynı birikimin gücüyle, burjuvazinin Nazi faşizmine karşı tüm dünya halklarını koruduk. Bu korkunç zinciri kırdık. Ama tüm bunları "devrimci yoldan bir saniye, bir an bile ayrılmadan" gerçekleştirmek zorunda olduğumuzun bilincindeydik. Çünkü bu yoldan en küçük bir sapmada aç kurtların üzerimize nasıl atlıyacağını deneyimlerimizle biliyorduk."

---

*(5) **Le Monde**, 7 Temmuz 1988*

- Bak, diye sürdürdü bu kez konuşmasını Mraçkoviski, masamın üzerinde duran **Le Monde Diplomatique**'in henüz okumaya olanak bulamadığım Kasım sayısının iç sayfasını açarak... Constitutionel 'in Balzac'çı geleneği ilk kapitalizmi ve emperyalizmi sorgulayan sevimli Claude Julien "Cesaretsiz Demokrasiler" adlı yazısında hiçbir komünistin sormaya akıl edemediği bir şeyi soruyor:"Komünist ortodoksi içindeyken Polonya'ya 39 milyar dolar borç veren batılılar şimdi komünizmden çıkmaya çalışan Polonya'ya neden bu denli cimri davranıyorlar?" Yanıtını ben vereyim: O 39 milyar dolar borç Polonya'yı çökertmek içindi. 39 milyar dolar batılıların Truva atıydı. Ve partinin en kendini bıraktığı bir zamanda atlarının karnından çıkarak önce Gdansk bölgesindeki işçileri teslim aldılar. Gdansk'ın tersane işçileri gelmiş geçmiş en anti-komünist papa olan 2. Jean Paul'ün önünde sırtlarını Lenin yontusuna dönerek diz çöktüler önce. Sonra, onlara demokrasi ilahileri söylendi. Tütsülerle, görkemli şölenlerle dolarlarının yeşilliğinden kurulu bir cennet ilüzyonuna yakalarını kaptıranlar kendilerine geldiklerinde en sağlam kalelerinin bile içten fethedildiğini gördüler. Gittikçe artan sefalete karşı ilâhi tütsülerinde insanları kendilerinden geçirenler kilisilerinde oluşturdukları bedava aşevleriyle, kızılhaçlarının direklerini yenilginin üzerine bir tüy diker gibi dikmeyi sürdürdüler... Bundan parti sorumluydu, "bizden önceki devrimlerin içini boşaltan düşmanın, burada bile, içimizde bulunduğu" gerçeğine gözlerini kapayan parti. Ve aptalca bir anlayışla her eleştiriyi despotik bir biçimde elinin tersiyle iten o pek bilmişler partisi... Partide iç devinimi öldürenlerin dışarıya karşı gevşekliği kaçınılmazdı.

Odama gün ışıdı. Mraçkoviski'nin kalkmaya hazırlandığını sezinledim. Belki de bu nedenle kendimi tutamıyarak, o bir türlü kurtulamadığım aptalca soruyu kendisine yöneltiverdim:

- Hep bunlar Stalin döneminde başlayan yanılgıların bir sonucu değil mi? Onun korkunç despotizmi, totalitarizmi...

Mraçkoviski'nin yüzünü size tanımlayamam. Yalnızca şunları söylemekle yetindi:

- Yoldaş... olanlara bakıyorum da, kendi katilimi bile kınayamıyorum... Acımı anlıyor musun? Kendi katilimi... Şimdilik yalnızca şunu söylemekle yetiniyorum. Perestroyka'dan önce, Perestavka (Yeniden bilinçlenme)... Herkese, evet herkese Perestavka! ❑

SOVYETLER'DE EKONOMİK BUNALIM, PİYASA VE PERESTROYKA

Ali Bayar

Sovyet ekonomisi yaşamsal sorunlarla karşı karşıya. Dengesizlikler, darboğazlar geniş boyutlu. Bu sorunlar kendini ekonominin her alanında gösteriyor. Örneğin, büyüme hızı 1970'lerden beri düşmekte. Üretkenlik artışı azaldı. Üretilen malların kalitesi kötü. Doğal zenginlikler, insan emeği büyük ölçülerde israf ediliyor. Tarım alanındaki dengesizlik ve kimi malların üretim düşüklüğüne yıllardan beri çözüm bulunamıyor. Sorunlar o kadar yoğunlaştı ki, tüketim mallarındaki kronik kıtlık, maden işçileri grevinin de gösterdiği gibi, bazı bölgelerde artık dayanılmaz oldu. Kısaca saydığım bu problemlere, temel bir başka öğeyi de eklemeliyim. Sovyet ekonomik örgütlenmesi, bilimsel ve teknik ilerlemenin muazzam sonuçlarını özümsemekte geri kalıyor, hatta bu ilerlemeye ayak bağı oluyor. Teknolojik gerilik, ekonomik sorunları çözme çabasını olumsuz yönde etkiliyor.

Gerek Sovyet ekonomisinin, gerekse diğer Doğu Avrupa ekonomilerinin bugün içinde bulundukları açmazların boyutu, sorunların yaygınlığı, derinliği ve direngenliği konuyu alışılagelmiş kalıp-

ların, gerçeği yansıtmayan hazır formüllerin dışında, bilimsel olarak ele almanın ne kadar zorunlu olduğunu hatırlatıyor. İdeolojik hazır reçetelerle bir yere gidilemeyeceğini yaşam bir kere daha gösterdi. Bilimsel bir yaklaşım olmadan bu muazzam çalkantı, altüst oluş anlaşılamaz. Bu devinimin geleceği kestirilemez.

Konu sadece bilimsel ilgi, merak sorunu değil. Zira, bu ülkelerde şahit olduğumuz bunalım ve dönüşümün sağlıklı bir analizi yapılmadan, gereken dersler çıkarılmadan, geleceğe yönelik gerçekçi toplumsal bir proje oluşturulamaz! Bugün, Marksist hareketin içinde bulunduğu zorluklardan bir tanesi bu analizin henüz yeterince yapılmamış olmasında yatıyor.

Bugünkü tartışmaların, arayışların, analiz çabalarının en zayıf noktası, sorunların kökünü sadece veya asıl olarak Stalin ve Brejnev zamanında yapılmış tekil hatalarda görmektir. Bu kısmi yanaşım gelişmelerin gerçek derinliğini anlamakta, geleceği öngörmekte, temel çözümler oluşturmakta yeteneksizdir. Oysa bütünsel bir analiz için, Sovyet tecrübesinin 70 yıllık geçmişi yeterli tarihsel, ekonomik, siyasal ve toplumsal veri sağlamıştır. Analiz, bu verilerin ışığında, fetişlerden uzak, tabuları yıkarak, soruları bütün derinliğiyle, cesaretle ortaya koyarak yapılabilir. Konunun çeşitli yanlarını değişik yazılarımda ele alacağım. Bu yazıda güncel ekonomik sorunlarla başlıyorum. Savunduğum ve gelecek yazılarımda geniş olarak ele alacağım tezin özü şudur: *Sovyetler Birliği ve diğer Doğu Avrupa ülkelerinin içinde bulundukları derin ekonomik, toplumsal, siyasal bunalım, genel bunalım olarak bir bütün oluşturmaktadır ve bu bunalımı yaratan, sürekli üreten mekanizmanın mantığını Stalin ve Brejnev dönemindeki tekil hatalarda değil, doğrudan üretim ilişkilerinin niteliğinde aramak gerekir.*

TARİHE KISA BİR BAKIŞ

1917 Ekim Devrimi'yle başa gelen genç iktidar altüst olmuş, yıkılmış bir ekonomiyle işe başladı. Dış müdahaleler, iç savaş, sabotajlar ekonominin bir an önce yeni temellerde örgütlenmesine, gelişmesine ciddi engeller çıkardı. En önemlisi, sosyalist bir ekonominin inşa edilmesi tarihte ilk kez pratik, güncel bir görev oluyordu. Deneyim yoktu. Bolşevik iktidar böylesi zor, devasa ve o kadar da tarihsel önemi olan bir işe koyuldu: Sömürünün kalktığı, amacı kâr değil, doğrudan insan ihtiyaçlarını karşılamak olan gelişmiş bir ekonomik temel oluşturmak. Kendiliğinden işleyen bir ekonomiyi bilinçli örgütlenmeye dayalı planlı bir ekonomiye, sosyalist ekonomiye dönüştürmek. 1920'lerde hazırlanan Goelro

planlamada ilk adım oldu. 1928'den itibaren ekonomi düzenli olarak beş yıllık planlarla yönetildi.

Planlı ekonominin ülke çapında pratik olarak hayata geçirilmesi, planlı bir ekonominin olanaksız olduğunu savunan Mises, Hayek gibi liberal iktisatçıların teorilerinin gerçekle bağdaşmadığını kanıtladı. Gerçekleştirilmesi olanaksız gibi görünen ülke çapında planlama tarihsel olarak kısa sayılabilecek bir sürede Sovyet ekonomisinde temel sıçramalar yarattı. Ancak, öz olarak 1930'larda hazırlanan bugünkü planlama sistemi, önemli başarılarının yanısıra 1950'lerde iyice açığa çıkmaya başlayan ciddi sorunlara yanıt getiremedi, hatta bu sorunların başlıca kaynağı oldu. Nihayet, planlamada ilk ciddi reform girişimleri 1960'larde yapıldı, ancak başarılı olmadı.

Ekonomik sorunlar özellikle 1970'li yıllarda yoğunlaştı, gittikçe derinleşti ve bugün gördüğümüz gibi ciddi bir bunalıma ulaştı. Parti yönetimi, çürüyen duruma müdahale edeceğine, sorunları yadsıma, gittikçe derinleşen çelişkileri inkâr etme yoluna gitti. İdeoloji, gerçeği analiz aracı değil, nesnel olarak var olanın görülmesini engellemek için yönetimin elinde halkı uyutmaya yarayan bir afyon oldu. "Gelişmiş, olgunlaşmış sosyalizm aşaması" safsataları bu dönemin ürünü. Sınıfsız topluma geçişin yaklaştığı, sınıf farklarının kalkmakta olduğu, ulusal sorunun temelden ve kesin olarak çözüldüğü, ekonomik bolluğun yaklaştığı teorileri yine bu dönemin ürünü. Bu teorilerin altında, topluma yabancılaşmış bir yönetimin, bir partinin, bir devletin kendi egemenliğini sürdürebilme çabası bütün açıklığıyla görülüyor. Türkiye halkı buna benzer teorilere alışık. "Birleşmiş, sınıfsız bir ulus", "kalkınan Türkiye" teorilerinin nasıl sınıfsal-ideolojik hegemonya işlevi varsa, Sovyet yönetiminin öne sürdüğü gerçek dışı teorilerin de aslında bürokratik bir azınlığın ideolojik hegemonyasını sağlama çabası vardı.

Bu teorilerin gerçekten ne kadar uzak olduğu, nesnel gerçeğin bu teorilere ne kadar ters olduğu bugün gözümüzün önünde ibretle yatıyor. Üstelik, bunalım sadece ekonomik düzeyde değil. Sovyet toplumunu baştan aşağıya sarmış durumda. Bunalım sadece Sovyetler Birliği'yle sınırlı değil. Diğer Doğu Avrupa ülkelerini sarmış halde. Bu durumu hiç abartmasız olarak, Sovyet sisteminin genel bunalımı olarak adlandırabiliriz. Siyasal, ideolojik, toplumsal bunalımın bütün belirtileri gözler önünde. Ulusal sorun bile, Sovyetler Birliği'ni içten parçalama eğiliminde. Gorbaçov yönetimi, ekonomik ve siyasal reformu bu genel bunalımın içinde yapmak zorunda. Fırtınalı, azgın bir denizde gemiye rota vermek ne kadar zor ve tehlikelerle doluysa, perestroyka hareketi de öyle

zor ve tehlikelerle dolu bir yoldadır.

EKONOMİK BUNALIM

Bütün göstergeler, 1970'lerden itibaren ekonomik sorunların derinleştiğini gösteriyor. Tablo 1'de görülebileceği gibi ulusal gelirin yıllık büyüme hızı 1950 ve 60'larda oldukça yüksek iken, 1970'den itibaren sürekli düşüyor. 1980-1985 arası ekonomik büyüme yüzde 3.5'te kalıyor. Aynı yıllarda yatırım hızı önemli ölçüde azalıyor. 1980-1985 arasında yatırımların ortalama yıllık artışı yüzde 2. Keza ücretli artış hızında 1970'den itibaren önemli bir düşüş görülüyor. 1950-1970 arasında ücretli sayısında yıllık ortalama artış hızı yüzde 4.1 iken, bu oran 1970-1975 arasında 2.5, 1975-1980 arasında yüzde 1.9 ve 1980-1985 arasında yüzde 1'e düştü.

Tablo 1: *Yıllık yüzde büyüme hızı*

Yıl	Ulusal gelir	Yatırım
1951-1955	11.3	8.9
1956-1960	9.2	11.0
1961-1965	6.6	8.0
1966-1970	7.2	7.8
1971-1975	5.1	6.8
1976-1980	4.3	3.4
1981-1985	3.5	2.0

Ekonomik faaliyetin yavaşlaması, kapitalist ülkelerde olduğu gibi açık işsizlikle sonuçlanmıyor. Fakat, açık işsizliğin olmaması, işgücünün verimli kullanıldığı anlamına gelmiyor. Nihayet aynı dönemde, üretkenlik artış hızında düşüş var. Üretkenlikteki yıllık artış oranı 1950-1960 arasında yüzde 8.9 iken, bu oran 1970-1975 arasında yüzde 4.6, 1975'den sonra ise ortalama yüzde 3.2'ye düşüyor.

Bunalımın etkisi ortalama yaşam uzunluğunda bile kendini gösteriyor. Bu ortalama 1960'ların ortalarından itibaren önemli bir düşüş göstermeye başlıyor. Erkeklerde 66 yıl olan ortalama hayat, 1980'de 62'ye düştü. Çocuk ölüm oranı, 1950'de binde 80'den, 1970'de binde 23'e kadar düşmüştü. Bu oran, 1980'de binde 40'a çıktı.

Ekonomik sorunların artışı kendini temel ihtiyaç maddelerinde-

ki kıtlıkta da gösteriyor. Öyle ki dikiş makinesi, soğan, bez, ayakkabı, bisiklet, sabun gibi maddelerde bile yokluk çekiliyor. İnsanlar ekonomik ve kişisel planda son derece değerli olan zamanlarını sürekli, et, sebze gibi yiyecek kuyruklarında harcamak zorunda kalıyorlar.

Gerek Batılı, gerekse Sovyet iktisatçıları ekonomik sorunların başta gelen kaynakları olarak şunları sıralıyorlar:

-Planlamanın aşırı derecede merkezi ve bürokratik karakteri,

-Planlamanın aşırı derecede nicel göstergelere dayanması,

-Yaygın (ekstansif) büyüme modelinin olanaklarını tüketmesi,

-Birey tercihlerinin üretime yansıma yollarının kapalı olması,

-I grubu ile II grubu arasındaki büyük dengesizlik.

Sovyet ekonomisinde onbinlerce üretim birimi faaliyet gösteriyor, yüzbinlerce çeşit mal üretiliyor. Şurası açık ki, merkezi planlama bürosunun, her maldan ne kadar üretileceğini, hangi işletmenin ne kadar, hangi kalitede üreteceğini *detaylı* olarak saptaması olanaksız. Bu nedenle, planlama bürosu toplu nicel göstergelere dayanıyor. Üretim birimlerine gönderilen plan hedefleri, üretilecek çeşitli malların miktarını, kalitesini detaylı olarak değil, toplu nicel göstergeler kanalıyla bildiriliyor. Örneğin, planlama bürosu çivi fabrikasına her çeşit çividen ne kadar üretileceğini detayıyla bildiremiyor. Söz konusu fabrikanın ancak kaç *ton* çivi üretmesi gerektiğini hedef olarak iletiyor. Dolayısıyla, çivi fabrikası onlarca, yüzlerce çeşit çividen toplumun hangilerine ihtiyacı olduğundan, yani hangi kullanım değerli üretilmesi gerektiğinden değil, plan hedefine ulaşma zorunluluğundan yola çıkıyor ve örneğin ağır, büyük çiviler üreterek hedefe ulaşıyor. Dolayısıyla, üretilen çivilerin önemli bir kısmı kalitesiz, gereğinden fazla ağır oluyor. Küçük çivi kıtlığı ortaya çıkıyor. Planlama, bunu düzeltmek için, bir sonraki yıl, plan hedefini ton olarak değil, çivi sayısı olarak bildirince, çivi fabrikası ne kadar çok sayıda çivi üretirse hedefe o kadar çabuk ulaşmış oluyor. Dolayısıyla, aşırı miktarda ince ve küçük çivi üretiyor. Bu defa, büyük, kalın çivi sıkıntısı çekiliyor. Sorunu somut olarak gösterebilmek için basitleştirdiğim, fakat gerçeği ana hatlarıyla yansıtan bu örneğin de gösterdiği gibi bu mekanizma ekonomide büyük israflara, kıtlıklara yol açıyor. İkincisi, üretim birimlerinin toplumsal ihtiyaçları doğrudan gözetmesini ve temel almasını engelliyor. Herşey, yukarıdan iletilen direktiflerle yerine getiriliyor. Yerel inisiyatife yer kalmıyor. Üretim, bir anlamda askerî disiplinle yönetiliyor. Üretim birimleri, emekçiler ürettiklerine yabancılaşıyor. Herşey yukarıdan geldiği için, bilimsel ilerleme, yeni teknoloji de asıl olarak yukardan aşılanıyor. Bu ise bilimsel gelişmenin ayak bağı oluyor.

Ekstansif büyüme ekonominin gelişmesiyle gittikçe daha az insan ve makine potansiyeline dayanmak zorunda kalıyor, olanakları tüketiyor. Büyüme yavaşlıyor. Var olan potansiyel büyük ölçüde I. sektöre ayrıldığı için, tüketim mallarındaki kronik kıtlık giderilemiyor...

Yukarıda sadece ana hatlarıyla, kaba olarak özetlediğim mekanizmanın da gösterdiği gibi, 1930'larda oluşturulan planlama sistemi sorunların başlıca kaynağını oluşturuyor (bu konuyu gelecek yazımda detayıyla ve teorik düzeyde ele alacağım). Bu sistem değiştirilmeden ekonomik sorunlara çözüm getirilemez. Nihayet, Gorbaçov da 1987 Haziran'ındaki ekonomik sorunlarla ilgili MK plenumunda bu görüşü savunuyordu. Ancak, burada yeni bir soru çıkıyor ortaya. Sistem nasıl değiştirilecek? Değişimin yönü ne olacak? Bu konuda da, Sovyet yönetimi ve çevresindeki aydın kadrolarla, batılı iktisatçılar arasında fikir birliği var: Piyasa mekanizmalarının ekonomiye daha geniş olarak sokulması, zorunlu planlama alanının daraltılması, işletmelere geniş özerklik verilmesi. Bu görüşler yeni değil. 1960'larda girişilen ekonomik reform da "idari yöntem"lerin yerine "ekonomik yöntem"ler getirilmesini, işletmelere özerklik verilmesini hedefliyordu. Bu reform başarılı olamadı.

Ekonomik sorunların kaynağı olarak yukarıda değindiğim noktalar şüphesiz önemli ve bunlara çözüm getirilmeden ileri gidilemez. Fakat, sorunları bugünkü planlama sistemi ile sınırlamak, konuya yüzeysel, teknik açıdan bakmanın yeni bir örneği. 1965 reformunda olduğu gibi. Dolayısıyla önerilen mekanizmalar da yüzeysel bir bakış açısını yansıtıyor: Pazar mekanizmasına geniş yer vermek. Ancak, bugünkü durumun vahimliği, sorunun bir planlama tekniği sorunu olmadığını, daha derinlere bakmak gerektiğini gösteriyor sanıyorum. Daha derinlere baktığımızda ne görüyoruz?

MADDECİ TARİH ANLAYIŞI

Marks, **Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı**'ya yazdığı önsözde materyalist bakış açısını sentetik olarak özetliyor. Sovyetler Birliği'nde ve diğer ülkelerdeki gelişmelerin gerçek boyutlarını anlamakta Marks'ın yazdıkları önemli bir kılavuz. Tekrar okumanın güncelliğine inanıyorum.

Maddeci tarih anlayışına göre hukuki ilişkiler, devlet biçimleri ne kendi başlarına, ne de insan aklının genel evrimiyle açıklanabilir. Tersine, bunların kökleri maddî hayat şartlarındadır. Şöyle yazıyor Marks: "Ulaştığım ve bir defa ulaştıktan sonra inceleme-

lerime kılavuz olan genel sonuç kısaca şöyle ifade edilebilir: Yaşamlarının toplumsal üretiminde insanlar iradelerinden bağımsız, zorunlu ilişkilere girerler; bu üretim ilişkileri, maddî üretici güçlerin belli bir aşamasına tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü toplumun ekonomik yapısını, üzerinde hukuki ve siyasi üstyapının yükseldiği ve kendisine belirli toplumsal bilinç şekillerinin tekabül ettiği somut temeli meydana getirirler. Maddi hayatın üretiliş tarzı sosyal, siyasal ve fikrî hayat sürecini genel olarak belirler. İnsanların varlıklarını belirleyen bilinçleri değil, aksine, insanların bilinçlerini belirleyen onların sosyal varlığıdır. Gelişmelerinin belli safhasında toplumun maddi üretici güçleri, mevcut üretim ilişkileriyle ya da bunların hukukî ifadesinden başka bir şey olmayan mülkiyet ilişkileriyle -o zamana kadar sınırları içinde hareket etmiş oldukları mülkiyet ilişkileriyle- çatışırlar. Bu ilişkiler, üretici güçlerin gelişme biçimleri olmaktan çıkıp, onların ayak bağı haline gelirler. O zaman bir sosyal devrim dönemi başlar. Ekonomik temelde meydana gelen değişme az ya da çok hızlı bir şekilde bütün muazzam üstyapıyı sarsıntıya uğratır. Bu tür sarsıntıları incelerken, ekonomik üretim şartlarında meydana gelen - ve tam bilimsel bir şekilde gözlenebilen- maddi sarsıntı ile, hukukî, dinî, estetik ya da felsefî biçimleri, kısacası insanların bu çatışmanın bilincine varmalarını ve bunu sonuçlandırmalarını sağlayan ideolojik biçimleri birbirinden ayırdetmek gerekir. Nasıl bir kimse hakkında, onun kendi için beslediği fikre bakarak hüküm verilemezse, tıpkı bunun gibi, böyle bir sarsıntı devri hakkında da onun kendi bilincine bakarak hüküm verilemez. Aksine, bu bilinç, maddi hayatın çelişmeleriyle, üretici güçlerle üretim ilişkileri arasındaki çatışma ile açıklanmalıdır. Hiçbir sosyal düzen, kendi bağrında taşıdığı bütün üretim güçleri gelişmeden önce ortadan kalkmaz. Yeni ve daha yüksek üretim ilişkileri, onların varlıkları için gerekli olan maddi şartlar bizzat eski toplumun bağrında olgunlaşmadan asla öncekilerin yerini alamaz."

Sovyetler Birliği'ndeki gelişmelerin derin anlamını kavramada, Marks'ın yukarda özetlediği maddeci yanaşım temel bir anahtar veriyor. Sovyetler Birliği ve bağlaşık ülkelerdeki muazzam sarsıntı ve çöküşün temelinde üretici güçlerle yürürlükteki üretim ilişkileri arasındaki derin çelişki yatıyor. Bu üretim ilişkileri özünde sosyalist değildir. (Bunu, 1960 ve 1970'li yıllarda duymaya alışık olduğumuz "kapitalist, sosyal emperyalist SSCB" teorilerinin polemiklerinin tamamen dışında bir analize dayanarak söylüyorum. Gelecek yazımı Sovyet ekonomisinin detaylı analizine ayıracağım.) Toplumsal, siyasal ve fikrî hayatın genel karakterini belirle-

yen üretici güçlerin olgunluk derecesidir, şeklinde özetlenebilecek temel Marksçı önerme burada da doğrulanmıştır. Sadece insan iradesine dayanarak, üretici güçlerin gelişme düzeyinin ötesinde bir sosyalizm, bir komünizm kurma çabasının yaşamın nesnel yasalarıyla bağdaşmadığını, nesnel gerçeğin kendini zorunlu olarak eninde sonunda dayattığını gelişmeler bir kez daha kanıtlamıştır. Geleceğe yönelik projeler hazırlayan ilerici siyasal güçler bu gerçeğe tekrar eğilmek ve 70 yıllık deneyimi bilimsel bir süzgeçten geçirmek zorundadırlar. Bu da ancak subjektif yargıların, zihinlerde yerleşmiş ezbere değerlendirmelerin, psikolojik ve siyasal olarak, ne kadar zor da olsa bir kenara atılmasından, nesnel olarak var olan gerçeği yeni bir yaklaşımla, bilimsel bir yaklaşımla ele almaktan geçiyor. Sovyet gerçeğiyle devam ediyorum.

Temsilcisi olduğunu iddia ettiği sınıfa ve halka yabancılaşmış bir devletin bütün üretim araçları üzerindeki mülkiyetine, başeğmeye dayanan bu üretim ilişkileri üretici güçlerin gelişmesinin önündeki başlıca engeldir. Ve bu nedenle toplumsal devrim dönemi açılmıştır. Ekonomik temeldeki değişimler ve tıkanmalar, üstyapıyı allak bullak etmiştir. Fakat *her devrimci dönem gibi, bu dönem de karşı devrimi içinde taşımaktadır.*Sovyet halkı ya bu devrimi başaracak, ya karşı devrim üstün gelecek (örneğin Polonya'daki gelişmelerin yönü şimdilik budur), ya da "güçlü, zorba" bir iktidar "sosyalizm" adına çelişkileri şiddetle bastırmak için başa gelecektir., veya iktidar bu yola koyulacaktır (Romanya'daki gelişmeler ise bu özdedir).(*) Gorbaçov yönetimi sırat köprüsünden geçiyor. Gorbaçov, perestroyka'nın devrim olduğunu söylerken haklılık payı vardır. Ancak bu bir karşı devrime de yol açabilir. En doğrusu, devrimci bir dönem olduğudur ve henüz sonuçlanmamıştır.

Perestroyka hareketinin devrimci bir rol oynayabilmesi için ilerici toplumsal güçleri, yığınları bu doğrultuda harekete geçirmesi, üretim ilişkilerini değiştirmesi gerekiyor. Oysa, şu ana kadar hareketlenen yığınlar tersine, elusçu ve yerel istemler doğrultusunda yürüyorlar. SBKP'nin dayandığı taban, diğer ülkelerde gördüğümüz gibi hızla eriyebilir. Yılların getirdiği ideolojik tutuculuk, tasfiyeler önemli kadro boşluğu ve ileriye yönelik bilimsel-politik proje yokluğu yaratmıştır. Doğan siyasal boşluğu gerici, dinci ve şoven güçler doldurma eğilimindedir. İleri güçler henüz bütünsel bir analizden, projeden, yığınları bu temelde harekete geçirebilme

---

(*) Bu yazı yazıldığında Romanya'daki son gelişmeler gerçekleşmemişti. R.Notu.

yeteneğinden yoksundur. Sovyet yönetimi ekonomik sorunlara temelde teknik bir bakış açısıyla yanaşıyor ve attığı adımların nerelere varabileceğini, ne gibi sonuçlar doğuracağını gündeme getirmiyor.

PAZAR, PLAN VE PERESTROYKA

Ekonomik alanda sürekli tekrarlanan şey öz olarak şudur: Planlamanın çözemediğini pazar mekanizması çözecektir. İlginç olan şudur ki, pazar mekanizmasının da ne gibi derin sorunlar çıkarabileceği pek tartışılmıyor. Pazar mekanizması sanki herşeye kadir sihirli bir güç. Reagan ve Thatcher'in bayraktarlığını yaptıkları "neo-liberal devrimle" tekrar moda olan "pazar fetişizmi" burada da etkisini gösteriyor. Pazar, ekonomik etkinlik (efficiency) sözleri sürekli kullanılıyor. Şüphesiz ekonomik etkinlik önemli; üretici güçlerin gelişebilmesi, ihtiyaçlara yanıt verilebilmesi için. Fakat, etkinlik tek başına yetmiyor. Ekonomik işleyişin sosyalist hedefleri sindi mi etkinlik, pazar mekanizması çok çabuk kendi dinamiğini hakim kılıyor ve başka amaçlara yöneliyor.

Pazar için üretim demek, değişim değeri için üretim demektir. Piyasa güçleri, pazarın kendiliğinden işleyen yasalarının kendini insana dayatması demektir. Özellikle orta ve az gelişmiş ülkelerde bütün çıplaklığıyla gördüğümüz enflasyon, işsizlik, sefalet, dengesizlik demektir. Özel ekonomik iktidarla siyasal iktidarın içiçe girmesi demektir. Pazarın gelişmesi özel mülkiyetin *zorunlu* olarak gelişmesi demektir. Yazdıklarım abartma gibi gelebilir. Fakat bu eğilimleri görmek için insanlık tarihine tekrar bakmak yeterli.

Stalin'in **SSCB'nde Sosyalizmin Ekonomik Sorunları**'nda yazdığı gibi, şimdiye kadar köleci, feodal ve kapitalist topluma da hizmet edemez mi? Şüphesiz edebilir. Ancak, köleci ve feodal toplumun üretici güçlerin gelişme düzeyiyle, Sovyet toplumunun üretici güçlerinin düzeyi birbirine karıştırılmamalı. Meta üretimi kapitalist toplumdaki üretici güçlerin gelişmesiyle nasıl yayılıp hâkim duruma geldiyse, sosyalist ekonomide de üretici güçlerin gelişme düzeyi nedeniyle, özgürlük verildiği andan itibaren büyük bir yayılma ve hâkimiyet eğilimine sahiptir. Meta üretiminin genişletilmiş yeniden üretimi kendi mekanizmalarını beraberinde getirdiği ve zorunlu olarak kimi ekonomik güçleri harekete geçirdiği unutulmamalı. Macaristan, Polonya ve Yugoslavya örnekleri gösteriyor ki, pazar için üretim *kaçınılmaz* olarak mülkiyet sorununu gündeme getiriyor. Eğer mülkiyet biçimi özel mülkiyete doğ-

ru yol almazsa, piyasa kendinden umulan sonuçları vermiyor. Tersine, anarşi, enflasyon, dengesizlik gibi sorunları daha da derinleştiriyor, zorlaştırıyor. Sorunları çözmek istemiyle iktidar pazara sürekli taviz vermek zorunda kalıyor. Özel mülkiyet geliştiği zaman ise, bu mekanizmaların doğal işleyişi kapitalist ülkelerde gördüğümüz ekonomik, toplumsal sonuçları doğurmakla kalmayacak, siyasal yansımalarını da kesinlikle bulacaktır. Bu tür bir evrim hayal ürünü değildir. Hayatın, toplumsal işleyiş yasalarının doğal sonuçlarıdır. Gözümüzün önünde cereyan eden somut örneklere bakmak yeterli. Yugoslavya'da enflasyon oranı yüzde 200, Polonya'daki enflasyon Türkiye'dekini aratmıyor. Piyasa, bunalımın çözülmesine yardımcı olmak şöyle dursun, bunalımı daha da derinleştiriyor. Kaçınılmaz olarak gündeme şu geliyor: "Yeterince piyasa mekanizması sokmadık, pazara daha da özgürlük vermek gerek." Ve pazara sürekli daha fazla yer, daha fazla iktidar vermek gerekiyor bu mantıkla devam edilirse. Süreç, işliyor. Lech Walesa, Belçika gazetesi **Echo de le Bourse** ile yaptığı söyleşide (5 Eylül 1989) bunu açıklıkla belirtiyor. Tek çıkış yolunun serbest işletme, piyasa ekonomisi, özel mülkiyet olduğunu ve yeni hükümetin bu yolda gideceğini belirtiyor. Peki, Macaristan, Polonya ve Yugoslavya'da işleyen ve bir hayli yol almış olan bu süreç Sovyetler'de işleyemez mi? İşlememesi için, öne sürülebilecek subjektif yargılardan başka hiçbir nesnel neden görmüyorum Nihayet işliyor da. Mesele, nerede duracağı. Planlamayla nasıl bağdaşacağı.

Yukarıda saydıklarıma, uluslararası kapitalist ekonomiye daha sıkı bağlanmanın, uluslararası sermayenin ekonomiye girişinin yol açacağı sorunları da eklemeliyiz. Bu öğeler, yukarıda değindiğim dinamikleri güçlendirici bir rol oynayacaktır.Küçük bir örnek vereyim. Sovyetler 1987 Ocak ayında çıkardıkları bir yasayla kapıları, sınırlı da olsa, ortak yatırım biçiminde yabancı sermayeye açtılar. Fakat yasanın belli sınırlar koyması (örneğin, dış sermaye payının yüzde 49 ile sınırlandırılması, kârların en fazla yüzde 30'unun dışarıya çıkarılabilmesi), beklenen yatırımların gerçekleşmesine engel oldu. Sovyet yönetimi ne yaptı? Doğal olarak, yabancı sermayeyi çekebilmek için bu sınırlandırmaları önemli ölçüde kaldırdı. Üstelik, Orta Asya'da, Estonya'da serbest bölgelere benzer "ortak yatırım bölgeleri" kurdu. Ulusal ayrılıkların, çatışmaların büyüdüğü bir ortamda şüphesiz dış sermaye bölgeler arası rekabeti körükleyecektir. Buna benzer bir yasa çıkaran Polonya'da şimdi 1000'den fazla işçi çalıştıran, dış sermaye tarafından kurulmuş büyük işletmeler var. Ortak yatırımların sayısı 700'e ulaştı.

Pazar mekanizmalarının yol açacağı sorunları göstermek, paza-

rı reddetmek anlamına mı geliyor? Hayır. Sadece, çelişkilerin son derece sertleştiği bir dönemde, sağlam bir sosyoekonomik-siyasal proje olmadan başlatılacak yaygın bir pazarlaşma girişiminin zorunlu, doğal mantığının nerelere varabileceğini göstermek istedim. Yoksa, üretici güçlerin geliştirilebilmesi, ihtiyaçlara yanıt verilebilmesi için planlı bir ekonomide pazara hem yer, hem de *gerek* var.

SONUÇ

Sovyetler Birliği'ndeki asıl sorun teknik düzeltmeler değil, üretim ilişkilerinde yapılması gereken devrimdir. Gidilmesi gereken yönü bu gösteriyor. Bu yön yaşamın her alanında derin bir demokratikleşme, halkın devlet yönetimine, ekonomik karar ve uygulamalara, planlamaya gerçek katılımıdır. Sovyetler'deki ve diğer ülkelerdeki deneyimler sosyalizmin nasıl olamayacağını gözler önüne serdi. Devlet, eğer halktan kopmuşsa, devlet mülkiyeti toplumsal mülkiyet değildir. Parti, işçi sınıfından, halktan kopmuş, fildişi kulesinde yaşar duruma gelmiş, kendini fetişleştirmiş ise, partinin iktidarda olması emekçilerin iktidarı anlamına gelmez. İdeoloji dondurulmuş, dinsel bir yapıya sokulmuş, tutucu bir konum almış, insanlığın her alanda gelişen düşüncesini, bilimini kolayca "burjuva" damgası vurarak yadsıyorsa, bilimsel değildir.

Bugün, eğer Sovyetler Birliği'nin tarihte tekrar devasa bir rolü olacaksa, yığınların aktif katılımının temelinde yükselen bir perestroyka'nın gerçekleştirilmesiyle olacaktır. Sosyalizm ve demokrasi olacaksa, ancak yığınların mücadelesinin eseri olacaktır. ❑

TOPLUMSAL DEĞİŞİMİN KENDİSİ MİLİTANDIR

Teslim Töre

Bu yazıda ele alacağım konulara geçmeden önce, **Marksizm ve Gelecek** hakkındaki değerlendirmelerimi özetlemek istiyorum.

Herkes tarafından beğenilse de, beğenilmese de, her ülkenin devrim mücadelesi kendine özgü bir takım gelenekler, değerler yaratıyor, geliştiriyor. Bu da, "diyalektik boşluk tanımaz" belirlemesinin doğruluğunu belgeliyor. **Marksizm ve Gelecek** adlı derginin de Türkiye'de bir boşluğu doldurmak amacıyla çıktığını sanıyorum.

Birçok ülkede, işçi sınıfı hareketinin, bilimsel çalışmalar, inceleme ve araştırmalar yapan büroları, kurulları, komisyonları vardır. Bunlar genellikle komünist partilerin denetimi altındadır. Ya da, daha çok, komünist bilim adamları tarafından, partinin desteğiyle oluşturulmuş kurullardır. Bu kurullar, çok çeşitli konularda; global sorunlar, dünya barışı, silahsızlanma, çevre sorunları vb. gelişmeler, sosyal durum, metodolojik, psikolojik sorunlar vb. bölümler altında ekonomik, politik inceleme-araştırma yaparlar.

Türkiye'de şimdiye kadar böyle bir kurul oluşturulamadı. Bugün de yok. Hiç bir parti, bunu yaratacak düzeyde yeterli birikim ve değere sahip olmadı. Bilimsel araştırma ve inceleme çalışmaları, teorik üretim, bölük-pörçük bir biçimde sürdü. Var olan-ama dağınık durumda bulunan- Marksist-Leninist teorik üretim potansiyelini bir araya getirmek, kollektif ve sistematik bir çalışmaya sevketmek de mümkün olmadı. Bu nedenle, bu alanda var olan boşluk halen

devam ediyor. **Marksizm ve Gelecek** adlı dergi bu alandaki boşluğu bir ölçüde de olsa doldurmaya aday gözüküyor. Daha ilk sayısı yayınlanmış (*) olan dergi hakkında bir takım kesin nitelemelere varmak mümkün değil, ama eğer bu boşluğu doldurma yönünde çabalar ortaya koyabilirse , bu, Türkiye devrim mücadelesi için önemli bir kazanım olur.

Ayrıca **Marksizm ve Gelecek**'in şu durumda herhangi bir parti ya da grubun vesayetinde olmaması, derginin yerine getirmesi gereken işlev bakımından bir avantaj sayılabilir. Parti ya da örgütlerin etrafında, Zerdüşt inanışında olduğu gibi, bir "şeytan girmez çemberi' vardır. Bu çizginin aşılması öyle pek kolay olmadığı için, tartışmalar genellikle iç çeperlerle sınırlı kalır. Kuşkusuz, yukarıda sözünü ettiğim komünist partilerin akademik araştırma kurulları bir ölçüde var olan parti çizgisi çemberini aşarlar. Ancak partinin kendi iç çeperleriyle sınırlanmış ideolojik, teorik üretim nispeten dar bir kapsamda yürür.

Ama aynı zamanda bu durum **Marksizm ve Gelecek'in** dezavantajını da oluşturuyor. Kolektif bir ekip çalışmasına, sistematik bir bilgi birikimi ve üretimine, belirli ölçüde bir örgütlülüğe ve somut amaçlara dayanmayan, sonuçsuz entellektüel tartışmalar platformuna dönüşüp, yararsızlaşma tehlikesini beraberinde taşıyor.

Ülkemiz devrimci hereketinin verili durumu, bilimsel teorik üretim yetenek ve kapasitesinin tümünün ya da çoğunluğunun mevcut partilerden herhangi birisinde temerküzleşmemiş olduğunu açıkça ortaya koyuyor. Bu durumdan hareketle bağımsız bir tartışma platformu yaratarak, ayrı ayrı kanallardan sürdürülen çalışmaların hiç olmazsa bir bölümünü bir araya toplamak yararlı bir adımdır. Ancak, verili durumu kalıcılaştırmamak ve dezavantajının onu yararsızlaştırmasına meydan vermemek için örgütlü, kollektif bir çalışma ve amaçlı tartışma hedefine ilerlemek gerekiyor.

Bu bağlamda, mücadelemize sağlayacağına inandığım çeşitli yararlardan dolayı, **Marksizm ve Gelecek** dergisini hazırlayanları, emeği geçenleri kutluyor, başarılar diliyorum.

Bu arada bir de özürümü belirtmek istiyorum; illegal konumlanışımdan dolayı, **Marksizm ve Gelecek** dergisinin açmış olduğu tartışmadan zamanında haberdar olamadım. Bunun için derginin 1. sayısında tartışmaya açtığı, Murat Belge'nin **Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek** adlı kitabıyla ilgili görüşmelerimi gecikmeli olarak göndermek durumunda kaldım. Tartışılan konunun boyutu güncel politik bir sorun olmadığı için, tartışmanın başka sayılara sarkmasının mümkün olabileceği düşüncesinden hareketle yazıyı gönderiyorum.

Bu kısa açıklamalardan sonra, konuya girebilirim.

(*) Yazar, belirttiği nota göre, yazısını Ekim ayında, yani derginin ikinci sayısı yayınlanmadan önce yazmış bulunuyordu. (Derginin notu)

M.BELGE, MARKSİZMİ TARTIŞMIYOR, KARİKATÜRİZE EDİYOR

M.Belge'nin **Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek** adlı kitabının kapsadığı tüm konular üzerinde durmayacağım. Buna gerek yok. Kitabın tartışılmasında katıldığım bölümler ve eleştirdiğim bölümler ikileminden hareket etmediğim için gerek yok. Önemli olan, kitabın amacı ve okuyucuya vermek istediği mesaj olduğu için, bölümleri tek tek ele alıp "şuraya kadar doğru" , "şurası yanlış" biçiminde bir tartıya vurmanın sağlıklı bir yöntem olmadığı kanısındayım. Elbette bir kitapta doğru yaklaşımlar ve cümleler de olacaktır. Başından sonuna kadar cümle cümle yanlışı savunan kitaplar bulmak zordur. O nedenle, esas üzerinde durulması gereken şey, kitabın ana fikridir. Vermek istediği mesajı işleyiş yöntemidir.

Kitabın tartışılmasına yaklaşımımı kısaca belirttikten sonra, tartışmaya kitabın genel bir değerlendirmesini yaparak girmek istiyorum.

M. Belge, söz konusu kitabında Marksizmi tartışmayı değil, Marksizmi sıradanlaştırmayı, karikatürize etmeyi amaçlamıştır. Marksizmi sıradanlaştırma işini; "sıradan sosyalist"in kafasında nasıl şekillendiği ya da algılandığı gerekçesinin ardına sığınarak yapmıştır. Kendince, "ortalama sosyalist millitan"ın kafasında oluşan çarpık şekillenmeyi eleştirmek adına, Marksizmi sıradanlaştırıp karikatürize etme yaklaşımını sergilemiştir. Küçümseme işini; sosyalist militanların inandığı, uğruna savaştığı yüce ideallere derin bir kuşku, sonra idealist mantık sorularıyla yanılsamalar yaratarak, Marksizmin bilimsel kavramlarını karikatürize ederek ve K.Marks'la arasındaki mesafeleri belirlemeye çalışarak yapmıştır. Ve tabi ki, bütün bu süreçlerin ardından, Marksist olmak adına, "şu bana doğru geliyor", "şu bana yanlış geliyor", "şunu artık savunmuyorum", "şu kavramı onun yerine koyuyorum" vb. gibi cümlelerle, Marksist temel doğruları maziye yollamak ve onu revize ederek burjuvazice kabul edilebilir bir öğretiye dönüştürmek yöntemini izlemiştir.

Kuşkusuz, Belge'nin söz konusu kitabı genel teorik sorunlarla sınırlı değil. Türkiye devrim mücadelesiyle ilgili somut önerileri de var. Bu önerileri, genel olanla özgül olanın, teori ile politika ve pratiğin arasında bağlar kuramadığı için, birbirinden kopuk ve hedefsiz. Bütünlüklü bir stratejiye dönüşememiş. Dönüşemezdi de. Savaşım stratejilerine, bütünlüklü bir mücadele perspektifine sahip olmak Belge'nin sorunu olmaktan uzak. O nedenle, M.Belge'yi neden böyle bir stratejik bütünlüğe erişemediği için eleştirmeye gerek yok.

Belge, kitabında genel olanı, yani Marksizmi ele almış ama ona yaklaşımı açık olmaktan uzak, ürkek, kuşkular ve sorular sırlamaktan öteye gidememiştir. Daha çok, M.Belge ile K.Marks arasındaki mesafeyi veya yakınlığı tespit etmek için Marksizmi ele almış-

tır. Böylece kendisine olmadık misyonlar biçerek, okuyucularına Marks düzeyinde düşünür havasını vermeye çalışmıştır.

"Kendi entelektüel dünyamı yaratırken şüphesiz yalnızca Marks'tan etkilenmedim; ama 'en çok etkilendiğim düşünür kim?' sorusuna herhalde 'Marks' cevabını vermem gerekir. Buna rağmen onunla aynı düşüncede olmadığım ve bazıları pekala önemli sayılabilecek noktalar var. Böyle olması kendimi Marks'a uzak veya Marksizmin dışında gibi görmemi gerektirmiyor. Çünkü zihnimde taşıdığım sistematik üzerinde son kertede en belirleyici damga Marks'ınki." (1)

Bundan da anlaşılıyor ki, Belge'nin amacı Marksizmi tartışmak, genel teorik varsayımlar düzeyinde de olsa belirlemeler yapıp bir sistematik ortaya koymak değil, kendisinin "Marksizmin içinde mi?, "dışında mı?", "uzağında mı?", "yakınında mı?" olduğunu tespit etmektir. Çünkü, başta da belirttiğim gibi, Belge'nin kitabında bir düşünce bütünlüğüne, bir sistematiğe ulaşmak mümkün değildir. Ancak, Marksizmin bir çok konudaki teorik vargılarına ve pratikte kanıtlanmış doğrularına yaklaşırken, sorgulamasında, 1970'li yıllarda ünlenen Avrupa Komünizmi'nin ideologlarından esinlenmesi kuvvetle muhtemeldir. Nitekim, sosyalizm ile bilim ilişkisi, Marksizmde proletarya diktatörlüğü meselesi, diyalektik, sosyalizm ve ahlak, sosyalizm ve din, bilim ve politik aygıt gibi bölümler de Belge'nin ele aldığı ve daha çok sorular biçiminde ortaya attığı görüşleri; hafıza şöyle bir yoklandığında bundan on-onbeş yıl önce ünlenen, R.Garaudy, Marcuse, J.Ellestein, vb. gibi teorisyenlerin görüşlerinde de okumuş olduğunuzu görüyorsunuz. M.Belge, Avrupalı bu revizyonist düşünürlerin görüşlerini, (üstelik soruları bir çoğunda aynı kalmak kaydıyla) "yeni" görüş ve yaklaşımlar olarak Türkiyeli okura sunmaktadır. Tabii ki, her birinden bir parça alıp içine Marksizm'den de bir iki çeşni katmakla bütünlüklü bir düşünce sistematiğine ulaşmak olası değildir. Sonuçta, M.Belge'nin, adında büyük iddialar taşıyan kitabı herhangi bir düşünce bütünlüğü ortaya koyamamaktadır.

PROLETARYA DİKTATÖRLÜĞÜ- HEGEMONYA İLİŞKİSİ

M.Belge, K.Marks'ın "aslolan dünyayı dönüştürmektir" prensibinde kendisini Marks'a "yakın" görüyor. Ama, dünyayı dönüştürmenin temel manivelası olan "proletarya diktatörlüğü" konusunda kendisini Marksizme uzak görüyor. Amacı benimsiyor, ama amaca ulaşmak için gerekli olan en temel aracı reddediyor. Böylece, Marksizmi devrimci, dönüştürücü özünden uzaklaştırılmış soyut amaçlar ve idealleri tekrarlamaktan öteye gidemeyen liberal bir öğretiye

1. *M.Belge, **Sosyalizm, Türkiye ve gelecek***

dönüştürmek istiyor.

Bunu yaparken, proletarya diktatörlüğünün tarihsel gelişim içindeki yeri ve rolü, alacağı biçimler ve geleceği gibi sorunlarının üzerinden atlayarak, onu tarihteki maddesinden kopartarak tamamen ampirik bir yöntemle sentezlere varmaya çalışıyor. Bugünün bazı olumsuzluklarına bakarak, bu olumsuzlukları proletarya diktatörlüğünü reddetmenin gerekçesi haline getiriyor.

K. Marx'ın "proletarya diktatörlüğünün nasıl bir şeye benzediğini görmek istiyorsanız Paris Komünü'ne bakın" diye gösterdiği, Lenin'in ise Sovyetler olarak gösterdiği proletarya diktatörlüğü olmasaydı, bugün Sovyetler Birliği, sosyalist sistem olabilir miydi, ya da dünyada sosyalizm diye yaşayan bir olgu bulunur muydu şeklinde, tarihin bize soracağı ve de sorduğu sorular Belge'de yanıtsız kalıyor.

Belge, tarihi süreç içerisinde dünyanın birçok yerinde, kapitalizmden sosyalizme geçişi sağlayan vazgeçilmez bir araç uygulanmış ve bir kesiminde hâlâ uygulanmakta olan proletarya diktatörlüğünü reddediyor. Ama yerine, Gramsci'nin proletarya diktatörlüğünün başka bir biçimi olarak sözünü etmiş olduğu "hegemonya"yı öneriyor. "Hegemonya" kavramını kullanmakla proletarya diktatörlüğünün yerine çok farklı, ona alternatif bir başka yöntem önerdiğini sanıyor. Ya da, öyle olmadığını biliyor ama yabancı sözcüklerin yarattığı "entel hava"dan yararlanarak kitlelere yeni bir yol, yeni bir mücadele yöntemi önermiş bulunduğu yanılsamasını yaratmak işine geliyor.

Oysa biliniyor ki, Marksist literatürde, "hegemonya", "diktatörlük", "egemenlik" gibi kavramlar genellikle eşanlamlı, ya da aynı içeriği anlatan benzer kavramlar olarak kullanılırlar. Proletarya hegemonyası denildiğinde; proletarya egemenliği, proletarya egemenliği denildiğinden de, proletarya diktatörlüğü, proletarya diktatörlüğü denildiğinde de proletarya demokrasisi akla gelir. Bu nedenle, M. Belge'nin:

"Ben bu kitapta proletaryanın tek dayanak olmadığı, ama önemli bir rol oynadığı kol ve kafa emeğini temsil eden bir sosyalist partiyi; onun toplumsal fiziksel fiili ağırlığıyla da desteklenen, kitlelere geleceğin toplumu hakkında aydınlık ve gerçekçi bir resim çizerek sunan, uzun vadeli mücadelesini savunuyorum. Bu, diktatörlük değil, bir hegemonya sorunudur. Ve diktatörlük yapısına alternatif bir iç sistematiği vardır" [(2)] biçimindeki önermesi, eğer sorunu farklı kavramlarla izah etmek değilse, yeni bir alternatif önerme değildir. Ama elbette, M.Belge'nin görüşleri net ve tutarlı olmaktan bir hayli uzak olduğu için, yabancı kökenli sözcük ve kavramlara, olduğundan farklı içerikler yükleyerek yol almaya çalışıyor.

Öte yandan, "diktatörlüğe.... alternatif bir iç sistematiğe" bağlandığını söylediği "hegemonya"nın hangi sınıf ya da sınıfların zemini

---

2. M.Belge, a.g.e. sf:12

ne oturduğu belli değildir. M.Belge "hegemonya" kavramını sözlükteki anlamıyla kullanıyorsa, yani "egemenlik"ten söz ediyorsa, bu egemenliğin bir sınıf dayanağı olmak zorunda. Bilindiği gibi, modern burjuva toplumda bu egemenliğin (hegemonyanın) sınıf dayanağı burjuvazidir. Devrimde ve yeni toplumun (sosyalizmin) kuruluşu sürecindeki hegemonyanın sınıf temeli ise proletaryadır. Bu nedenle, hegemonya kavramı, sınıf öznesiyle birlikte anılır. Değilse, sözcük tanımını belirtmek için kullanılmış yabancı kökenli bir sözcükten başka bir şey ifade etmez.

Marksizmde proletarya diktatörlüğü sorununa gelince:

Proletarya diktatörlüğü sözü, K.Marx ve F. Engels'de Paris Komünü'nden sonra, Komün'ün ortaya koyduğu iktidar biçimi içeriği somutunda kullanılır. Ama proletarya diktatörlüğü içerik olarak daha **Komünist Manifesto**'da formüle edilmiştir. **Manifesto:** "İşçi sınıfının devriminde ilk aşama proletaryayı egemen sınıf durumuna getirmek ve demokrasiyi kurmaktır." der. (3) Burada sözü edilen "demokrasi"nin proletaryanın devletini anlattığı hemen altındaki satırlarda açıktır.

Kapitalist toplumdaki üretim ilişkileri ve üretici güçler arasındaki ilişki ve çatışmanın, gelişmenin belli bir noktasında, proletaryanın tarihsel görevi olarak biçimlenen devrim tarafından çözümleneceği, eski egemen erkin devrilmesi ve proletaryanın egemen sınıf olarak örgütlenmesiyle eski üretim ilişkilerinin ve toplumsal yapının kökten değiştirileceği, Marksizm tarafından bilimsel bir teorik vargı olarak ortaya konur. Burada iktidarın (yani proletarya diktatörlüğünün) alacağı biçimler, izleyeceği yol, vb. önceden planlanıp programlanan bir olgu değildir.

Ve nihayet, proletarya diktatörlüğü ilk biçimini Paris Komünü ile ortaya koyar. Ama Paris Komünü'nün oluşturduğu iktidar, ne Marks'ın, ne Engels'in, ne de Komüncülerin önceden.bütün somut biçimleriyle planlayıp uygulamaya koydukları bir proje olarak doğmaz. Yığınların devrimci girişkenliği, kendi eylemi ve hareketliliği içinde kendi somut biçimini yaratmıştır. Ve Paris Komünü, Parisli işçilerin ayaklanmasının bir ürünü olarak doğmuştur. Paris Komünü'nü inceleyen Marx, proletarya devletinin ilk örneğinin ortaya çıkmış olmasının verdiği devrimci coşkuyla, proletarya diktatörlüğünü daha somut ve daha etraflı biçimde işler. Proletarya diktatörlüğü kavramından ürküntü duyanlara, sık sık, "onun nasıl bir şeye benzediğini görmek istiyorsanız Paris Komünü'ne bakınız" der. İşçilerin ve emekçi halk yığınlarının inisiyatifine dayanan, ondan daha demokratik bir uygulama bulamazsınız diye ekler. Kapitalizmden komünizme devrimci siyasal geçiş döneminin tekabül ettiği devletin adını koyar: "Bu dönemde devlet proletaryanın devrimci diktatörlüğünden başka bir şey olamaz" (4) diye vurgular.

---

*3. **Komünist Manifesto,** sf: 72*

*4. K.Marks, **Gotha Programının Eleştirisi,** sf:44*

Daha sonraki süreçte, kapitalizmden sosyalizme geçişi sağlayan bütün sosyal devrimlerde proletarya diktatörlüğünün toplumsal organları, yığınların devrimci girişkenliği ve yaratıcılığının ürünleri olarak farklı biçimlerde ortaya çıkarlar. Rusya'da Sovyetler olarak biçimlenir. Doğu Avrupa ülkelerinde "halk cephesi" veya "vatan cephesi komiteleri" biçiminde taban örgütleri yaratılır. Bunlar biçim olarak ve biçimin içeriğe etkisi oranında da içerik olarak birbirinden farklıdır. Ama hepsi de aynı şeyi uygulamışlardır. Aynı özde birleşmişlerdir. Şunu kesinlikle söyleyebilirim: Kapitalizmden sosyalizme geçişi sağlayan devrimlerin doğasıdır proletarya diktatörlüğü. Adına, diktatörlük, demokrasi veya hegemonya deyin, eğer proletaryanın sınıf egemenliğine dayanıyor, proletaryanın müttefikleriyle (köylülük, kent küçük burjuvazisi, aydınlar) ittifakının iktidarını oluşturuyor ve kapitalistlerin direncini ve karşı devrim girişimlerini zor ve ikna metotlarıyla bastırıyor ve eski üretim ilişkilerini kökten değiştirme, yeni toplumu kurmada etkin bir manivela görevi görüyorsa bu, proletarya diktatörlüğünden başka birşey değildir. Bunu kabul etmek veya etmemek onun toplumu dönüştürmede en temel manivela olduğu gerçeğini değiştirmez. Çünkü o, yığınların canlı, yaratıcı devrimci eylemine dayanan dünyayı dönüştürme eyleminin doğal bir yasasıdır, onu reddetmek o yasayı ortadan kaldırmaya yetmez.

Proletarya diktatörlüğüne itirazların büyük çoğunluğu, "diktatörlük" sözcüğünün çağrıştırdığı "baskı"yı reddetmek olarak başlıyor. Kimi zaman aynı içeriğin yerine başka kavramlar kullanılarak, sözcüğün "ürkütücü"lüğü bir anlamda hafifletiliyor. Ama kimi zaman da sadece sözcük olarak değil, içeriğiyle birlikte tümden yadsınıyor. Burda bir kez daha altını çiziyorum. Proletarya diktatörlüğü, dünyanın gelmiş-geçmiş en demokratik yapılanmasıdır. Gramsci'nin belirlediği, (Belge'nin onaylayarak Türkiye için önermiş olduğu) "sivil toplum" örgütlenmesi proletarya diktatatörlüğünün yığınsal örgütlenmesinin ta kendisidir. Proletarya diktatörlüğü eğer sadece yönetim erki değil, aynı zamanda, aşağıdan yukarıya yığınların kendi yaratıcı örgütleriyle katılım sağladığı toplumsal bir örgütlenme ise (ki öyledir) onun ilk örneği olarak ortaya çıkan Paris Komünü, daha sonra Rusya'dan olsun Sovyetler, Bulgaristan, Çekoslovakya gibi ülkelerde oluşan "vatan cephesi" "ulusal cephe" komiteleri, Küba'da "devrim komiteleri", vb. kitlesel örgütler, "sivil" yani fabrikadaki, tarladaki, okuldaki, sokaktaki halkın örgütleridir. İşte bu halk örgütleri proletarya diktatörlüğünün taban örgütleri olarak işlev yüklenmiş, aşağıdan yukarıya geniş bir kitle katılımı sağlamıştır. O güne kadar, siyasal yaşamın dışına itilmiş, sömürü ve baskı altındaki milyonlarca işçi, emekçi, ilerici aydın siyasal yaşama kendi inisiyatifleri ve örgütleriyle doğrudan doğruya katılmışlardır. Bundan daha fazla çoğulculuğa dayanan, bundan daha demokratik ve katılımcı bir demokrasi yoktur. Kurulamamış-

tır.

Devrim sırasında oluşan, devrimle birlikte ortaya çıkmış olan bu halk örgütlenmelerini, birçok sosyalist ülke, daha sonra rayına oturtup yeni yönetim ve denetime katılım işlevini daha da genişletip etkinleştirerek, yaşatamamıştır. Bu örgütler ya işlemez hale getirilmiş ya da devlet organları haline getirilmiştir. Yığınların kendi kendini yönetme ve denetleme organları olan bu kitlesel örgütlenmelerin, kitlelerin katılımından soyutlanarak devletin yönetim organları haline getirilmesi, kitle insiyatifinin ve katılımının düşmesine, devlet diktatörlüğünün kurulmasına neden olmuştur.

Bu nedenle, Sovyetler Birliği, yeniden onlarca yıl öncesinin şiarına dönerek, "Bütün İktidar Sovyetlere" demektedir. Sovyetleri yeniden eski etkinliğine ve aktifliğine kavuşturmaya çalışmaktadır. Çünkü, proletarya devleti halkın kendi kendini yönettiği kitlesel örgütlere ve kitlelerin etkin katılımına dayanmadığı sürece, hem kendisini, hem de sosyalist toplumsal sistemi deforme etmektedir. Sosyalist ülkelerin somutunda bunu görmek mümkündür.

Zaten M.Belge'de pratikte ortaya çıkmış olan bu deformasyona bakarak " 'proletarya diktatörlüğü'nü uyguladığını ileri süren falan ülke böylece Marksizme bağlılığını ileri sürüyor. Ama bakıyorsunuz ki, bu uygulama sonunda birinci basamakta çizilen toplum biçimine varılamamış; hatta o uygulamanın kendisi o toplum biçimine varmanın başlıca engeli olmuş... 'proletarya diktatörlüğü'nün yanlış uygulamasına karşı doğru uygulanmasının konulmasıyla bu sorunun aşılacağına inanmadığımı da belirteyim " [5] demektedir. Böylece düz mantık sorularıyla madem ki, proletarya diktatörlüğü uygulamasıyla "birinci basamaktaki toplum biçimine" (yani sosyalizme) varılamıyor, öyleyse onun "doğru" ya da "yanlış uygulanması"nı değil, kendisini bir tarafa bırakalım, başka formüller düşünelim sonucuna varıyor. Yine böylece, pratiğin ortaya çıkardığı sorunları gerekçe göstererek, henüz dünyada sosyalist toplumun kurulamamış olduğu kanaatini (yeterince açık koymamak kaydıyla) dile getiriyor.

Proletarya diktatörlüğünün hangi koşullarda kurulduğu, tüm halkın devletine evrimleşme döneminde nelerle karşılaştığı (Sovyetler Birliği açısından II. savaşın büyük yıkıntısı, vb.) emperyalist-kapitalist dünyanın çok yönlü kuşatmasının onu nelerle yüzyüze bıraktığı ve bu şartlar altında sosyalizmin kuruluşu ve ilerlemesinin onu çevreleyen nesnel koşullardan kaynaklanan sorunlarıyla, öznel hatalardan doğan sorunlarının neler olduğu, vb. gibi konuları tek tek ele almak ve bunların analizi neticesinde bilimsel bir senteze varmak ciddi, sorumlu, gerçek Marksist aydınların işidir. "Üniversiteli aydınlar" ise, daha çok işin mantığa uygun gelen gelmeyen yönleriyle ilgilenir, ampirik yaklaşımlarla, mantık sorularıyla ve mantığa uygun cevaplarıyla kolay yoldan senteze

---

*5. M.Belge, **a.g.e**, sf:11-12*

varmayı yeğler. Evet, M.Belge, sosyalizmin kuruluşunun ve gelişiminin pratiğinin ortaya çıkardığı sorunların, yanlışlıkların bilimsel analizi zahmetine katlanmaya gerek duymadan, bu soruları, varolanı yokumsamanın ve "olmadı sil baştan" yapmanın mantıki gerekçeleri haline getirmektedir. Bundan hareketle de, "madem sosyalizm, proletarya diktatörlüğü denen devlet örgütlenmesiyle kurulamadı, veya bu diktatörlük onun önüne engel oldu, öyleyse bunu tümden devreden çıkaralım, bir de bunsuz deneyelim" demeye getiriyor. Mantığa uygun görünen bu önermeyle yapılmak istenen; önce yaşayan sosyalizmin inkarı, sonra da bizim gibi ülkelerde sosyalizme geçişin tek manivelası olan proletarya dikatörlüğünün reddedilmesi ve Marksizmin devrimci özünün boşaltılarak, liberal burjuva görüşlerin Marksizm olarak sunulmasıdır. Çünkü eğer, amaç bu değil de, gerçekten sorunların özünü tartışmak, yanlışı aşmak için pratik deneyimlerin ortaya çıkardığı olumsuzluklardan ders çıkarmak olsaydı, o zaman M.Belge, örneğin "hegemonya" önermesini kavram düzeyinde bırakmaz, onun sınıf özünü de açık açık belirtirdi. Elbette o zaman proletarya diktatörlüğü üzerinde bu kadar durmaya gerek kalmazdı. Oysa, M.Belge, proletarya diktatörlüğünü reddediyor ama yerine önerdiği "hegemonya"nın sınıfsal içeriğini,kiminle hangi güçlerle ittifak içinde kurulacağını belirtmiyor. O nedenle, adına ister diktatörlük, ister hegemonya, ister demokrasi deyin, sınıf özü belirtilmediği zaman bu kavramlar anlaşılır olmaz. Her egemenlik ya da diğer adıyla hegemonya bir sınıfa dayanmak, bir sınıfın damgasını taşımak durumundadır. Kapitalizmde iki temel sınıf vardır: Birisi burjuvazi, diğeri proletaryadır. Bu bir incelik, zayıflık veya güçlülük sorunu değildir. İşçi sınıfı güçsüz ya da sömürü baskı ve talan karşısında sessiz kalıyor olabilir. Böyle bir fiili durumun varlığı, sınıf egemenliğinin varlığını ortadan kaldırmaz. "Sınıflarüstü" bir hegemonya, ya da iki karşıt sınıfın "mutabakatına" dayanan bir hegemonya görüşleri ise, dün olduğu gibi bugün de, burjuva hegemonyasının savunusundan başka bir şey değildir.

M.Belge'nin, "tek" sözcüğünün altını çizerek belirttiği: "proletaryanın tek dayanak olmadığı... kol ve kafa emeğini temsil eden bir sosyalist parti" yaklaşımı üzerinde çok kısaca durmak gerekirse, şu denebilir: Marksizm'de proletarya partisi, "proletaryanın tek" başına oluşturduğu, yani "kafa emeği"ni dışladığı bir parti değildir. Proletarya partisi deyimi, partinin sınıf özünü var olan diğer partilerden ayırdetmek için kullanılır. Belge'nin, sanki, Marksizm adına aksini iddia eden varmış gibi, "proletaryanın tek dayanak olmadığı... kol ve kafa emeğini temsil eden" cümlesiyle "tek" sözcüğünün altını çizerek, önermesini eleştiriyle birlikte sunması çok anlamsız kalmıştır. Marksist-Leninistler hiçbir zaman saf kol emekçilerinden oluşan bir parti savunmamışlardır. Kafa emeğini de yani aydınları da her zaman benimsedikleri sınıfın ideolojisine göre proletarya partisinin içinde değerlendirirler. Dolayısıyla, M.Belge'nin

eskiden savunulan "tek dayanak proletarya" teziymiş de, bunu aşmak gerekiyormuş gibi havalar yaratması hedefini bulmayan boş bir çaba olmuştur.

BELGE SORUNUN ÖZÜNÜ TARTIŞMAKTAN KAÇINIYOR

M.Belge, kitabında önemli konuların hemen hemen tümünde sorunun özünü tartışmaktan kaçınmıştır.Marksizme sağdan-soldan saldırıyor, ama her defasında onun yöntembilimiyle tartışmaya yanaşmıyor. Birkaç örnek:

Belge, "Geri Kalmışlık ve Devrim" başlığı altında Marksist teorinin; kapitalizmin çelişkileri, bu çelişkilerin derinleşmesi ve böylece de kapitalizmin aşılması konularındaki belirlemelerinin yanlış çıktığını, kapitalizmin geliştikçe çelişkilerinin daha da derinleşmediğini söylüyor. Şöyle bir mantık kuruyor: Marksizme göre, kapitalizm maddi bakımdan ne kadar çok gelişirse, çelişkileri de o kadar çok derinleşir, keskinleşir; "ne var ki, dünyada yaşanan somut tarih bize bunu göstermiştir. Maddi bakımdan en fazla gelişen kapitalist ülkeler en rahat ve istikrarlı ülkelerdir ve sosyalizmden bir hayli uzak görünmektedirler." (6)

M.Belge Marksist teorinin kapitalizmin çelişkilerine ilişkin tespitlerinin doğru çıkmadığını, gelişmiş kapitalist ülkelerin "istikrarlı"lığını göstererek ispatlamaya çalışırken, bu ülkelerin "sosyalizme uzak" oluşlarının nedenlerini tartışmaktan kaçınıyor. Marx'ın, kapitalizmin iç örgüsünü ortaya çıkartan tahlili, onu "ölümcül" çelişkiyi kendi içinde taşımakta olduğu biçimindeki sentezi ve kapitalizmin gelişimi ve geleceğine ilişkin belirlemeleri doğru çıkmadı mı? Ya da, ne kadarı doğru çıktı? Hangi tespitleri geçerliliğini yitirdi? Kapitalizmin bugün içinde bulunduğu durum gerçekten Marksizmi yalanlıyor mu? Belge, bu sorunların üzerinden atlayarak yine sorunu "mantıken" çözümlemeye çalışıyor. Mantığa, dolayısıyla "usa uygun" göründüğü için kolay bir açıklama tarzı olarak başvurduğu metafizik düşünme yöntemiyle ilerlemeye çalışıyor.

Metafizik düşünce tarzından hareket ettiği için Belge, kapitalizmin bugün gelişmiş ülkelerdeki "istikrarı"na bakarak onun bunalımını, sınıflar arasındaki mücadelenin durgunluğuna bakarak onun uzlaşmaz çelişkilerini, toplumdaki görece sessizliğe ve kendi deyimiyle "rahat"lığa bakarak onun içten içe gelişme hareketini göremiyor. Ya da , işine öyle geldiği için görmek ve göstermek istemiyor.

"Mantıki" kurgularla, çelişkinin varlığı ve derinleşmesiyle, çelişkilerin açık çatışma biçiminde su yüzüne birbirinin karşısına sentezler olarak çıkartıyor ve çelişkilerin açık çatışma biçimine dönüşmemiş olmasını ve kapitalist ülkelerin görece "istikrarlı"lığını göstererek, kapitalizmin "ölümcül" çelişkisinin varlığını yadsıma

---

6. A.g.e, sf:48

noktasına varıyor. Marksizm'de kapitalizmin "ölümcül" çelişkisi, toplumsal üretim ile kapitalist mülk edinme arasındaki çelişkidir. Ve bunun tarafları iki karşıt sınıf olan proletarya ile burjuvazidir. Kısaltılmış adıyla emek-sermaye arasındaki bu çelişki, Marks'ın ya da başka bir araştırmacının kafasında oluşturduğu teorik bir varsayım değil, insanların hatta o çelişkiyi yaratan sınıfların iradesinden bağımsız olarak işleyen, nesnel olarak varolan bir çelişkidir. Marksist teori, bu çelişkinin nasıl oluştuğunu, kapitalist üretim tarzının neye dayandığını ve bu çelişkiyi çözmenin yolunun ne olduğunu var olan nesnel-tarihsel gelişmeleri inceleyerek ortaya çıkarmıştır. Kapitalist üretim tarzını, tarihsel olarak belirli bir dönemde kaçınılmazlığı içinde inceleyen Marksizm, aynı zamanda onun tarihsel çöküşünün de kaçınılmaz olduğunu ortaya koymuştur. Ancak Marksizm'de, "kapitalizmin tarihsel çöküşü" (ki, onu düzeltmeye yönelenlerin en çok çarpıttığı yanı burasıdır) kendiliğinden ulaşacağı kaçınılmaz son biçiminde ele alınmış. Marksizm, bu çöküşe götüren iç işleyiş yasalarını yani onu yıkacak proletaryanın yine onu tarafından yaratılmış bulunduğunu tespit ederek, edilgen bir bekleme tutumunu değil, aktif bir müdahale tutumunu benimsemiştir.

Öyleyse, M.Belge'nin, gelişmiş kapitalist ülkelerdeki "istikrar"a işaret ederek, Marksist teorinin, kapitalizmin derinleşen temel iç çelişkilerine ilişkin belirlemelerinin "yaşanan somut tarihe" uymadığını, dolayısıyla hayat tarafından dışlandığını ispatlamaya çalışması, ya bilinçli bir çarpıtmanın ürünüdür, ya da kapitalist ülkelerdeki "istikrar"ın arkasındaki kaynamayı görememesinden kaynaklanmaktadır.

Belge'nin yine "mantıki"liğe başvurarak yaratmak istediği diğer bir çarpıtma da şu: "Emperyalist-kapitalist ülkelerin kendi işçi sınıflarına artıktan daha çok pay dağıtıp 'pasifize etmeleri' teorisi...bunu söylemek veya bunu kabul etmek doğal olarak **dünyayı kurtarması beklenen** proletaryanın emperyalist sömürüden komisyon alan bir 'özne' olarak görülmesini de bir şekilde sindirmek anlamına gelir. Dolayısıyla, biraz moral bozucu bir yanı olsa gerekir" [7] (siyahlar Belge'nin).

M.Belge, güya, proletaryanın öncü rolünü sorgulamak istiyor. Ancak bunun da bilimsel bir tarzda değil, mantık yürütmeye dayanan alaycı yaklaşımlarla "acaba"lar, ve "moral" bakımdan yaratacağı etkilerle açıklamaya çalışıyor. Gerçek durumu bilimsel bir tarzda analiz ederek, sentezlere varmak yerine, (tekrar etmek durumundayım) kolaycılığa kaçarak "moralbozucu" olur gerekçesiyle emperyalist-kapitalist ülkelerde yaratılan güçlü aristokrat tabakanın işçi sınıfı üzerindeki olumsuz etkilerini görmezlikten gelmek hiç bir so runu çözümlemiyor, soruları yanıtlamıyor.

Emperyalist- kapitalist ülkelerin geri kalmış ülkelerden kopartıp

---

*7. **A.g.e**, sf:48*

aldıkları sömürüden işçi sınıfına ('komisyon' olarak değil) daha fazla pay dağıtıyor olması bir gerçektir. İşçi sınıfının bileşimini sürekli etkileyip değiştirmek üzere, burjuvazinin, onun içinde kendisine aristokrat tabaka yaratmaya çalışması da bir gerçektir. Bu gerçekleri "moral bozucu" olur diye analiz etmekten kaçınmayan Marksizm, işçi sınıfından söz ederken, "saf" bir sınıf veya bir "tanrı"dan söz eder gibi yaklaşmaz. Onu çevreleyen bütün dış ve iç koşulları birlikte ele alır, onun bileşimini inceler, onun içindeki farklı tabakaları ortaya koyar, bütün bunlara rağmen, örgütlü, kolektif, disiplinli ve toplumun ilerlemesinde dönüştürücü, devrimci öncü tek sınıfın proletarya olduğunu belirler.

Belge ise, Marksizmin konuya bakışının yanına bile uğramadan geçmekte, "komisyon alan bir 'özne' olarak görülmesi", "moral bozucu", vb . düz mantık yürütmeleriyle, "bu kitapta böyle teorilerin eleştirisine girmek istemiyorum" diyerek sorunu tartışmaktan kaçınmıştır. Deyim uygunsa, "kılçık atıp" alay ederek geçmiştir.

Marksizm, işçi sınıfının gelişimini ve onun işlevlerinin değişimini, onu yaratan modern endüstri ile birlikte ele alır. Ve şöyle der:

"Makinalar, kimyasal süreçler ve başka metotlar yardımıyla modern endüstri, üretimin teknik temeliyle birlikte sürekli olarak işçilerin işlevlerini ve işgücünün toplumsal bileşimlerini değişikliğe uğratır." (8)

Görüldüğü gibi K.Marx, işçilerin işlevlerinin ve işgücünün toplumsal bileşimlerinin, üretimin teknik temeliyle birlikte sürekli değişikliğe uğradığını açıkça belirlemiştir. Günümüzde, üretimin teknik temelindeki devasa gelişmeler gözönünde bulundurulursa, günümüzün işçi sınıfının işlevlerinin ve toplumsal bileşenlerinin Marx'ın döneminden çok daha derin değişikliklere uğradığı görülür. Ancak bu, işçi sınıfının, onun var oluş koşullarında özetlenen insanlığa aykırı yaşam biçimini, yani kapitalist toplumsal sistemi yıkmada topluma önderlik etme görevinin son bulduğu anlamına gelmez. Kapitalist ülkelerde, işçi sınıfı bu tarihsel görevini yerine getirmekle yükümlü bulunmaktadır.

Burjuvazi, teknolojik devrimi kullanmayı başardı. Teknolojik gelişim,modern endüstriyi ve üretimin maddi teknik temellerini hızla geliştirdi. Bugün gelişmiş kapitalist ülkelerin bir çoğunda kimi işletme kollarında robotlar çalışıyor.

Ama aynı zamanda, kapitalizm insanın yabancılaşmasını korkunç boyutlara ulaştırdı. Kapitalist dünyada yüzmilyonlarla ifade edilen işsizler oluştu. Gelişmiş kapitalist ülkeler işsizlik sigortası adı altında insanın kendi benliğine yabancılaşmasını daha da artırıyorlar; çalışmadan, üretmeden yani topluma hiç bir şey katmadan yiyen sorumsuz parazitler ordusu yetiştiriyorlar. Proletaryanın yaşam koşullarında özetlenen yabancılaşma, proletaryayı insanca yaşam koşullarından sürekli uzaklaştırıyor. Bu yabancılaşmayı hem

---

*8. **K.Marks'ın Toplum Kuramı**, Doğan yay. sf: 240*

burjuvazi, hem de proletarya yaşıyor. Burjuvazi, başından beri yabancılaşma durumundan memnundu ve bütün tutuculuğu ile "gücü saydığı" insan benliğine yabancılaşmayı sürdürüyor. Burjuvazinin tutuculuğuna karşı, insana aykırı koşullardan memnun olmayan proletarya **yıkıcı** bir konum almakta, kendisini oluşturan toplumsal koşullarla mücadele etmektedir.

Bugün teknolojik gelişim, modern sanayinin ulaştığı boyut, işsizlik, borsaların yaratmış olduğu milyonlarca küçük iştirakçı ve faizciler, vb. gibi gelişmeler, işgücünün toplumsal bileşimlerini hızla değişikliğe uğrattı. Toplumsal üretim ve paylaşımın zeminleri kayganlaştı. Değişik işgücü fonksiyonları oluştu. Kapitalist bunalımın evreleri, değişik kesimlerde müthiş bir "iyileşme" -"kötüleşme" değişkenliğini yarattı. Örneğin, 1987'de dünya borsalarında baş gösteren yıkım her kesimi olumsuz yönde etkilemedi. Bazı kesimler, özellikle küçük ve orta iştirakçiler çökerken, büyük sermaye kazandı.

Kapitalist dünyada tek tekele doğru tırmanma eğilimi hızla güçleniyor. Tırmanış, uluslararası dev şirketlerin birbirleriyle "evlilikleri" veya birbirlerini yutmalarıyla sürekli yükseliyor. Bu süreç içinde gelişmiş kapitalist ülkeler, "dörtte üç" oranını tutturarak kapitalizmden özel kâr sağlayan toplumsal tabanı genişletmeyi, bu tabanı sistemin koruyucuları haline getirmeyi hedeflediler. Toplumun dörtte üçüne iyi denebilecek bir yaşam sağlayacaklar, bu dörtte üçü tutucu burjuva güce destek yapacaklardı. Bu politika en somut şekilde İngiltere'de uygulandı. Thatcher yönetimi, özelleştirme politikasıyla toplumun dörtte üçünü kapitalist işletmelere "ortak" etmeyi, "halk kapitalizmi"ni yaratmayı, geriye kalan dörtte biri ise kendi acı kaderiyle başbaşa bırakmayı planladı. Ama bu dörtte üç politikasının da tutmadığı görüldü. Yapılan son istatistiklerde dörtte üçün hızla yarı yarıya indiği gözleniyor. Bütün çabalara rağmen bu düşüşü engelleyemiyorlar. İflas eden dörtte üç politikasına paralel olarak Thatcher yönetimi de dayanaklarını hızla kaybediyor.

Başlı başına bir konuyu oluşturan, kapitalist dünyanın genel durumunun burada özetlemeye çalıştığım gelişmeleri de gösteriyor ki, bu gelişmeler işçilerin işlevlerinde, işgücünün toplumsal bileşimlerinde önemli değişiklikler yaratmaktadır. Üstelik, yapmış olduğum bu özetlemede kapitalist dünyanın devasa sorunlarının yığıldığı, ağır borç yükü altında ezilen, sosyal yıkımın derinleştiği, toplumsal patlamalara gebe "üçüncü dünya" ülkelerinden söz etmedim bile.

Bütün bu gelişmeler, işgücünün toplumsal bileşiminde işçilerin işlevlerinde önemli değişiklikler yapmıştır. Ama bunlar, ne kapitalizmi emekçi toplum tarafından aşılma zorunluluğundan kurtarmış, ne de kapitalizmin "mezar kazıcısı" olan proletaryanın yerine başka bir sınıf ya da güç yaratmıştır. Kuşkusuz, kapitalizmin mezar kazıcıları çoğalmıştır. İşçi sınıfının yanısıra başka güçler de ona karşı mücadale etmektedir. Ama hala en başta işçi sınıfi gelmektedir.

M. Belge, devrim mücadelesini "illegal silahlı mücadele" ve "legal barışçıl mücadele" biçiminde iki seçeneğe ayırıp karşı karşıya koyduktan sonra, kendisi bunlardan birini seçiyor. Seçimindeki kıstas ise, "özünde iyi" mi, "kötü"mü olduğudur. Kendisine göre legal barışçıl yöntem "iyi" olduğu için bunun temel mücadele biçimi olarak benimsenmesi gerektiğini ileri sürüyor. Bunun gerekçesini oluştururken de şöyle bir genelleme yapıyor: "Parlamenter kurumların, seçim geleneğinin vb. yerleştiği ülkelerde illegal ve silahlı mücadele biçimini temel mücadele biçimi olarak seçen bir sosyalist hareket başarılı olamaz" [9] Ne var ki, bu konuları kendi kafasında bile netleştiremediği için, yanlış izlenimlerin oluşmasını önlemek amacıyla işin başında 32. sayfaya bir dipnot düşüyor:

"Şimdiye kadar söylediklerim şöyle bir izlenim vermiş olabilir. Sosyalizm için silahlı mücadele özünde iyi bir şeydir, ama bazı ülkelerde var olan koşullar buna engel olduğu için buralarda silahlı mücadeleye girilmemelidir.Böyle bir izlenim oluşuyorsa bu en azından benim kanılarım açısından yanlış. Çünkü ben silahlı mücadelenin özünde iyi bir şey olduğuna hiç inanmıyorum."

Böylece, M. Belge bilim dünyasından, yaşanmış tarihsel gerçeklerden kaçarak ruhlar dünyasının "şeytani" ve "melek" güçleri arasında seçim yapmakla uğraşıyor. İllegaliteyi ve silahlı mücadeleyi "kötü" , "şeytani" bir güç olarak görüp reddediyor, legal barışçı, yasalcı mücadeleyi "iyi" ruhlar adına savunuyor. Bazı "kesintiler" olmasına rağmen Türkiye'de de "parlamenter kurumların, seçim geleneğinin yerleştiği" tespitini yaparak, Türkiye'de sosyalist hareketin legal barışçıl savaşımı temel almasını istiyor.

Bir kere, toplumsal devrim mücadelesini barışçıl ve silahlı biçimler olarak ikiye ayırmak ve ya biri, ya öteki biçiminde alternatif seçenekler olarak karşı karşıya koymak ve bunlardan birisini seçerek toplumsal mücadeleyi bir çember içine almak yanlıştır. Dahası, nesnel olarak da olanaksızdır. Böylesi bir tekleştirme, silahlı mücadele de olsa yanlıştır, barışçıl yasal mücadele de olsa yanlıştır. Yanlıştır, çünkü devrim mücadelesi toplumsal bir olaydır. Sosyal yaşamın kendisi kadar çeşitliliğe ve zenginliğe sahiptir.

Yığınların devrimci atılımına ve aktif katılımına dayanan devrim mücadelesi, her ülkenin özgül koşullarında diğerlerinden değişik, farklı eylem biçimleri, örgütlenme ve mücadele yöntemleri yaratıyor. Tıpkı Filistin halkının, dünya devrim mücadelesi deneylerine "taşlı halk ayaklanması" denen zorlu bir mücadele ve örgütlenme biçimlerini kattıkları gibi, her ülke, geneli kendi özgülünde yaşatıyor. Genele kendinden birşeyler katıyor. Çeşitlilik ve zenginliği artırıyor. O nedenle, devrim mücadelesini önceden barışçıl ya da si-

---

9. M.Belge, a.g.e, sf: 46

lahlı diyerek bazı kalıplar içine sokmak ve onu darlaştırmak yanlıştır.

Diğer yandan, bu konuda yapılan bir yanılsamaya dikkat çekmek gerekirse, barışçıl geçiş ve yasal mücadele, silahlı savaşım biçimlerinin değil, zorlu devrim savaşımının alternatifi olarak ele alınabilir. Yani, bir ülkede sosyalizme geçişin temel yolları tartışılır. Bu yollar, ya zora dayalı devrimle geçiş, ya da barışçı dönüşümler süreci olarak tespit edilir. Zorlu devrim, sadece silahlı mücadeleyi içermediği, silahlı biçimler de dahil halk ayaklanması, grevler, mitingler, taşlı çatışmalar, barışçıl gösteriler, yürüyüşler ve gerilla eylemleri vb gibi son derece geniş, zengin bir çeşitliliğe sahip olduğu için, onu bir silahlı savaşım olarak özetlemek doğru değildir. Bu nedenle, devrim eşittir zor, zor eşittir silah biçimindeki bir indirgemecilikle, devrim mücadelesinin sorunlarına çözümler getirmek mümkün değildir. Çünkü bu alandaki sorunlar mantıken kurgulandığı kadar basit ve tek düze değildir.

Yani, zorlu mücadele yöntemleri denilince akla sadece silah gelmez. Zora dayalı devrim, barışçıl eylem biçimlerini dışlamaz. Onları da içerir. Hele de açık mücadele yöntemlerini kesinlikle reddetmez. Tersine, açık, meşru mücadele zeminlerini en iyi şekilde doldurmaya ve elde tutmaya çalışır. Ama, barışçıl geçiş, zorlu yöntemleri içermez ve zorlu mücadeledeki gibi, zengin bir çeşitliliğe dayanmaz. Onları reddeder. Bundan dolayı dardır.

Hemen belirtelim ki; her açık eylem ve mücadele barışçıl değildir. Her barışçıl mücadele de yasal(kanuni) değildir. Örneğin, açlık grevleri, boykotlar, bazı grevler, barışçıl eylemlerdir, ama bunlar her zaman yasal eylemler değillerdir. Yasadışı eylemlerdir. Mevcut yasaları tanımayan, onları aşarak gerçekleştirilen eylemlerdir. Örneğin, 1989 1 Mayıs kutlamaları açık (aleni) bir kutlamaydı. Barışçıl bir gösteriydi. Ama yasal değildi. Yani burjuva yasaları, 1 Mayıs'ın işçi sınıfının mücadele ve dayanışma bayramı olarak kutlanmasına izin vermiyordu. Kutlamalar, mevcut burjuva yasallık çiğnenerek gerçekleştirildi. Aynı şekilde, meşru olanla yasal olanın da aralarında kimi zaman belli farklar bulunduğunu gözden ırak tutmamak lazım. Aynı örneğimiz üzerinden devam edecek olursak, 1 Mayıs'ı meydanlarda kutlamak meşrudur, yani hem kendi halklarımız, hem de dünya insanlığı tarafından kabul edilmiş meşru bir haktır. Bu meşru hakkı kullanmak için engelleyici yasaları çiğnemek, o eylemi gayrımeşru yapmaz. Sadece gayrı-kanuni yani yasadışı bir eylem yapar.

Vurgulamam gerekir ki, zorlu devrim perspektifi, barışçıl geçiş perspektifinden çok daha kapsamlı, daha çeşitli biçimleri içeren, doğa ve topluma çok daha uygun ve tarihsel örneklerle toplumsal değişimin ebesi olduğunu kanıtlamış bir mücadele perspektifidir. Zorlu devrim stratejisi silahlı eylem biçimleriyle sınırlı dar bir strateji değildir. Zorlu devrim stratejisi, hayatın zenginliğini kapsayan, çokyönlü, komple bir stratejidir. Onun içinde yasal, yasadışı, barış-

çıl, silahlı mücadele ve eylem biçimleri, zamana ve zemine uygun olarak sık sık birbirleriyle yer değiştirir, bazen ikisi üçü birden yürütülür. Bu denli geniş kapsamlı bir savaşım stratejisini, silahlı mücadele çemberi içine sokmak, yani silahlı biçimle özdeşlemek, onu daraltmak ve kendi doğası olan karmaşık diyalektiğinden kopartmak demektir.

Buna karşın barışçıl geçiş; tekdüze, dar, kalıpçı, eylemlilik bakımından zengin değil kısır, dolayısıyla da toplum ve toplumsal ilerlemenin karmaşık diyalektiğine uymayan bir stratejidir. Zaten şimdiye kadar dünyanın hiç bir yerinde toplumu sosyalizme vardıramamış olması da bu stratejinin toplumsal ilerleme yasalarına tersliğinden kaynaklanıyor.

İSTEĞE UYGUN SEÇİM SORUNU MU?

Çok bilinen bir söylemdir. Ama yinelemekte yarar var; insanlar mücadeleye kendi istedikleri koşullarda değil, devraldıkları koşullarda girişirler. İstedikleri hedefe ve koşullara varmak için mevcut olan ve fakat beğenmedikleri şartları değiştirmek için savaşırlar.

Durum bu olduğuna göre, zorlu ya da barışçıl geçiş bir seçim, bir istem, bir tercih sorunu mudur? Böyle bir tercihde bulunma şansımız var mı?

Türkiye'de ne devrimin yolu, ne de mücadele biçimleri ve ne de devrimin kendisi bakımından bir seçme yapmak, tercih kullanmak şansına sahip olduğumuzu sanmıyorum. Bu, insanların, zorunluluklar tarafından edilgin bir biçimde sürüklenen nesneler olarak görülmesi anlamına gelmez. Hayır. Bu yaklaşım; zorunlulukla bilinçliliğin uyumlu biçimde bütünleştirilmesi, dünyanın dönüştürülmesi ve yeniden yaratılmasında insanın aktif bir özne olarak yer alması anlamına gelir.

Türkiye'de devrim, sadece toplumsal gelişimin, toplumsal ilerleme diyalektiğinin bir gereği değil, insanca yaşamanın toplumun ezici çoğunluğunca olanaksızlaştığı verili koşullardan dolayı da insani bir görev haline gelmiştir. Bu durumda, devrimi, devrimci mücadeleyi benimsemek ve ona uygun eylem içinde bulunmak nesnel zorunluluğu iradenin aktif müdahalesiyle gerçeğe dönüştürmek demektir.

Geçiş biçimleri bakımından da durum böyledir. Barışçıl geçişi seçmek, bu öznel isteğe uygun olarak tersi istikamette var olan nesnel zorunlulukları değiştirmeye çalışmak sonuçsuz bir çaba olur. Çünkü bu bir seçim, istek sorunu değildir. **Manifesto**'dan bu yana, "komünistler görüşlerini ve amaçlarını gizlemeyi küçüklük sayarlar. Onlar, hedeflerine ancak mevcut sosyal şartları zorla devirerek ulaşmanın mümkün olduğunu açıkça ilan ederler." [10] Bu ilan, Marksistlerin "zoru çok sevdiği", zorun "iyi bir şey" olduğuna inan-

---

*10. **Komünist Manifesto**, sf: 91*

dığı ve zoru tercih ettiği için değil, mevcut şartların zorunlu kıldığı bir yöntem olduğu içindir. Ülkemizde de işçi sınıfı ve emekçi halk kitleleri, sosyalizm hedefine ancak bu mevcut sistemi zorla devirerek varabileceklerdir. Buna göre hazırlanılmalıdır diyorsak, bu onu tercih ettiğimiz, seçtiğimiz anlamına gelmez. Toplumsal değişimin zorunlu bir koşulu olduğu anlamına gelir.

Oysa, M.Belge, isteğine uygun olarak seçtiği barışçıl legal yolu, nesnel gerçeklere dayatarak zorunluluk haline getirmeye çalışıyor. Bunu yaparken Türkiye'nin gerçeklerini pembe bir tablo içinde sunma gayreti gösteriyor. "Parlâmenter kurumların, seçim geleneğinin, vb. yerleştiği ülkelerde illegal ve silahlı mücadele biçimini temel mücadele biçimi olarak seçen bir sosyalist hareket başarılı olamaz" genellemesini yaptıktan sonra, Türkiye'yi de bu kategoriye sokmak istiyor:

"Türkiye'de parlamenter gelenek zaman zaman (ya da sık sık diyelim) başına gelenlere rağmen oldukça istikrarlı bir kurum olmuştur,"[11] diyor. Böylece, "seçmiş" bulunduğu barışçıl-legal yolun temel ve genel gerekçesini oluşturmuş oluyor.

Türkiye'de parlamenter kurumun istikrarına ilişkin tespitin zorlama ve subjektif bir tespit olduğunu belirtmem gerekiyor. Çünkü, Türkiye'nin TC oluşundan beri tanık olduğu gelişmeler M. Belge'nin çizmiş olduğu "istikrarlı" parlamenter gelenek tablolarının aksine, istikrarı en çok bozulan kurumun parlamento olduğu gerçeğini gösteriyor.

Türkiye'de mevcut devlet kurumlarının içinde en istikrarsız, en göstermelik, en yeteneksiz ve de en savunmasız kurum parlamentodur dersek, hiç de abartmış olmayız. Birinci defa 27 Mayıs'ta, İkincisinde 12 eylül'de olmak üzere TC parlamentosu askeri cuntalar tarafından tümüyle dağıtılmıştır. 12 Mart askeri cuntası tarafından da askıya alınmıştır. Parlamento kurumunun kendisini savunması, direnmesi, askerin muhtırasını geri çevirmesi ve onu denetimi altına alması, vb. bir tutumu görüldü mü? Hayır. Her zaman, genelkurmayın bir tek bildirisi bile parlamentoyu askıya almaya ya da dağıtmaya yetmiştir. Parlamento ordunun karşısında oyuncağa, seçim geleneği de giderek bir mizansene dönüşmüştür. "Cumhuriyeti koruma ve kollama" görevini anayasal bir görev olarak üstlenen ordu, TC genelini ilgilendiren "önemli sorunlar" da, parlamentoyu bir kenara iterek kılıcını ortaya atmış, ülkenin yönetim ve denetimini fiilen eline almıştır. Böylece, ordunun tam üç defa iktidara el koymasına, seçtikleri parlamenterleri cezaevlerine tıkmasına tanık olan halk kitlelerinin parlamenter kurumlara güveni hızla zayıflamıştır. Öyle ki, bugün Türkiye'de kriz yaratan önemli sorunlar gündeme geldiğinde, basından köşe yazarlarına, sokaktaki vatandaşa herkes, parlamentonun ne dediğine değil, daha çok ordunun ne dediğine ve düşündüğüne bakıyor. Hemen ortalığı darbe

---

11. M.Belge, a.g.e, sf: 56

söylentileri alıyor.

Herkesin yaşayarak, görerek bildiği, tanıdığı parlamenter kurumu "oldukça istikrarlı bir" kurum olarak göstermeye çalışmak fazlasıyla zorlama bir çabadır. Bu nedenle M.Belge'nin Türkiye'de parlamentonun, seçimlerin yerleşikliği, istikrarı üzerine saptamaları ne denli gerçekçiyse, bu saptamalarından hareketle göstermiş olduğu yasal ve barışçıl yol da o denli gerçekçidir...

M.Belge, Türkiye'de legal barışçıl yolun neden "temel" alınması gerektiğini açıklamak için ikinci dayanak olarak, DEV-GENÇ, DİSK ve TİP'in legal gelenek ve katkılarını ele alıyor.

TİP'in "kitlelerle açık ve içtenlikli ilişkiler" kurabildiğini, DEV-GENÇ'in "farklı davranmasına" rağmen "TİP'in zaafa uğradığı dönemde sosyalizmi yurt düzeyinde yayma ve insanların hayatında anlamlı bir varlık haline getirme görevini" yaptığını DİSK'in de "işçi sınıfını sosyalizme yaklaştırma konusundaki hizmetinin azımsanamayacağı"nı yazıyor. Sonuç olarak, bu legal örgütlerin "Türkiye'de sosyalizmin daha da yaygınlaşması sonucunu verdiğini" belirtiyor.

Belge bu saptamalardan sonra devamla, "12 Mart şiddetini izleyen bu dönemde ortaya çıkan birçok sosyalist grubun hepsi değilse de çoğu 12 Mart'a dolaysız bir tepki olarak illegaliteyi en güvenilir savunma aracı sayma eğilimindeydi. Bilinçli amaçlar ve hedefler düzeyinde bu böyle olmakla birlikte ülkenin o günkü atmosferinde bütün bu gruplar tamamen legal bir biçimde çalıştılar" [12] diyor.

Bu deneyden çıkardığı dersi ise "spontane denebilecek bir özellik" taşıyan legal mücadele durumu yerine, bilinçlice birikimi legalizm temeline oturtmak gerektiği önermesiyle tamamlıyor.

Legal çalışmaların Türkiye devrim mücadelesine önemli katkıda bulunduğu, bu dönemde mücadelenin serpilip geliştiği, sosyalizmin meşruiyet zeminlerinin genişlediği doğrudur. 12 Mart sonrası, 12 Eylül öncesi dönemde "bir çok sosyalist grubun illegaliteyi güvenilir" bulduğu ve illegal örgütlenmeyi savunduğu, buna rağmen "tamamen legal bir biçimde" çalıştıkları da doğru. Bu durumun, bilinçli, planlı ve sistemli bir perspektif sonucu değil, daha çok kendiliğinden (spontane) bir şekilde olduğu gözlemi de yerindedir.

Ama tüm bunlardan çıkartılması gereken sonuç, legal ve illegal biçimleri birbirine alternatif haline getirmek ve bunlardan birisini bilinçlice seçip, ötekini kesip atmak olamaz. Belge'nin, mücadelenin illegal örgütlenme ve eylem bicimlerini hareketten söküp atma isteğinin hem o dönemin nesnelliğine, hem 12 Eylül'le ortaya çıkan yeni duruma ve hem de bugünün şartlarına uymadığı somut olaylarla orta yerdedir. Belge'nin öznel istekleri başka şeyler söylüyor, ama gerçek olgular daha başka.

TİP neden "zaafa uğradı"? DEV-GENÇ neden dağıldı? 12 Eylül faşizmi, karşısında neden gereken direnişi göremedi? Devrimci ha-

---

12. *M.Belge, a.g.e, sf: 66*

reketin aldığı darbenin boyutları neden geniş oldu? Sorular benzer şekilde çoğaltılabilir. Elbette bu sorulara, kestirmeden, kısa, tek yanıtlar verme yanlısı değilim. Bunların her birinin bir dizi sebepleri var. Çeşitli kereler bu sebeplerin bir çoğuna başka yazılarımda değindim. Burada tümü üzerinde durmayacağım. Ancak, bütün bu sorulara yanıt verilirken, bir nedenin de Türkiye'de zorunlu bir gereksinme olan illegal örgütlenme ve illegal mücadele biçimlerini bilinçli, sistemli bir tarzda kullanamamak olduğunun, altını çizmek gerekiyor. TİP'i zaafa politik yönelişlerinin düşürdüğünü söyleyip geçmek, diğer faktörleri hesaba katmamak ne denli yetersizse, bazılarının pek sevdiği sözcükle "marjinal" kalmayı da sadece illegaliteye bağlamak o denli yanlıştır.

Zaafa düşen, dağılan, 12 eylül karşısında beklenen direnişi gösteremeyen sosyalist parti ve grupların birçok zaafının yanında, esas eksikliğinin sağlam illegal örgütsel dayanaklara sahip bulunamaması, legal alana kendiliğinden ve olması gerekenden daha fazla açılmış olmasından kaynaklandığı kendi deneylerimizden çıkaracağımız dersler hanesine kaydedilmesi gereken önemli bir noktadır.

1961'de TİP'in kuruluşu ve 1965'de parlamentoya 15 parlamenter göndermesi Türkiye'de sosyalist potansiyelin gördüğü en ileri başarıydı. Kısa sürede TİP, ülkenin bütün devrimci birikimini kendi içinde toparlayıvermişti. O dönemde devrimciler, TİP saflarında legal mücadeleye katıldılar. Sosyalizmin kitleselleşmesinde önemli kazanımlar sağladılar. Ama burjuvazi buna fazla tahammül edemedi. M.Belge'nin devletten bağımsız bir güçmüş gibi ele aldığı ve "silahlı sağ" olarak nitelediği sivil faşist çeteler, polis ve jandarma eşliğinde devrimcilerin üzerine salındı. Tutuklamalar, sık sık gözaltılar ve sokak ortasında kurşunlamalar, buna hazırlıklı olmayan devrimcileri gafil yakaladı. TİP'in hantal, kof, legal yapısı ve salt parlamenter çizgisi birden bire hareketi taşıyamaz ve kızışan ortamda devrimci mücadeleye engel oluşturur hale geldi. Ya TİP'in legalizmi ve parlamenterizmine sıkı sıkıya bağlı kalıp, saldırılar karşısında sinmek ve böylece eriyip dağılmak, ya da TİP'i aşmak, devletin ve sivil vurucu çetelerinin saldırılarına karşı devrimci savunmaya geçerek illegal temellerde örgütlenmek ve silahlı savaşımı başlatmak gerekiyordu. Bu ikincisinin de kapısını yenilgi kısa zamanda çaldı. Ama bu yenilgi, yeniden kabarışın, devrimci hareketin yeni temellerde serpilip gelişmesinin tohumlarını attı. Nitekim, 12 Mart darbesinin ardından devrimci hareket dev dalgalar halinde yükseldi.

Görülüyor ki, Türkiye'de illegal mücadele ve örgütlenme biçimleri keyfi bir seçimin ya da baştan bilinçli bir tercihin ürünü olarak doğmadı. Ülkenin nesnel koşulları, devletin örgütlenişi ve toplumsal gelişme karşısındaki tutumu, devrimci mücadeleyi kesintiye uğratmadan sürdürebilmenin araçlarını yaratmayı zorunlu kıldı. Bugün de illegal örgütlenme ve mücadele biçimleri stratejik önemini korumaktadır. Bundan vazgeçmemek bir tercih sorunu değildir. Zorun-

lu bir gereksinme olduğu için vazgeçilmezdir.

Bu nedenle, geçmişin deneylerinden dersler çıkartırken, Marksistler ya siyah, ya beyaz biçiminde kolaycı sonuçlardan kaçınmalıdırlar. Yani geçmişin hatalarından çıkarılması gereken sonuç, M. Belge'nin yaptığı gibi, illegaliteyi mücadeleden söküp atmayı istemek değildir. Tersi de değildir. Yani legal alanı tutup bir kenara atmak da değildir. Bu iki etkili alanı, bu iki alanın mücadele ve örgütlenme araçlarını uyum içinde ve ustaca kullanabilmektir. Ne 12 Eylül'de yenilen darbenin bütün faturasını legal mücadeleye yükleyip, legal alanda çalışmayı reddetmek, ne de "marjinal"liğin bütün faturasını illegaliteye keserek "sosyalizmin yaygınlaşmasına legal çalışma katkıda bulunuyor, öyleyse illegaliteye gerek yok" biçiminde bir sonuca vararak illegal savaşımı reddetmek doğrudur. Türkiye koşullarında bu her iki mücadeleyi de yaratıcı tarzda uygulamak gerekir.

Elbette, Marksistlerin anladığı illegalite M.Belge'nin karikatürize ettiği gibi "egemen çevrelere karşı iyi saklanabilmesinde ustaca sığınaklar bulmakta" kullanılan bir araç değildir. İllegaliteyi iyi saklanılacak bir sığınak olarak görmek, onu fetişleştirmek konformizme kapıyı aralar. İllegalite, ülkemiz koşullarında zora dayalı devrime hazırlanmanın, kitleleri hazırlamanın iktidara yürümenin var olan burjuva yasallık çercevesinin dışından gerçekleşebileceği bilincini yerleştirmenin, her cephede küçük, büyük, aktif, pasif eylem, örgütlenme ve yine eylem biçiminde sürdürülen faaliyetin bütünlüğüdür. Değilse, devrimci olmanın bir kıstasıymış gibi gösterilip, ödlekliğin maskesi haline getirilen şey illegal örgütlenme ve mücadele bilinci değil gizlenme, saklanma yöntemidir. Böylesi bir illegal örgütlenme ve çalışma, sisteme karşı saldırı durumuna hiç bir zaman geçemez. Sistemin sınırları içinde didinip duran sağ konformizmin öbür yüzüne dönüşür. Oysa ülkemiz devrimci savaşımına gerekli olan illegal örgütlenme perspektifi, güçlü bir yeraltı faaliyeti ve sisteme sınırları kıracak cephelerden saldırı bilinciyle donanmak ve buna uygun davranmaktır.

Bütün bu söylediklerimden, Türkiye'de sosyalist hareket ömür billah illegal örgütlenmeler olarak kalmalı, legalleşmeyi önüne hedef olarak koymamalı, legal çalışmaya ağırlık vermemeli sonucu çıkarılmamalıdır. Türkiye'de legal mevzileri sürekli genişletmeye, devrimci hareketin meşruiyet zeminlerini genişletmek için yaygın bir açık çalışmaya şiddetle ihtiyaç vardır. Ama bu hiç bir şekilde, illegal temelleri tümüyle bir tarafa atıp sadece barışçıl ve yasal çalışmayı temel almayı öneren legalizmle aynı anlama gelmez.

BELGE YENİ BİR ŞEY ÜRETMİYOR

M. Belge, sözkonusu kitabına Marx'la konum ölçüşerek başlamış, ama bu iddialılığını haklı çıkartacak bilimsellik ve kayda değer ye-

ni bir şeyler üretememiştir. Başta da belirttiğim gibi, marksizmin Batı Avrupalı kimi "düzeltmenleri"nin bundan on-onbeş yıl önce yazdıklarını tekrarlamakla yetinmiştir. Ancak, "diyalektik maddecilik" altbaşlığında ele aldığı konularda ise daha da eskilere başvurduğunu görüyoruz. Diyalektik maddeciliğe ilişkin "soruları", "mantıki olarak" kafasına takılan kuşkuları, vb. bütün eleştirisi; "Materyalizmi çürütmek" iddiasıyla yola çıkan ve asırlardır bu işe soyunan bütün idealist felsefecilerin ve "bilgin"lerin yorumlarından derlediği kırıntılardan öte gitmiyor. Kırıntı diyorum, çünkü her biri son derece geniş kapsamlı konulardan oluşan ve onu "çürütmeye" çalışan idealist bilginlerin, tanrıbilimci profesörlerin binlerce sayfa kitap yazmak zorunda kaldıkları diyalektik maddeciliği üç-beş sayfada "yanlış buluyorum" diyerek geçmek başka türlü yapılamaz. M. Belge, Marksizmin muarrızlarının, materyalizmi çürütmek isteyen felsefe profesörlerinin birleştiği ana noktalardan derlediği birkaç küçük soruyla diyalektik maddecilik'in ne olduğuna ilişkin "yeni bir bakış" getirdiğini sanıyor. M. Belge'nin "mantıken" sorduğu sorulara bundan yüzyıl önce kapsamlı yanıtlar (Engels'in **Anti-Dühring**'inde ve daha sonraları Lenin'in eserlerinde) verildiği için burada söz konusu bölüm üzerinde uzun uzadıya durmaya gerek görmüyorum. Ki, zaten M. Belge bu konuda bir tartışmaya girmek istemediğini belirtmektedir. Belge, "... kitabın başında söylediğim gibi burada izleyeceğim yöntem bir ipucundan yola çıkarak 'Marksist düşüncenin doğru özünü' keşfetmek olmadığı için, böyle bir tartışmaya girmek istemiyorum. 'Doğru' epistemolojinin ne olması gerektiğinden çok bu şekilde formüllendirilmiş bir 'diyalektik maddecilik' anlayışının ortalama sosyalist militanı nasıl belirlediği sorusu beni ilgilendiriyor" [13] diyor.

M.Belge, kendi çizdiği karikatürü, "ortalama sosyalist militanın" diyalektik maddeciliği kavrayışı olarak yorumluyor ve arkasından, "bu şekilde formüllendirilmiş bir 'diyalektik maddecilik' anlayışının yanlış" olduğunu söylüyor. Tabii ki diyalektik maddecilik adına çizdiği şey karikatür olduğu için gerçek boyutları yansıtmamaktadır ve yanlıştır. Ama M. Belge'nin amacı, bu yanlışlığı Marksizme malederek "çürütme"ye çalışmaktır.

Belge, Marksist materyalizmin muarrızlarının çoğunlukla başvurduğu iddiayı tekrarlayarak, "Hegel'den alınmış (alınırken yeterince değiştirilmemiş), özünde teleolojik diyalektik ve pozitivizmden etkilenmiş bilimsellik böylece Marksist sosyalizmde tuhaf bir evlilik yapmış oldular. Bu karışım düşünce yöntemi ve mantığı bakımından uyumsuzdu ve ortaya eklektik bir bileşim çıkıyordu" [14] diyor. Bay Duhring'den aşırılma bu kokuşmuş "evlilik" iddiasına F. Engels, ünlü eseri **Anti-Dühring**'de bütün yönleriyle yanıt vermiş bulunduğu için üzerinde fazla durmayacağız. Ancak yine de

13. A.g.e, sf:164
14. A.g.e, sf:166

Hegel'in diyalektiği ile Marksist diyalektik arasındaki temel farkı kısaca özetlemekte yarar var.

Diyalektiğin "babası" Hegel'dir. Ama Hegel'de diyalektik başaşağı çevrilmiştir. Geleceğin tahlili konusunda "bilinemezciliği", maddenin oluşumunda ise dışsal bir "yaratıcı"nın varlığı teziyle "düşünün belirleyiciliği"ni esas aldığı için diyalektiği bilimden kopartmıştır. Bilimde, henüz keşfedilmemiş yani insanın henüz "kendisi için şey" haline getirmemiş olduğu "kendinde şey" lere, Bilinemezcilikle ya da salt"düşünce yasalarıyla" yaklaşılamaz. (Engels buna "kör zorunluluk" diyordu.) Bu nedenle, Marx ve Engels "Hegel'de başaşağı duran diyalektiği ayakları üzerine" çevirmişler, ya da yine onların deyimiyle "kabuğunu atıp özünü" almışlardır. Bunu yaparken, M. Belge'nin tekrarladığı eskimiş iddiada olduğu gibi onu hiç bir değişikliğe uğratmadan "tuhaf bir evlilik" yaparak eklektik bir düşünce yöntemi değil, tersine Hegel diyalektiğinin idealizmle birleşmesinden doğan eklektizmi atarak bilimsel düşünce yöntemini temellendirmişlerdir. Böylece Hegel diyalektiğini tersine çevirerek salt düşünce yasası olmaktan çıkarmışlar, Engels'in deyimiyle, "doğa ve insan toplumu tarihinden çıkartılan" ve "bizzat düşüncenin olduğu gibi tarihi gelişmin"de yasaları olarak açıklamışlardır.

Bu bakımdan, Marx ve Engels'in, Hegel diyalektiğini "yeterince değiştirmemiş" olduğunu ileri sürmek M.Belge'nin subjektif yargısından başka bir şey değildir.

Belge, diyalektik maddeciliği vulgarize etmek ve alaya almak için şu yönteme başvuruyor: "Burada ilk soru, 'diyalektik maddecilik' formülünün **ne olduğu** sorusudur. 'Felsefe' midir diyalektik maddecilik? Epistemoloji, yani bilgi teorisi midir? Yoksa yöntemle mi ilgilidir? Bir metodoloji midir? 'Bilim'le ilişkisi nedir?" (15)

Belge'nin bu soruların yanıtını şimdiye kadar, Marksizmden öğrenememiş olduğunu sanmıyorum. Ancak, Belge'nin amacı, bu tip anlamsız, yersiz sorularla diyalektik maddecilik'i eleştirmek olduğu için, Marksizmin bu sorulara yanıt vermemiş olduğu şeklinde bir imaj yaratıyor.

Engels, bir asır önce bu tip sorulara yanıt vermiştir. Diyalektiğin **"ne olduğunu"** öğrenmek isteyenler için Engels'in yanıtını olduğu gibi aktarıyorum: "Diyalektik; doğanın, insan toplumunun ve düşüncenin genel hareket ve gelişme yasaları biliminden başka bir şey değildir." (16)

F.Engels'in, diyalektiğin ne olduğunu öğrenmek isteyen sorulara cevabı budur. Belge'nin buna bir itirazı var mı? Orası belli değil. M. Belge, diyalektik maddeciliğin ne olup-olmadığı üzerine Marksizmin tanımını değil, kendisinin "ortalama sosyalist militanının" nasıl tanımladığını esas almayı yeğlemiştir. Çünkü, "ortalama sosyalist" adına vulgarize ettiği, kabalaştırdığı "formülasyon"u bir

15. A.g.e, sf:163
*16. F. Engels, **Anti-Dühring**, sf:228*

kalemde yadsımak ve alaya almak kolaydır. Yukarda sıraladığı sorular ise "ortalama sosyalist"e göre "fazlaca 'teknik' " nitelikli sorular olduğuna göre, bu kabalaştırılmış, demagojik tanım üzerinden eleştirel yorumu devam ettirip gitmek en iyisi diye düşünmüştür. "Ortalama sosyalist militana göre" tanımını yaptığı diyalektik "formülü" ise şöyle: "Ortalama sosyalist militana göre diyalektik, sosyalizmin/komünizmin **zorunlu** olduğunu bildiren bir düşünce/ mantık tarzıdır." (17)

İlk bakışta sanılır ki, Belge "ortalama sosyalist militan"ın diyalektiği nasıl yanlış kavradığını izah etmeye çalışıyor. Oysa Belge, "ortalama sosyalist" vb. gibi kavram çarpıklıkları ve karışıklıklarıyla kendi demogojilerine bir özne yaratıyor ve o öznenin kavrayışını değiştirmek "amacı"yla bir bilim olan diyalektik maddeciliği yadsımak istiyor. Ama, Belge, diyalektik maddeci bilimin eteklerine bile yaklaşamıyor. Açıkça sırıtan demagojik sorularla geçiştirmeye çalışıyor.

Bir daha vurguluyorum; Belge'nin, diyalektiğin "bilimle ilişkisi nedir" sorusunda sırıtan yaklaşımları demagojiye dayanmaktadır, diyalektik maddeciliği kabalaştırma, bayağılaştırma çabasıdır. Kendisi bir bilim olan diyalektik maddeciliğe "Bilimle ilişkisi nedir" şeklinde sormanın başka bir yorumu olamaz. Diyalektik maddecilik, "doğa, insan toplumu ve düşüncenin genel hareket ve gelişme yasaları bilimi"nin ta kendisidir. Görüleceği gibi bu bilimin bir tek tanımı vardır. "Ortalama sosyalist" için ayrı "ortalamanın üstündeki sosyalist" için ayrı tanımları yoktur.

M.Belge, subjekif yargılarını, Marksist diyalektik olarak çizdiği karikatürlerini ve "ortalama sosyalist militana" göre çizdiği tanımlarını veri alarak demagojilerini şöyle sürdürüyor: "Çok kısaca özetleyecek olursak, diyalektik maddecilikle 'tarihi' maddecilik arasında kurulan ilişki gereği maddenin özünde saptanan çelişkiler toplum biçimlerinde de kendini gösterir ve böylece toplumlar bütün evrim ve devrimler, niceliğin niteliğe dönüşmeleri, tez ve antitez çatışmalarından sonra hep bir daha üst düzeyde sentezler oluşturarak son aşamada komünizmde karar kılar. Bu, hayatın, nesnel, bizlerden bağımsız mantığı ve gelişmesinin sonucu olarak böyle olacaktır. Ve insanların eylemleri bu gelişmeyi durdurmaya yetmeyecektir."

"Dolayısıyla böyle kavranmış diyalektiğin psikolojik işlevi bir 'amentü' ile eşdeğerdir. Buna laik pozitivist 'amentü' de diyebiliriz. (18)

Birincisi: Bir dizi laf kalabalığı ve tahrifatla doldurulmuş, yanlış kurgularla çarpıtılmış bu tanımlama, Marksizmin diyalektik maddecilikle tarihi maddecilik arasındaki ilişkiyi anlatan tanımlama değildir. Bu, M.Belge'nin, sanırım çok "cahil" sandığı "ortalama sosyalist militan"a diyalektik ve tarihi materyalizmin formülasyonu

---

*17. M. Belge, **a.g.e**, sf:163*

*18. M. Belge, **a.g.e**, sf:165*

olarak dikte etmek istediği subjektif yargılarıdır.

Diyalektik ve tarihi maddecilik; Belge'nin yukarıda çizmiş olduğu karikatürdeki gibi, dümdüz, basit, sade, insanın iradesini ve eylemini dışlayan, herşeyi suyun akıntısına bırakan bir bilgi teorisi ve düşünme yöntemi değildir. Diyalektik, doğanın, toplumun, tarihin karmaşık işleyiş yasasıdır. Marx ve Engels'in yeteneği zaten bu karmaşık diyalektikleri birbirine karıştırmadan teorik düzeyde ifadeye kavuşturmuş olmasıdır. Marksizm; doğanın, insan toplumunun ve onun yarattığı tarihin diyalektik gelişimini incelerken, bunların birbirinden farklı karmaşık gelişim süreçlerini büyük bir açıklık ve anlaşılırlıkla ortaya koymuştur. "Doğa diyalektiğin kanıtıdır" derken, doğada onun yasalarının ve işleyişinin daha açık, daha elle tutulur görülmekte olduğundan hareketle onun karmaşık gelişimini anlatmaktadır. Marksizm, üretim ilişkilerinin, yani ekonomik temelin toplumsal gelişimindeki rolünü ortaya koyarken de bu karmaşık diyalektiği gözönünde bulundurmuş, mekanik bir yorum ve "tarihsel kaderciliğe" şiddetle karşı olmuştur. Toplumların tarihsel gelişmelerinde insan bilincinin ve iradesinin, bunların eyleme dönüşen müdahalesinin önemli rolü olduğunu, bu bakımdan insanların kendi tarihlerinin "hem yazarları hem de oyuncuları" olduklarını gayet açık belirlemiştir.

Oysa, M.Belge; Marksizmin diyalektik maddecilik ve tarihsel materyalizminin doğa, insan ve tarihin nesnel yasalarını onların karmaşık diyalektiklerini açıklığa kavuşturan özünü görmediği ya da görmek istemediği için, sanki Marksizm, doğa ve toplum yasalarını eşitliyormuş ve "kaderciliği" öğütlüyormuş gibi bir mantık çiziyor. Tabii ki, bu mantık Marksizme ait değildir. Marksizm, doğa ve toplumun nesnel yasalarını, gelişim diyalektiklerini birbirinden farklı özellikleriyle birlikte inceler. Tarihi, insanların iradesinden ve eyleminden bağımsız, onun dışında gerçekleşen bir olgu ya da bir trenin rayları üzerinde gittiği gibi dümdüz ilerleyen bir olgu olarak görmez. Marksizm, insanların bilincini ve eylemini oluşturanın onun maddi yaşam koşulları olduğuna dikkat çeker. Marksist diyalektik ve tarih yorumunun bütün muarrızları, bütün eleştirmenleri; Dühring'den, Rus Mihailovsky'lere, H.Falk ve Garaudy'lerden, onların kırıntılarını toplayan M. Belge'lere kadar tümü, bilincin varlık tarafından belirlendiği düşüncesine karşı çıkmış, Marksizmin diyalektik maddecilik ve maddeci tarih yorumunu "kadercilik", "insan iradesini hesaba katmamak" vb. gibi şeylerle suçlamışlardır. Ancak biraz önce de belirttiğim gibi, her defasında tekrar tekrar ileri sürülen ve defalarca çürütülmüş olduğu için de artık kokuşmuş olan bu iddiaların, Marksizmle hiçbir ilgisi yoktur.

İkincisi: "Son aşamada, komünizmde karar kılarlar. Bu, hayatın bizlerden bağımsız mantığı ve gelişmesinin sonucu olarak böyle olacaktır" şeklindeki yorumlama da toplumsal gelişim yasalarında nesnel ve öznel faktörlerlerin rolünü çarpıtmaktan ve aslından çok uzaklaşmış bir karikatür çizmekten başka bir şey değildir.

Herşeyden önce, Marksizm, hiç bir zaman komünizmi "son aşama" olarak görmez. Belge'nin alaycı bir dille "insanlar ilerleyecek, ilerleyecek, son durakta inecek ve işte komünizm diyecekler" biçiminde bayağılaştırmaya çalıştığı toplumsal gelişim mantığıyla Marksist anlayışın uzak-yakın bir ilişkisi yoktur. Marx ve Engels'in; "Komünizm yakın geleceğin zorunlu biçimi ve etken ilkesidir ama komünizmin kendisi insan gelişiminin amacı ya da insan toplumunun sonul biçimi değildir." [19] dediğini M.Belge bilmiyor olamaz. En azından çevirisini yapmış olduğu için aklında kalmıştır. Demek ki, bilinçlice bir çarpıtma çabası içinde bulunduğu, okuyucularıyla alay etmek istediği için Marksizme ait olmayan şeyleri, Marksizme mal etmeye çalışıyor.

Aynı şekilde, "hayatın, nesnel, bizlerden bağımsız mantığı ve gelişmesinin sonucu olarak.. komünizmde karar kılacaklar" görüşü de hem kendi içinde çelişkili ve çarpık, hem de yine bir tahrifata dayanıyor. Eğer ortada "karar kılma" eylemi varsa bu, insanlardan bağımsız, onun dışında bir takım gizil güçlerin değil, insanların bilinçleriyle yerine getirdikleri bir eylemdir. Bu, "karar kılma" yı, "hayatın nesnel gelişmesinin sonucu"na bağlamak, militan, aktif dönüştürme eylemine çağıran Marksizmin değil, mistik kaderciliğin bir ürünüdür. Marksizm, tarihi, insanların toplumsal yaşayışları ve bu yaşayışın içindeki aktiviteleri dışında bir yerlerde aramadığı için, dönüştürücü güç olan insanın bilincini ve iradesini koşullandıran nesnel şartların ve yasalarının öğrenilmesinin ve dünyayı bilinçli olararak değiştirmesinin anahtarını verir. F. Engels: " 'Tarih'e kendi amaçlarına ulaşmak için insanı bir araç olarak kullanan bir kişilik gözüyle bakılamaz. Tarih, amaçlarına yönelik insanın eylemlerinden başka bir şey değildir" [20] der. Burada, insanın eyleminden bağımsız, kendi kendine ilerleyen ve insanları da içinde birer kaya parçası gibi sürükleyip götüren bir tarih yaklaşımı bulmak mümkün değildir. Bu nedenle, Marksizm, kendi tarihinin yaratıcısı olan insanlara, bu yaratma eyleminde bilinçli mücadele etmenin, bilinçli amaçlar peşinde dünyanın dönüştürülmesinin, eskimiş, gelişmenin önünde engele dönüşmüş koşulları değiştirmenin ve yeniyi kurmanın mücadele silahını verir ve mücadele yolunu öğretir.

Bu nedenle, zora dayalı devrimi, proletarya diktatörlüğünü, proletarya partisini, yani nesnel koşulları bilinçle aşmada önemli faktör olan ideolojik politik, pratik önderliği gerekli ve zorunlu koşar. Marx ve Engels, bu denli ideolojik, politik, örgütsel ve pratik mekanizmalar öngörmüşlerse, bunları dünyayı dönüştürme eyleminde bilinçli iradenin rolünü anlatmak için üretmişlerdir. M.Belge'nin mantık kurgusunda olduğu gibi, diyalektik olarak nasıl olsa "son durağa" bizim irademizden bağımsız ulaşılacaktır, öyleyse mücade-

---

*19. **K. Marx'ın Toplum Kuramı**, sf:243*
*20. F. Engels, **Kutsal Aile***

le etmeye de gerek yok şeklinde "laik pozitivist bir amentü" ile kitleleri hareketsizliğe, eylemsizliğe iten teoriler, Marksizmden değil, mistik burjuva dünya görüşünden kaynaklanırlar. Bu görüşün, Marksizmde kendisine en ufak bir kaynak bulması mümkün değildir. K.Marx; "toplumsal evrimin siyasal devrimi gerektirmekten çıktığı bir günün gelmesi, ancak artık, sınıfların ve sınıf çatışmasının kalmadığı bir düzende olacaktır. O zamana kadar toplumun **herkere** genel olarak yeniden kuruluşunun öncesinde toplum biliminin son sözü her zaman şu olacaktır: ya savaş ya ölüm, ya kanlı çatışma ya yok olma, sorun dayanılmaz bir biçimde böyle konur" (21) derken, "laik pozitivist bir amentü" çeken pozitivistlerle de, ezilen sömürülen emekçi sınıfların zora dayalı kavgalarından korkan ve büyük bir tiksinti ile (kendileri bunu kendi yasalarına uygun olarak her gün yüzlerce insanın kellesini kopartarak yaptıkları halde) söz eden burjuvazi ve onun sadık kalemşörleriyle de arasındaki kalın çizgiyi çizmiştir. Marksizmi liberal, edilgen, pasif bir pozitivist felsefeye dönüştürmeye çalışan herkes gibi M. Belge'nin de ayağı bu çizgiye takılıp düşmekten kendini kurtaramamıştır.

Belge, söz konusu kitabının son bölümüne almış olduğu "EK"te, Hegel'in diyalektiğini eleştiriyor, Marx'ın maddeci diyalektiğini savunuyordu. (Kitabına eklediği ve kırmızı yamalık gibi duran bu bölüm, kitabının genel mantığıyla çelişiyorsa da, kuşkusuz ki, bu, yazarın bileceği iştir. Yani, "eskiden böyle diyormuşsun" diyerek onu, eski ve yeni görüşleriyle birbirine çeliştirerek açıklamaya gerek yok) Kitabının bu bölümünde ise, Marx'ın diyalektik maddeciliğini reddediyor, "yanlış buluyor". Neden "yanlış" bulduğunu ve yerine neyin konması gerektiğini belirtmiyor. Ancak, Marx'ın maddeci diyalektiğini reddederken, sonuçta, Hegel'in diyalektiğini savunuyor. Açıktan, "Hegel daha mı doğruydu ne? "demiyor ama, Marx'ın diyalektik maddeciliğine takılıp düşünce, yuvarlandığı yer doğal olarak Hegelcilik oluyor. Belge şöyle söylüyor : "Örneğin 1988 yılında şu satırları yazan benim, ne kadar 'bilimsel' düşünüyor olursam olayım, 21. hatta 22. yüzyılda yaşayacak insanların mutluluğunu planlamaya ne hakkım olabilir? Bırakın bilmem kaçıncı yüzyılın insanlarını, kendi çocuklarımın hayatlarını planlamaya ne hakkım olabilir" (22)

Görülüyor ki, Belge'ye göre, toplumsal gelişme yasalarını bilince çıkarmak toplumun geleceğini bugün içinde taşıdıkları dinamiklere bakarak tahlil etmek, onların geleceğini "planlamak" oluyor. Belge bilimselliğe, bilime tahlil hakkı, geleceğe bugünden gözlemleme hakkı tanımıyor. Sözgelimi, Marks'ın bir asır önce, üretici güçlerle üretim araçlarının özel mülkiyeti arasındaki çelişkiden doğan çatışmadan hareketle, toplumun sosyalizme varacağını belirlemesi, geleceği planlamak ve dolayısıyla da yanlış birşey yapmak oluyor. He-

21. K. Marx'ın Toplum Kuramı, sf:224

22. M. Belge a.g., sf:169

gel, düşüncenin doğadan, insan toplumu ve tarihinden değil us'tan üretildiği görüşünde olduğu için mantığa dayanır ve mantıki olarak da gelecek "bilinemez"dir. M.Belge'de Marksist diyalektiği, "bulanık", "karmaşık", "çelişkili" bulduğu için, ona göre mantığa daha uygun, daha anlaşılır görünen Hegelciliğe kayıyor. Ama, bilimsel düşüncenin,diyalektik ve tarihi maddeciliğe, tez, antitez, sentez yöntemine dayanarak gelecek hakkında öngörüde bulunmaya hem hakkı vardır, hem de yeteneği vardır. Belge gelecek hakkında öngörüde bulunmayı "planlamak" sözcüğünün çağrıştırdığı olumsuzluğa dayanarak reddetme kolaycılığına başvuruyor. Ama, herkes biliyor ki, Marksizmde ne bilimsellik adına, ne de mantık adına geleceği "planlamak" diye bir şey yoktur. Geleceği bugünden görebilmek vardır. Uzakgörüşlülük vardır. O geleceği yakınlaştırmak için, bilinçli mücadele etmek vardır.

Üçüncüsü; M.Belge, diyalektiği "bilinemezcilik" düzeyine indirgemekle kalmıyor, toplumbilimini de öznelcilik, yani öznel istek düzeyine çekmeye çalışıyor. "Niçin sosyalist olunur?" şeklinde bir soru soruyor ve bu sorusuna yanıtlar ararken, arayışının merkezine kendi sosyal konumunu oturtuyor ve şunları söylüyor: "Sosyalizmin kurtacağı varsayılan işçi sınıfı ve başka emekçi kesimler (.....) için 'niçin sosyalist olunur' sorusuna cevap vermek görece kolaydır. Ama küçük burjuva aydınlar, vb. açısından bakıldığında 'sınıfsal' çıkar aynı olmadığı için bu soruya cevap bulmak da o kadar kolay olmamıştır. " [23] Görüleceği gibi, M.Belge, Marksizmi, küçük burjuva aydınlara değil de, işçi sınıfına bakarak sosyalizmi açıklamakla eleştiriyor. Ya da kendince, Marksizmin, "küçük burjuva aydınların niçin sosyalist olduğunu açıklamadığı"nı ileri sürüyor. Eğer, Marksizmi, bilimsel sosyalizmi, işçi sınıfına, onun sınıfsal çıkarlarına, toplumsal gelişim diyalektiğine bakarak değil de, M.Belge gibi "küçük burjuva aydınları"n da "sosyalist" olduğuna bakarak açıklasaydı, o, Marksizmden başka herşey olurdu. Eğer soru, "küçük burjuvalar niçin sosyalist olur" biçiminde sorulursa, Marksizmin klasiklerinde bunun bir dizi yanıtı vardır. Küçük burjuvazi bütünlüklü bir katman olarak sosyalist olmaz. O'nun içinden sosyalist olanlar çıkar. Çünkü, "küçük burjuvazinin bir bütün olarak kaderi, var olduğu sürece, iki büyük sınıf arasında yalpalamak olacaktır" [24] "Gelişmiş toplumda küçük burjuvazi durumu gereği bir yandan sosyalist olur, öte yandan ekonomist; yani o, hem burjuva, hem halktır." [25] Evet, iki temel sınıf arasında bulunan ve her ikisi tarafından etkilenen küçük burjuvazinin saflarından, özellikle de sınıf kavgasının kızıştığı dönemlerde sosyalist olanlar, proletaryanın saflarına katılanlar çıkar. Ama küçük burjuva unsurlar, "ancak proletaryaya yaslandığı zaman burjuva karşısında devrimci tutumunu

---

*23. **A.g.e,** sf:166*

*24. F. Engels, "F. Laferge Mektup", akt. **Düşünceler Aforizmalar** sf. 56*

*25. K. Marx, "P.V Anenkov'a Mektup"tan akt. **a.g.e** sf:56*

koruyabilirler." [26] Küçük burjuva aydınlar açısından da durum budur. Onlar da, proletaryanın dünya görüşüne yaklaştıkları, ona dayandıkları zaman "devrimci sosyalist aydınlar" olurlar, ama ondan uzaklaştıkları oranda, aydınların sosyalistliği düzeyinde kalırlar. Marksist eserlerin yanıtlarından tatmin olmamışa benzeyen M. Belge, yanıt aramaya devam ediyor. Marksizmin "sınıfsal çıkar" yaklaşımını, küçük burjuvaları kapsamadığı için yeterli bulmuyor. Dahası, kendine bakıyor; çıkarı "sosyalizmde bulunmayabilecekken" sosyalist olduğuna göre, demek ki mantığa uygun başka yanıtlar gerek diye düşünüyor.

M. Belge, Marksizmin sosyalizme ilişkin bütün bilimsel yanıtlarını "küçük burjuva aydınların açısından" bakarak "yetersiz" ve geçersiz kıldıktan sonra, "mantıken beliren soru"larına uygun düşen mantıki cevabını şöyle veriyor:

"Şu halde biz insan bireyleri sosyalizm zorunlu birşey olduğu için sosyalist olmayız. Sosyalizm iyi bir şey olduğu için, gerçekleşebilir birşey olduğu için, sosyalist toplum, uğrunda mücadele etmeye ve sıkıntıya katlanmaya değer bir şey olduğu için sosyalist oluruz. Öyleyse bu, özünde ahlaki bir karar ve bir seçmedir. "[27]

Burada birçok şey birbirine karıştırılmış. Mantığa uygunluk bilimsel düşüncenin yerine, ruhlar dünyasının "iyi"leri ile "kötü"leri arasında seçim ütopyası oturtulmuş durumda.

Çünkü, M. Belge bu yaklaşımıyla, bir yandan, Marksizm bütün sorunu "zorunluluk"la açıklıyormuş, "zorunlu olduğu için sosyalist olunur" biçiminde bir tanımlamada bulunuyormuş gibi bir yanılsama yaratıyor ve böylece Marksizme olmadık şeyler atfediyor, öte yandan, toplumsal gelişim yasasını maddeden yani nesnel dayanaklardan kopartıyor, soyut "insan bireyi"nin öznel isteği ve ahlaki seçimine indirgiyor.

Herşeyden önce sosyalizm soyut insan bireyinin değil, somut insan bireylerinden oluşan, yani bir toplumsal sınıf oluşturan insanların ürünüdür. M.Belge'nin, onu çevreleyen toplumsal ilişkilerden kopuk soyut insan bireyi için, sosyalizmi, elbette "iyi şey" olduğu için seçmesi "ahlaki bir " karar olabilir. Ama bu birey sadece tanrı katında mevcuttur. Gerçek yaşamda ise insan bireyinin düşünce ve kararlarını etkileyen, belirleyen onun mensup olduğu toplumsal sınıfıdır. O sınıfın sosyal yaşam, düşünce ve davranışlarıdır. Öyleyse, proletarya açısından sosyalizm "iyi bir şey" olduğu için "ahlaki seçim" değil, onun yaşam koşullarının zorunlu kıldığı sınıfsal bir seçimdir. Başka sınıfa mensup bireylerin de, birey olarak sosyalist olması pekala mümkündür.

Ama bu, geneli belirleyen bir durum değildir. Bu nedenle de, M. Belge'nin gözünde abarttığı kadar önemli değildir. Yani, küçük burjuva aydınların sosyalist olması mümkün. Ama bunun sosyalizm

---

*26. K. Marx, **Fransa'da Sınıf Savaşı, a.g.e***

*27. M. Belge **a.g.e**, sf:167*

üzerindeki etkisi, "bir kaç asilin halka katılmasının Fransa ihtilali üzerinde etkisi kadardır." [28] Buna bakarak, sosyalizmi sınıfsal temelinden koparmak, soyut insan bireylerinin ahlaki seçimi düzeyine indirgemek doğru değildir.

Ayrıca; M.Belge, "zorunluluk" ve "militanlık" ilişkisi arasındaki diyalektik bağı da "mantığa uygun" bulmadığı için, olumsuz yanıtını kendi içinde taşıyan sorularla, militanlığın ayaklarının altındaki zemini çekip alıyor (!) Şunları söylüyor: "sosyalizmin 'zorunlu' olarak algılanması hem mantık, hem de ampirik gerçeklik düzeylerinde yeni sorulara yol açıyor... Zorunlu bir sonuç için bu militan ahlaka ne gerek olduğu, mantık düzeyinde beliren bir soru. İkincisi de buna bağlı... Zorunlu idiyse, niye hâlâ ... " [29] -gerçekleşmiyor?-

Marksist maddecilikte "zorunluluk" vardır. Marksist diyalektiğe göre, doğada ve toplumda her şey hareket halindedir, değişim ve gelişim yasalarına tabidir. Değişim bir "zorunluluk"tur. Değişmeyen tek şey, değişimin kendisidir. Değişim, evrimci ve niteliksel sıçramalar biçiminde yükselen bir sürekliliğe sahiptir.

Diyalektiğin bu "zorunlu" yasasına göre, her olgu kendi zıddını içinde taşır. Bu karşıtların çatışması, maddenin gelişim ve değişiminin muharrik gücünü oluşturur. Kendi zıddını beraberinde taşımayan varlık yoktur. Aksi halde, değişim ve gelişimi durur. M.Belge, diyalektiğin bu zorunlu yasaları üzerinde durmuyor. Onu atlıyor. Demagojisine uygun zeminler oluşturmak için diyalektiğin toplumdaki işleyiş sorununa değinip onu da çarpıtarak ve doğadaki işleyişle özdeşleştirerek, Marksizmi "çıkmaza" sokmaya çalışıyor. "Tohumun büyüyüp arpa olduğu gibi, toplumlar da 'zorunlu' olarak sosyalist olacaksa, sosyalist olmaya, militan mücadeleye ne gerek var" demeye getirdiği çarpık sorularla, "zorunluluk"la "militanlığı" birbiriyle çeliştirmeye çalışıyor.

Belge, "zorunlu bir sonuç için bu militan ahlaka ne gerek olduğu, mantık düzeyinde beliren bir soru" diyor. Evet. Çürümüş, çarpılmış mantıklar için bu önemli bir soru. Fakat, bilimsel düşünen ve çalışan mantıklar için bu soru mantıksızlığın ta kendisidir. Çünkü, bilimsel düşünen mantıklar bilirler ki, değişim ve gelişimin kendisi "militan"dır. İnsanın biyolojik yapısında da böyledir. Yaratıcı hücrelerle, öldürücü hücreler sürekli "militan" bir kavga içindedir. Militanlık değişim eyleminin özünde vardır. Toplumsal değişim de böyledir. Yani toplumsal değişimin kendisi militan bir eylemdir. O nedenle, değişim görevini üstlenmiş her madde, güç, doğası gereği "militan" olmak zorundadır. Başka bir söylemle, militan olmayan bir öge değiştirici ve dönüştürücü olamaz. Dönüştürücü her zaman dinamiktir, diridir, eylemcidir. Dolayısıyla "militan"dır.

Peki, değişimdeki "zorunluluk" nedir? Değişimin zorunlu olmasının nedeni dönüşümü sağlayan nesnenin militan, aktif, canlı olu-

---

28. K. Marx'ın Toplum Kuramı

29. M. Belge, a.g.e, sf:167

şudur. O nedenle diyalektik maddecilikte zorunlulukla militan ahlak içiçedir, bir bütünlük halindedir.

Bu diyalektik yasa toplumsal sistemler için de geçerlidir. Kendisinden önceki toplumsal sistemler gibi, kapitalist toplumsal sistem de aşılacaktır. Ancak, toplumsal sistemlerin aşılmasında, diyalektiğin sadece "zorunluluk" yasasının işlemesi yeterli değildir. İki öğenin bir momentte çakışması gerekir.

Görüldüğü gibi, Marksist diyalektikte "zorunlulukla" "militanlık"ın bir arada, hatta iç içe olması Belge'nin, "zorunlu idiyse niye hâlâ ?" diyerek titrek soru işaretleriyle sorgulamaya çalıştığı gibi, bir çelişki içermemektedir. Kapitalizmin, kendisine mezar kazıcı olarak yaratmış olduğu işçi sınıfı bir sistemin "zorunlu" bir ögesi olarak doğmuş bu sistemi aşmak ve dünyasını dönüştürmek için de militan öznel bir yapılanma yaratmak durumunda olmuştur. Zorunlulukla militanlığın sıkı bağını yaratan budur.

Nesnel zorunlulukla irade meselesine gelince:

M.Belge, kitabında bu sorunu çeşitli bölümlerde kılçık atmalarla geçiştirmişir. Belki de, çok eskiden, Marksist diyalektiğin "zorunluluk" yasasına, bir çok metafizik düşünürden kitaplar dolusu eleştiri geldiği için bir kaç cümlecikle Marksizmi "zorunluluk" ilkesinden ibaretmiş gibi gösterip geçmeyi yeğlemiştir.

M.Belge kasıtlı olarak zorunlulukla özgür iradeyi ya da özgür seçimi birbirinin antitezi gibi göstermektedir. O nedenle, "zorunluluğun" sözünün edildiği yerde alaycı bir dille "iradenin, özgürlüğün bittiği, herşeyin bu zorunluluk tarafından belirlendiği ve bu zorunluluğun kendiliğinden mucizeler yarattığı gibi bir mantık çizmektedir. Ve tabi ki böyle bir "zorunluluğu" mantıki bulmadığı için reddetmektedir. Ne var ki, reddettiği bu "zorunluluk" Marksizmin ortaya koyduğu nesnel zorunluluk değil, onun Belge tarafından çizilmiş bir karikatürüdür. Bu karikatürü biz de reddediyoruz.

Ama öte yandan, Marksizmin zorunlulukla irade arasındaki sıkı bağa ilişkin tespitlerinin, birçok küçük burjuva aydının kafası almasa bile, kendilerini ondan bağışık tutamadıkları gerçek ilişkiler olarak devam ettiğinin altını çizelim.

Marksizm; kapitalist üretim ilişkilerini inceleyerek, onun belirli bir dönemde kaçınılmazlığını, sömürünün zorunluluğunu ve zorunlu olarak çöküşe doğru ilerleyeceğini tespit etmiştir. Bu çöküşün proletarya ile burjuvazi arasındaki savaşımın "zorunlu" bir sonucu olduğunu, sosyalizmin bu kavganın temeli üzerinde yükseldiğini göstermiştir.

Burada, zorunluluğun bilinmesi, özgür iradenin onu kendi amaçları doğrultusunda kullanması anlamına gelir. Çünkü bir şeyin doğruluğuna karar vermek, onun hakkında yargıda bulunmak için, o şeyin ne olduğunu, hangi zorunluluklar tarafından belirlendiğini bilmek gerekir. İşte o zaman insanlar kör zorunluluğun kölesi değil, kavradıkları, bilincine vardıkları zorunluluğun egemeni olurlar. M.Belge bile, "iyi bir şey olduğu", "gerçekleşebilir bir şey olduğu"

yargısına varıyor ve bunun için sosyalizmi seçmede karar kılıyorsa, burada, onun gerçekleşebilir olduğunu belirleyen zorunluluk o kadar büyük demektir.

Üretim ilişkileri ve üretici güçler, bunlar arasındaki çelişki, bu çelişkiden doğan çatışmaların yarattığı nicel birikimin nitel bir sıçrama düzeyine çıkması, bu süreç içinde sosyal yaşamın yarattığı bilinç ve subjektif ögenin oluşması, bütün bunların bir momentte çakışması bir toplumsal sistemden diğerine geçişi sağlayan karmaşık olguları oluştururlar. Sosyalizm de bu toplumsal gelişim yasasına tabidir. Sadece "iyi bir şey" olduğu, ya da bireylerin rastgele bilinçsizce seçmiş bulunduğu için değil, ekonomik toplumsal gelişim yasaları, bu zorunlu gidişe nesnel zemin yarattığı için, bütün kapitalist ülkeler yerini sosyalizme bırakacaktır. Kapitalizmin kendi sonuna doğru bu gidişi: "proletaryayı proletarya olarak, yoksulluğu kendi manevi ve maddi yoksulluğunun bilincinde ve bundan ötürü de kendi kendini ortadan kaldırmaya çalışır bir halde üretmesi yüzünden yapmaktadır". [30] Görülüyor ki, kapitalizmin kaçınılmaz çöküşü ve sosyalizme varışında öznel faktörün yani proletaryanın rolü büyüktür. Proletarya bu tarihi görevinin ne kadar bilincindeyse, zorunluluğu ne kadar kavramış ve "kendisi için zorunluluk" haline getirmişse, o ölçüde kapitalizmin kaçınılmaz sonunu yaklaştırır.

Bugün, emperyalist-kapitalist sistemin göstermekte olduğu bazı parıltılar bir çok Marksistin gözlerini kamaştırdı. Hatta, bazılarının gözlerini kör etti. Bunlar, kapitalist emperyalist ülkelerdeki "Batı tipi demokrasi"nin "istikrarlılığını"na, sağlamlığına övgüler düzmeye başladılar. Neredeyse, kapitalizmi değişmez, sonuncu toplumsal sistem olarak görmeye başladılar. Bunlar için sosyalizm artık varılacak zorunlu bir hedef değil, "iyi" sevilen, entellektüel gevezeliği edilen bir fanteziye dönüştü.

Kapitalizmi teknolojiyi geliştiriyor. Görünürde güçleniyor. Elindeki etkin iletişim araçlarını kullanarak ideolojik etkisini yaymaya çalışıyor. Başarısız da sayılmaz. Onun yarattığı parıltılardan ve lüks ambalajlardan gözü kamaşan birçok aydın, emperyalist-kapitalist dünyada yaşayan insanların büyük çoğunluğunun içinde bulunduğu yoksulluğu, çekmekte olduğu acıları göremiyor. Kapitalizmin pırıltısı arttıkça, açlık ve sefalet de ona paralel olarak büyüyor. Artık, kapitalist sistem insanlarını doyuramıyor. Kapitalizmin insandan soyutlanması, insana ve doğaya yabancılaşması derinleşiyor.

Kapitalist dünyada tek tekele doğru tırmanma eğilimi hızlandıkça, dev şirketlerin uluslararası evlilikleri gelişiyor, dev finans kuruluşları dünyayı ahtapot gibi sarıyor. İnsanlar işyerlerinden, küçük, büyük işletmelerinden koparak hisse senedi, tahviller, bonolar, faiz, döviz vb. kağıtlara bağlıyorlar geleceklerini. Bankalar, toplumun elindeki herşeyi satmaya ve kağıt yığınına çevirerek banka kasala

---

30. K. Marx'ın Toplum Kuramı sf:214

rına yatırmaya özendiyor. Toplumun önemli bir kesimini üreticilikten, yaratıcılıktan kopararak asalaklaştırıyor, gereksizleştiriyor. Giderek, bir kağıttan dünyaya dönüştürülen kapitalist ülkeler sık sık borsa bunalımları yaşayarak, havaya uçuşan kağıtların birkaç gün içinde, yoksulların safina binlercesinin katılmasına neden oluyor. Bu kağıtların bir gün hepten tutuşacağına ve bir daha da kolay kolay söndürülmeyeceğine kuşku yok.

Evet. Tekeleci kapitalizm devleşiyor. Ama kapitalizmin üzerine oturmuş olduğu ve onu yaşatan nesnel zemin sürekli daralıyor. Orta, küçük, hatta büyük mülk sahibi olan önemli bir kesim ortadan kalkıyor; mülkün, işletmelerin yerini ufak bir sarsıntıda savrulup giden kağıt yığınları alıyor.

Sadece Türkiye'de değil, kapitalist dünyanın her yerinde ulusal gelirin dağılımındaki pay dengeleri sürekli bir biçimde büyük sermayenin lehine bozuluyor. İşçilerin, emekçilerin, orta katmanların ulusal gelirden aldıkları pay devamlı düşüyor. Hiç bir tedbir bu dengesiz gelişimi durdurmaya yetmiyor. Bu gidişatın gelip dayanacağı bir momentin olduğuna şüphe yok. İşte bu moment tekelci sermayenin kendi doğal yasası gereği dayanacağı, mülksüzleştirenlerin, mülksüzleştirilmesi noktasıdır. Bu momentte, öznel faktörün bilinçli müdahalesi ve önderliğiyle toplumun eski varoluş koşulları toptan değiştirilerek, sosyalizme geçiş gerçekleştirilecektir.

BİLİMSEL SOSYALİZM VE ÜTOPYA SORUNU

M. Belge, Marx'ın komünist toplum için öngördüğü "herkesin artık emeğine göre değil, ihtiyacına göre toplam servetten pay alabileceği bir toplum"un bugüne kadar gerçekleşmemiş olduğundan hareketle "Marksist gelecek tahminlerinin de bir hayli 'ütopik' olduğunu görmek ve teslim etmek zorunda" olduğumuzu söylüyor.

Burada bilimsel postüla ile, yani bir olgunun hareket seyrinden kalkarak varış noktasını yaklaşık olarak belirleme ile, ütopya yani maddi temelden yoksun istek ve hayal mahsulü tasarımlar arasındaki farkları tartışma, sanırım yakışık almayacaktır. Belge'nin kendisi de biliyor ki, bilimde ampirizmin belli bir yeri vardır, ama ütopizmin yeri yoktur. Örneğin, teorik olarak yirmi santim gerilen, üç milimlik bir yayın yarım metre uzunluğundaki, beş gramlık bir cismi elli metre ileriye fırlatması hesap edilebilir. Ama pratikte denenince, bu cisim otuz ya da kırk metre mesafeye ancak ulaşabilir. Yani, teorik olarak belirlenmiş mesafeye varmayabilir. Bu anlamda, belli bir yanılma payı doğaldır. Ama bütün bu malzemeler olmadan da bir cismin şu kadar metre uzağa fırlayacağını söylemek, ancak bütün bu maddeleri kafasında oluşturan ütopyacıların işidir. . Marksizm gerçek olgulara, kanıtlara dayandığı için ütopizmden ayrılır.

M. Belge, K. Marx'ın hangi ilkeye dayanacağını belirlemesinden ve böyle bir toplumun şimdiye kadar gerçekleşmemiş olmasından

hareketle, "Marksizmin bir hayli ütopik olduğunu" iddia ediyor. Ama M.Belge, komünist toplumun böyle bir ilkeyle temellenmeyeceğini nereden biliyor? Ya da, böyle bir şeyin gerçekleşemeyeceğinin bugünden uç verilmiş hangi kanıtlarını ortaya koyuyor? Herkes biliyor ki, bugünün gerçeği kendi içinde dünün kalıntılarını, yarının tohumlarını taşır. Marksizm; insanı kendi kendine yabancılaştıran özel mülkiyetin rolüne ve onun insan doğası üzerinde yarattığı tahribata bakarak geleceğin toplumunun tohumlarını görmüş, "insanın kendi kendine yabancılaşmasının olumlu olarak ortadan kaldırılması ve insanın kendisine toplumsal, yani gerçekten insan bir varlık olarak geri dönmesi" [31] olayının "herkesten yeteneğine göre, herkese ihtiyacına göre" esasına dayanacağını söylemiştir. Evet, Marx'ın belirlemiş olduğu bu esas henüz gerçekleşmiş değildir. Yani henüz komünizm aşamasına geçilmedi. Ama bu, komünizm bir ütopya olarak kalacak demek değildir. M.Belge, daha başka bir şey bulamadığı için, Marx'ın komünist topluma ilişkin bilimsel postülasını "ütopik" ilan etmekte pek acele ediyor. Hiç bir geçerli veriye ve bilimsel kanıtlara dayanan öngörüye başvurmadan, Marksizmin ütopik olduğunu ileri sürmek ciddiyetten uzak, sorumsuz bir saldırıdır.

Marx'ın ütopiklerden de öğrendiği bir sır değildir. Arının her çiçekten bal özü aldığı gibi, Marksizm de, tarihte insanlığın yaşadığı bütün olaylar ve dönemlerin birikimlerinden yararlanmış, geleceğe yönelik sonuçlar çıkartarak ilerlemiştir. K. Marx, ıssız odalarda oturarak bir kahin gibi, durduğu yerde bir sosyalizm düşüncesi üretmemiştir. Sosyalizm fikri "ütopya" olarak, materyalizm ise, "kaba materyalizm" olarak, Marx'tan önce doğmuştu. Tıpkı diyalektiğin de Markx'tan önce varolduğu gibi. Marx bunları görmezlikten gelmedi. Ya da, pek bilgiç profesörler gibi elinin tersiyle bir kenara itmedi. Onları bilimsel bir tarzda aşıp, sosyalizmi gerçek temellerine, kapitalist toplumun sunduğu kanıtlara oturttu. Hegel'in, idealist mantıkla sakatlanmış diyalektiğini aşıp, maddeci diyalektik ve tarihi materyalizmi bilimsel olarak üretti.

Marx öncesi yazılı tarih incelendiği zaman da görülecektir ki, Marx, bilimsel çalışmalarında yaşanmış toplumsal sistemlerin yaratmış olduğu toplumsal, kültürel değerleri, filozof ve bilim adamlarının ürettiği düşünceleri, ince eleyip sık dokuyarak, bilimin süzgecinden geçirmiştir. Örneğin, "ortak mülkiyet" Marx'ın bir buluşu değildir. Bu ilkel komünal toplumda yaşanmış bir olgudur. Özel mülkiyet onu yadsıyarak tarih sahnesine çıkar. Özel mülkiyetin yadsınmasının ise, yeniden ama bir üst düzeyde gelişmiş biçimiyle, ortak mülkiyet tarafından gerçekleştirileceğini söylemiştir.

Marx, bilim adamı bir devrimcidir. Toplumsal devrimlerin ve toplumun geleceğini gözlemlemek, belirlemek durumundadır. O, "geleceği planlamaya ne hakkım olabilir" diyerek, geleceği bilinemez bir

---

*31. K. Marx, **a.g.e**, sf:230*

karanlık olarak bir tarafa bırakma gibi sorumsuz, idealist bir tutuma giremez. Geleceği bugünden görülen nesnel dayanaklara bakarak, gözlerinin önünde cereyan eden olayları ifadelendirerek, insanlık tarihinin birikimlerinden süzerek bilimsel bir postüla düzeyinde belirtmek durumundadır. Marx'ın bu "hakkı" fazlasıyla vardır. Belirlemelerinin, bütünüyle, harfi harfine doğru çıkması mutlak değildir. Zaten Marksizmde mutlaklık yoktur. Doğan her yeni olgudan hareketle geleceği gözlemlemek vardır. Onun çıkış noktası ve geleceğe bakışı ütopik düşünce ve düşler değil, nesnel varlıktır, olgular dünyasıdır.

Marx'ın, gelecek toplumun birinci evresi olarak ifade ettiği sosyalizmde "herkese emeğine göre" ilkesi gerçekleşmiştir. Gerçekleşmiş olan sosyalist toplumsal sistem, M. Belge ya da onun gibileri tarafından beğenilmeyebilir. Ama bu fazla önemli değildir. Bugün Sovyetler Birliği'nde, "herkesin emeği kadar aldığı" ilkesinin somut ve geçerli bir gerçeklik olduğunu kimse inkar edemez. Marx'ın ikinci evre olarak belirttiği, "herkese ihtiyacına göre" ilkesinin geçerli olacağı komünist toplum henüz gerçekleşmemiştir. Ancak, gerçekleşmiş olan "birinci evre" yani sosyalizm, "ikinci evre"nin de gerçekleşebileceğinin kanıtı olarak önümüzde durmaktadır. Ayrıca teknolojik gelişimin yarattığı ya da daha doğrusu var olan kaynaklara eklediği bolluk ve zenginlik, bir avuç özel çıkar sahibinin elinden çekilip alındığında, bu zenginliğin ve bolluğun insanlığın hizmetine sunulacağını ve herkese ihtiyacı kadar yeteceğini şimdiden söylemek mümkündür. Eğer M. Belge kapitalist dünyada varolan bütün zenginliğin, bütün nimetin her geçen gün daha dar ellerde toplanması sonucu gördüklerini kaybeden, her geçen gün biraz daha yoksullaşan, sefalet ve açlığa sürüklenen milyonlarca insanın sonsuza dek sessizliğini sürdüreceğini düşünüyorsa yanılıyor. Bir gün gelecek bu insanlık, bütün zenginliğin tüm toplumun malı olmasını isteyecek ve eyleme geçecektir.

M.BELGE MARX'I TARTIŞMAYA ÇALIŞIYOR, MARKSİZMİ TARTIŞMAKTAN KAÇINIYOR

Belge, kaçamak bir tartışma yöntemi izliyor. Diyalektiği "ortalama sosyalist militana göre" ele aldığını söylediği cümlenin arkasından Engels'in, Lenin'in, Stalin'in, Mao'nun diyalektik üzerine yazdıkları ilkeleri cümlecikler halinde sıralıyor ve izlediği bu yöntemle bir yandan Engels'i, Lenin'i, Stalin'i, Maoyu aynı kefeye koyuyor, öte yandan bunların "ortalama sosyalist militan" düzeyinde bir anlayışa sahip oldukları intibaını yaratıyor. Sanki belirlemiş olduğu "ortalama sosyalist militan"ın, bir de "ortalamanın üstünde" bir militanın diyalektik anlayışı varmış gibi bir hava yaratıyor. Ama o, "ortalamanın üstünde"ki diyalektiğin nasıl bir şey olduğuna, neye benzediğine hiç değinmiyor. Kendisini "ortalama sosyalist militana göre" olan diyalektiğin ilgilendirdiğini söylüyor. Böylece ortaya bir

kafa karışıklığı çıkıyor. Bu Belge'nin kendi karışıklığı mı, yoksa bilerek bulanıklıklar mı yaratmak istiyor, orası belli değil. Belki, kendisinin kafası karışıyor.

Üstelik, Engels'in, Lenin'in ya da Marx'ın değil de, "en dolgun anlatımı Stalin'in **Diyalektik ve Tarihi Maddecilik**'inde" bulduğunu söylüyor. Belge, ya Marx'ın, Engels'in, Lenin'in diyalektik üzerine yazdıklarını anlayamamış, anlayamadığı için de "çelişkili", "bulanık" bulmuş, bunun için de Mao ve Stalin'in, "basite indirgeyeceğiz" diye kaleme aldıkları yüzeysel açımlamaları "dolgun" bulmuştur. Ya da, bilinçli bir kafa karışıklığı yaratmak istemektedir.

Mao, "basite indirgeyeceğiz" "anlaşılır kılacağız" diye, diyalektiğin canına okumuştur. Stalin'in **Diyalektik ve Tarihi Maddecilik** adlı küçücük broşüründe ise diyalektiğin derinlemesine dolgun bir anlatımı değil, yüzeysel rakamlaştırılmış bir işlenişi sözkonusudur. Bunu Marksist klasiklerin derinlemesine işlemiş bulunduğu diyalektik ve tarihi materyalizmi üzerine onca eserden daha "dolgun" bulmak ne kadar ciddi bir diyalektik irdelemesi olur? Belge, Marks'ın, Engels'in, Lenin'in değil de, neden Stalin'in diyalektiğinin "en dolgun anlatımı" olduğunu belirtmemiştir. Sanırım, Stalin'in derinlikten uzak, yüzeysel formüllerle açıklanmış broşüründen, çarpıtmak için malzeme bulmak daha kolay olduğu için...

Marks ve Marksizmi tartışmak ciddi iştir. Bu, "kendine her güvenen"in kolayca üstesinden geleceği bir iş değildir. Altına bir girince kalkmak zor olduğu gibi, Belge gibi kaçış noktaları aranmaya başlanır. "Tartışmaya girmek istemiyorum", "amacım tartışma değil" diyerek, yazı çengelli işaretlerle doldurularak geçilir. Marksizm milyonlarca insanın inandığı, uğruna kavga verdiği, can verdiği, devrimci toplumbilimdir. Bu kadar insanın inancını, eylem klavuzunu, bilimsel öğretiyi, böyle sağından solundan kılçıklarla, kara çalmalarla geçersizleştirmeye çalışmak mümkün değildir.

Ayrıca, Marks ve Marksizmi tartışmak da birbirinden bir ölçüde ayırt edilmelidir. Marx, yaşadığı dönemde var olan nesnel olgulardan hareketle o günü tahlil etmiş, o günün gerçekliğini göz önüne sermiş ve o gerçeklerden hareketle geleceğe yönelik sentezler çıkarmıştır. Ancak daha sonraları, Marx'ın yaşadığı dönemdeki bazı somut olguların yerini başka gelişmeler ve olguların değişime uğramaları almış ve Marx'ın bazı sentezleri doğru çıkmamış ya da pratiğe geçmemiştir. Avrupa'da toptan (ya da bazılarının çevirisiyle ardışık) devrim beklentisi gerçekleşmemiştir. Marx'ın görecek kadar yaşamadığı emperyalizm dönemi bir çok şeyi değiştirmiştir. Ancak Marksizm sadece Marx'ın bazı sentezlerinden oluşmuyor. Marksizmin tamamı Marx'ın eserlerinden ibaret de değildir. Marx ölmüştür ama Marksizm yaşamaktadır. Lenin Marksizmi, emperyalizm çağının sorunlarını çözümleyen bir klavuz düzeyinde yeniden üreterek, ona önemli katkılar sunmuştur. O zamandan bu yana gelişen dünya devrim süreci, Marksizme çeşitli katkılarda bulunmuş, marksizmi zenginleştirmiştir. Ve zenginleştirmeye, geliştir-

meye devam etmektedir. Çünkü Marksizm bir doktrin, bir kalıp, bir dogma değil; canlı, yaşayan bir toplumbilimi, düşünme yöntemi, proletaryanın dünya görüşü, kurtuluş kavgasının ideolojik silahıdır. Marksizm doğa, tarih ve kitlelerden öğrenen, onlara bilimsel bir içerik kazandıran öğretidir. Marksizm, öğretmeden önce, doğadan, insan toplumlarından, tarihten öğrenir. Bu nedenle, oluşan her yeni olgu Marksist çözümleme yöntemiyle incelenir ve Marksizmin gelişmesini sağlar.

Ne ki, Marksizme saldırmak isteyen herkes, işe, Marx, kapitalizm için şunu dedi olmadı, komünizm için bunu dedi olmadı diyerek Marx'ın sentezlerinden başlıyor ve bunları tartışarak sonuca varmaya çalışıyor. Aynı yöntemi M. Belge de izlemiş. Marx'ın komünist toplum için yapmış olduğu sentezi bir cümleyle "ütopik" ilan ediyor, Marksist diyalektiği Stalin'in "dolgun" anlatımına bağlayıp geçiyor. Sıra Marksizmi tartışmaya gelince, yani sorunların özüne inmeye gelince, "böyle bir tartışmaya girmek istemiyorum", "amacım doğru özü keşfetmek değil" diyerek geçiştirmeyi yeğliyor.

Dünya devrimci hareketinin, özel olarak da Türkiye'li devrimcilerin Marksizmi-Leninizmi derinleştirmeye, bir üst düzeyde üretmeye, önümüze çıkan yeni sorunlara onun ışıklarıyla çözüm aramaya ihtiyacının olduğuna kuşku yok. Bunu başarabilmek için tartışmak gerek. Tartışmak gerek, ama neyi tartışmak gerek? Bunun için, önce yöntem tartışılmalı. Tartışma yönteminde Marx'ın, Engels'in ve Lenin'in üretim ve tartışma yöntemi esas alınmalıdır. Üretim sürecine sentezlerden değil, Marksizmin izlediği yöntemi esas alarak, onların o sentezlere nasıl vardığını, hangi yöntemi izlediğini kavrayarak başlamalıyız. Örneğin, hâlâ bir çok devrimci Lenin'in **İki Taktik** adlı eserinde belirlediği sentezleri olduğu gibi bugüne aktararak, bugünün devrim sorunlarına o sentezlerle çözüm getirmeye, ışık tutmaya çalışıyor. Böyle olunca, Lenin'in aynı ülkede iki ayrı toplumsal çelişkinin yan yana var olduğu koşulları veri alarak senteze vardırdığı "demokratik devrim, sosyalist devrim aşamaları" ve "kesintisiz geçiş" formülünü tek toplumsal çelişkinin bulunduğu tekelci kapitalizm koşullarına uyarlamaya çalışıyor. Halbuki, Lenin ta o zaman, **Nisan Tezleri** adlı eserinde **İki Taktik**'teki sentezlerini kendisi aşmıştı. Lenin'in **İki Taktik**'te izlemiş olduğu yöntemi izlemek, dikkate aldığı, veri olarak kullandığı nesnel koşulları irdelemek günümüzün nesnel koşullarıyla karşılaştırmak yerine, onun sentezlerini hazır lokma gibi alıp uygulamaya çalışıyoruz ki, bu geliştirici, yaratıcı, üreticilik olmuyor, kalıpçılık oluyor.

Ne Marx, ne Engels, ne de Lenin, keramet sahibi birer dahi idiler. Onların dediği ve yazdığı herşeyin tıpa tıp çıkması diye birşey yoktur. İlerisi için yapmış oldukları sentezler doğrulandığı, hayata geçtiğinde "aman nasıl da kehanetleri doğru çıktı" diyeceğimiz keramet sahipleri olmadıkları gibi, tersi durumda da "kehanet doğrulanmadı, bu bilim bunalımda" ya da "sorunları çözmeye yetmedi" diyerek yüz çevireceğimiz evliyalar da değillerdir. Bugün, emperya-

lizmin, tekelciliğin, teknolojinin gelmiş olduğu boyuta, sosyalist ülkelerin sorunlarına, bütün bunların dünya konjoktüründe yarattığı yeni duruma, dünya devrim dalgasında uzun süredir devam eden duraganlığa bakarak, "Marx şöyle dedi, Lenin böyle dedi, olmadı, başka şeyler ortaya çıktı," vb. serzenişlerle kendimizi bilimin dışında, sorumsuz ve bir köşede seyirci konumuna sokmamalıyız. Marksist-Leninist sorumluluğu layıkıyla taşıyarak bugünkü sorunların çözüm yöntemleri üstüne ya da yöntem geliştirilmesi üstüne tartışmak durumundayız. Ağaçlarla uğraşıp ormanı gözden kaçırdığımız sürece hiç bir yere varamayız. Tartışma yapılacaksa, bir amaca yönelmelidir. Amaçsız tartışmalar entellektüel tatminden başka bir işe yaramaz. M. Belge'nin yaptığı gibi, kılçık atıp, kara çalıp, soru çengeli takıp geçmek ise zaten ciddi bir tartışma olarak görülemez. Tartışma yapılacaksa, Marksizmin temel saptamaları, bütünlüklü öğretisi klavuzluğunda, bugünün sorunlarını bilimsel bir analizden geçirme, çözüm üretme ve çözüm perspektiflerini pratiğe uygulama amacıyla yapılmalıdır. Ancak böylesi tartışmalar bize yarar sağlar. ❑

ATÜT, SİVİL TOPLUM VE BATILILAŞMA ÜZERİNE AYKIRI DÜŞÜNCELER

Kenan Somer

*Geçen sayımızda **89.** sayfadan başlayıp, **92.** sayfadaki **"Asyagil Üretim Tarzının Temel Çelişkisi"** arabaşlığına kadar süren, **"Prof. İdris Küçükömer'i Bir Yorumlama Denemesi"** bölümünün bir kısmı dizgiden düşmüştür. Bu nedenle bu bölümü bütünlüğü içinde yeniden yayınlıyoruz.*

Hatamızdan dolayı hem Kenan Somer hocamızdan, hem de okuyucularımızdan özür dileriz.

Prof. İDRİS KÜÇÜKÖMER'İ BİR YORUMLAMA DENEMESİ

İdris Küçükömer'in temel sorunu, sivil toplum sorunuydu. Sivil toplumun Türkiye'de neden gelişmediğini ve nasıl gelişebileceğini araştırıyordu. Asyagil üretim tarzına yönelik çalışmalar belki her şeyden çok sivil toplum sorunuyla ilgiliydi. Bu durum, Doğu ve Batı toplumları arasında özsel bir ayrım yapmasına yol açıyordu.Sivil toplumun oluşması, onun için liberal bir düzenin kurulması bakımından değil, demokratik bir düzenin kurulması bakımından, dolayısıyla sosyalizme geçişin temel koşullarından biri olarak önem taşıyordu. Nitekim son yazılarından birinde, "Sermaye kesimimiz, çağdaş bir sivil toplumun kurulmasını istemez." diye yazıyordu. [12]

---

*12. İdris Küçükömer, **Sivil toplum, bürokrasi ve aydınlar**, İktisat dergisi, eylül 1987, sayı 274, s. 39.*

Gerçeklikte tutarlı bir batılılaşma yanlısıydı; "batılılaşma" adını verdiği "yabancılaşma"ya ve bu yabancılaşmayı simgeleyen CHP devletçiliğine, sivil toplumun oluşma ve gelişmesinin önündeki engeller olarak karşı çıkıyor, devletçilik ve batılılaşmaya karşı tepkileri, bu tepkiler nereden gelirse gelsin, demokratik bir düzenin ve sosyalizme geçişin temel koşullarının oluşmasına katkıda bulunacak "sol" tepkiler olarak görüyordu. "Düzenin Yabancılaşması"ndaki o şaşırtıcı sağ-sol tablosu, [(13)] böyle bir değerlendirmenin ürünüydü. Yoksa İdris Küçükömer, doğulu bir toplum olmaktan çıkıp, gerçekten batılı bir toplum durumuna dönüşme sürecine girmeden de çağdaş bir sivil toplumun oluşabileceğini düşünmüyordu. Onun "batılılaşma" adını verdiği "yabancılaşma", kendi terimleriyle söylemek gerekirse, "Batısal politik kavramlar ya da tarihi kategorileri, oradaki gelişim ve vargılarından soyutlayarak **form** diye alıp, **reform** diye tamamen başka tarih ve yapıdaki (bir topluma - K.S.) ve üstelik o yapıyı yok sayarak üstten monte etmek [(14)]" girişimiydi. "Düşününüz" diyordu, "Uzun geçmişinde batısal olguları hiç yaşamamış doğusal bir toplum diline batısal kavramları çevirme güçlüğü, onları anlamanın güçlüğünü de belirtmez mi? Hele uygulama? Biz ve onlar başka denizlerin balıklarıydık.[(15)]" Ve ekliyordu: "Batı'da politik ilişkiler tarihinde gelişen politik gelenek ve kurumları, doğu ülkeleri tarihinde asla göremeyiz. Neden? (...) Binlerce yıllık doğu toplumlarında politika (?), toplum yerine, halk yerine, toplum üstü bir birimde yapılmıştır da ondan. Bu üst birimde, daha alt birimlerin de bölünmüş iktidar sahiplerinin doğrudan ya da dolaylı katılacağı karar organları var olmamıştır da ondan. Böyle bir tür politika, batısal anlamda politika kavramına yabancıdır. İkisi birbirine yabancı. Doğu da genellikle iktidarın bölünmemişliğine dayalı bir devlet vardı. (...) Batı'da ise tersidir. Batı'da en despotik sayılan krallıklarda dahi dikkate alınması gereken çeşitli düzeylerde otonom iktidar bölümleri yine de vardı. Eski klasik Yunan ve Roma'dan beri farklı düzeylerde de olsa, bölünmüş iktidarlar politik karar birimlerini oluştura gelmiştir. [(16)]" Oysa doğu'da "bürokratik örgütlenme tarzı" söz konusuydu. Bir başka yerde de, şöyle diyordu: Kısaca bütün iktidar toplum adına bir merkezde toplanmıştır. Şüphesiz ekonomiye ait temel kararların sahibi de kendiliğinden bu üst merkezi iktidardır. İşte bu çakışmadır bürokrasi[(17)]." Ve biraz ileride şöyle sürdürüyordu: "Pek doğaldır ki, çakışmanın sonucunda beliren politik otorite, anayasal bir otorite değildir. Hukukun üstünlüğü yoktur, merkezi otoritenin üstünlüğü vardır. Bu ünite karşısında politik, ekonomik, ideolojik karşı güç çıkmasına yollar genellikle tıkalıdır. İşte o zaman bu üst ünite, kendi yaptığı kanunlarla da bağlı

---

*13. **Düzenin yabancılaşması**, agy., s. 79.*
*14. İdris Küçükömer, **SHP'nin yeni ya da temsil ettiği politik miras**, İktisat dergisi, aynı sayı, s. 41.*
15. Aynı yerde, s. 42.
16. Aynı yerde, s. 42.
17. Aynı yerde, s. 36.

olmayabilir. (...) Böyle bir iktidarın "tarımsal toplumlar"da ideolojik meşruiyet için tanrısal bağlantı içinde görünmesi doğaldır. Ama politik muhalefet için pratik olan açık tek kapı da aynı bağlantıdadır. Muhalefet aynı dili, yani dini dili konuşarak yapılabilir. Buna **tefrika** denecek ve karşı konacaktır. Böyle bir toplumda kimse yurttaş değildir. (...) Bizim tarihi devlet ve iktidar anlayışımızı yukardaki şema içinde yerine koyabiliriz. Bütün geçmiş doğu hükümdarlıklarında (...) yukarıki yapıyı ortaya çıkarabiliriz. (...) Burada temeldeki soru şudur: Binlerce yıl süregelmiş, tekrarlanmış bu genel desendeki yaşam tarzı, acaba insanlarda kolektif bir hafıza yaratmamış mıdır? Tekrarlanan imajın nöronal sistemimizde yerleşip yerleşmediği tartışması olarak biyogenetik açıdan bakışı bir yana bırakırsak da, bunu binlerce yıllık salt kültürel, çeşitli seviyelerde imaj olarak ele aldığımızda dahi, toplumsal bir hafiza motoru, bir ENGRAM [18] var sayamaz mıyız? Böyle bir engram, davranışlarımızı açık ya da kapalı olarak düzenlemeyecek mi? (...) Örnek verirsek, "dış âlemin zorlanmasıyla" kapitalist ilişkilere girerken çakışmalı (bürokratik) örgütlenme tarzının etkilerinden kurtulabilecek miyiz? Şimdi dahi kurtulmuş muyuz? Bu kolektif hafizanın güdüleri içinde değil midir sanatkârlarımız, politikacılarımız, aydınlarımız? (...) Sivil topluma has bir engram içinde olmayanlar, onun formlarına işlerlik sağlayabilirler mi? [19]"

Bu söylenenlerden, ancak batılı toplum bireylerinin sivil topluma özgü bir "engram" içinde yaşadıkları sonucu çıktığına göre, İdris Küçükömer'in "batılaşma" adını verdiği "yabancılaşma"yla doğulu bir toplumun uzunca bir gelişim sonucu batılı bir toplum durumuna dönüşmesi anlamına gelen batılılaşma'yı karıştırmamak gerekiyordu. Sivil toplumun gelişmesi, toplumun doğulu bir toplum olmaktan çıkıp, gerçekten batılı bir toplum durumuna dönüşmesine bağlıydı. Nitel bir sıçrama anlamına geliyordu bu.

İdris Küçükömer'in doğu ve batı toplumları arasında yaptığı bu nitel ayrımı kendi terimleriyle özetledikten sonra, Asyagil üretim tarzı, sivil toplum, doğu despotizmi, vb., üzerine, bu aynı ayrıma dayanarak ve daha önce bir başka yerde [20] sergileme olanağı bulduğum bazı saptamaları, gerek Dr. H. Kıvılcımlı'nın ATÜT'çülüğü, gerekse Prof. İ. Küçükömer'in batılılaşmacılığı konularının açıklık kazanmasına yardımcı olabileceği umuduyla, burada izleksel bir özet biçimde yinelemek istiyorum.

İdris Küçükömer'in bireyleri sivil topluma özgü bir engram içinde yaşayan batılı sınıflı toplumlarla, böyle bir engram içinde yaşamayı olanaksızlaştıran, doğulu sınıflı toplumlar arasında yaptığı ayrım bence Marksist Asyagil üretim tarzı kuramına da açıklık ve tutarlı-

---

*18. Engram yunanca harf, mektup anlamına gelen **gramma** sözcüğünden türetilen bu terim (alm. **engramm**; fr. **engramme**), olayların sinir sisteminde bıraktığı iz ya da algılanan şeylerin bellekte kalmasını sağlayan kalıp anlamında kullanılmaktadır.*

*19. **Sivil toplum, bürokrasi, politika ve aydınlar**, agm. s. 36 ve 38.*

*20. Kenan Somer, **Sunuş**, "İlk sınıflı toplumlar, asyagil üretim tarzı ve doğu despotizmi" başlıklı derleme içinde, Birey ve toplum yayınları, Ankara, 1985, s. 1 - 20.*

lık kazandırıyordu. Çünkü, kolektif devlet mülkiyetine dayanan ilk sınıflı toplumu simgeleyen Asyagil üretim tarzıyla özel mülkiyete dayanan ilk sınıflı toplumu simgeleyen köleci ve / ya da feodal üretim tarzları arasında, iktisadi toplumsal kuruluşun gitgide ilerleyen ardışık dönemleri olarak nitelenebileceklerine göre, gerçi tarihsel bir ardışıklık vardı; ama, köleci ve / ya da feodal üretim tarzları Asyagil üretim tarzından türemediklerine göre, organik bir ardışıklık yoktu. Oysa Marksist Asyagil üretim tarzı kuramcıları genellikle, Asyagil üretim tarzı ve köleci ve / ya da feodal üretim tarzları arasında yalnız tarihsel değil, ayrıca organik bir adışıklık da görme eğilimindeydiler. Bunun da nedeni, kolektif devlet mülkiyetine dayanan sınıflı toplumla özel mülkiyete dayanan sınıflı toplum arasında, kendilerine özgü iki ayrı doğrultuda gelişen iki ayrı sınıflı toplum tipi olarak özsel bir ayrım yapmamaları, tersine, kolektif **devlet** mülkiyetine dayanan sınıflı toplumu, kolektif **topluluk** mülkiyetine dayanan ilkel sınıfsız toplumla özel mülkiyete dayanan ilkel sınıflı toplum (ya da toplumlar) arasında bir geçiş evre ya da aşaması olarak değerlendirmeleriydi.

Asyagil üretim tarzı **Formen**'de, gerçi iktisadi toplumsal kuruluşun köleci aşamasına öngelen bir gelişme aşaması olarak ele alınıyordu. Ama bundan Asyagil üretim tarzının üretici güçlerin köleci üretim tarzına karşılık düşen genel gelişme düzeyinden her zaman daha düşük bir genel gelişme düzeyiyle belirginleşen ve bu daha düşük düzeyle sınırlı bir üretim tarzı olduğu sonucunu çıkarmak da yanlış olurdu. Bunun gibi, üretici güçlerin bu sınırın ötesinde bir gelişme göstermeleri durumunda, Asyagil üretim tarzının kendiliğinden köleci ya da feodal üretim tarzlarına dönüşebileceği sonucunu çıkarmak da yanlıştı. Asyagil üretim tarzı başka hiçbir üretim tarzına dönüşmeksizin, üretici güçler, Asyagil üretim tarzı çerçevesinde, nicel bakımdan köleci ve feodal aşamalarla eşdeğerli bir gelişme de gösterebilirlerdi. Asyagil üretim tarzından organik olarak, gene Asyagil üretim tarzından başka bir şey türeyemezdi.

Kısacası, Asyagil üretim tarzının tarihsel olarak köleci üretim tarzına öngeldiği doğruydu. Ama üretici güçlerin Asyagil üretim tarzı çerçevesindeki gelişmelerini köleci üretim tarzına öngelen gelişme düzeyiyle sınırlândırmak doğru değildi. Çünkü organik bir ardışıklık ilişkisi yoktu aralarında. Köleci ve / ya da feodal üretim tarzları, uzlaşmazlığa dönüşen temel çelişkilerini çözmek üzere, Asyagil üretim tarzından türeyemezlerdi. Çünkü Asyagil üretim tarzının temel çelişkisi, ATÜT içinde, uzlaşmazlığa dönüşemezdi.

İlkel sınıfsız toplumdan herhangi bir sınıflı topluma geçebilmek için, üretici güçlerin sürekli bir artık üretimini olanaklı kılacak düzeyde gelişmiş olmaları yetmezdi. Ayrıca toplum içinde bu artığa el koyacak, ona sahiplenecek bir grubun oluşması da gerekiyordu. Artığa el koymaksa, ya bir görev yetkisine, ya da üretim araçları üzerindeki özel mülkiyete dayanabilirdi. Birinci durumda bir sömürü yetkisi, ikinci durumda ise bir sömürü hakkı ortaya çıkacak ve böylece iki ayrı sınıflı toplum tipi söz konusu olacaktı.

DOĞU UYGARLIĞI - BATI UYGARLIĞI VE "EŞDEĞERLİ" ASYAGİL ÜRETİM TARZLARI

İki ayrı sınıflı toplum tipine iki ayrı uygarlık tipi karşılık düşecekti. Kolektif devlet mülkiyetine dayanan sınıflı toplumları simgeleyen Asyagil üretim tarzı, özel mülkiyete dayanan öteki - köleci ve feodal - prekapitalist üretim tarzlarından **önce** ve tüm prekapitalist dönem boyunca da onlarla **birlikte**, ancak onların dışavurdukları Batı uygarlığı çizgisinden ayrı bir uygarlık çizgisi olan Doğu uygarlığı çizgisi üzerinde, ardışık Asyagil üretim tarzları dizisi olarak, kendi özgül gelişme ve tarihini sürdürecekti. Tarihsel olarak köleci üretim tarzına öngelen Asyagil üretim tarzına "arkaik" Asyagil üretim tarzı, üretici güçlerin gelişme düzeyleri bakımından köleci ve feodal üretim tarzlarıyla eşdeğerli ve bu nedenle Asyagil "prekapitalizm"i simgeleyen Asyagil üretim tarzlarına da sırasıyla köleci ve feodal "eşdeğerli" Asyagil üretim tarzları adını verebilirdik. Kolektif devlet mülkiyetine dayanan sınıflı toplumları simgeleyen Asyagil üretim tarzının, ardışık Asyagil üretim tarzları dizisinden oluşan ve hep birlikte **Doğu uygarlığı** denilen, başlangıçları Anadolu ve Mezopotamya'da İ.Ö.5. binyıla kadar uzandığına göre, İ.Ö.1. binyıl içinde Yunanistan'da başlayan **Batı uygarlığı**'ndan çok daha eski ve uzun bir süre (İ.S. 15., 16. yy'lara kadar) genellikle ondan çok daha parlak bir uygarlığı dışavuran bir tarihi vardı. Özel mülkiyete dayanan sınıflı toplumları simgeleyen son uzlaşmaz üretim tarzını oluşturan kapitalizmin, dünya tarihinde ilk kez olarak bir dünya sistemi ve dolayısıyla Batı uygarlığının bir dünya uygarlığına (ya da "çağdaş uygarlık") dönüşmesine kadar sürdü bu durum. Doğu uygarlığı ile Batı uygarlığı arasındaki ayrım, coğrafi bir ayrım değildi, iki ayrı sınıflı toplum tipine dayanan bir ayrımdı. ❑